

**Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**

**BEHİŞTİ'NİN LEYLA VÜ MECNUN MESNEVİSİ
(İNCELEME - METİN)**

Zeynel Abidin AYGÜN

DANIŞMAN: Prof. Dr. Mine MENGİ

DOKTORA TEZİ

189485

Adana, Mart 1999

**TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma,jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mine MENGİ (Danışman)

Üye: Prof. Dr. Gönül AYAN

Üye: Yard. Doç. Dr. İ. Çetin DERDİYOK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU

Enstitü Müdürü

07 166 1999

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ÖZET

BEHİŞTÎ'NİN LEYLÂ VÜ MECNUN MESNEVİSİ (İNCELEME-METİN)

Zeynel Abidin AYGÜN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mine MENGİ

Mart 1999, 417sayfa

Tez, Anadolu'da ilk kez hamse yazan XV. yy divan şairlerinden Behiştî'nin elimize ulaşan Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin bilinen tek nüshasından çevrilen transkripsiyonlu metin, bu metnin incelemesi ve eserin Nizami ile Fuzulî'nin Leyla vü Mecnun mesnevileriyle karşılaştırılmasından oluşmaktadır.

Behiştî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevisi gerek dil ve anlatımı, gerekse divan şiirinin biçimsel özellikleriyle (aruz, kafiye vb.) imaj dünyasını başarıyla yansıtmamasının yanısıra, yalın ama güçlü tahkiye tekniğiyle de dikkati çekmektedir. Behiştî, ünlü İran şairleri; Nizâmî (Türk kökenli), Molla Câmî ve Husrev-i Dehlevî'den etkilenmiştir. Sanatçı eserinde özellikle "ızdırab" ve "vahdet" inancını vurgulamış; bu dünyada birlikte olamayan sevgilileri öldükten sonra "ilahi aşk" içerisinde (aynı mezarda) bir araya getirmiştir.

Sanatçının eseri; "ızdırab"a ve "vahdet" inancına vurgu yapması; ayrıntılı duygu, kişi ve mekân tasvirleri (yer yer alegorik), öteyandan ilgi çekici imajlarıyla diğer Leylâ vü Mecnûn mesnevilerinden ayrılır. Behiştî, eserinde "yeni bir tarz" ortaya koyduğunu söyleyerek övünürse de, sonraki mesnevi şairlerini fazla etkileyememiştir. Ancak, ızdırab ve ilahi aşk'ı vurgulaması bakımından Fuzulî'yi etkilediği düşünülebilir.

Anahtar sözcükler: Divan şiiri, tahkiye, mesnevi, aşk, Mecnûn

ABSTRACT**THE MESNEVİ “LEYLA VÜ MECNUN” OF BEHİŞTİ****(EXAMINATION – TEXT)****Zeynel Abidin AYGÜN****Ph. D. Thesis, “Turkish Language and Literature” Department****Supervisor: Prof. Dr. Mine MENGİ****March 1999, ix + 417 pages**

This Ph. D. Thesis has formed on transcribed text which had been written by XVth Century Ottoman poet Behiştî who had written firstly “hamse” in Anatolia; examination of this text and comparison the mesnevi with Nizami and Fuzuli’s Leyla vü Mecnun.

The mesnevi “Leyla vü Mecnun” of Behiştî attracts attention with its language and expressions; reflecting successively the formal characteristics (prosody, rhyme etc.) and imagination of Ottoman poetry, and also its simple but strong narration. Behiştî had been inspired by famous Iran poets; Nizami (Turk by origin), Molla Cami and Husrev-i Dehlevi. The poet had emphasized especially “suffering” and belief of “vahdet” (unity: an idea in the mystical Islam belief; tasavvuf) and joined the lovers who hadn’t reunited in this world, “in the love of God”, after of death (in the same grave).

The poet’s mesnevi be separated from other Leyla vü Mecnun, with emphasizing “suffering” and “vahdet” belief; detailed feeling, person and place descriptions (sometimes allegoric) and also its interesting images. In spite of Behiştî’s boasting of in his mesnevi saying invent “a new manner or style” (or the couple); he hadn’t affected following mesnevi poets too much. However, from the point of view of emphasizing suffering and vahdet belief, he probably had affected Fuzuli.

Keywords: Ottoman poetry, narration, mesnevi, love, Mecnun

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	
1. İslami edebiyatlarda Leyla vü Mecnun Mesnevilerine Genel Bir Bakış	1
2. Behiştî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevisi	6
3. Behiştî'nin Edebi Kişiliği ve Mesnevicilik Geleneğindeki Yeri	17
4. Eserle İlgili Tarihi Bilgiler	18
1. BÖLÜM: KAYNAKLARA VE BEHIŞTİ'NİN LEYLA VÜ MECNUN'UNA GÖRE SANATÇININ HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	
1.1. Kaynaklara Göre	23
1.2. Leyla vü Mecnun'a Göre	38
2. BÖLÜM: LEYLA VÜ MECNUN'UN TANITIMI	
2.1. Yazılış Nedeni, Tarihi, Yeri, Sunulduğu Kişi	44
2.2. Yararlanılan Yazma'nın Tanıtımı	46
3. BÖLÜM: LEYLA VÜ MECNUN'UN BİÇİM, MUHTEVA VE DİL-ANLATIM (ÜSLUP) ÖZELLİKLERİ	
3.1. Biçim Özellikleri (Nazım Biçimi; Vezin, Kafiye ve Redifin Kullanımı)	48
3.2. Muhteva Özellikleri	
3.2.1. Leyla vü Mecnun'un Konusu	58
3.2.2. Din, Tasavvuf ve Dünya Görüşü	61
3.2.3. Toplum Hayatı	76
3.2.4. Ana Tema ve Yan Temalar	78

3.2.5. Kişiler	
3.2.5.1. Hikayede Yer Alan Kahramanlar	
a) Mecnun	80
b) Leyla	86
c) Mecnun'un Babası	96
d) Şah Nevfel	98
e) Kerime	99
f) Şerif	99
g) Leyla'nın Babası	101
h) Leyla'nın Annesi	101
ı) Kasid (Postacı, Ulak)	101
i) Bir Ehl-i Kamil	101
j) Dekor Durumundaki Kişiler	102
3.2.5.2. Mesnevi'de Adı Anılan Kişiler	
a) Hz. Muhammed	103
b) II. Mehmet (Fatih Sultan)	104
c) II. Bayezid	104
d) İranlı ünlü mesnevi şairleri: Firdevsi, Nizami, Husrev-i Dehlevi, Molla Cami, Hatıfi	105
e) Türk mesnevi şairleri; Şeyhi, Ahmet Paşa	106
f) Turre Çavuş	107
g) Peygamberler: Hızır, Süleyman, İsa (Mesih), Yahya	107
h) Hükümdarlar: Müluk-i Al-i Osman, Cemşid, Dara, İskender, Şeddad, Şehler	107
ı) Dini ve Tasavvufi Kişiler: Muvahhidan, Gılman, Ehl-i İrfan, Külheni-i Lay-har	107
i) Anter	107
j) Mani-i Çin	108
m) Diğer Kişiler; Şairler, Sabbag;ı Felek	108
3.2.6. Olaylar	108
3.2.7. Mekanlar	108
3.2.8. Zaman ve Zamanın Kullanımı	109
3.3. Dil ve Anlatım (Üslup) Özellikleri	
3.3.1. Dil ve Anlatımın Genel Özellikleri	111

3.3.1.1. Anlaşılabilirlik, Akıcılık, Süslü Anlatım, Anlatımın Yoğunluğu vb. Bakımlardan Dil ve Anlatım	111
3.3.1.2. Halk Söyleyişleri ve Geleneksel Anlatım	116
3.3.1.3. Sanatçıya Özgü Dil ve Anlatım Özellikleri	117
3.3.1.4. Çeşitli Sözcük Kullanımı	
a) Arkaik ve E.A.T.'yi Yansıtan Sözcükler	118
b) Arapça ve Farsça Sözcükler	120
3.3.1.5. Atasözleri, Özlü Sözler ve Deyimler	121
3.3.1.6. Cümle Türleri	129
3.3.1.7. Beyit ve Dizelerin Kullanımı	130
3.3.1.8. Tamlamaların Kullanımı	130
3.3.1.9. Arapça İbareler	131
3.3.1.10. İmla Özellikleri	131
3.3.1.11. Ünlü ve Ünsüzlerin Kullanımı	132
3.3.1.12. İsim, Fiil, Sıfat, Zarf, Bağlaç, Edat, Zamir ve Ünlemlerin Kullanımı	133
3.3.1.13. Eklerin Kullanımı	135
3.3.1.14. Lehçe Etkilenmeleri	135
3.3.1.15. Aynı ya da Benzer Anlamalı Sözcükler	136
3.3.2. Tahkiyevi Üslup (Tahkiye Özellikleri)	136
3.3.2.1. Tahkiye Tekniği	136
3.3.2.2. Anlatıcı	139
3.3.3. Tasviri Üslup	140
3.3.3.1. Olay Tasvirleri	140
3.3.3.2. Durum Tasvirleri	143
3.3.3.3. Mekan Tasvirleri	144
a) Ayrıntılı Mekan Tasvirleri	145
b) Kısa Mekan Tasvirleri	146
c) Mekan Tasvirlerinde Adı Geçen Hayvanlar, Bitkiler, Nesnelere ve Eşyalar	148
3.3.3.4. Duygu Tasvirleri (Aşk, Bağlılık, Ayrılık, Coşku, Hayal, Ölüm, Dostluk, Mutluluk, Güzellik, Kahramanlık, Diğer..)	153
3.3.3.5. İmajlar (Dini-Tasavvufi İnanışlar, Güzellik, Aşk, Doğa, İnsan Karakteri, Sıkıntı, Izdırap, Ayrılık, Hayal, Kahramanlık ve Savaş,	

Ölüm, Kadın, Toplum Hayatı, Zenginlik, Mal Mülk, Klasik Benzetmelerle, Harf Oyunlarıyla, Diğer..)	170
3.3.4. Edebi Sanatlar:	183
3.3.4.1. Mecazlar (Teşbih, İstiare, Mecaz-ı Mürsel)	184
3.3.4.2. Anlamla İlgili Sanatlar (Tenasüp, Leff ü Neşr, Tezat, Mübalağa, Teşhis ve İntak, Telmih, Tekrir, Nida, Hüsn-i Ta'lil, Tecahül-i Arif, Sihri Helal, İrsal-i Mesel)	190
3.3.4.3. Sözle İlgili Sanatlar (İştikak, Cinaz, Harflerle Yapılan Oyunlar, Aliterasyon)	202
4. BÖLÜM: BEHİŞTİ'NİN LEYLA VÜ MECNUN MESNEVİSİ'NİN, NİZAMİ VE FUZULİ'NİN LEYLA VÜ MECNUN MESNEVİLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI	205
4.1. Biçim Bakımından	205
4.2. Muhteva Bakımından	206
4.3. Dil ve Anlatım (Üslup) Bakımından	215
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	227
5. BÖLÜM: METİN	
5.1. Metnin Kuruluşuyla İlgili Açıklamalar	233
5.2. Metnin Bölüm Başlıkları	234
5.3. Metin	237
KİŞİ VE KİTAP ADLARI DİZİNİ	413
ÖZGEÇMİŞ	417

ÖNSÖZ

Eski Türk Edebiyatı alanında "metin" düzeyindeki çalışmalar günümüze kadar daha çok, elde değişik yazması bulunan eserlerin "tenkitli metnini" ortaya koymaya yönelik olmuştur. Bu tür çalışmalarda araştırmacıyı bağlayan zaman unsuru nedeniyle "metin incelemesi"nin genellikle ikinci planda kaldığı, dolayısıyla, eseri incelenen sanatçının "o esere yansıyan edebî kişiliği"nin yeterince değerlendirilemediği görülmektedir.

Behiştî, gerek bazı tezkireler, gerekse Leyla vü Mecnûn eserindeki kendi ifadelerine göre, Anadolu'da ilk kez bir "hamse" oluşturan şairdir. Sanatçının, kendisinden sonra Anadolu'da gelişen "divan şiiri mesnevi geleneği"nin oluşum ve gelişimine katkılarının ne düzeyde olduğu, bir araştırma konusudur. Biz bu tez çalışmamızda elimizde tek yazma nüshası bulunan Leyla vü Mecnûn mesnevisinin çevriyazısıyla birlikte ayrıntılı bir incelemesini, ayrıca Nizâmî ile Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn mesnevileriyle karşılaştırılmasını yaparak, sözkonusu eserin divan şiiri "Leyla vü Mecnun mesnevileri" geleneği içerisindeki yeri ve değerini saptanmaya çalıştık.

Bu çalışma, sanatçının Leyla vü Mecnun mesnevisi üzerinde doktora düzeyinde yapılmış ilk tez çalışmasıdır. Eser üzerinde ilk bilimsel çalışma; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisi Rezzan İlter tarafından 1951 yılında "Behiştî ve Leylî vü Mecnûn'u" adıyla yapılan bir mezuniyet çalışmasıdır. Bütününe bakıldığında başarılı bulduğumuz bu çalışmada, metnin çevriyazısı bir mezuniyet tezi sınırları içerisinde oluşturulduğundan, ister istemez birtakım eksiklik ve uyumsuzluklar taşımaktadır. Ayrıca, bu çalışmada inceleme kısmı kısa tutulmuş, dolayısıyla eserin sanat değeri ayrıntılarıyla ortaya konulamamıştır. Rezzan İlter'in sözkonusu bitirme çalışması tarafımızdan ayrıntılı olarak incelenmiş, kimi saptamalarından (kaynak gösterilerek) yararlanılmıştır.

Yapmış olduğumuz katalog araştırmaları sonucunda eserin başka bir nüshasına ulaşamamıştır.

Tez; Giriş, dört İnceleme Bölümü ve transkripsiyonlu Metin'den oluşmaktadır. Giriş bölümünde Leyla vü Mecnun mesnevisinin kaynağı ile ilgili bilgileri değerlendirdik. Ayrıca, eserin konusunu doğrudan etkileyen "aşk" ve "tasavvuf" unsurlarının, bu eserle ilgili yanlarını değerlendirmeye çalıştık. Birinci bölümde, Behiştî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri ile ilgili, çoğu, konuyla ilgili tezkirelere dayanan, ayrıca sanatçının Leylâ vü Mecnûn mesnevisinden edindiğimiz bilgileri bir araya getirerek onun edebiyat tarihimizdeki yerini belirlemeye çalıştık. İkinci bölümde, incelemiş olduğumuz eserin yazılış yeri, tarihi, nedeni ve sunulduğu kişi ile ilgili saptayabildiğimiz bilgileri verdikten sonra, incelememize kaynak olan yazma eseri tanıttık. Çalışmamızın ağırlıklı bölümünü oluşturan Üçüncü bölümde, eserin biçim, muhteva ve dil özelliklerini saptayarak, gelenekten etkilenen ve sanatçıya özgü yanlarını verdik. Dördüncü bölümde, incelemiş olduğumuz eserin gelenek içerisindeki yeri ve edebî değerini daha iyi saptayabilmek amacıyla, bu eseri Leylâ vü Mecnun mesnevi geleneğinin iki önemli şairi Nizâmî ve Fuzûlî'nin eserleriyle; biçim, muhtevâ ve dil-anlatım (üslûp) özellikleri bakımından karşılaştırdık.

Bu çalışmamızla, bundan sonra yapılacak araştırmalara da yararlı olmayı umuyoruz. Bu tez, yakın çevremdeki hocalarım, arkadaşlarım ve eşimin katkılarıyla gerçekleşmiştir. Başta, çalışmalarım sırasında yakın ilgi ve desteğini gördüğüm danışman hocam sayın Prof. Dr. Mine Mengi'ye; ayrıca tezi bitirme konusunda beni yüreklendiren sevgili eşim Nilgün Aygün'e; tezin planlanması aşamasındaki yardımlarından dolayı, sayın Doç. Dr. Zafer Önler ve sayın Yard. Doç. Dr. Hakan Sazyek'e; tez çalışmalarım ile ilgili kaynakları edinmem konusundaki yardımlarından dolayı sayın Yard. Doç. Dr. Gülseren Tor, sayın Yard. Doç. Dr. İ. Çetin Derdiyok'a ve değerli arkadaşlarım Yard. Doç. Dr. H. Dilek Batislam ile Öğretim Görevlisi D. Ali Şahinoğlu'na; tezin bilgisayar çıktılarını edinmemdeki yardımlarından dolayı değerli arkadaşım Öğr. Gör. Nevzat Bilen'e teşekkürlerimi sunarım.¹

Zeynel A. Aygün

¹ Ç.Ü. Araştırma Fonu Saymanlığı bu teze parasal katkı sağlamıştır.
Proje numarası: SOS.BE. 95

KISALTMALAR

a.g.ans.	adı geçen ansiklopedi
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.mad.	adı geçen madde
AKDTYK	Atatürk Kültür Dil ve Tarih YüksekKurumu
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
ans.	ansiklopedisi
ay.	ayrıca
bas.	basımevi
bkz.	bakınız
C.	Cilt
çev.	çeviren
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
İst.	İstanbul
mad.	maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEB.İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
ö.	ölümü
s.	sayfa
S.	Sayı
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TDV.İA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
üniv.	üniversitesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vr.	varak
Yay.	Yayınları
y.t.	yazılış tarihi
yy	yüzyıl

GİRİŞ:

I. İslami Edebiyatlarda Leylâ vü Mecnun Mesnevilerine Genel Bir Bakış:

İlk olarak bir arap halk hikayesi şeklinde ortaya çıkan Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, İran edebiyatında mesnevi nazım şekliyle yaygınlık kazanmıştır. Hikayeyi ilk kez mesnevi nazım şekliyle derli toplu kaleme alan Genceli Nizâmî'den¹ sonra bu hikaye özellikle klasik İran ve Türk edebiyatlarında büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Kaynaklarda Leylâ ile Mecnun hikayesinin doğuşu ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır: Ağırlık kazanan görüş; sonradan Mecnun lakabını alan Kays'ın, sevgilisi Leylâ için söylediği şiirler ve zamanla bu şiirleri açıklamak üzere yapılan yorumlar ve bunlara eklenen söylentilerin bu hikayeye kaynaklık ettiği şeklindedir. Bazılarına göre Leylâ, Kays'ın amcasının kızı olarak gösterilir.²

Arap kaynaklarında Leyla ve Mecnun hikayelerinin oluşumuyla ilgili söylentilere göre, hikayenin yaygın olan esası şöyledir: Benî Âmir kabilesinden olan Kays ile Leyla, henüz çocukken deve yavrularını otlattıkları sırada birbirlerini severler. Mecnun bir şiirinde şunları söyler: "Leyla'yı, kakülleri yanaklarına sarkmış, memeleri henüz belirmemiş bir çocukken sevdim. İkimiz de çocuktuk. Kuzuları olatıyorduk. Keşke ne biz büyüseydik, ne de kuzular."³

Başka bir görüşe göre ise hikâyenin başlangıcı Asurlulara kadar gider. Asur Kralı Asurbanipal'ın (M.Ö. yüzyıl) kitaplığındaki çiviyazılı tuğla tabletlerde bu

¹ Fuat Köprülü'nün bu konudaki değerlendirmesi şu şekildedir: "Eski Mesnevilerde lafızlara ve kafiyele, tertibe ve edaya büyük bir itina sarfedilmeyerek sadece hikâye ile iktifa olunurdu. Halbuki Nizâmî şekilde ve esastaki bu kusurları giderdikten başka, tahkiyede de daha fazla kuvvet ve san'at göstermiş, hülâsa bu tarza en mükemmel şeklini vermiştir. O'nunla mesnevinin tekniği de kat'î surette belirlendi.[...] Bundan başka 'miraç tavsîfi, oğula nasihatler, sakiname, muganniname' gibi okuyucuyu devamlı tahkiye ile sıkımayarak, arada sırada biraz dinlendirebilecek istitradî kısımlar ilavesi de onun eseridir." (Türk Edebiyatı Tarihi, İst., 1986, s. 144)

² Agah Sırrı Levend; Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikayesi, Ankara, 1959, s. 1

³ Agah Sırrı Levend; a.g.e., s. 2. Yazar, ilerleyen sayfalarda Arap kaynaklarında bulunan çeşitli ayrıntıları verdikten sonra şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "Leyla ve Mecnun hikayesi, Arap edebiyatında X. yy'dan beri yaygın bulunmaktadır. Mecnun'a atfedilen şiirler, aralarına katılan mensur parçalar birbirine bağlanarak bir hikaye haline sokulmuş ve türlü adlar altında toplanmıştır." (a.g.e., s. 6)

hikayeye rastlanmıştır. Arap yarımadasında yüzyıllar boyunca yaşayan hikaye hicri I. yy'da Âmirî kabilesinden Kays b. el-Mülevvah adlı bir şairin amcasının kızı Leylâ binti Mahdî b. Sa'd için söylediği aşk şiirleri ile gelişmiştir. Bu şiirler yayılarak dilden dile dolaşmaya başlamış ve kısa zamanda Arap yarımadasında yaşayan hikayeyle beslenerek son şeklini almıştır. Pek çok arap şairi Kays'ın şiirlerini toplayarak, bunlara kendi şiirlerini de eklemişler ve Arap edebiyatında Dîvân-ı Leylî vü Mecnûn adında pek çok eser meydana getirmişlerdir.⁴

Görüldüğü gibi, hikaye hangi gerçek olaya dayanırsa dayansın sonuçta Arap toplumunda yaygınlık kazanmış ve sonradan eklenen kimi ayrıntılarla zenginleşmiştir.

Şimdi, Leylâ ile Mecnun hikayesinin Arap, İran ve Türk edebiyatlarındaki genel durumuna bakabiliriz.

1.1. Arap Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Hikayesi

Arap edebiyatında Leylâ ve Mecnun hikayesi X. yy'dan sonra yaygınlaşmıştır. Bu hikayelerden en yaygın olanı, hangi tarihte yazıldığı bilinmemekle birlikte, birçok esere kaynak olan Ebû Bekrî'nin Vâlibî'nin "Divânü Mecnûn Leylâ"sıdır. Bu eserdeki söylentilerin çoğu uydurmadır. Mecnun'un şiirleri, sonradan başkaları tarafından da yine bu şekilde açıklamalarıyla birlikte toplanmıştır.⁵

Arap edebiyatında yaygın olan Leylâ ve Mecnun hikayesi temelde şu motiflerden oluşmaktadır: Necd'de bulunan Banî Âmir kabilesinden Kays (Mecnun) ile Leylâ, kabilelerinin hayvanlarını otlatırken, birbirlerini severler; yetişkin olmaları ya da aşklarının duyulması üzerine Leylâ çadırda alıkonur ve Kays'a gösterilmez; bunun üzerine Kays'da aşkın ilk ızdırabı başlar. Kays'ın babası Leylâ'yı isterse de, aşk yüzünden dillere düştüğünden ya da kızlarını rüsvâ ettiğinden, ya da başka bir bahane ile teklif geri çevrilir ve Leylâ bir başkasına nişanlanır. Bu duruma üzülen Mecnûn, yoğun acıların etkisiyle büsbütün aklını yitirir. O sırada kendisini görüp, muradına erdirmek isteyen Marvan b. al-Hakam'ın vergi (sadakat) memuru 'Omar b. 'Abd al-Rahman ile yerine tayin edilen Navfal b. Musahik'in girişimleri boşa gider. Mecnun'un

⁴ Haluk İpekten; Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Ankara, 1991, s. 38

⁵ Agah Sırrı Levend; a.g.e., s. 6

babası, dua ile iyi olacağını umarak onu Mekke ve Medine'ye götürürse de, Mecnun aşkının artması için dua eder ve çöllere kaçarak, vahşi hayvanlar ile birlikte yaşamaya başlar. Mecnun'un Leyla'ya benzettiği ceylanı avcılardan kurtarması vb. olaylar bu sırada gerçekleşir. Sonunda Leyla, Mecnun'u sevdiğinden, aşk ızdırapları içinde ölür; Mecnun da ona ağıtlar söyleyerek ve aşkının acılarını dile getirerek çöllerde dolaşır, sonunda bir gün ölüsü bulunur.⁶

Leyla ve Mecnun hikayesi, çöl arapları arasında yaygın olan "el Murâkıs - Esmâ", "Amru'bnü 'Aclan - Hind", "'Urva - 'Afra", "Cemil - Buseyne", "Kuseyr - 'Azza", "Rabi'a - 'Ukayl", "Kays -Lübna", "Tavba - Leylâ" hikayelerini unutturmuş ve Mecnun, kendini Leylâ'dan Mevlâ'ya ulaştıran İlahî aşkıyla, X. yy'dan sonra Arap edebiyatında tasavvufî aşkın temsilcisi olarak gösterilmiştir.⁷

1.2. İran Edebiyatında Leyla ve Mecnun Hikâyesi

Bu hikayenin erken dönemlerde, bütün İslam ülkelerine, bu arada İran'a yayılmış olduğu düşünülmektedir. İran edebiyatında Leyla ile Mecnun'la ilgili ilk kayıtlara Minucihri'nin "Divan"ı, Baba Kuhi-i Şirazi'nin "Divan"ı gibi eserlerde rastlanmaktadır.⁸

Agah Sırrı Levend'e göre ise Leyla ve Mecnun efsanesi, İran'da Deylemlerin egemenliği zamanında X. yy'ın sonlarında "Kitâbü'l-Ağani" ile yayılmış, Kays ile Leyla'nın şiirleri halk arasında büyük ilgi uyandırdığı gibi, Leyla ile Mecnun da, gerçek aşkın temsilcileri olarak edebiyata geçmiştir. Gaznelilerle Selçuklular zamanında yazılmış olan şiirlerde de, Leyla ve Mecnun'un bu efsaneleşmiş aşkı birer mazmun halinde yer almaktadır.⁹

Leyla ile Mecnun hikayesini İran edebiyatında ilk kez mesnevi nazım şekliyle kaleme alan kişi Selçuklular devrinde eserlerini Farsça yazan ve dönemin en büyük şairi sayılan Genceli Türk şair Nizâmî'dir (Nizâmî-i Gencevî, ö. 1203). Nizâmî, 1188'de Şirvanşahlar'dan Ahsitan bin Minuçihri adına yazdığı bu eserde, Mecnun'un

⁶ MEB İslam Ans., "Leyla ile Mecnun" mad., C. VII, s. 50

⁷ Agah Sırrı Levend; a.g.e., s. 6-7

⁸ MEB İslam Ans., "Leyla ile Mecnun" mad., s. 51

⁹ Agah Sırrı Levend; a.g.e., s. 11

aşkına tasavvufi bir içerik kazandırmış ve bu hikayeyi şiirle yoğurarak romantik bir macera haline getirmiştir. Nizâmî'yi izleyen İran şairlerinden Emir Husrev (1253-1324) hikayeyi daha içli bir hale getirerek, Câmî (1414-1492) Arap hayatına daha ayrıntılı yer vererek, Mektebi, Nizami'nin çizdiği çerçeve içinde özlü bir anlatımla konuyu daha derli toplu işleyerek, Hâtîfî (ö. 1512) ise hikayeye daha mantıklı bir akış vererek, bazı eklemeler ve değiştirmelerle aynı konuyu tekrarlamışlardır.¹⁰

İran edebiyatında anılan sanatçılar dışında Leyla ile Mecnun mesnevisi yazan çok sayıda şair bulunmaktadır.¹¹

1.3. Türk Edebiyatında Leyla ve Mecnun Hikâyesi

İran hikâyelerinin manzum ve mensur olarak Türkçeye çevrilmesi, halkın bu hikâyelere rağbet etmesine ve Türk şairlerinin de bu hikâyeleri Türkçe ile nazmetmelerine yol açmış; Leyla ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin, Yusuf ile Züleyha gibi hikâyeler pek çok sanatçı tarafından Türk dili ile kaleme alınmıştır.¹²

Leyla ve Mecnun hikâyesi Türk edebiyatında ilk olarak Gülşehrî'nin "Mantıku't-Tayr" ve Âşık Paşa'nın "Garib-name" adlı eserlerinde "temsili hikaye" olarak görülür. Gülşehri 79, Âşık Paşa da 30 beyit içinde Leyla ve Mecnun hikâyesinin birer sahnesini aktarırlar.¹³

Kaynaklara göre Türk edebiyatında Leyla ve Mecnun mesnevisi yazan şairler şunlardır (kronolojik olarak):¹⁴

- 1- Şâhidî (y.t. 1478; 6446 beyit),
- 2- Ahmed Paşa (XV. yy; Eser b. [bulunamamıştır]),
- 3- Ali Şir Nevaî (y.t. 1484 -?-; 3622 beyit),

¹⁰ Agah Sırrı Levend; "Leyla ve Mecnunlar", Türk Dili Dergisi, S. V, s. 256

¹¹ İran ve Arap edebiyatında Leyla ve Mecnun mesnevisi yazan diğer şairler için bkz. Agah Sırrı Levend; a.g.e. s. 6-8, 86-100; MEB İslam Ans., a.g.mad., s. 50-53

¹² Mehmed Emin Riyahi; Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, İnsan Yay., İst., 1995, s.234

¹³ Agah Sırrı Levend; "Türk Edebiyatında Leyla ve Mecnun Yazan Şairler", TDAY-Belleten 1957, s. 105

¹⁴ a.g.m., s. 105-113

4- Behiştî (y.t.: Eserde Cami'nin Hicri 889'da yazdığı Leyla ve Mecnun'dan söz edildiğine göre bu tarihten sonra, ancak II. Bayezid tarafından affedilmeden önce; 1995 beyit)

- 5- Hamdi -Akşemseddinoğlu- (y.t.1499; 4080 beyit),
- 6- Ahmed Rızvan (y.t. 1500'den önce),
- 7- Hayati (XV. yy; Eser b.),
- 8- Necati -İsa- (XV. yy; Eser b.),
- 9- Çakeri Sinan (XV. yy; Eser b.),
- 10- Hayalî -'Abdü'l-Vahhab- (XV. yy; Eser b.)
- 11- Kadimî (y.t. XVI. yy; 4035 beyit),
- 12- Celîlî -Hamidizade- (y.t. 1513),
- 13- Sevdâî (y.t. 1514),
- 14- Fuzûlî (y.t. 1535; 3096 beyit),
- 15- Hakîrî (y.t. 1542),
- 16- Hamdi -Larendeli- (y.t. 1543; 5610 beyit),
- 17- Arif Fethullah (XVI. yy; Eser b.),
- 18- Salih -Celalzade- (y.t. 1554),
- 19- Halife -Diyarbakırlı- (y.t. XVI. yy),
- 20- Halîfî -Sarı Halil- (XVI. yy; Eser b.),
- 21- Sinan Çelebi -Kireççizade'nin oğlu- (XVI. yy; Eser b.),
- 22- Mahvi -İdris- (XVI. yy; Eser b.),
- 23- Muhyi Çelebi (XVI. yy; Eser b.),
- 24- Zamirî (XVI. yy; Eser b.),
- 25- 'Atayî -Kul Ata- (y.t. XVI. yy sonlarında),
- 26- Fa'izî -Kafzade- (y.t. XVII. yy başlarında; 1136 beyit),
- 27- Rıfati -'Abdül-Hay Çelebi- (XVII. yy; Eser b.),
- 28- 'Andelib -Nur Muhammed Garip- (y.t. XVIII. yy),
- 29- 'Örfî -Mahmud Ağa- (XVIII. yy sonlarında; 195 beyit)
- 30- Nakam -Azerî- (XIX. yy; 2903 beyit)

Görüldüğü gibi, kaynaklarca Türk edebiyatında yazıldığı belirlenen otuz Leyla ve Mecnun mesnevisinden on sekizi elde bulunmaktadır. Bu otuz eserden onu (beşi bulunamamış) XV. yy'da; on beşi (altısı bulunamamış) XVI. yy'da; ikisi (biri bulunamamış) XVII. yy'da; ikisi XVIII. yy'da; biri ise XIX. yy'da kaleme alınmıştır. Bu tablodan şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Türk edebiyatında yazılan Leyla ve Mecnun

mesnevilerinin çok büyük bir bölümü XV ve XVI. yy'larda kaleme alınmış; XVII, XVIII ve XIX. yy'larda ise az sayıda eser yazılmıştır.

Bu mesneviler dışında, yeni Türk edebiyatı dönemine kadar uzanan kimi başka eserlerde Leyla ve Mecnun hikayesinin belirgin izlerine rastlanır: Güvâhî, Pendnâme'sinde aşk konulu beyitler yanında Leyla ve Mecnun konusunu 7 ve 14 beyitlik iki kısa hikayede işlemiştir¹⁵ ; Emin Nihat Bey'in Müsameretnâme -Gece Hikayeleri-'sinde yer alan Kapı Kethüdası Behçet Efendi ile Makbule Hanım'ın sergüzeşti, "Leyla ve Mecnun hikayesinin zamana uydurulmuş bir tekrardan ibarettir. Aynı mahallede oturan ve aynı mektebe devam eden Behçet Efendi ile Makbule Hanım birbirlerini severler..."¹⁶ ; "Hamid, kendisini ayakta tutan, en samimi, en içten gelen mısralarını yazdığı Makber'in kazandığı ölmez kıymeti, biraz da Fuzûlî'ye borçludur.[...] Makber'in en güzel parçalarını hemen hemen Fuzûlî'nin özellikle *Leyla vü Mecnun mesnevisinin* [Z.A.A] tesirindeki mısralar teşkil etmektedir."¹⁷ ; Yahya Kemal Beyatlı'nın "Nazar" şiirindeki kimi benzetme ve imajlar da Leyla ile Mecnun hikayesini akla getirmektedir.¹⁸

2. Behiştî'nin Leyla vü Mecnun Mesnevisi:

Anadolu'da ilk kez beş mesnevi yazarak bir hamse oluşturduğu kaynaklar¹⁹ tarafından belirtilen Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi Anadolu'da Şahidî'nin eserinden sonra, Türkçe ile kaleme alınmış ikinci Leyla vü Mecnun mesnevisidir.

Behiştî'nin eserinin ayrıntılı bir tanıtımını ilgili bölümde yapacağımızdan, burada yalnızca Leyla vü Mecnun mesnevisinin belirgin özelliklerini ortaya koyarak, eserin konusunu oluşturan ilahi aşk olgusunu eserden de örnekler vererek tanıtmaya çalışacağız.

¹⁵ Güvâhî; Pendname, (haz. Mehmet Hengirmen), s. 181-186, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990

¹⁶ Emin Nihat Bey; Müsameretname (Gece Hikayeleri), (haz. M.İsmet Uzun), s. 20

¹⁷ Fevziye Abdullah; "Makber'de Leyla ve Mecnun ile Hüsn ü Aşk Tesirleri", Ülkü Halkevleri Dergisi, S. 59, s. 461

¹⁸ Yahya Kemal Beyatlı; Kendi Gök Kubbemiz, s. 150, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst.1987,

¹⁹ Bu kaynaklar için bkz. Kaynaklara Göre Behiştî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin elimizde varlığı bilinen tek nüshası²⁰ her sayfada dokuz beyit olmak üzere 113 varak ve 1995 beyitten oluşmaktadır. Nüsha bu haliyle, silinmiş ya da sayfa yırtık olduğundan okunamayan az sayıda sözcük bir yana bırakılacak olursa rahatça okunabilecek bir durumdadır.

Behiştî'nin mesnevisine konu olan Leyla vü Mecnun hikâyesi, klasik doğu edebiyatlarındaki çift kahramanlı aşk hikayelerinin²¹ en tanınmışlarından biridir. Behiştî bu konuyu, hikayeyi ilk kez mesnevi biçiminde kaleme alan Nizami'de olduğu gibi iki genç arasında sözkonusu olan mecazi aşktan ilahi aşka doğru bir gelişim çizgisi içerisinde işlemiştir.

Kendisinden önce bu konuyu mesnevi olarak kaleme alan Nizâmî, Molla Câmî, Husrev-i Dehlevî, Şahidî ve Ali Şir Nevaî'den farklı olarak Behiştî Arap kaynaklarındaki pek çok motifi eserine almamış, öteyandan eserinde tasvirlere geniş yer ayırmıştır. Yine, Behiştî'nin eserinde tasavvuf düşüncesinin dikkat çekecek ölçüde belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir.

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin diğer Leyla vü Mecnun mesnevileri içerisinde kendine özgü bir yeri bulunmaktadır: Behiştî, mesnevisinde diğer mesnevilerden farklı olarak az sayıda olaya yer verirken tasvirleri oldukça uzun tutmuş, ayrıca tasavvufi yönü belirgin bir şekilde öne çıkarmıştır.

Eserde kullanılan dil ve üslup büyük ölçüde başarılıdır. Yer yer görülen halk söyleyişine yakın dil özellikleri, kullanılmış olan çok sayıdaki deyim ve atasözü, ayrıca benzetme sanatlarının geniş ölçüde ve başarıyla kullanılması ve çok sayıdaki ilgi çekici imajlar bu eserin değerini yükseltmektedir.

2.1. Mesnevide Karşımıza Çıkan Aşk Anlayışı:

Behiştî, eserinin büyük bir bölümünde mecazi, platonik ve ilahi aşk olgusunu iç içe işlemiş, eserin sonunda kahramanları ilahi aşk'a erdirmişdir. İlk olarak,

²⁰ İst. Üniv. Kütüphanesi, TY, nr. 5591

²¹ Klasik doğu edebiyatlarında Leyla ile Mecnun'un yanısıra; Yusuf u Züleyha, Ferhad ü Şirin, Vamık u Azra, Cemşid ü Hürşid, Süheyl ü Nevbahar vb. çok sayıda çift kahramanlı aşk hikâyeleri bulunmaktadır.

aşk kavramı üzerinde duralım. Sözlük ve ansiklopedilerde aşk ile ilgili şu tanımları görüyoruz:

"Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi"²² , "Sevgi"²³ , "1- Bir kimsenin bir başkasına duyduğu, tutku ve / ya da cinselliğe dayanan eğilim; 2- Tanrı, bir şey (soyut) aşkı, insanı kutsal ya da yüceltilmiş simgesel bir varlığa yönelten kendini adama ve bağlılık, 3- Aşk ilişkisi, duygusal ilişki, aşk serüveni..."²⁴ , "Arapça aslı 'ışk' olup sözlükte 'şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen-sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması anlamına gelir. Lugat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten olup 'sarmaşık' anlamına gelen 'aşeka' ile yakından ilgili olduğu belirtilir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazan kurutması gibi aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sararıp soldurduğu için bu duyguya aşk denilmiştir. Ayrıca hem tatlı hem ekşi olan bir çeşit meyveye de 'uşuk' denilir -bkz. Lisanü'l-Arab, 'aşk' mad.; Tacü'l-'arus, 'aşk' mad.; Kamus Tercümesi, 'aşk' mad.-"²⁵

Buna göre aşk için; "Birisine duyulan aşırı sevgi, bağlılık ve tutku" tanımı yapılabilir.

Behiştî'nin eserinde önemli yeri olan platonik ve ilahi aşk düşüncesinin belli başlı kaynakları şunlardır:

2.1.1. Platon'un Aşk Anlayışı (Platonik Aşk):

Klasik Yunan filozoflarından Platon'un "idea" kavramı içerisinde ortaya koyduğu "aşkın gerçeklik" (evrende var olan her şeyin mutlak bir varlığın yansıması oluşu) düşüncesi, kendisinden sonraki felsefi geleneği derinden etkilemiş, bu düşünce, tasavvuf anlayışındaki "vahdet-i vücut" anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Platon'un, "Şölen"de bu aşk anlayışıyla ilgili olarak Bilgin Diotima'ya söylediği aşğıdaki sözlerin önemli bir bölümü, incelemiş olduğumuz eserin baş kahramanı Mecnun'un eser içerisindeki ruhi değişimleriyle paralellikler taşımaktadır.²⁶

²² TDK, Türkçe Sözlük

²³ Devellioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat

²⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ans., "aşk" mad., C. II, s. 935

²⁵ TDV İslam Ans., "aşk" mad., C. IV, s. 11

²⁶ Eflatun; Şölen, (çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu) s. 67-69, Remzi Kitabevi, İst. 1992

"... Sevginin şimdi vardığımız yerine kadar götürülen adam, bütün güzel şeyleri ardısıra ve gerekli düzen içinde gördükten sonra, girdiği yolun sonuna ulaşarak, birdenbire eşsiz bir güzellik, güzelliğin özüyle karşı karşıya gelecek.[...]. Bir güzellik ki, kendini bir yüzle, ayakla, bedene bağlı hiçbir şeyle göstermeyecek, ne bir söz olacak, ne bir bilgi, bir canlıda , belli bir varlıkta bulunmayacak, ne canlıda, ne yerde, ne gökte, hiç bir yerde, kendi var, kendinden var, kendisiyle hep bir örnek.[...] Demek insan, yolunca, bir delikanlı sevgisiyle dünya gerçeklerinin üstüne çıktı mı, o güzelliği görmeye başlar. O zaman artık neredeyse sevginin yüce sırlarına ermiştir.[...] Bu dünyanın güzelliklerinden başlayacaksın, hiç durmadan basamak basamak yüce güzelliğe yükseleceksin, bir güzel bedenden ikisine, ikisinden bütün güzel bedenlere, sonra güzel bedenlerden güzel işlere, güzel işlerden güzel bilgilere, güzel bilgilerden de sonunda bir tek bilgiye varacaksın. Bu bilgi de o tek başına var olan salt güzelliğe varmaktan, asıl güzelin özünü tanımaktan başka bir şey değildir."

"Literatüre "Platonik (Eflatuni) aşk" adıyla geçen bu anlayış, geçici güzelliklere değil salt güzelliğe duyulan aşk için sözkonusudur. Ortaçağ Hristiyan ve Müslüman filozofları, Platon'un aşk ile ilgili görüşlerini de kendi inançlarının ve dünya görüşlerinin süzgecinden geçirerek benimsemişlerdir.

Platon'un "Phaidros" dialoğundaki düşünceler de Müslüman filozofları ve sufileleri derinden etkilemiştir. Bu eserinde aşkı bir çeşit ruh hastalığı, delilik (cünun) olarak değerlendiren Platon, bu deliliğin maddi ve ilahi olmak üzere iki şekli olduğunu söyler -s. 58 vd.- Tasavvufi metinlerde sık sık karşımıza çıkan Allah dostu meczuplardan, Harun'ür-reşid'in kardeşi olduğu söylenen Behlül Dana'ya, ünlü aşk hikâyesinin kahramanı Mecnun'a kadar birçok aşık tipinin arkasında bu yaklaşımı ve bunu yüzyıllar boyunca işleyerek derinleştiren sufi şairlerin yorumları ve aşk anlayışları vardır."²⁷

Bir başka Yunan filozofu Aristoteles'in de aşk için benzer bir yaklaşımda bulunduğu görülür: "Biz bütün canlılar için zevk, 'En Yüce İyi'dir. Fakat aslında

²⁷ Beşir Ayvazoğlu; Aşk Estetiği, s. 61, Ötüken Neşriyat, İst. 1993

'peşinden koştuğumuza inandığımız ya da inandığımızı söylediğimiz' zevkin değil, daha derin ve kutsal bir zevkin peşinden koşuyoruz."²⁸

2.1.2. Kuran'daki Aşk Anlayışı:

Kuran'ın "aşk" a yaklaşımı, birazdan ele alacağımız, kökeni büyük ölçüde Platon ile Kuran'a dayanan tasavvuftaki aşk anlayışıyla birlikte İslam kültür ve edebiyatını derinden etkilemiştir. Kur'an'da yer alan "aşk" (hub: sevgi) ile ilgili ve konumuzla bağlantılı kimi değerlendirmeler şöyledir:

Sevgi, insanı; çevreyi, hatta kendini fark edemeyecek ölçüde sarıp kuşatabilir. (Yusuf, 30)²⁹; "Kuran, kalbi, insanın gerçek benliği, ölümsüz hakikati ve ölümsüzü yakalayan farkediş, eriş ve sezış kudreti olarak tanıtılmaktadır."³⁰; "Kuran, imanı bir 'samimiyet ve aşk' olayı olarak almaktadır. 'İman edenler Allah'a sevgi bakımından çok engin ve derindirler.' (Bakara, 165)³¹

2.1.3. Tasavvuf ve İlahi Aşk Anlayışı:

Gerçek bir aşk serüvenini konu alan arap kaynaklı Leyla ile Mecnun hikâyesinin İslam kültürünün etkisiyle zaman içinde tasavvufi bir renk kazanmaya başladığı görülür. Nizâmî'nin Leyla vü Mecnun'unda çok ön planda olmamakla birlikte görülen "ilahi aşk", daha sonra yazılan mesnevilerin bir kısmında eserin konusunu doğrudan yönlendiren bir unsur olarak belirir. Bu bakımdan Behiştî'nin eserinin ayrı bir önemi vardır. Behiştî, diğer Leyla ile Mecnun mesnevilerinden farklı olarak eserinin merkezine 'tasavvufu yerleştirmiş; Mecnun'un "ilahi aşk" a yönelişini daha net çizgilerle tasvir etmiştir.

Bu bölümde tasavvuftaki "ilahi aşk" anlayışının incelemiş olduğumuz eserle bağlantılarını saptamaya çalışacağız. Tasavvuf yaşanarak hissedilen bir olgu olmakla birlikte tasavvufla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan konumuzla bağlantılı olan birkaçı şöyledir:

²⁸ Aristoteles; Ethique a Nicomaque metinlerinde (VII, XIII) -Pierre Burney; Aşk, İletişim Yay., s. 101, İst. 1992

²⁹ Yaşar Nuri Öztürk; Kuran'ın Temel Kavramları, s. 193, Yeni Boyut Yay., İst.1994

³⁰ a.g.e., s. 269

³¹ a.g.e., s. 242

"Tasavvuf, Allah'ın seni senden giderip, kendisiyle diri kılmasıdır.", "Tasavvuf, Allah'tan başka her şeyle ilgiyi kesmek ve yalnız Allah'la olmaktır.", (Cüneyd el-Bağdadi, 298/910); "Sufi, yaratıcı zâtı birleyen öyle bir kişidir ki, ne kimse onu kabul eder, ne o kimseyi..." (Hallac el-Mansur, 309/921); "Tasavvuf, ıstıraptır. Bu yüzden, rahat ve sükunun bulunduğu yerde tasavvuf olmaz!" (Ebu Bekir Tamestani, 343/954); "Tasavvuf, kalbi yalnız Allah'a bağlayıp masivadan ilgiyi kesmektir." (İmam-ı Gazali, 505/III)³² ; "Sufiler, toplumun garipleri, faziletlerin sahipleri, gayret kubbesinin sakinleri, hayret ülkesinin insanlarıdır. Onlar üzerine Cenab-ı Hakk'ın fazl ve keremi artarak gelmekte, Allah'a olan aşklarının ateşi devamlı yükselmektedir." (Sühreverdi)³³

Bu tanımların ortak noktası; "bir şekilde geçici varlık olan dünyadan sıyrılmak ve gerçek varlık olan Tanrı'da 'bir olmak'tır (vahdet)³⁴ .

Tasavvuf düşüncesi, sosyal yararları nedeniyle cemaatleşmeye büyük değer vermekle birlikte Tanrı'ya ulaşmak bütünüyle kişisel ve bireysel bir etkinlik olarak görülmektedir. ³⁵ İncelemiş olduğumuz eserde de Mecnun'un Tanrı'ya tamamen bireysel bir yönelimle eriştiği görülmektedir.

Hayatı ve edebi kişiliğini göz önünde bulundurduğumuz zaman tasavvufla doğrudan ilgili bir insan olmadığını anladığımız Behiştî'nin bu eserinde tasavvufa, özellikle tasavvufun ilahi aşk anlayışına geniş yer ayırmış olması ilgi çekicidir. Onun, eserinde tasavvufa özel bir önem vermiş olduğu, bu konuda yapılan iki önemli çalışmada da dile getirilmiştir.³⁶

³² Yaşar Nuri Öztürk; Kuran ve Sünnete Göre Tasavvuf, s. 21-22, Yeni Boyut Yay., İst. 1990

³³ Sühreverdi; Tasavvufun Esasları, (haz. H.Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz), s. 81, Vefa Yayıncılık, İst.-1990

³⁴ Tasavvufa yakın bir anlamı olan "mistisizm" için de benzer yapılmıştır (Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 45): "Esası itibariyle mistisizm tek ve ayındır.[...] Mistisizm, insan ruhunun Yaratıcı Kudret'le doğrudan ilgi kurmasına yönelik evrensel özlem ve duyusun sürekli ve değişmez belirlişidir." -Arberry, Sufism, II-; "Mistisizm[...] Yaratıcı'yı vasitasızca sezme veya Yaratıcı Kudret'e ilişkin doğrudan tecrübelerle sahip olmaktır" -Underhill, 9-

³⁵ Yaşar Nuri Öztürk; Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar, s. 187, Yeni Boyut Yay., İst. 1990

³⁶ Behiştî'nin, eserinde tasavvufa özel bir önem vermiş olduğu, bu konuda yapılan iki önemli çalışmada dile getirilmiştir: Ali Nihad Tarlan; İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi - basılmamış doktora tezi, s. 162-163, Türkiyat Araştırmaları enstitüsü, nr. 1, İst.-1922: "Behiştî çok şayanı dikkattir. Fuzuli'ye çok yakın bir tarzda tasavvufu eserine idhal etmiştir. Her vesile ile bu nokta-i nazarı izah eder."; Agah Sırrı Levend; Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikayesi, s. 159, T.İş Bankası Yayınları, Ankara-1959: "Behiştî'nin eserinde tasavvufi bir eda göze çarpar."

Gerek İran'da bulunduğu sırada Ali Şir Nevaî, Molla Câmî ve Hüseyin Baykara ile birlikte olması, gerekse eserini sunmuş olduğu padişah II. Bayezid'in din ve tasavvufa meyilli kişiliği, Padişah tarafından bağışlanmayı uman sanatçıyı eserinde tasavvufa özel bir önem vermeye yöneltmiş olabilir.

Sanatçı, eserinin tasavvufla yakın ilgisi bulunduğunu mesnevisinde şu sözlerle ifade etmektedir:

yok bâğ-i cinân mişâl hârî
nev-bâve-i ğaybdur şimârî (1941 vd.)

Behiştî'nin, eserinde çok sayıda tasavvuf kavram ve terimine yer verdiğini görmekteyiz. (bkz. Mesnevi'de Din, Tasavvuf ve Dünya Görüşü) Öteyandan eserin ana teması ve yan temaları da tasavvuf düşüncesiyle paralellikler taşımaktadır. (bkz. Mesnevi'de Ana Tema ve Yan Temalar)

Tasavvuf düşüncesinde aşka çok büyük bir önem verildiği görülür. Aşk, evrenin yaratılış nedenidir; Tanrı kendi güzelliğini sergileyebilmek için evreni yaratmıştır. Şimdi konuyu çeşitli bağlantılar içinde değerlendirelim:

Felsefe gerçeğe akıl yoluyla ulaşmaya çalışırken, tasavvuf gerçeğe ancak aşk ve cezbeyle erişilebileceğine inanır. Felsefe bilgiye büyük önem verir, tasavvufsa, bilgiyi ancak bir araç olarak alır; bilginin amaç olarak alınması durumunda insana benlik vereceğini söyler.³⁷

Sufiler aşkı; geçici aşk (aşk-ı mecazi) ve gerçek aşk (aşk-ı hakiki) olarak ikiye ayırırlar. Geçici aşk, birisine duyulan sonsuz özlem ve istektir. Aşkın maddi manevi bütün bağları kırdığına, insanı ancak sevgiliye bağladığına bakarak sufiler geçici aşkı da hoş görmüşler ve "mecaz, hakikatin köprüsüdür" demişlerdir. Gerçek aşk, Tanrıya duyulan sonsuz sevgi ve özlemdir.³⁸

³⁷ Abdülbaki Gölpınarlı; 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yay., İst.-1985, s. 78

³⁸ a.g.e., s. 79

İbn Arabî, tasavvufta aşk konusunu en kapsamlı şekilde ele alan sufilerden birisidir. Onun aşk ile ilgili ve incelemiş olduğumuz eserin konusuyla bağlantılı bazı önemli saptamaları şöyledir:

"İşk-'aşk, muhabbetin ifratı, yani sevginin aşırılışmasıdır, ya da aşırı bir dereceye ulaşmış sevgidir. Şu ayet bunu ifade etmektedir: 'İnananlar ise Allah'ı aşırı derecede severler.' -Kuran 2/165-[...] Bu dereceye ulaştığında ise, insan başkasıyla konuşurken bile, sevgilisiyle konuşur; başkasından bir şey duysa, sevgilisinden duymuş olur; her neye baksa, sevgilisine bakar gibi olur; gördüğü her şeyde sevgilisinin suretini görür; her hangi bir şey görse, 'Bu O'dur!' der. İşte o zaman bu sevgi 'ışk' diye adlandırılır."³⁹

"Seveni, muayyen bir sevgiliye bağlayan ilgi kesilebilir fakat sevgi sevenin nefsinde sonsuza dek sürer gider, çünkü sevgi sevenin özüdür. Bu yüzden yok olması muhaldir.[...] Sevgi, sevenin varoluşudur, başka bir şey değil."⁴⁰

"Leyla'nın aşkıyla mecnun olan Kays'ı, Leyla yanına geldiği zaman Leyla'dan yüz çevirten bu aşktır. Bu durumdayken, 'Gözümün önünden çekil git!' demiştir Leyla'ya. Sevgilisinin böyle açıkça hissedilen ve görülen varlığı, onun hayali müşahedesinin zevkini perdelemektedir, çünkü Leyla, Kays'ın hayalinde gerçek varlığında olduğundan daha çekici ve daha güzeldi. Böyle bir durum sevginin en tatlı ve güzel yanıdır. Kim bu niteliğe sahip olursa, sevgilisinden ayrı kalmaktan şikayet etmeksizin, mutluluk ve nimet içinde olmaya devam eder."⁴¹

"Aşk sevgisi, sevginin sevgisi: Bu, insanın sevdiğini unutacak derecede aşkla meşgul olmasıdır. Leyla Kays'ın (Mecnun'un) yanına gelir. Kays o sırada 'Leyla! Leyla!' diye inlemektedir. O sırada bir buz parçası alır ve onu kor gibi yanan yüreğinin üstüne koyar; o buz parçası yüreğinin yangınını dindirir. O bu haldeyken Leyla ona selam vererek 'İşte ben geldim! Ben Leyla'yım. İstedigin, arzu ettiğimin, ben senin sevgilimim, ben senin gözünü, gönlünü sevindirecek olanım, ben Leyla'yım' der. Kays ona bakar ve ona 'Gözümün önünden çekil, git! Çünkü senin aşkın beni öylesine

³⁹ İbn Arabî; İlahi Aşk, İnsan Yay., İst.-1992, s. 92

⁴⁰ a.g.e., s. 63

⁴¹ a.g.e., s. 98

meşgul etti ki sonunda seni unuttum' der. Bu duygu, aşkta hissedilebilecek en tatlı ve en ince duygudur."⁴²

İslami edebiyatlarda yazılan kimi eserlerde tasavvufun aşk anlayışı çok açık bir biçimde görülmektedir: Mevlana, Fihi Mafih'te Mecnun'un Leyla'ya olan aşkını şu şekilde değerlendirmiştir⁴³ :

"Eğer gönül istiğrak halinde bulunursa, her şey onunla mahvolur ve dile muhtaç olmaz. Leyla 'rahmani' değil, 'cismani ve nefsi' idi. Toprak ve sudan meydana gelmişti. Fakat onun aşkında böyle bir istiğrak mevcut olduğundan, Mecnun'u öyle kapladı ve öyle batırdı ki artık onun Leyla'yı görmek için göze ve sözünü iştirmek için sese muhtaç değildi. Esasen Leyla'yı kendinden ayrı görmüyordu ki.."

"Molla Cami'nin Salaman ve Absal mesnevisinde, Platon'un Şölen'indeki 'sevilen güzel bedende güzellik ideasine yükseliş diyalektiği' uygulanmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış bütün aşk mesnevilerinde bu diyalektik bulunmaktadır."⁴⁴

XIII. yy Türk tasavvuf edebiyatının doruğa ulaştığı dönemdir. Mevlana ve Yunus Emre eserlerinde 'ilahi aşk'ı bütün boyutlarıyla coşkulu bir biçimde işlerler. Mevlana'nın bu konudaki düşüncelerine biraz önce değinilmişti. Mehmet Kaplan'ın değerlendirmesine göre⁴⁵ Yunus Emre'nin "ilahi aşk"a yaklaşımı da şöyledir:

"İnsanın varlığı kendisinde başlamaz ve bitmez. Can ezelden beri vardır, bu dünya 'teferrüc'ünü tamamladıktan sonra, yoluna yine devam edecektir. İnsan bu macera esnasında kendini aşan Tanrı'nın varlığını farkeder ve bütün ruhu ile onu arar. Yunus'un bu görüş tarzı sürekli bir değişme ve olgunlaşma esasına dayanır. Beden (suret, madde, kainat) içinde can (ruh, özvarlık) hiç bir an hareketten geri kalmaz. Tanrı'ya doğru uzanır. Aşk, bu derin özleyişin ifadesidir. Varoluşçular gibi Yunus'a göre de kendi kendisini aşma (transcendence) insan varlığının en önemli özelliğidir. Zaman, canın bedeni aşmasının ifadesidir."

⁴² a.g.e., s. 34

⁴³ Mevlana, Fihi Mafih, (çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu), MEB Yay., İst.-1990, s. 67

⁴⁴ Beşir Ayvazoğlu, a.g.e., s. 63

⁴⁵ Mehmet Kaplan; "Yunus Emre'ye Göre Zaman-Hayat ve Varoluşun Manası", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, s.169, Dergah Yay., İst. 1992

2.1.4. Divan Şiirinde Aşk Anlayışı:

İncelediğimiz eserle bağlantılı olarak "divan şiirinde aşk" konusuna baktığımızda şu değerlendirmelerle karşılaşırız:

Bu edebiyatta aşk, sıradan ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Bu aşk ilk bakışta bir cinsellik izlenimi uyandırıyor da platonik bir zevk ve bağlı olma düşüncesi daha kuvvetlidir. Maddi ve manevi aşk söz konusu olduğunda ağırlık, manevi aşka yönelir.⁴⁶

Divan şiirinde şairin kendinden söz ettiği lirik şiirde (gazel vb.) yer almayan vefalı, aşğının aşkına karşılık verip onun acısını paylaşan sevgili tipi ancak İran ve Türk edebiyatlarının ortak aşk mesnevilerinin kadın kahramanları arasında görülebilir.⁴⁷

Agah Sırrı Levend, divan edebiyatında tabii aşk bulunmadığını, bu edebiyatın bütün eserlerinde söz konusu olan aşkın tabiiikten uzak ya da tasavvufi olduğunu söylemektedir.⁴⁸

Aşk ile ilgili bu değerlendirmelerin ışığında Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisine bakıldığında, özellikle tasavvufun aşka yaklaşımıyla bu eser arasında büyük paralellikler bulunduğunu görmekteyiz. Behiştî, daha hikâyeye geçmeden, eserinde ilahi aşk konusunu işleyeceğini gösteren ifadeler kullanmıştır:

ger ma'nî-i işkile olam pür
her nüktem ola 'azîz çün dür (75 vd.)

Bununla birlikte, hikâyenin ilk bölümlerinde söz konusu olan aşk tamamıyla mecazi aşktır:

⁴⁶ İskender Pala; Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, "aşk" mad. Akçağ Yay., Ankara-1992., s. 53

⁴⁷ TDV İslam Ans., a.g.mad., s. 415

⁴⁸ Agah Sırrı Levend; Divan Edebiyatı -Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar-, Enderun Kitabevi, İst.-1984, s. 639

çünkü nazâr itdi Kays'a Leylî
anûñ dañi oldı aña meyli (339 vd.)

Eserin bir bölümünde platonik aşk ön plana çıkar. Birbirlerini göremeyen aşıklar platonik aşk halleri yaşarlar. Mecnun, Leyla'ya yazdığı mektupta şunları söyler:

cân irmezise vişâle iy döst
dil kâyl olur hayâle iy döst (794)

rûhânî ola çü kurb-ı cânân
cismânı ne eyler ola insân (800)

Leyla da cevap olarak yazdığı mektupta Mecnun'a benzer duygularla seslenir:

dilden yakınım egerçi dûrum
sanma ğamûñile var huzûrum (891, vd.)

Mecazi ve platonik aşk aşamalarından sonra Leyla'ya kavuşma umudu kalmayan Mecnun ilahi aşka yönelir. Babası tarafından Kabe'ye götürülen Mecnun orada ilahi aşkın yüceliğini belirten sözlerle Tanrıya yakarır:

her kûşede kim olur terâne
şevküñ meydür olan bahâne (1234)

her rûhda kim ola mağabbet
ma'nîde sañadur ol meveddet (1235 vd.)

Kabe'den döndükten sonra iyice kendinden geçen Mecnun çöllere düşer ve ilahi aşka yaklaşır:

ol aşık-ı zâr u mest ü rencûr
çün oldı kerâmet ile meşhûr (1354)

göründi vilâyetüñ nişânı
her kişi ziyâret itdi anı (1355)

Hikâyenin sonlarında Mecnun ilahi aşk içinde benliğini eritmiş bir halde görünür:

ben Leylî'mi bulmuşam beni kıo
ben beni kıodum baña ne o bu (1652)

Leylî olup arada bahane
irdüm hele ben murâd-ı cânê (1653 vd.)

3. Behiştî'nin Edebi Kişiliği ve Mesnevicilik Geleneğindeki Yeri:

Behiştî'nin yazmış olduğu Leyla vü Mecnun mesnevisi, on beş dolayındaki gazel ve Osmanlı Tarihi'ne bakılarak onun edebi kişiliği bir ölçüde ortaya konulabilmektedir. Buna göre; Behiştî, usta bir şairdir. Yazmış olduğu Osmanlı Tarihi'nde de onun şairlik gücü kendisini göstermektedir.⁴⁹

Sanatçı, üç büyük mesnevi şairini (Nizâmî, Husrev-i Dehlevî, Molla Câmî) örnek aldığı söylerse de, eseri gerek motifler gerekse konuyu işleyiş bakımından onlardan geniş ölçüde ayrılır. Eserinde yer verdiği motifler bakımından daha çok Molla Câmî'ye yaklaşmaktadır.⁵⁰ Öteyandan, bu mesneviyi Türk edebiyatında ilk kez kendisinin yazdığını söyler. (1881, 1981)⁵¹

Behiştî, yazmış olduğu mesnevi ile yeni bir tarz ortaya koyduğunu söylüyorsa da⁵², onun gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonraki dönemdeki sanatçılar üzerinde çok etkili olduğunu söyleyemeyiz. Öteyandan, "ilahi

⁴⁹ Franz Babinger bu konuda şunları söylemektedir: "Üslûp itibariyle zamanının kroniklerinden ve özellikle Mehmed Neşrî'nin eserinden tamamıyla ayrılan bu kitaba, sanatkarane üslûp ile yazılmış ilk Osmanlı tarihi denilse yeridir. Müellifin şairlik istidadına uygun olarak bu eserde ayrıntılara ait olayların tasviri geniş olmayıp buna karşı meydan savaşları şairane ve etraflı yazılmıştır." (Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (çev. Coşkun Üçok), s. 49, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1982)

⁵⁰ Bu konuda Ali Nihad Tarlan; "Behiştî eserine Câmî gibi başlar fakat o şekilde devam etmez.[...] Vekâyi' arasında Hâtîfî'ye yakın bir irtibat vardır." (a.g.e., s. 162-163) derken, Agah Sırrı Levend; "Behiştî, Mecnun'un kucakında ahu ile ölü olarak bulunması motifini de Câmî'den almıştır. Behiştî'de yer yer Camî'nin başka etkileri de görülür..." demektedir.

⁵¹ Behiştî'nin, Leyla vü Mecnun mesnevisinin Türk dilinde kendisinden önce Şahidi ve Ali Şir Nevai tarafından yazıldığını bilmediği anlaşılıyor.

⁵² bu tarz-ı cedîdi itdüm icâd
maqbûl ola ta olunca mi'âd (1984)

aşk" ve "ıztırap" unsurlarını vurgulamak bakımından Behiştî ile Fuzûlî arasında bir benzerlik bulunduğu dikkat çekmektedir.⁵³

4. Eserle İlgili Tarihi Bilgiler:

4.1. Behiştî'nin Yaşadığı Tarihi Dönem:

Behiştî'nin yaşadığı yıllar (XV. yy'ın ikinci yarısıyla XVI. yy'ın başları), yakın hizmetinde bulunduğu II. Bayezid'in saltanat yıllarına rastlamaktadır. Mesnevi'nin hikâye dışındaki (başlangıç ve bitiş) bölümlerinde devrin sosyo-kültürel yapısı ve anlayışının izleri görülür. Sanatçı'nın sözlerinde, Padişah'a çok yakın konumu dolayısıyla, teokratik yapının efendi-köle anlayışı belirgin bir biçimde görülmektedir.

Bu yıllar, Osmanlılarda kültür hayatının en yüksek dönemlerinden biri sayılmaktadır.⁵⁴ II. Bayezid, babası Fatih'in 1481'de ölümünden sonra tahta çıkmış ve 1512 yılına kadar padişahlık yapmıştır. Tahta çıktığında 35 yaşında olan II. Bayezid, o zamana kadar daha çok "okuma, inceleme ve düşünme" (mütalaa) ile ilgilenmiş; Amasya valiliğinde sükunet içinde yaşamıştır. Yumuşak ve rahata eğilimli bir yaratılışı vardır. Şiirden hoşlanır, dünya olaylarını ilgiyle izlemeyi sever. Padişah, dışarda düşmanlarının ve içerde yeniçerilerin saldırılarını püskürtmek ve kardeşleriyle oğullarının (Cem Sultan, Yavuz Sultan Selim) isyanlarını bastırmak dışında gerekmedikçe savaştan uzak kalmıştır. Onun döneminde görülen önemli tarihi olaylardan bazıları şunlardır: Boğdan ve Eflak seferi (1484); Mısır ile savaş (1488); Macaristan ve Arnavutluk'a sefer (1492); Avusturya akınları (1493); Avrupa hükümetleri ile diplomatik ilişkiler (1497); İnebahtı'nın fethi (1499).

II. Bayezid, dindar bir padişaktır. Çok sayıda cami yaptırmıştır. Zamanında ilmin ilerlemesine destek olmuştur: özellikle fıkıh gelişmiş, saygıdeğer islam hukukçuları onun devrinde el üstünde tutulmuştur. Padişah'ın edebiyatçıları

⁵³ Ali Nihad Tarlan bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir; "Behiştî çok şâyânı dikkattir. Fuzûlî'ye çok yakın bir tarzda tasavvufu eserine idhâl etmiştir. Her vesîle ile bu nokta-i nazarı izah eder." (a.g.e., s. 162-163)

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C. II, s. 585, TTK Bas., Ankara, 1949

koruması, yabancı ülkelere, Horasan ve İran'a kadar geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Büyük şair ve mutasavvıf Abdurrahman Cami'ye yılda bin altın gönderirdi.⁵⁵

II. Bayezid devrinde otuzdan fazla şair "salyane" (yıllık ücret) almaktadır. Bu nedenle onun adına çok kaside yazılmış, kitap ve risale sunulmuştur. Padişah, kendisine sunulan eserleri bizzat okur ve düşüncelerini iletirdi. Özel kütüphanesinde çok sayıda kitap toplamıştır. Kendisi de şair olan II. Bayezid, "Adli" mahlasıyla, daha çok Ahmed Paşa'nın etkisi altında Türkçe ve Farsça şiirler yazmış; Türkçe şiirleri küçük, müretteb bir divanda toplanmıştır. Orta derecede bir şair olan Adli'nin şiirlerinin bir bölümü, devrinde yaşayan şairler tarafından tanzir edilmiştir.

II. Bayezid zamanında, Fatih zamanında yetişen Ahmed Paşa ve Necâfî Bey, en güzel şiirlerini yazmışlar, Zâtî de ilk şöhretini bu devirde yapmıştır. Behiştî, Çâkerî, Fazlî, Kara Seydî, Derviş Ferrûhî, Padişah'ın desteğini kazanmış şairlerdendir. Behiştî, II. Bayezid'in büyük beğenisini kazanmış, pek çok "iltifat ve ihsanını" görmüştür.⁵⁶

II. Bayezid dönemi, Padişah'ın ılımlı yaradılışı, ülkeyi bayındır hale getirme isteğine karşın bir çok felaketler ve çalkantılarla geçmiştir. Bu çalkantıların pek çok nedenleri arasında, kendisinin giderek hoşgöründen uzaklaşmasının ve yönetimi ehil olmayan kişilere bırakmasının da payı vardır. 1492 ve 1502 yıllarındaki veba salgınları pek çok ölüme yol açmış, altı yıl süren bir kıtlık da büyük sıkıntılar doğurmuştur. İstanbul'da 1509'da kırk beş gün süren deprem pek çok yapının yıkılmasına ve can kaybına neden olduğundan "küçük kıyamet" diye anılmıştır. Şehzadeler arasında baş gösteren saltanat çekişmeleri ve Şahkulu isyanı II. Bayezid'in tahttan düşmesine, sonra da ölümüne neden olmuştur.⁵⁷ Bu felaketler ve çalkantıların, Behiştî'nin, Leyla vü Mecnun mesnevisinde görülen; devrin gidişatına ve insanlara "kötümser bakış"a neden olduğu söylenebilir.

⁵⁵ Joseph von Hammer; Osmanlı Tarihi, C. I, s.293-358, (Mehmet Ata çevirisinden bugünkü dille özetleyerek yeniden yazan; Prof. Dr. Abdülkadir Karahan), MEB Yay., İst. 1991.

⁵⁶ Haluk İpekten; Divan Edebiyatında Edebi Muhitler, s. 44-59, MEB Yay., İst. 1996.

⁵⁷ TDV.İA; "Bayezid II" mad., C. V, s. 236, TDV Yay., İst. 1992

4.2. Hikâye'nin Geçtiği Tarihi Dönem:

Arap yarımadasında yüzyıllar boyunca yaşayan Leyla vü Mecnun hikâyesi bir görüşe göre, hicrî I. yy'da Âmirî kabilesinden Kays b. el-Mülevvah adlı bir şairin amcasının kızı Leyla binti Mahdi b. Sa'd için söylediği aşk şiirleri ile gelişmiştir. Hikâye Arap toplumunda X. yy'dan itibaren yaygın olarak anlatılmaktadır (bkz. Giriş, ilk sayfalar). Behiştî'nin yazmış olduğu hikâyede -Leyla vü Mecnun hikayelerinin çoğunda olduğu gibi-; islami dönem etkileri de görülmekle birlikte (Hac ziyareti vb.); daha çok, "cahiliye devri" olarak anılan dönemin sosyo-kültürel özellikleri egemendir. Kaynaklarda bu dönem şöyle tanıtılmaktadır:

İslam öncesi devrede araplar genellikle kabile ve aşiret esasına dayanan bir hayat sürmüşlerdir. [...] Savaş ya da barış zamanlarında kendi atalarıyla ve kabilelerinin şeref ve asaletiyle öğünmek biçiminde ortaya çıkan bu özellikleri çoğu zaman kabileler arası anlaşmazlıklara; hatta kan dökmeye kadar varmıştır.⁵⁸ ... Bu devirde soy (kan) bağı çok güçlüdür. [...] İçki, kumar ve fuhuş son derece yaygın bir haldedir.⁵⁹ ... İbadetle ilgili adetler arasında nefse zorluk vermek de vardır ve bu durum yiğitlik sayılmaktadır.⁶⁰ ...

Bu dönemde bedevi hayat sözkonusudur. Çoğunlukla ümmidirler; yazı ve hesap bilenleri yok denecek kadar azdır.⁶¹ ... Şiir, kültür hayatında önemli yer tutar. Konusunu genellikle; tasvir, fahr, mersiye, hiciv, tegazzul ve özellikle şarap oluşturur.⁶² ... Sosyal hayatta birlik görülmediği için, kabile şeyhi yönetiminden başka bir idari şekilden söz edilemez.⁶³

Bu dönem, Hicaz Arapları'nın kahramanlık çağıdır. Özellikle çölde yaşayan Araplar'ın başlıca ögüncü, kahramanlık, şairlik ve etkinlik, zenginlik gibi şeylerdir.⁶⁴

⁵⁸ Mücteba Uğur; Hicrî Birinci Asırda İslam Toplumu, s. 5, Çağrı Yay. İst. 1980

⁵⁹ a.g.e., s. 7

⁶⁰ a.g.e., s. 11

⁶¹ a.g.e., s.27

⁶² a.g.e., s. 27

⁶³ a.g.e., s. 141

⁶⁴ Neşet Çağatay; Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İçtimaiİktisadi-Siyasi Açından) İslam Tarihi, s.101, TTK Bas., Ankara,1993

Çöl yaşamında deve ya da koyun yününden, keçi kılından giyim eşyası, çadır, çuval örmekten başka hemen hiç bir el sanatı gelişmemiştir. Şehirlerde ise bilezik, yüzük, küpe, halhal gibi süs eşyası ile kılınç, mızrak, kargı, kalkan vb. savaş araçları ve kimi yünlü, pamuklu giyecekler yapılmaktaydı.⁶⁵

Orta ve aşağı tabakalarda kadının hiçbir önemi ve hakkı bulunmamaktadır.⁶⁶ ... Göçebelikte kadının görevleri ağırdır. Çadırda çocuklara bakmak, develeri, varsa öteki hayvanları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden giyecek ve çadır örmek gibi işler de onların işidir. Kadının onuruna saygı göstermek, çöl yaşamında, şehirlerdeki yerleşik hayattakinden daha güçlüdür.⁶⁷

Fuad Köprülü bu dönemde yazılan "Yedi Muallaka" (Muallakatü's-seb'a) hakkında şunları söylemektedir⁶⁸ :

Yedi Muallaka, cahiliye şiirinin bütün vasıflarını en yüksek ve en canlı bir şekilde gözler önüne koyar. Kadın sevmek, şecaat ve hamasetle iftihar etmek, at veya deve ile gezmek, şarap içmek, kumar oynamak gibi çöldeki bedevi hayatının bütün hususiyetleri ve çölün bütün sahneleri, bu kasidelerde tabii ve samimi bir eda ile yapmacıksız ve san'atsız bir surette tasvir edilmiştir.

Muallakatü's-seb'a şairleri, o dönem Arap toplumunun kimi özellikleriyle ilgili ipucu vermelerinin yanı sıra, incelemiş olduğumuz Leyla vü Mecnun hikâyesinin kahramanları (özellikle Mecnun ve Şah Nevfel) ile de kimi yönlerden benzeşmektedirler: Mecnun, hikâyenin girişinde bu şairlerin çoğu gibi güzel şiirler okumaya, içki içmeye, güzel sevmeye meyillidir; Mert yaradılışı, dilinden şiir düşmeyen Şah Nevfel ise, Muallaka şairlerinden özellikle Antere ile paralellikler taşır.⁶⁹

Behiştî'nin, eserinde o dönem Arap toplumunun karakteristik özelliklerinin çoğunu başarıyla verdiği dikkat çekmektedir. Leyla ile Mecnun'un kabilelerinin sosyal ve kültürel özelliklerini ana hatlarıyla da olsa tarihi gerçeklere uygun olarak sergileyen

⁶⁵ a.g.e., s. 124

⁶⁶ a.g.e., s. 107

⁶⁷ a.g.e., s. 108

⁶⁸ Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, s. 101, Ötüken Neşriyat, İst. 1986

⁶⁹ Muallakat (Yedi Askı), (çev. Şerafeddin Yaltıkaya), MEB Yay., İst. 1989

sanatçı, tek tek kahramanların kimi fiziki ve psikolojik özelliklerini de eserin konusunun geçtiği tarihi dönemin gerçekleriyle uyumlu bir biçimde verebilmiştir: Mecnun, hikayenin girişinde serbest yaradılışlı bir genç olarak çizildikten sonra, aşkı uğruna dünyayı hiçe sayarak gözüpek bir biçimde çileye yönelir; Leyla, hikâyenin büyük bir bölümünde içinde yaşadığı sosyal çevrenin gereklerinden kopamaz, ailesinden utanır; Mecnun'un babası zenginliğiyle, Şah Nevfel ise cesaretiyle övünür; Şerife ile Kerime, dost canlısı insanlardır; Leyla'nın babası gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlıdır vb.

I. BÖLÜM: KAYNAKLARA VE BEHİŞTÎ'NİN LEYLA VÜ MECNUN'UNA GÖRE SANATÇININ HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:

I.I. Kaynaklara Göre:

I.I.I. Hayatı:

Kaynakların verdiği bilgilerden Behiştî'nin XV. yy'ın ikinci yarısıyla XVI. yy'ın ilk yıllarında, II. Bayezid'in çok yakın hizmetinde bulunmuş bir şair ve devlet adamı olduğunu öğrenmekteyiz. Bu kaynakların çoğu XVI-VII. yy'larda yazılmış şuara tezkireleridir. Bunlar:

- a) Sehî Bey; "Heşt Bihîşt" (1538)¹,
- b) Latîff; "Tezkire-i Latîff" (1546)²,
- c) Âşık Çelebi; "Meşâ'irü's-şuarâ" (1566)³,
- d) Kınalızâde Hasan Çelebi; "Tezkiretü's-şuarâ" (1586)⁴,
- e) Riyâzî; "Riyâzü's-şuarâ" (XVII. yy)⁵ tezkireleridir.

Bu tezkirelerde sanatçı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

- a) Sehî Bey, "Heşt Bihîşt": Behiştî rahmetullahi 'aleyh. İsmi Aşmed'dür. Karışdıran Süleymân Oğlu dimekle meşhûr. Sâhib-cemâl, nev-civân merhûm Sultân Bayezid huzûr-ı şerîfinde hizmet-i kihterî ve mülâzemet-i mihterî iderdi. Âhir bir cüzvî nesne için Sultân-ı gîfî-sitân hazretlerine nazlanup kaçup Pâdişâh-ı İrân, Şehinşâh-ı cihân, mürebbîü'l-fuzalâ, müdaqqıkü'l-büleğâ, Husrev-i 'Acem Sultân Hüseyin-i Baykara yanına varup anda hazret-i şeyh kirâmî Monlâ 'Abdu'r-rahman-ı Câmî rahmetullahi 'aleyh hazretleri ile muşâhabet ve münâsebet itdi. Ol diyârda bir

¹ Sehî Beg; Heşt Bihîşt (by Günay Kut), Harvard-1978, w 91 a, 92 a,

² Latîff; Tezkire-i Latîff, İkdâm Matbaası, İst.-1314, s. 104-105,

³ Âşık Çelebi; Meşâirü's-şuarâ; (Meredith-Owens) London-1971, vr. 58 a,

⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-şuarâ (haz. İbrahim Kutluk), TTK Bas., Ankara-1989, C. I, s. 225-226,

⁵ Riyâzî, Riyâzü's-şuarâ; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Ef., No: 765, vr. 39a, 39b

niçe müddet olduktan sonra Sultân Hüseyin-i Baykara ilçî ile her kısmıdan vâfir envâ⁶ teberrükât ve her cinsden ecnâs-ı mu'teberât gönderüp Sultân Bâyezid hazretlerinden iştişfâ⁶ idüp anlar dahı dileklerin kabûl eyleyüp anuñ ol günâhundan geçüp gelüp yine bâkî⁶ ömrin âsitâne-i sa'adetlerinde geçürdi ve ol 'Acem'den geldügi maħalde kendü günâhı muķâbelesinde Pâdişâh'ı medh idüp bir ķasîde dimiş idi ve bu beyt ol didügi kaşîdedendür. Günâhı 'afv olmak ümîdine dimişdür ki zıkr olunur. Beyt:

Ne ķul ola ki anuñ olmaya cürm ü günehi
Ne ĥatâ ola ki 'afv itmeye Sultân-ı kerem

Merĥûm Sultân Bâyezid mürebbâlarındandır. 'Ulûmı tertîb üzre görmiş, ĥamse-i Nizâmî'yi bi't-tamâm türķiye terceme itmişdür. Her fende mâhir çok ma'ârifî kâdir kimesnedür ve bu ebyât dahı anuñ eş'ârındandır ki zıkr olunur. Şi'r:

Oturcaķ diz-be-diz aġyâr dilber yanına
Tâze tâze dâġ urur 'aşıklarınuñ cânına

Ferşinin bünyâdı âb ü saķfinuñ bünyâdı bâd
İlticâ yiri degüldür yûf felek bünyâdına

b) Latîfî, "Tezkire-i Latîfî": Behiştî rahmetullahi 'aleyh. Ķarışdıranlı Süleymân Beg Oġlı Sinân Çelebi demekle meşhûrdur. Sultân Bâyezid zamânında beşeriyet muķtezâsınca bir vaz'-ı nâ-şâyeste şâdir olup ġalebe-i bîm ü bâkden bîm-nâk u ters-nâk çıkup vilâyet-i 'Acem'e gitmişdi. Ve anda varup Mevlânâ Câmî ve Nevâyî ĥidmetin itmişdi. Ba'de zamân anlar şefâ'at-nâme virüp ve bunuñ için tazarru' ve i'tizâr idüp, sehv ü ĥatâ ve nisyân ĥâsse-i nev'-i insân ve 'afv-ı zünûb u 'işyân sıfat-ı ĥazret-i rahman oldıġın beyân ile

والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس

⁶ mefĥûmın îmâ ve ihâm idüp mûmâ ileyh için i'tizâr ü mu'âzîre müte'allik emsâl ü âşârdan vâfir nikât ü kinâyât îrâd ü ibrâz itmişler. Nazm:

İsâ'et ehline sen eyle iĥsân
Ķul olur ĥür iken iĥsâna insân

⁶ Âl-i İmrân Sûresi, 134. âyetinin bir bölümü. Anlamı: "-O takva sahipleri ki- öfkelerini yutarlar ve insanları affederler." (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Me'ali, TDV Yay., Ankara-1993.)

Küçükler gerçi suç itmek hatâdur
Ulular'afv-ı cürm itmek 'atâdur

Âhir ol nâme-i nâmî ve mektûb-ı kirâmî mevki' -i kabûlde vâki' olup geçen hatâ ve sehvin 'afv idüp mansıbın muqarrer kıldılar. Mezbûruñ türkîde hamsesi ve nazm u nesr üzere bir kaç pâre risâlesi vardır. Vâmık u 'Azrâ ve Yûsuf u Züleyhâ ve Hüsn-i Nigâr ve Süheyl ü Nev-bahâr ve Leylâ vü Mecnûn gibi. Müfâhâreten hâtîme-i hamsesinde beşinci risâlesinde dimişdür:

Beyt:

Didüm hele ben cevâb-ı hams
Dimesi bu dilde daği kimse

Bu şîr-i meşhûr daği anuñ eş'ârındandır: (şîr)

Yâr bî-pervâ dirîgâ gûşşadan hâlüm harâb
Sevmesün 'âlemde kimse dilber-i 'âli-cenâb

Billah insâf idelüm yâr olduğıyçün n'eylesün
Zerre-i nâ-çizden 'âr itmesün mi âfitâb

Mihnet oklarından oldı cism-i evkârüm kafes
Mürğ-ı rûhum her taraftan çıkmağa eyler şitâb

(nazîre)

'Arızuñ gördi nigârâ kendisünden gitdi âb
Ruhtarunñ gördi harâret hâsıl itdi âfitâb

Nice yakdığın göreydi nâr-ı firkat 'âşıkı
Işınurdu ateşine düzahunñ ehl-i 'azâb

Şöyle tutmuşdur şerâr-ı dūd-ı âhum gökleri
Korkaram yağmur yerine od şaça gökden sehbâb

Bu beyt daħi anuñ Kışsa-i Yûsuf'da vaşf-ı Züleyhâ'dadur:

(beyt)

Olursam hüsni vaşfında mübâriz
 Kalem¹ bir barmagı şerhinde 'âciz

c) **Âşık Çelebi**, "Meşâ'irü's-su'arâ": Behiştî. Karışturan Süleymân Beg Oğlı Sinân Çelebi'dür ki merhûm Sultân Bâyezid devrinde terk-i diyâr idüp bir zamân vilâyet-i 'Acem seyâhatin eylemiş, niçe zamândan soñra yine Rûm'a gelüp Pâdişâh iltifâtiyle ve terbiyetiyle sancağ begi olup **ثيا تنن** eyâletin eyledi. Beyt:

Yâr bî-pervâ dirîğâ guşşadan hâlüm harâb
 Sevmesün 'âlemdede kimse dilber-i 'âfi-cenâb

Şem'dür ol şâh-ı hûbân kim yaqar pervânesin
 Ey Behiştî bunlara câyiz degüldür intisâb

d) **Kınalızâde Hasan Çelebi**, "Tezkiretü's-su'arâ": Behiştî. Karışdıran Süleymân Beg Oğlı Süleymân Çelebi demekle meşhûrdur. Sultân Bâyezid zamânında kendüsünden bir važ'-ı menfûr berûz ve zuhûr idicek 'Acem diyârına seyâhate gidüp anda Monlâ Câmî ve Nevâ'î hizmetine vâsıl olmağla niçe ma'ârif ü fezâ'ile nâ'il olmuşidi. Ba'dehu Sultân Bâyezid'e anlaruñ şefâ'at-nâmesiyle gelüp yine sancağ bigi olmuşidi. Bu ğazel-i pür-iştihâr anuñ eş'ârundandır:

Yâr bî-pervâ dirîğâ guşşadan hâlüm harâb
 Sevmesün 'âlemdede kimse dilber-i 'âfi-cenâb

Biz de inşâf idelüm yar olduğıyçün n'eylesün
 Zerre-i nâ-çizden 'âr itmesün mi âfitâb

Şem'dür ol şâh-ı hûbân kim yaqar pervânesin
 Ey Behiştî bunlara câ'iz degüldür intisâb

Ve nazm-ı Yûsuf u Züleyhâ'sı vardır. Şan'at-ı hüsni Züleyhâ'da bu beyti ğarrâdur:

¹ ~ kalam

Nice olam hüsni şerhinde mübâriz
Kalem bir barmağı şerhinde 'âciz

e) Riyâzî, "Riyâzü's-şu'arâ": Behiştî. Nâmı Ahmed'dür. Karışdıran Süleymân Beg'ün oğludur. Sâlik-i tarîka-i imâret olup emîr-livâ olmağla kâim-devâ olmuşdi. Sultân Bâyezid-i Velî zamânında olan şu'arâdandır. Bu beyt anuîdür. Nazm:

Yâr bî-pervâ dirîgâ guşşadan halüm harâb
Sevmestün 'âlemde kimse dilber-i 'âlî-cenâb

Mihnet oğlarından oldı cism-i efkârüm kafes
Mürğ-ı rûhum her taraftan çıkmağa eyler şitâb

Cevâb-ı Penç Genc'i vardır."

Tezkirelerde sanatçının hayatıyla ilgili verilen bu bilgileri değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

Sanatçının adı konusunda tezkirelerde bazı farklı bilgiler verildiği görülmektedir: Behiştî'nin asıl adı Sehî ve Riyâzî'de; "Ahmed", Latifî ve Âşık Çelebi'de "Sinan Çelebi", Kınalızâde'de "Süleymân Çelebi" şeklindedir.

Öteyandan bu tezkirelerin hepsi Behiştî'nin Karışdıran Süleymân Bey'in oğlu olduğunu belirtmişlerdir. (Âşık Çelebi'de; "Karıştıran", Latifî'de; "Karışdıranlı")

Sanatçının fiziki yapısı ve mesleği ile ilgili olarak Sehî; onun "yakışıklı bir yeni yetme olarak Sultan Bayezid'in huzûrunda önemli görevlerde bulunduğunu, onun terbiyesiyle yetiştiğini ('mürebbâlarındandır'), Riyâzî; "imâret(bayındırlık) mesleğinde mirlivalık görevine yükselerek rahat bir yaşama kavuştuğunu" belirtmektedirler. Diğer tezkirelerde onun bu yanıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Behiştî'nin İran'a gidişi ya da kaçışının nedeni tezkirelerde açıkça belirtilmemiştir. Sehî; "... bir cüzvî nesne için Sultân-ı gîti-sitân hazretlerine nazlanup kaçup...", Latifî; "... beşeriyet muhtezâsınca bir vaz'-ı nâ-şâyeste şâdir olup gâlebe-i

bîm ü bâkden bîm-nâk ve ters-nâk çıkup...", Âşık Çelebi; "... terk-i diyâr idüp...", Kınalızâde; "... kendüsünden bir vaz'-ı menfûr berûz ve zuhûr idicek 'Acem diyârına seyâhate gidüp..." demektedirler. Riyâzî bu konuda bilgi vermemektedir. Bu ifadelerden anladığımıza göre Sehi, sanatçının İran'a "kaçış"ını küçük bir nedenden dolayı Padişah'a gücenmesine bağlarken, Latifi "beşeriyet muktezâsınca (insan olmanın gereklerinden)" ortaya çıkan uygunsuz bir hareket sonucunda korkarak İran'a gittiğini ifade etmektedir. Kınalızâde, Behiştî'nin İstanbul'dan ayrılmasına onun "nefret uyandıran bir davranışının" neden olduğunu söyler. Aşık Çelebi ise yalnızca "İstanbul'dan ayrıldığını" belirtmekle yetinir. Öteyandan Latifî'nin, Behiştî'nin affedilmesi için Câmî ve Nevâyî tarafından yazılan şefâatnâmede kullanıldığını belirttiği ; "sehv ü haşâ ve nisyân hâsse-i nev'-i insân... oldığın" ifadesi şairin İstanbul'dan ayrılmasına neden olan davranış konusunda dolaylı bir ipucu veriyor. Ancak Behiştî'nin neyi "unutmuş" ya da hangi konuda "saygıda kusur" etmiş olduğunu bilemiyoruz.

Behiştî'nin İran'da başından geçenler konusunda Sehi, onun İran hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yanına gittiğini, orada Molla Câmî ile de tanışıp sohbet arkadaşlığı yaptığını kaydederken diğer tezkireler Hüseyin Baykara'nın adını anmamışlardır. Latifî ile Kınalızâde, şairin İran'da Molla Câmî ile Nevâyî'nin hizmetinde bulunduğunu ifade ederler. Kınalızâde, sözkonusu birliktelik sonucunda Behiştî'nin "niçe ma'ârif ü fezâ'ile nâil olduğunu" sözlerine ekler. Şairin İran'da ne kadar kaldığı açıkça belirtilmemiştir: Sehi; "bir niçe müddet olduktan soñra", Latifî; "ba'de zamân", Âşık Çelebi; "niçe zamândan soñra", Kınalızâde; "ba'dehu". Riyâzî bu konuda bilgi vermemiştir.

Şairin Padişah tarafından affedilerek İstanbul'a dönmesi için yapılanlar Sehi ve Latifî tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Sehi, Sultan Hüseyin Baykara'nın II. Bayezid'e, Behiştî'nin affedilmesi için elçi aracılığıyla pek çok yüceltici sözler ve çok çeşitli değerli hediyeler göndererek şefâat dilediğini, sonuçta bu dileğin kabul edildiğini belirtir, Behiştî'nin İstanbul'a geldiğinde bağışlanmasının karşılığı olarak Padişah'a onu öven bir kaside yazdığını ve kalan ömrünü onun himayesinde geçirdiğini sözlerine ekler. Latifî, Behiştî'nin affedilmesi için Molla Câmî ile Nevâyî'nin "yanlış yapma ve unutmanın insana ait bir hal ve günah ile isyanı affetmenin Allah'a ait bir nitelik olduğunu" ifade ederek, "Âl-i İmrân sûresinin 134. âyetinin bir bölümünü de anıp (-O takvâ sahipleri ki- öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.) af dileme

konusunda çok sayıda ince mânâlı ve üstü örtülü söz (nikât ü kinâyât) sunduklarını" söyler, onlar tarafından yazılan iki beyiti ekler ve sonuçta şairin hatasının bağışlanıp memuriyetinin geri verildiğini belirtir. Âşık Çelebi ile Kınalızâde'de bu bilgiler kısaca kaydedilmiş, yanısıra şairin sancak beyi olduğu bildirilmiştir. Latifi gibi Kınalızade de Molla Câmî ile Nevâî'nin şefâatnâmelerinden söz etmiştir. Riyâzî'de bu konuda bilgi bulunmamaktadır.

Yukarıda değerlendirdiğimiz tezkirelerde sanatçının hayatı hakkında yetersiz ve yüzeysel bilgiler verilmektedir. Yine, Sehî Bey'den sonraki yazarların ayrıntı denilebilecek bazı farklılıklar dışında ondaki bilgileri büyük ölçüde aktarmakla yetindiklerini söyleyebiliriz. Bu bilgileri özetleyecek olursak: Behiştî, Karıştıran Süleyman Bey'in oğludur. Küçük yaştan başlayarak II. Bayezid'in yakın hizmetine girmiş, küçük bir olay üzerine Padişah'a gücenerek (ya da Padişah'ın gazabına uğrayarak) İran'a gidip (ya da kaçıp) Hüseyin Baykara'ya sığınmıştır. Orada Molla Câmî ve Ali Şir Nevâyî ile de bir arada bulunmuş, onların ilim ve irfanlarından yararlanmıştı. İran'da bir süre kalan Behiştî, Hüseyin Baykara, Molla Câmî ve Ali Şir Nevâyî'nin ricaları ve hediyeleri sayesinde affedilip İstanbul'a dönmüş, II. Bayezid tarafından kendisine sancak beyliği verilmiştir. Bu bilgiler dışında Behiştî, kendisinin II. Bayezid'e ve Osmanlı hanedanına bağlı, imanı tam, gönlü yüce, zenginliği de yoksulluğu da yaşamış, paraya pula çok önem vermeyen, geride iyi bir ad bırakmak isteyen bir insan olduğunu Leyla vü Mecnun mesnevisinde belirtmektedir.

Bu tezkireler ve sanatçının kendisi hakkında verdiği bilgiler dışında, bazı yakın dönem kaynaklarında sanatçının hayatı ile ilgili şu tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgilere yer verildiği görülmektedir:

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri'nde Behiştî'nin Manisa'ya bağlı Çorlu kazasının Karıştıran karyesinde doğduğunu belirtir.⁷

Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri'nde Behiştî'nin Karıştıran'lı (Lüleburgaz) olduğunu, babasıyla kendisinin hayatı hakkında verilen

⁷ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. II, Matbaa-i Amire, İst.-1915-25, s. 96-97,

toplu bilgiye göre 1450 ile 1520 arasında yaşadığını kabul etmenin uygun olacağını belirtir.⁸

V.L. Menage, The Encyclopaedia of Islam'da sanatçının yaklaşık olarak 1466-1511 yılları arasında yaşamış olabileceğini belirtir.⁹

Saadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri'nde, Behiştî'nin hayatıyla ilgili olarak tezkirelerde ve diğer yazılı kaynaklardaki bilgileri eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren şu saptamaları yapmaktadır:

Matbû Latîfî tezkiresinde, Bursalı Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde, Babinger'in Osmanlı Müverrihleri'nde şairin Karıştıranlı olarak gösterilmesi yanlıştır. Bu beyin (Karıştıran Süleyman Bey) Karıştıran'da doğduğuna ilişkin olarak eski kaynaklarda hiç bir kayıt bulunmamaktadır. Bu tabiri, bir lakap ya da bir aile adı olarak kabul etmek gerekir.¹⁰

Behiştî'nin, babasını çok küçükken kaybettiği anlaşılmaktadır. Yazdığı tarih eserinde Süleyman Bey ile ilgili bilgileri başkalarından aktarması bu kanıyı güçlendirmektedir. Behiştî'nin Fatih devrinin son zamanlarında doğduğu düşünülebilir.¹¹

Sehi'nin rivayetine göre gençliğinde çok güzel olan Behiştî, Bayezid'in terbiyesile yetişmiştir.¹²

Sarayda önemli bir görevde bulunduğu Sehi'nin ifadelerinden açıkça anlaşılan Behiştî 1485 yılı baharında elçiler geldiği zaman padişahın arkasında

⁸ Babinger; Franz; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara-1982, s. 49-50,

⁹ Menage, V. L.; "Behiştî" mad., The Encyclopaedia of Islam, vol. I, s. 1210,

¹⁰ Ergun, Saadettin Nüzhet; Türk Şairleri, İst.-1936, C. II, s. 796

¹¹ a.g.e., s. 797

¹² Yazar, daha sonra; "Bu rivayetin doğruluğunu, bizzat şairin şu beyti ile de anlamaktayız" dedikten sonra, kaynak göstermeden beyiti verir:

Ḥalîfe mürebbâsı itdi Ḥudâ
Kime virdi Ḥâk virdiğini baffa (a.g.e., s. 797)

bulduğunu Revan Kütüphanesi'ndeki tarihinde şu sözlerle belirtir: "Fakîr ü hakîr ol zamânda hemân serîr-i gerdûn nazîrin sâyesinde maqâm-ı hizmette dururdum."¹³

Behiştî'nin Anadolu'da ya da Rumeli'de tayin edildiği beyliklerde doğrudan görev yapmadığı anlaşılmaktadır. Onun İstanbul'daki hayatı genellikle Bayezid'in sarayında geçmiştir. Şairin İstanbul'a geldikten sonra yazdığı kesin olan tarihindeki bilgiler de bunu doğrulamaktadır. Yazar, Behiştî'nin, II. Bayezid zamanında yetişmiş ve büyük olasılıkla yine onun zamanında ölmüş olabileceğini bildirdikten sonra, şairin tarihini tamamladığı 1501 yılından sonra öldüğünü kesin bir dille ifade etmektedir.¹⁴

1.1.2. Edebî Kişiliği:

Behiştî'nin edebî kişiliği hakkında yalnızca Sehî ve Riyâzî'nin bazı değerlendirmeler yaptıklarını görüyoruz. Sehî onun "ilimleri düzenli olarak görmüş, her fende yetenekli, çok bilgili bir insan", Riyâzî ise "Sultan Bâyezid-i Vefî zamânındaki şâirlerden" olduğunu söylemektedir.

Tezkirelerde Behiştî'ye ait olduğu söylenen beyitler için övücü sözler kullanılmıştır: Latîfi; "Bu şi'r-i meşhûr dahî anuñ eş'ârındandır", Kınalızâde; "Bu ğazel-i pür-iştihâr anuñ eş'ârındandır", "bu beyti ğarrâdur". Bu ifadeler, onun hamse dışında yazmış olduğu şiirlerle de tanınan ve beğenilen bir şair olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanatçı hakkında bilgi veren tezkirelerdeki ifadelerden yola çıkarak Behiştî'nin ününü büyük ölçüde yazmış olduğu hamseye ve gazellere borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Sehî ve Latîfi, tezkirelerinde sanatçının hamse sahibi olduğunu belirtmişlerse de, hamseyi oluşturan mesnevilerle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır. Sehî, Behiştî'nin, hamsesini Nizâmî'den tercüme yoluyla oluşturduğunu -yanlış olarak- belirtmekle yetinir.

¹³ Yazar burada sayfa numarası belirtmemiştir. (a.g.e., s. 797)

¹⁴ Yazar, bu saptamalardan sonra, Babinger'in, şairin 1520 yılına kadar yaşadığını tahmin etmekle birlikte bu konuda herhangi bir kanıt göstermediğini belirtmiştir. (a.g.e., s. 797)

Behiştî'nin sanatçı kişiliğini "inceleme bölümü"nde Leyla ve Mecnun mesnevisine yansıdığı ölçüde değerlendireceğimizden burada yalnızca şunları söylemekle yetineceğiz: Sanatçının elimizde bulunan mesnevisi, bir kaç gazeli ve tarih eseri¹⁵ aracılığıyla onun sanatçı kişiliğini bütün boyutlarıyla değerlendirme olanağımız bulunmamaktadır. Tezkirelerdeki değerlendirmelerin ışığında Behiştî'nin yaşarken ve ölümünden hemen sonraki dönemde tanınan, beğenilen ve kimi şiiirlerine nazireler yazılan bir şair olduğunu söyleyebiliriz. Ancak o, divan şiiirinde usta şairler olarak adlandırabileceğimiz Necâtî, Bâkî, Fuzûlî vb. şairler düzeyinde başarılı, çığır açabilmiş, kendisinden sonraki yüzyıllarda yaşayan diğer şairler üzerinde etkili olabilmiş değildir. Yaşadığı dönemde, özellikle II. Bayezid'in yakın çevresinde bulunmasının da yardımıyla başarılı olmuş, orta derecede bir divan şairi görünümündedir.

Bazı yakın dönem kaynaklarında Behiştî'nin sanatı hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Ali Nihad Tarlan, Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin şiiir bakımından vasat olduğunu belirttikten sonra, eserini "iyi bir hikâyeci zihniyetiyle" yazdığını söyler. Ona göre sanatçı Arap kaynaklarında yer alan olayları eserinin tezini vurgulamak için ("isbat-ı müdde'a için") almış ve anlamlarını hemen açıklamıştır. İyi bir nâzım olduğu anlaşılan sanatçının "kalemi aksamamaktadır". Zamanına göre oldukça ustalıklı bir üslûbu vardır. Mısralarının oluşmasında İran edebiyatının etkisi açıkça görülmektedir. Buna karşın, sanatçının bu etkilenmeler altında bir ölçüde de olsa kendi edebî kişiliğini korumuş olması küçümsenmemesi gereken bir başarıdır.¹⁶

Saadettin Nüzhet Ergun; Behiştî'yi bugün elimizde bulunan az sayıdaki gazelleriyle bile başarılı bir şair olarak kabul edebileceğimizi belirttikten sonra, onun bu lirik şiiirlerinde ince bir tabiat zevkinin hemen hissedildiğini, bu gazellerin kimilerinde Çağatay ve Azeri lehçelerine özgü bazı özellikler de görüldüğünü dile getirir. Yazara göre Behiştî'nin Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâyî gibi şairlerle birlikte olarak onlardan yararlanması onun bu vadilerde de kalem yürütmesine yol açmıştır. Yazar, Behiştî'nin, asıl manevi kültürünü Herat kültür çevresinden aldığını ve

¹⁵ Franz Babinger bu eserin "sanatkarane üslup ile yazılmış ilk Osmanlı tarihi diye adlandırılabilirliğini" belirtmektedir.(a.g.e., s. 50)

¹⁶ Ali Nihad Tarlan; İslam Edebiyatında Leyla vü Mecnun Mesnevisi - basılmamış doktora tezi-, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, No: 1, İst.-1922, s. 163

değerli eserlerini, tarihini ve bilhassa hamsesini İstanbul'a dönüşünden sonra yazdığını belirttiikten sonra onun şiirlerinde görülen bir takım imalelerin de XV. yy'a ait etkenlerden kaynaklandığını ve sanatçıyı bu bakımdan eleştirmenin yersiz olacağını da sözlerine ekler. Ergun'a göre Behiştî'nin en önemli manzum eseri Hamse'sidir.¹⁷

Rezzan İlder, "Behiştî ve Leylî vü Mecnûn'u" adlı basılmamış lisans tezinde; Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin şiir olarak fazla değerli olmasa da başarılı bir eser olarak görülebileceğini söyledikten sonra, Behiştî'nin bir dahi olmamakla birlikte değerli bir sanatçı, onu şair olarak tanıtan günümüze ulaşabilmiş tek eseri Leyla vü Mecnun'un da zevkle okunabilen güzel bir kitap olduğunu belirtir. Ayrıca; bir sanat eseri için 'güzel' sıfatını kazanabilmenin de büyük bir başarı olduğunu sözlerine ekler.¹⁸

1.1.3. Eserleri:

Sanatçının yazmış olduğu eserlerle ilgili olarak tezkirelerde şu bilgileri buluyoruz: Sehî, Latîfî ve Riyâzî, Behiştî'nin hamse sahibi olduğunu yazmaktadırlar. Ancak, hamseyi oluşturan eserler ve te'lif olup olmadıkları konusunda farklı değerlendirmeler yapmışlardır. Sehî, sanatçının Nizâmî'nin hamsesini tamamen türkçeye çevirdiğini söylerken, Riyâzî onun, hamsesini Nizâmî'nin Peñç Genc'ine cevap olarak yazdığını belirtmektedir. Latîfî ise Behiştî'nin hamse sahibi olduğunu söyledikten sonra diğer tezkirelerden farklı olarak, bu mesnevilerin adlarını da belirtmiştir: Vamık u Azra, Yusuf u Züleyha, Hüsn-i nigar, Süheyl ü Nevbahar ve Leyla vü Mecnun. Bu mesnevilerden yalnızca Leyla vü Mecnun'un Nizâmî'nin hamsesinde bulunması, bu konuda Latifi'yi Sehi ve Riyazi'den ayırmaktadır.

Tezkirelerin hepsinde Behiştî'den örnek beyitler verildiği görülmektedir. Sehî, sanatçının bağışlanma umuduyla II. Bayezid'e yazdığı kasideden bir beyit, Latîfî ise Molla Câmî ve Nevâyî'nin yazdıkları mektuptan (kime ait olduğu açıkça anlaşılamayan) iki beyit, Leyla vü Mecnun ile Yusuf u Züleyha mesnevilerinden birer beyit, nazire bir gazelden üç beyit vermiştir. Diğer örnek beyitlerin çoğunun tezkirelerde ortak olduğu görülmektedir. Latifi, hamse dışında şairin ayrıca, "nazm u

¹⁷ Saadettin Nüzhet Ergun; a.g.e., s. 798

¹⁸ Rezzan İlder; Behiştî ve Leyli vü Mecnun'u (basılmamış mezuniyet tezi), İst. Üniv., Ed. Fak, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, No: 386, s. 20

neşr üzere bir kaç pâre risâlesi" olduğunu yazmaktadır. Tezkirelerde Behiştî'ye ait başka herhangi bir eserden söz edilmemektedir.

Buraya kadar elde ettiğimiz bilgileri değerlendirecek olursak: Behiştî, Türk edebiyatında ilk kez hamse tertip eden şairdir. Sanatçı, Leyla vü Mecnun mesnevisinde; şiir ve nesir olmak üzere çok sayıda ve çeşitli eserler yazdığını belirtmektedir.. Sehî Bey, onun hamsesinin Nizâmî'nin eserinin çevirisi olduğunu söylese de gerek onun dışındaki tezkirecilerin bu konuda herhangi bir bilgi vermemeleri (yalnızca Riyâzî, "cevâb-ı Peñç Genc'i vardır" demektedir), gerekse edebiyat tarihçilerinin konuyla ilgili görüşleri bu hükmü destekler nitelikte değildir. Ayrıca, Lafîfi sanatçının nazım ve nesir olmak üzere bir kaç parça daha eseri bulunduğunu belirtmekte, ancak bunlar hakkında bilgi vermemektedir.

Tezkireler dışında sanatçının eserleriyle ilgili olarak bazı yakın dönem kaynaklarında şu bilgileri buluyoruz:

Bursalı Mehmed Tahir, Behiştî'nin Osmanlı şairleri arasında ilk kez İran şairlerini örnek alarak beş hikayeden oluşan bir hamse tertip ettiğini söyledikten sonra, onun ayrıca II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki mücadeleleri anlatan bir tarihçesinin bulunduğunu (Revan Odası Kütüphanesi'nde) belirtir.¹⁹

Franz Babinger, Behiştî'nin Nizâmî'nin hamsesini taklit eden ilk Türk olduğunu, ayrıca bir Osmanlı tarihi yazdığını kaydetmektedir. Yazar, üslûp bakımından zamanının tarihçilerinden, özellikle Mehmed Neşrî'nin eserinden tamamıyla ayrılan bu tarih eserinin sanatlı bir üslup ile yazılmış ilk Osmanlı tarihi olarak adlandırılabilceğini belirtmektedir. Babinger, bu tarih eserinde ayrıntılara ait olayların geniş bir şekilde tasviri yapılmazken meydan savaşlarının şairane ve oldukça ayrıntılı yazılmış olmasını Behiştî'nin şairlik yeteneğine bağlamaktadır. Yazar, sözkonusu tarih kitabının ele geçen ve son kısmı eksik olan tek yazma nüshasının Yıldırım Bayezid'in Hükûmeti ile (1389) başlayıp II. Mehmed'in ölümünden hemen sonra, tarih yazarı ve Sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın katline kadar geldiğini ve eserin II. Bayezid'in saltanatı sırasında bitirilmiş olabileceğini de sözlerine ekler.²⁰

¹⁹ Bursalı Mehmed Tahir; a.g.e., C. II, s. 96-97

²⁰ Franz Babinger; a.g.e., s. 49-50

V.L. Menage, Behiştî'nin, sözkonusu tarih eserini II. Bayezid'in hükümdarlığının son yılında kaleme aldığını (1511-12) ve muhtemelen aynı yıl içinde öldüğünü belirttikten sonra, bu tarih eserinin muhtemelen Osmanlı sultanlarından Osman'dan II. Bayezid'e kadar her birine ayrılmış sekiz kitaptan oluştuğunu ve tumturaklı bir üslupla kaleme alındığını söylemektedir.²¹

Saadettin Nüzhet Ergun; Behiştî'nin manzum ve mensur olarak çok sayıda eser ortaya koyduğunun anlaşıldığını söyledikten sonra, Behiştî'nin, hamsesinin Sehi'nin iddia ettiği gibi Nizâmî'den tercüme yoluyla yazılmadığını; İran hamse yazarlarını kendisine örnek almakla birlikte yeni bir eser ortaya koyduğunu belirtmektedir. Yazar, bu hamsenin ancak bir kısmını görebildiğini, öteyandan Kilisli Muallim Rifat'ın, Behiştî'ye ait hamsenin tam bir nüshasını evvelce bir kitapçada gördüğünü, ancak daha sonra satılan bu eserin bugün kimin elinde bulunduğunu bilmediğini söylediğini aktarmaktadır.

Ergun, bu mesnevinin geçmişte de çok yazma nüshası olmadığını sandığını belirterek; Katip Çelebi'nin, onun Hamse'sinden Hüsn ü Nigar ile Süheyl ü Nevbahar'ını gördüğünü ve eserine (Keşfü'z-Zünûn -?-) 'Emîr Sinân İbni Süleymân' namına kaydettiğini söyler. Yazar, Latîfî'nin söz ettiği "bir kaç parça risale"den de bugün yalnızca sanatçının yazdığı tarih eserinin elimizde bulunduğunu ifade etmektedir.

Aynı araştırmacı, Behiştî'nin bugün elimizde bulunan eserleri dışında bir divan da tertip etmiş olabileceğini, ancak böyle bir esere günümüze kadar rastlanmadığını belirttikten sonra, 1512'de yazılan Camiünnezair'de Behiştî adına kayıtlı hiç bir gazele rastlanmamasının garip olduğunu, sanatçının şairlerinin ilk kez Edirneli Nazmî'nin Mecmaunnezâir adlı mecmuasına alındığını, ancak 1538'den önce yazılan bu nazire mecmuasında da Behiştî'ye diğer şairler kadar geniş bir yer ayrıldığını, burada şairin ancak on, on beş gazeline yer verildiğini, öteyandan Pervane Bey mecmuasında ve Eyüp kütüphanesindeki nazire mecmuasında da sanatçının bazı gazellerinin görüldüğünü söylemektedir.²²

²¹ V. L. Menage; a.g.mad

²² Ergun, Saadettin Nüzhet; a.g.e., s. 797-798

Rezzan İlter, Behiştî tarihinin iki yüz on varaktan oluştuğunu, eserde her padişaha bir bölüm ayrıldığını, her bölümün başında uzun bir şiir bulunduğunu söyleyerek, eserin Yıldırım Bayezid'in tahta çıkmasıyla başladığını ve "andan keklik Mustafa nâm bir kapucu Amasya'ya varup." diye son bulunduğunu, bu bitiriş tarzının kimi sayfaların eksik olduğu izlenimi verdiğini belirtmektedir.²³

Prof. Dr. Gönül Ayan, "Lami'î, Vâmık u Azrâ (İnceleme, Metin)²⁴ adlı incelemesinde; yedi hikaye yazmış olan Behiştî'nin -Gibb, A History of Ottoman Poetry, London 1904, C. III, s. 24- Vamık u Azra'sının, Unsuri ya da Fesihî'nin Vamık u Azra mesnevilerinin çevirisi olabileceğini belirttiikten sonra, Behiştî'nin Vamık u Azra kıssasını Ali Şir Nevayî'nin yanında iken görüp İran edebiyatında gelişen Vamık u Azra'ya dair bilgileri orada edinip İstanbul'a döndükten sonra bu adı taşıyan bir eser yazdığını; öteyandan, Lami'î'nin "kör topal" (392-393. beyitler) diyerek küçümsemiş olduğu Vamık u Azra hikayesinin, büyük ihtimalle Behiştî'nin bu eseri olduğunu söyler.

Ayan'ın bir sonraki paragrafta verdiği bilgilere göre; Behiştî'nin "Vamık u Azra" isimli eserinin bir yazması İstanbul Süleymaniye (Fatih) Kütüphanesinde 4148 numarada kayıtlıdır. "Mensur" olan eserin baş tarafında bir na't ve "Hümâyun-nâme" vardır. Tamamı 279 yaprak olan bu yazmanın 181 yaprağı "Vamık u Azra"ya aittir.

Cem Dilçin, Süheyl ü Nev-bahar (İnceleme, Metin, Sözlük) adlı çalışmasında, Fuad Köprülü'nün değerlendirmeleri aracılığıyla, Behiştî ve Hoca Mesud'un "Süheyl ü Nevbahar" mesnevileri arasındaki bağlantıya değinmiştir.²⁵ Dilçin; Köprülü'nün; (yanlış olarak Çâkerî Sinan Beg adıyla verdiği) Behiştî'nin "edebiyatımızda çok defa gördüğümüz vechile Hoca Mesud'un eserini ele geçirerek onu zamanının lisanına göre bazı tadilatla yeniden kaleme mi almıştır? Yoksa, II. Bayezid devrinde Süheyl ü Nev-bahar'ı müstakilen mi tercüme etmiştir?" diye bir soru yönelterek, "kendisine ikinci görüşün daha uygun geldiğini" (Prof. Dr. Fuad Köprülü; Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, s. 186, İst., 1934) belirttiğini

²³ Rezzan İlter; a.g.e., s. 15

²⁴ Prof. Dr. Gönül Ayan; Lami'î, Vamık u Azra (İnceleme, Metin), -doktora tezi- s. 8, AKM Yay., Ankara 1998

²⁵ Cem Dilçin; Mes'ud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar (İnceleme, Metin, Sözlük) -doktora tezi-, s. 61-62, AKM Yay., Ankara, 1991

söyledikten sonra, Behiştî'nin "Süheyl ü Nev-bahar"ı ele geçinceye kadar bu tür soruların ister istemez yanıtız kalacağını sözlerine ekler.

Kaynaklarda verilen bu bilgileri değerlendirdiğimizde Behiştî'nin Hamse yanında, kısa bir Osmanlı tarihi ve on beş dolayında gazel yazmış olduğunu görüyoruz:

a) Hamse: Vamık u 'Azra, Yusuf u Züleyha, Hüsn ü Nigar, Süheyl ü Nevbahar ve Leyla vü Mecnun mesnevilerinden oluşmaktadır. Bu mesnevilerden bugün yalnızca Leyla vü Mecnun ile Vamık u Azra mesnevileri elimizde bulunmaktadır: Leyla vü Mecnun'un bilinen tek yazma nüshası İst. Üniv. Kütüphanesi'ndedir.²⁶ "Vamık u Azra" isimli eserinin bir yazması ise İstanbul Süleymaniye (Fatih) Kütüphanesinde 4148 numarada kayıtlıdır. Ancak, bu eser "mensur" dur.

b) Osmanlı Tarihi: Yıldırım Bayezid'den II. Mehmed'in ölümünden hemen sonrasına kadar olan olayları anlatan bu eser sanatkârâne üslûp ile yazılmış ilk Osmanlı tarihi olarak değerlendirilmektedir. Eserin II. Bayezid'in saltanatı sırasında bitirildiği sanılmaktadır (Babinger). V.L. Menage eserin sözkonusu dönemdeki sekiz padişaha ayrılmış sekiz kitaptan oluştuğunu belirtmektedir. Tarihçiler, Behiştî'nin bu eserinin bazı olaylar dışında Neşrî tarihinin edebî bir üslupla kaleme alınmış şekli olduğunda birleşmektedirler. Menage ise eserin İdris-i Bitlisî'nin (ö. 926/1520) Heşt Bihiştî'ni takip ettiğini ve o derecede önemli bir kaynak olmadığını belirtir. Eserin Fatih Sultan Mehmed'in vefatına kadar olan kısmı üzerinde Kâzım Dilcimen tarafından bir mezuniyet tezi hazırlanmıştır. (İÜ Ed. Fak., Tarih Böl., nr. 96)²⁷

Rezzan İlter, Behiştî tarihinin aslının British Museum'da olduğunu, ayrıca, fotoğrafla çekilmiş bir nüshasının İst. Üniv. Ed. Fakültesi Tarih Semineri Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtmektedir.²⁸

²⁶ Behiştî; Leyla vü Mecnun, İst. Üniv. Kütüphanesi, TY., nr. 5591

²⁷ TDV İslam Ans., "Bihiştî" mad., C. VI, s.144-145

²⁸ İlter, Rezzan; a.g.e., s. 15

c) **Gazeller:** Edirneli Nazmî'nin Mecmaunnezâir'inde bulunan on - on beş gazel; Pervane Bey mecmuası ve Eyüp kütüphanesindeki nazire mecmuasında bir kaç gazel.²⁹

Bu eserler dışında sanatçının başka eserler de yazmış olduğunu ya da olabileceğini bildiren kaynaklar sözkonusudur. Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lam'da³⁰ sanatçıyla ilgili olarak; "İran şu'arâsı tarzında yedi manzûmeden mürekkep olarak en evvel kitap yazan bu zat olup.." dedikten sonra onun hamsesini oluşturan beş mesnevi dışında Hazret-i Süleyman'ın hikayesini de mensur ve manzum olarak yazdığını söylemektedir. Ancak bugüne kadar başka bir kaynakta böyle bir eserden söz edilmemiştir. Yazarın adını anmadığı diğer eserin de onun yazmış olduğu Osmanlı tarihi olduğunu sanıyoruz.

Öte yandan Saadettin Nüzhet Ergun, Osmanlı Şairleri'nde; "Behiştî, şüphesiz ki bir divan da tertip etmiştir." diyorsa da sanatçı adına kayıtlı bir divana bugüne kadar rastlanamamıştır. İncelediğimiz Leyla vü Mecnun mesnevisinde de Behiştî'nin bir divan tertip ettiğine dair herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Ancak, sanatçının şiir mecmualarında bulunan on beş kadar gazelini göz önünde bulundurduğumuzda, onun bir divan tertip etmiş olabileceğini de düşünebiliriz.

1.2. Leyla vü Mecnun Mesnevisine Göre:

1.2.1. Hayatı:

Behiştî, Leyla vü Mecnun mesnevisinde kendi adının "Ahmed" olduğunu söyler:

kaḫrile beni ḫoma mü'ebbed
çok ḫiḫmetüñ itdi bendeñ Aḫmed (1890)

²⁹ Saadettin Nüzhet Ergun; a.g.e., C. II, s. 798

³⁰ Şemseddin Sami; Kamusu'l-A'lam, C. II, İkdam Matbaası, İst.-1317, s. 1419

On üç yaşında II. Bayezid'in hizmetine girmiş, ona uzun yıllar hizmet etmiştir. Padişah'tan yakın ilgi gördüğünü de belirtir:

iy 'âdil ü ehl-i 'ilm Şâhum
eltâfuñ idinmüsem penâhum (1889)

kaħrile beni koma mü'ebbed
çok ħidmetüñ itdi bendeñ Aħmed (1890)

sinnüm on üçinde idi iy Şâh
sevķ itdi ki ħidmetüñe Allah (1891)

geçmez ise hidmetüñde ol dem
ölmegile bir kuluña 'âlem (1895)

eylerdi Şeh-i cihân 'inâyet
ben bende-i aħķarına ĝâyet (1909)³¹

Behiştî Leyla vü Mecnun'da -işlemiş olduğu kusur her ne ise- Padişah'tan bağışlanmasını dilemektedir:

dûr eyledi lîk şimdi dü şûy
vaķt oldı ya raħm it iy cihan-cûy (1892)

Sanatçı, Leyla vü Mecnun eserinde İran'da başından geçenlerle ilgili bilgi vermemiştir. Yalnızca Padişah'tan ayrı oluşun verdiği sıkıntıyı dile getirir.

Behiştî, eserinde padişaha olan bağlılığını, ona pek çok hizmetlerde bulunduğunu, eğer tekrar kendisini görmek kısmet olursa "adak olarak; yürüyerek hacca gitmeyi" kararlaştırdığını söyler. (1889-1936) Behiştî'nin bu beyitlerde Padişah'a bağlılığını dile getirdiği, ancak konuyla ilgili somut ayrıntılar vermediği görülmektedir.

³¹ Görüldüğü üzere bu bilgiler Sehî'yi doğrular niteliktedir.

Sanatçının, mesnevisinde yer yer "dünyanın insana verdiği sıkıntılardan", "mutlulukların geçici olmasından" yakındığı görülmektedir. Bu bölümlerde dolaylı olarak kendisi ve çevresi hakkında da bilgi vermektedir: dünya acımasızdır, geçicidir, sonuçta zaten ayrılık olduğundan, insanlardan uzaklaşıp bir kenara çekilmekte yarar vardır, sürekli kötü haberler (dâd-ı havâdis) duyulan dünyadan kimse kolayca kurtulamayacaktır, mutluluklar geçicidir, tanıdıkların dostluğuna güven duyulamadığından, yüz çevirmelerine fırsat vermeden onlardan uzaklaşmakta yarar vardır. (1673, 1781, 1785, 1809, 1811, 1814) Sanatçının 1809. beyitte yaşadığı devirden, 1814. beyitte ise dostu ya da dostlarından yakınması özellikle dikkati çekmektedir.

Mesnevinin XXV. bölümünde Behiştî, II. Bayezid'den ayrıldıktan sonra çok sıkıntı çektiğini, tek dileğinin yeniden Padişah'ın hizmetine girmek olduğunu belirttikten sonra, kendisinin paraya pula çok önem vermeyen, ömrü boyunca zenginliği de yoksulluğu da yaşamış, gönlü zengin, geride iyi bir ad bırakmaktan başka isteği olmayan bir insan olduğunu uzun uzun anlatır. (1889-1936)

Behiştî, ibadete çok düşkün bir insan olmamakla birlikte imanı tam ve Hz. Muhammed'e, ahabına ve aline yürekten bağlı bir insandır. (9, 22 vd., 125)

Sanatçı yaptıklarının bütünüyle gözden geçirilince, hayra yorulacak bir özellik taşımadığını belirtir. (18)

Eserde Behiştî'nin aşka meyilli bir yaradılışa sahip olduğunu gösteren ifadeler bulunmaktadır. (74, 1206)

1.2.2. Edebi Kişiliği:

Behiştî Leyla vü Mecnun mesnevisinde bir şair olarak kendisinden uzun uzun söz etmiştir.

Şair, özellikle Arap ve Acem şairlerini kıskançlıktan öldürecek derecede iyi bir sanatçı olmak istediğini, tek dileğinin kendisinden sonra iyi bir ad bırakmak, tanınmak olduğunu belirtir. (1928, 1929)

O, ancak manevi güçle iyi bir eser yazabileceğine inanmaktadır. (I, 88, 92, 94, 205)

Behiştî, II. Bayezid'in maddi-manevi yardımları- sürdürdükçe olağanüstü eserler yazabileceğini söyler: Padişah kendisine Hamse'yi "ihşan" etikten sonra kimsenin kendi başarısına yaklaşamayacağını; "inşa" ile "şiiir"de benzersiz olduğunu; Anadolu, Arap ve İran'da "kâmil" olanlarca çok takdir edildiğini; Nil nehri gibi "intihâsîz" (bitmez) olan ilminin yanında, diğer sanatçıların (ilimlerinin) bir "sel" gibi değersiz kalacağını; Leyla vü Mecnun mesnevisini kendisi dışında kimsenin Türkçe yazamayacağını övünerek dile getirir. (1832-1840)³²

Behiştî, mesnevisinde Fatih'in yüz bin altın ve sancak karşılığında Leyla vü Mecnun mesnevisini Türkçe olarak yazmasını kendisinden istediği Ahmed Paşa'nın bu işi başarmak bir yana, eserin çevirisini bile yapamadığını (1840-1872. beyitler), Şeyhî'nin ise Nizâmî'nin eserini çok kötü bir biçimde Türkçeye çevirmiş olduğunu (1874-1875. beyitler) anlattıktan sonra, kendisinin "kelamı (yüksek) bir evce çıkararak" pek çok başarılı eserler yazdığını ve tercümeleler yaptığını; tercümede çok yetenekli olduğunu, bu konuda "cihânî îcâd ile pür kıla(bileceğini)"; (Nizâmî'nin) Hamse'sine Türk dilinde yalnızca kendisinin nazire yazdığını; bu başarısı sürdürdükçe Firdevsî'nin Şeh-name'sini bile gölgede bırakacak eserler yazabileceğini; Arap ve İranlılar arasında, kendisiyle boy ölçüşecek kimsenin bulunmadığını; Hatifi'nin kendisi yanında adının bile anılamayacağını; kendisi gibi başarılı bir sanatçının bir daha kolay kolay dünyaya gelmeyeceğini övünerek söyler. (1876-1923)

Behiştî mesnevi yazmada yeni bir tarz (tarz-ı cedîd) ortaya koyduğunu övünerek dile getirir. (1984)

³² Sanatçının 1838. beyitte kendisinin Rum, Arap ve Acem'de fazıl (erdemli; üstün) bir insan/sanatçı olarak tanındığını söylemesi ilgi çekici olmakla birlikte, kendisinden söz eden yazılı kaynaklarda onun bu ölçüde tanınan bir şair olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamıyoruz.

Sanatçı, mesnevisinin "hatime" bölümünde yazmış olduğu mesneviyi, dolayısıyla sanatçı yeteneğini uzun uzun övmektedir. (1938-1977)

Behiştî, geleneğe de uygun olarak, yazmış olduğu mesnevinin çok başarılı bir eser olduğunu abartılı olarak söyledikten sonra, Leyla ve Mecnun mesnevisini kendisinden önce başarıyla yazan üç mesnevi şairinin (Nizâmî, Câmî, Husrev) haklarını teslim eder; onların yolunu izlemekle kendisinin de değer kazandığını söyler. (1985, 1986)

Sanatçı, yazmış olduğu eserle çok fazla övünmesini, Leyla ve Mecnun efsanesinden çok etkilenmiş olmasına bağlamaktadır. (1990, 1991)

Hikâye bölümündeki giriş beyitlerinde Behiştî bir anlatıcı olarak kendisini şöyle değerlendirir: "Tercüme sırrının seslenicisi; anlam ülkelerinin sultanı" (193), "Anlam cevherlerini ortaya çıkaran dalgıç; cennet papağanıyla aynı dili konuşan" (195), "Akıcı sözleri ateş koparan; açık sözleri cevher içeren" (196), "Leyla'nın işitince mecnun olacağı büyüdü bir eser kaleme alacaktır" (197), "Çok bilgili olanların reisi" (278), "Anlam cevherlerinin sarrafı" (407), "Sevda sayfalarını okuyan" (499), "Bu şirin hikâyeyi kısım kısım (anlatan), bu yüce kubbeyi (mesneviyi) resmeden" (665), "Bu gam ve bela dolu hikâyeyi bu tarzda rivayet eden" (740), "Gönül çeken hikâyeyi anlatan, inci saçan efsanenin değerini ortaya koyan" (1146), "Zavallı aşğın hikayesini kaleme alan (şair), nazmında keramet göstererek.." (1288), "(Mesnevi,) hikâyeyi kaleme alanın aklını hayrette bırakarak, şöylece sürdü" (1616). Söz konusu beyitlerde Behiştî'nin bir sanatçı olarak kendisini oldukça yetenekli gördüğü dikkat çekmektedir.

Sanatçı eserinin bir kaç yerinde şiir ve şairlik hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir; "Şiir kendi değerini ortaya koyar; şairin övünmesinin bir anlamı yoktur", "Her şiir yazan kişi, yetenekli olmasa da kendi şiirini över", "Aşk sözkonusu olduğu sürece 'memleket-i sühan'da kavga (rekabet) eksik olmaz". (1973, 1988, 1989)

1.2.3. Eserleri:

Behiştî, Latifi tarafından son mesnevisi olduğu belirtilen Leyla ve Mecnun mesnevisinde hamse yazdığını, ayrıca Leyla vü Mecnun mesnevisinin türkçe

yazılmasının çok güç olduğunu, bu işi ilk kez kendisinin başardığını söylemektedir.³³
(1832, 1840, 1881)

³³ Oysa, Edirneli Şâhidî 1478'de, 6.446 beyitle en uzun Leyla vü Mecnun mesnevisini yazmıştır. Yine, Ali Şir Nevâî tarafından yazılan Leyla vü Mecnun 1484(?) tarihinde, yani Behiştî'nin eserinden önce kaleme alınmıştır. (Ağah Sırrı Levend; TDAY-Belleten 1957, TDK Yay., Ankara-1988, s. 105, 106) Öteyandan Behiştî, şiirin yanı sıra "inşa"da da üstün olduğunu; çeşitli türlerde çok sayıda eser yazdığını, hatta manzum tarih yazma konusunda Firdevs'i bile geride bırakacağını söylemekteyse de (1936,1977,1982),ömrünün son yıllarında yazdığı Osmanlı tarihi, Firdevsi'nin Şehname'siyle karşılaştırılacak düzeyde bir eser değildir.

2. BÖLÜM: LEYLA VÜ MECNUN'UN TANITIMI:

2.1. Yazılış Nedeni, Tarihi, Yeri, Sunulduğu Kişi:

Behiştî'nin eserde yer alan ifadelerinden, Leyla vü Mecnun mesnevisini II. Bayezid tarafından bağışlanmak umuduyla ya da ona şükran ifadesi olarak, onun adına kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Mesnevi'den alınan, sanatçının II. Bayezid'e seslendiği aşağıdaki beyitler (ve daha pek çok beyit) bizi bu değerlendirmeye götürmektedir:

iy ʿâdil ü ehl-i ʿilm Şâhum
elʿâfuñ idinmüşem penâhum (1889)

ķahrile beni ķoma mü'ebbed
çok hîdmetüñ itdi bendeñ Aķmed (1890)

Eserin yazıldığı tarih belli değildir. Eserden ve sanatçı hakkında bilgi veren tezkirelerden yararlanılarak eserin yazıldığı tarih yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir. Buna göre:

Eserdeki bazı beyitlerden Behiştî'nin Molla Câmi'ye ait olan Leyla vü Mecnun mesnevisini gördüğü anlaşılmaktadır.¹ Molla Câmi'nin eseri H. 889'da (M. 1484) yazıldığına göre, Behiştî bu eserini bu tarihten sonra kaleme almış olabilir. Yine şairin, II. Bayezid'e sunduğu bu eserin hatimesinde Padişah'tan uzak bulunduğunu yana yakıla dile getirmesi, onun bu eserini henüz affedilmeden önce yazmış olabileceğini düşündürmektedir.²

Saadettin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri'nde³ Behiştî'nin asıl manevi kültürünü Herat kültür çevresinden aldığını ve değerli eserlerini, tarihini ve özellikle hamsesini İstanbul'a dönüşünden sonra yazdığını söylüyorsa da, sanatçının incelemiş olduğumuz Leyla vü Mecnun mesnevisinde yer alan ifadeleri eseri İstanbul'a dönmeden önce yazmış olabileceğini düşündürmektedir (1890 vd. beyitler).

¹ Hikâye öncesi ve sonrasında Behiştî, Leyla vü Mecnun yazan şairler arasında Molla Câmi'nin adını birkaç kez anmaktadır.

² Agah Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi adlı eserinde bu durumu belirtmektedir. (s. 148)

³ Saadettin Nüzhet Ergun; Türk Şairleri, C. II, s. 798

Bu bilgileri değerlendirdiğimizde, sanatçının bu eseri 1484'ten sonra ve henüz affedilip İstanbul'a dönmeden önce yazmış olduğu sonucuna ulaşmaktayız.

Eserin yazıldığı yer konusunda sanatçı tarafından herhangi bir bilgi verilmemektedir. Edebiyat araştırmacılarından Agah Sırrı Levend ve Saadettin Nüzhet Ergun'un yukarıdaki ifadeleri eserin sanatçının İstanbul'a dönüşünden önce kaleme alındığı yönündedir. Bu durumda, Behiştî'nin eserini Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevai ve Molla Cami ile birlikte olduğu İran'da yazmış olabileceği söylenebilir.

Eser, II. Bayezid'e sunulmuştur. Leyla vü Mecnun'da hikâye öncesi ve sonrasında II. Bayezid'e seslenilmesi ve onun yüceltilmesi bizi bu kaniya ulaştırmaktadır. Eserden alınan aşağıdaki örnek beyitler bu durumu doğrular niteliktedir:

iy Şâh-ı zamâne mülk-i 'âlem
tevkîfîne hükümünüñ müsellemler (187)

bu seb'î şidâd-ı süst-bünyâd
sen şâhile dâyim ola âbâd (188)

hâtm-i hulefâ tapuñdur iy şâh
hayr eyliye hâtemüñi Allah (189)

turdukça zamâne ser-firâz ol
a'dâ-küş olup muhib-nüvâz ol (190)

2.2. Yararlanılan Yazma'nın Tanıtımı:

İncelememize konu olan Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin elde bulunan tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında (5591 numarada kayıtlı) bulunmaktadır.⁴

Kitap küçük boy olup 115 varaktan oluşmaktadır. Her sayfa yaldızlı çizgilerle çerçeve içine alınmış ve ortadan iki hatla bölünmüştür. Toplam 1995 beyit içeren kitabın her sayfasında 9'ar beyit bulunmaktadır.

Eserin bölüm başlıkları ortalama olarak bir satır tutarında olup Farsçadır. İlk başlık olan "besmele", oldukça süslü ve yaldızlarla işlenmiş bir çerçeve içine alınmıştır.

⁴ Eserle ilgili bilgi veren kaynaklarda, üzerinde çalıştığımız tek yazma nüsha dışında başka bir nüshanın varlığına ilişkin bir kayıt bulunmamakla birlikte, başka nüsha ya da nüshalara ulaşabilmek amacıyla yapmış olduğumuz katalog araştırmaları sonucunda bir başka nüshanın varlığını bildiren herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Ankara Millî Kütüphane, İstanbul: Süleymaniye, Millet, Köprülü Kütüphane Katalogları yanısıra incelemiş olduğumuz yerli ve yabancı yazma eser katalogları şunlardır:

a) Yerli Kataloglar:

- M. Seyfettin Özege; Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, Fatih Yayınevi Matbaası, İst. 1971,
Tercüman Gazetesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu I, (haz. Prof. Dr. Günay Kut) Ed. Fak. Basımevi, İst. 1989,
Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu; T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, TTK Bas., Ankara, 1979,
Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu; (haz. Ramazan Şeşen, M. Haşim Altan, Cevat İzgi) İsar Vakfı Yay., İst. 1995,

b) Yabancı Kataloglar:

- Bloch, E.; (Bibliothèque Nationale) Catalogue des Manuscrits Turcs, Paris, B.N., 58, rue de Richelieu, 1932,
Flügel, Gustaw; Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien, Wien, 1865,
Pertsch, Wilhelm; Die Orientalischen Handschriften (1-2) der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Die Türkischen Handschriften Der Herzoglichen Bibliothek Zu Gotha, Wiesbaden 1971,
Rieu, Charles; Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum. Printed By Order of The Trustees, Gilbert and Rivington Limited, London 1888,
Rossi, Ettore; Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana, Citta Del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1953,

Kitap okunaklı, güzel bir yazıyla kaleme alınmış ve baştan sona harekelenmiştir. Metin bölümünde "nesih" yazı stili kullanılırken, bölüm başlıklarının "sülüs"le yazıldığı görülmektedir. Öteyandan, az sayıda sözcük, kağıdın zedelenmiş olması dolayısıyla okunamayacak durumdadır.

3. BÖLÜM: LEYLA VÜ MECNUN'UN BİÇİM, MUHTEVA, DİL VE ANLATIM (ÜSLÛP) ÖZELLİKLERİ:

3.1. Biçim Özellikleri:

3.1.1. Nazım Biçimi:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun adlı eseri bir mesnevidir. İran edebiyatında doğan mesnevi, Türk edebiyatında da, XI-XIX. yy'lar arasında dinî-tasavvufî, duygusal, toplumsal vb. konuların işlendiği bir nazım biçimi olarak çokça kullanılmıştır. Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'u aşk konusunu işlemektedir. Bu bakımdan eser, "sanat yönü öne çıkan, okuyucunun edebi zevkine seslenen, ana çizgisi aşk ve macera olan; kahramanların beşeri (mecazi) aşktan ilahi (gerçek) aşka yükseldikleri, kahramanlar arasındaki aşk bütünüyle beşeri olduğu halde, iki aşğın kavuşmasını tasavvufî mecazlarla örten mesnevilerden"dir.¹

Behiştî'nin bu eseri de, Türk edebiyatında kullanılmış olan mesnevi nazım biçiminin geleneksel özelliklerini taşımaktadır. Eser, sırasıyla şu bölümlerden oluşmuştur:

- a) **Besmele** (1-7),
- b) **Münâcât** : "Ârz-ı münâcât be-vech-i istiğfâr ve izhâr-ı şerm-sârî be-şarîk-i itizâr" (8-23),
- c) **Tevhîd - Münâcât** : "Na't-ı hâzin-i mahzenü'l-esrâr" (24-42)
- d) **Tevhîd**: "Perde ber-dâşten ez-çehre-i mümkinât ve işbât-ı tevhd-i vâcibü'z-zât" (43-63),
- e) **Münâcât**: "İstid'â-i mezîd-i eşvâk ez-dergâh-ı hallâk-ı âfâk" (64-94),
- f) **Na't**: "Ve'n-neyyir-i matla'ül-envâr 'aleyhi's-şalavâtu ve'sselâm" (95-125),

¹ İsmail Ünver; "Mesnevi", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), s. 441, S. 415-417, Temmuz-Eylül 1986; ay. "çoğunlukla İran ve Arap edebiyatlarından alınan bu tür mesneviler, şairlerin şiirdeki ustalıklarını, hünelerini göstermeye çalıştıkları eserlerdir. Bu gruba giren belli başlı mesneviler şunlardır: Yusuf u Zeliha, Leyla vü Mecnun, Husrev ü Şirin ve Ferhad u Şirin, Cemşid u Hürşid, Hürşid-name, Işk-name, Varka vü Gülşah, Vamık u Azra, Huma vü Humayun, Edhem ü Hüma, Vis ü Ramin, Gül ü Hüsrev, Süheyl ü Nevbahar, Şem' ü Pervane, Şah u Geda ve Şah u Derviş, Mihr ü Mah ve Mihr ü Müşteri, Mihr ü Vefa, Gül ü Bülbül.." (a.g.m., s. 441, 442)

g) **Mi'râciye**: "Der mi'râc-ı an-dürretü't-tâc-ı enbiyâ ki sîmurğ-ı kerîm-i Kafest ferdi 'azîm" (126-154),

h) **Medhiye**: "Der-medh-i hâzret-i sultân-ı cihân-gîr vücûd-ı şerîfeş mûcib-i emr-i emânest" (155-192),

ı) **Fahriye - Sebeb-i Te'lîf**: "Der temeddüh-i nâzım-ı in-nazm-ı dil-âvîz ü âteş-engîz" (193-212),

ı) **Hikâye**: "Âgâz-ı cünbâniden be-zencîr-i cünûn-ı Mecnûn u Leyfî" (213-1821 [Asıl hikâye, sanatçının sevgililere Allah'tan rahmet dilediği-1778. beyitle bitmekte, bundan sonraki 43 beyitte hikâyenin konusuyla bağlantılı olarak, "dünyanın geçici olduğundan, beka'ya kavuşmak için önce kalbi temizlemek gerektiğinden vb. söz edilen bir öğüt bölümü bulunmaktadır]),

j) **Medhiye - Fahriye - Duâ**: "Hıfâb be hâk-i pâ-y-i İskender-i şânî ki vücûdeş sedd-i müslümânest" (1822-1936),

k) **Hâtime - Fahriye**: "Der hâtime-i kitâb be-'avni'llahi'l-melik 'l-vahhâb" (1937-1995) -Eserin sonunda bir de "bitiriş ibaresi" (temmet) bulunmaktadır.-

Bölümlerin sıralanışı (plan) bakımından mesneviler genellikle birbirine benzer: Giriş; konunun işlendiği bölüm; bitiş.² İncelediğimiz eserde mesnevilerin girişlerinde görülen klasik sıralanışa (besmele, tevhd, münâcât, na't, mi'râciye, mu'cizât, medh-i çehar-yar, padişaha övgü, devlet büyüğüne övgü, sebeb-i te'lif³) büyük ölçüde uyulduğu görülür. Ancak, Behiştî'de mûcizât ve bir devlet büyüğüne övgü yoktur; çehâr-yâr ise, "aşhâb ve âl" ile birlikte na't bölümünün sonundaki üç beyit içerisinde övülmüştür. Öteyandan, tevhd ve münacaat'ın birkaç kez ve kimi bölümlerde iç içe verildiği dikkat çekmektedir. Özellikle XIV ve XV. yy mesnevilerinde görülen, na'ttan hemen sonra bir de mi'râciye bölümüne yer verilmesi özelliğine⁴ bu eserde de rastlanmaktadır.

Mesnevide birer tanesi hikayeden önce, diğerleri daha sonra olmak üzere iki medhiye ve iki fahriye bölümüne yer verilmiş olması sanatçının gerek eserini yazdığı kişiyi, gerekse kendisini övmeye, dolayısıyla medhiye ve fahriye yazmaya özel bir önem verdiğini göstermektedir.

² a.g.m., s. 432

³ a.g.m., s. 433, 434

⁴ bkz. Mesnevide Adı Anılan Kişiler; Hz. Muhammed

Hikâyeden hemen önce gelen sebab-i tel'if bölümünde eserin hangi amaçla yazıldığı açıkça söylenmemiş, yalnızca "bir benzeri olmayan çok başarılı bir eser yazma isteği" dile getirilmiştir.

Eserde "konunun işlendiği bölüm" (hikâye), olayların düz bir anlatım çizgisi üzerinde aktarılmasından oluşmaktadır. Eser bu bakımdan, klasik tahkiye tekniğine uygundur.

Mesnevilerin bitiş bölümünde⁵ ; Tanrı'ya "hamd ü sena" ve dua; sultana övgü ve saltanatının devamı için dua; şairin eseriyle ve şairliğiyle övünmesi; tanınmış mesnevi şairleri ve eserlerini anma; şairin eserine verdiği ad; dikkatsiz müstensih ve okuyucuya vb. yergi; mesnevinin beyit sayısı; mesnevinin yazılışıyla ilgili tarihler; okuyucudan hayır dua isteme; mesnevinin vezni ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Behiştî'nin eserinde bu bölümde bulunanların ilk dördü dışında kalan unsurlar bulunmamaktadır.

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi, Türk divan şiiri mesnevi geleneğinde özellikle Leyla vü Mecnun mesnevilerinin ilk örneklerinden biri olarak, bir yandan XVI. yy'la birlikte klasik oluşumunu tamamlayan mesnevi nazım biçiminden bazı noktalarda ayrılırken (birden çok tevhîd, münâcât, methiye, fahriye içermesi; çoğu mesnevilerde bulunan bölümlerden bazılarında yer vermemesi), öteyandan yalın ama sağlam bir tahkiye tekniğine sahip olması, medhiye ve fahriye'ye özel bir önem vermesiyle bu konudaki geleneğin oluşmasında rol oynamıştır.

3.1.2. Vezin, Kafiye ve Redifin Kullanımı:

3.1.2.1. Vezin:

Eser, aruzun mesnevi kalıplarından "mef'ûlü-mefâ'ilün-fe'ûlün" kalıbı ile kaleme alınmıştır. Eserin genelinde ölçünün başarıyla kullanıldığını görüyoruz. Ancak yer yer "imale", "med", "vasl" yapılmıştır:

bezm içre çü mâh bî-nazîr ol

⁵ a.g.m., s. 448

rezm içre çü **mıhr şîr-gîr** ol (180; 3 med)

dâmâd olasın ol **'arûsuñ**
'arşa iriše şadâsı kûsuñ (663; med, 2 imale, vasl)

yok nesne için revâ degül **kan**
n'içün telef ola bunca insân (1063, imale, vasl)

derdümden **idüp** gehî şikâyet
 kimseye ider misün hikâyet (1478; vasl, imale)

Behiştî, Mesnevi'de yer yer ölçünün kullanımı ile anlatımda akıcılığı ustalıklı birleştirmiştir. Bu durum, Anadolu sahası divan şiirinde XV. yy sonlarında artık aruzla başarılı türkçe eserler yazılmaya başlandığının da bir kanıtıdır:

bir **câzibe** gördi ol **ķamerde**
 kim kendüyi viridi bir nazarda (281)

nevmîd oluban dilile **cândan**
 geçmişidi kevn-ile mekândan (366)

gülsin saña başdadur didi **cây**
 lâyıķ degül ola merkezüñ yây (486)

cân irmezise vişâle iy dîst
 dil **ķâyil** olur hayâle iy dîst (794)

hâlümden eger şorarısañ sen
 sen nice isen bil eyleyem ben (859)

hâli var anuñ taşavvur olmaz
 bu **zevk** işidür tefekkür olmaz (1273)

yüzinden anuñ **gubârı** sildi

geh ağladı geh sevindi güldi (1422)

Allah ne mübârek oldu hâbum
kim toğdı başuma âf-tâbum (1539)

Leylî-yi hađıķıķıyi bulan er
Leylî'yi n'idermiş iy birâder (1651)

her nesne ki âhîri fenâdur
terk it ki gerek olan beķâdur (1779)

bu memleket-i shanda ğavğâ
eksük degül olduğınca sevdâ (1989)

Sanatçının kimi beyitlerde ölçü zorunluluğu nedeniyle sözdizimini zorladığı dikkati çekmektedir:

olduğını âyine gibi pâk
Mecnn'ıñ ider nigâr idrâk (489)

her kşede kim olur terâne
řevküñ meydrolan bahâne (1234)

bî-çâre benem şapısı beste
künc-i 'adem içre pâ-şikeste (1510)

Bazan, ölçü zorunluluğu nedeniyle eksilteli anlatıma gidildiği görülür:

çeşm olduğı bu hemişe nem-nâk
ğuşl-i kefen eyleyem ki ta pâk (1605)

Kimi beyitlerde "benzer dizeler" in kullanımı, anlatımı ölçüye uydurmada sanatçuya kolaylık sağlamıştır:

'âşıklara ol virür belâyı

şâdıqlara ol virür şafâyı (42)

hurrem olup anufile 'âlem
mesrûr olur anufile âdem (446)

pür oldı çemâneyle şahrâ
cûş itdi terâneyle sevdâ (979)

seyr eylemezidi merg-zârı
geşt eylemezidi çeşme-sârı (1408)

3.1.2.2. Kafiye ve Redif:

Mesnevinin genelinde kafiyenin kullanımında başarılı olunduğu görülmektedir. Behiştî, Leyla vü Mecnun'da divan şiiri geleneğine uygun olarak, daha çok zengin, cinaslı ve tam kafiye kullanmıştır. Bu arada kimi beyitlerde kafiyelerde eksiklik ve aynı kafiyenin tekrar kullanımı görülürken, bir iki beyitte de kafiye yapılamadığı dikkati çeker.

a) Zengin kafiye:

lâyık degül aña bu mesâkin
kıl sâye-i muntehâda sâkin (14)

dimiş ki zemânile 'Arab'da
bir tâife varidi tarabda (214)

hüsn-i ezel oldı aşlı anuñ
'îş-i ebed oldı vaşlı anuñ (636)

iy yâr-i 'azîz-i nâz-perverd
ğonce deheni vü 'ârızı verd (801)

bir râhı varidi ol da bârîk

yeldâ gibi hem dırâz u **târîk** (1133)

b) Cinaslı kafiye:

Ahmed çü şeffîdür **Behiştî**
bil Hâk ki naşîb ider **behişti** (23)

lutf eyleyüben kadem **getürdüñ**
üftâdeni hâkden **götürdüñ** (718)

iy ʿışkı muķîm olan **dilümde**
vird oldı bil adunı **dilümde** (813)

itdi çü bahâr deşti **cennet**
Mecnûn'da ziyâde oldı **cinnet** (991)

ġûş eyledi çünki şad **hezârı**
sa'y itdi utandıra **hezârı** (1862)

c) Tam kafiye:

kâmil varuban döner mükemmel
geldi yine menziline mürsel (153)

dilden dile olmasaydı revzen
meyl itmezidüñ fakîrüne **sen** (797)

mecnûn dime afa ʿâķil ancak
bu ʿışk yolında kâmil ancak (1266)

bağrındaki derdi anı **aldı**
derüsiyile kemügi **ķaldı** (1743)

d) Yarım kafiye:

saldum etegüñe kuluñ olsun
kul olmagile ki kadr bulsun (685)

tekrâr okuyuban anı dürdi
biñ 'izzetile Şerîfe virdi (839)

yüzinden anuñ ğubârı sildi
geh ağladı geh sevindi güldi (1422)

çün geldi vü gitdi sîmile zer
oldum gehî bay u ğâh fakîr (1932)

e) Zû-kâfiyeteyn (iki kafiye):

olmuş idi şan ceres zebânı
difmezi idi bir nefes fiğâmı (1198)

Çok sayıda beyitte türkçe sözcüklerle kafiye yapılmıştır:

ğanda ki bakarsa görür anı
pür anuñ-ile tamarda kani (367)

gel baña bahâne olayın ben
dildârüñile şafâda ol sen (418)

sâyir hademenüñ ol da biri
ola ne kadar ki ola diri (684)

iy tîr-i belâya cismi omaç
'uşşâka ayağı toprağı tâc (870)

her şeb ğamuñile oldı yeldâ
bir ay uyumazam ola yilda (887)

öpdi yüzine gözine sürdi
gâh itdi güşâd ü gâh dürdi (925)

evhâmı kâmusı terk iderler
atlar kolanını berk iderler (1083)

dağ urdı mehûn yüregine gün
çıkılmaz idi taşra olmasa dün (1165)

ben Leylî'mi bulmuşam beni k'o
ben beni kodumbafîa ne o bu (1652)

gûrile gevzen yaş dökerdi
şakıdur yire başını dögerdi (1766)

Kimi kafiye ard arda ya da birkaç beyit arayla yinelenmiştir:

Leylî'ye irişdi çünkü nâme
rakş urdı baş üstine çü hâme (843)

pîçîde olur nitteki nâme
kan yaş akıdur nitteki hâme (844)

aldı eline devât u hâme
Kays'a yaza tâ firâk-nâme (845)

tâbende mehinde kalmadı tâb
nev-bâve gülünde kalmadı âb (1734)

gerd-i ecel oluban sepîd âb
mir'ât-i ruhında kalmadı tâb (1737)

Birkaç beyitte kafiye yapılamamıştır:

çeşmile zebândanısa bu kâr
te'vîdile ola çâre-i kâr (583)

çün ürd-i behište döndi eyyâm
âvârelik oldu gitdi eyyâm (976)

Mesnevi'nin birçok beyitinde redif kullanılmamıştır. Rediflerin kimi beyitlerde sözcük, kimi beyitlerde de ek durumunda olmak üzere tamamen türkçe sözcük ve eklerden yapıldığı görülür:

çün rahmetüfî ümîd-vârem
hâr itme beni ki şerm-sârem (10)

maflûbına anda vâşıl oldu
maşûdî cemî'i hâşıl oldu (152)

vehm eyleme sen ki şâdıkum ben
rahm eyle başı ki âşıkum ben (428)

hargâhidi perde-dârı ancak
âşüfte diliydi yârı ancak (554)

mihnet-zedeye ki şabr yegdür
şabriyle diline cebr yegdür (908)

çün hâr u hası harîr idindüm
seng-i siyâhı serîr idindüm (1553)

fikr âteşi mağzı revgan eyler
tennûrdili çü külhen eyler (1980)

3.2. Muhteva Özellikleri:

3.2.1. Leyla vü Mecnun'un Konusu:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'u, İki farklı arap kabilesinden olan Leyla ile Mecnun'un mecazi aşkla birbirlerine bağlandıktan sonra, birtakım engeller yüzünden (Leyla'nın babasının Leyla'yı nişanlı göstermesi, Mecnun'un duygularını baskı altında tutamaması vb.) kavuşmaları imkânsız hale gelince ilahi aşka yönelerek ancak öldükten sonra (bir mezara gömülerek) kavuşmaları konusunu işleyen bir aşk mesnevisidir.

Hikâye'de; bir Arap kabilesi olan Âmirîler, zamanlarını mutlulukla geçiren, sohbeti seven insanlardır. Kays, bu kabilenin mert, olgun, yakışıklı, şair, mal mülk sahibi, eğlenceye düşkün bir beyidir. Günlerini şiirle uğraşarak, avlanarak, içerek, şiirle uğraşarak, güzellere meylederek geçirmektedir.

Kays bir gün gezinti sırasında Leyla ile karşılaşır. Çok güzel ve etkileyici bir genç kız olan Leyla'ya ilk görüşte aşık olur. Leyla da aynı anda ona aşık olur.

Kays, Leyla'dan ayrıldıktan sonra onu düşünerek aşk coşkusu içinde ve sıkıntılı günler geçirir. Leyla'nın da kendisine aşık olduğunu ve acı çektiğini Şerif'ten öğrenen Mecnun onunla görüşebileceğini anlayınca mutlu olur.

Şerif ve Kerime'nin yardımlarıyla bir araya gelen Leyla ile Kays birbirlerinin aşklarından emin olurlar, ölünceye dek birbirlerine bağlı kalacaklarına dair yemin ederler (şer'i sözleşme yaparlar).

Leyla'dan ayrılıp kabilesine dönen Kays, yoğun aşk duyguları içinde Leyla'nın hayaliyle konuşur: Onu görünce kendinden geçecek kadar heyecanlansa da vuslat dilediğini söyler. Ayrılık acısı Kays'ı melankoliye sürükler. Leyla için ölümü bile göze almıştır. Leyla'nın kendisine yel ile haber iletmesini ister.

Bu arada Leyla da ayrılık acısı çekmektedir. Aşk coşkusu ve sıkıntılarını çadırıyla paylaşır.

Ayrılık acısıyla perişan olan Kays'ın durumuna çok üzülen babası oğluna nasihat eder: Kadınlara güvenilemeyeceğini, onların pek çok yakışıklı delikanlıyı felakete sürüklediğini, hele esmerlerin insana çok acı çektirdiğini belirterek, yol yakinken bu sevdadan vazgeçip kabileden güzel bir kızla evlenerek mutlu olmasını ister. Kays, babasının nasihatine karşılık olarak; aşkın insanın iradesi dışında gerçekleşen ve insanı yücelten bir olgu olduğunu, aşksız insanın hayvandan bir farkı olmayacağını, aşka yol açan güzelliklerin Tanrı'nın güzelliğinden birer iz olduğunu, insanı aşka yönelten bu güzelliğin Tanrı aşkıyla sonuçlanarak insanı sonsuz bir mutlulukla dolduracağını, aşkın insanları eşit yaptığını vb. söyleyerek sonuçta kendisinin Leyla'dan vazgeçemeyeceğini belirtir.

Oğlunu aşkından vazgeçiremeyen baba, kabilenin ileri gelenleriyle toplanarak Leyla'yı istemeye karar verir. Ancak, Leyla'nın babasının, kızının nişanlı olduğunu söyleyerek teklifi geri çevirmesi üzerine Mecnun büyük bir umutsuzluğa kapılır. Şerif Kays'ı teselli eder; maceraları duyulduğu için artık Leyla'yı göremeyeceğini, ama onunla mektuplaşabileceğini söyler.

Kays, Leyla'ya yazdığı mektupta; ayrılık acılarını, aşkı uğrunda ölümü göze aldığını belirterek mutluluk dileklerini iletir. Mektubu Şeriften alan Leyla çok sevinir; cevaben yazdığı mektubu onunla Kays'a gönderir. Leyla'nın duygu dolu, sabır tavsiye eden mektubunu alan Mecnun da çok mutlu olur.

Şah Nevfel, Mecnun'un kabilesinde yiğit, yardımsever, cömert ve şair yaradılışıyla ün kazanmış bir beydir. Mecnun'un akrabası olan Şah Nevfel onun sevdiğinden ayrı, acınacak bir halde olmasına üzülür. Sevgilileri kavuşturmak için savaşı göze alır, ancak Leyla'nın kabilesi savaş alanından kaçınca bu amacını gerçekleştiremez.

Bir bahar mevsiminde Kays'ın acıları dayanılmaz bir hal alır. Bu duruma çok üzülen baba, türbelerden, hocalardan, meczuplardan vb. çare umarsa da bir sonuç alamaz. Son çare olarak oğlunu alıp hacca gitmeye karar verir. Oğluna deve üzerinde güzel bir mahfe (ya da beşik) hazırlatır; fakir, düşkün ve zavallılara ihsanlarda bulunur, şerbetler dağıtır, parayı pulu gözden çıkarır. Kabilenin ileri gelenleri de hac yolunda zahitlere ihsanlarda bulunurlar.

Kabe'de babası Kays'ın elini tutarak tavafa durur. Baba, Kays'ın sıkıntılarında kurtulması için Tanrı'ya yakarmasını isterse de, Kays Tanrı'ya aşkı çoğaltması için dua eder. Umutsuzluğa kapılan babanın sözlerini işiten bir ehl-i kâmil; Kays'ın aşk yolunda olgunlaşmış, gizli bilgilerden haberi, iyi bir şair olduğunu, onun bu halinin akılla algılanamayacağını, Leyla'ya kavuşursa iyi olacağını, zor kullanmanın çare olmadığını söyler. Baba bu sözlerle teselli bulur. Kabile, kabileye döner.

Hac ziyaretinden sonra duasına uygun olarak aşkı çoğalan Kays, ayrılık acılarıyla adeta ölümün eşiğine gelir. Kendinden geçip sürekli inlemeye başlar. Hastalanır, ancak duvara tutunarak yürüyebilir. Konuşacak gücü kalmaz. Kanlı gözyaşı akıtır. Gösterişli gençliği gitmiş, yaşlı bir insan görünümü almıştır. Kötü tanınmaya aldırış etmeden her insanla konuşur. Sürekli ağlayıp inleyerek dağları ovaları dolaşır. Çöllerde adeta saba yeli gibi dost arayarak gezinir. Toz toprak içinde düşe kalka yüzü tanınmaz hale gelen Kays'ın kalbinde yalnızca Leyla'nın hayali kalır. Bu dünyada isteğine ulaşamamış aşığa giysinin kefen, taç ve tahtın aşk, beline kemerin rıza ve teslim olduğunu söyleyerek elbisesini parçalar, çıplak kalır. Hızır gibi "yeşil"e meyleder; şehirden çıkıp çölün yolunu tutar. Sel suyu gibi dağdan dağa dolaşır, vahşi hayvanlar ona yoldaş olurlar. Her şeyle bağını koparıp kemâl ve marifetle dolan Kays'ın bu çıldırmış halini gören insanlar çığlık çığlığa kaçırlar. Kays, insanlardan uzakta mutludur. Şiirler okur. Tek yiyeceği kuru ottur. Gönlü dağlar gibi gamla doludur. Çöldeki vahşi hayvanlar (kaplan, yaban eşiği, ceylan vb.) onunla dost olurlar. İnsanlar Kays'ın hayvanlarla yaşamasını keramet sayıp onu ermiş kabul ederek ziyaretine gelirler. Hayvanlar ziyarete gelenlere zarar vermezler. Artık Kays, Mecnun diye anılmaktadır.

Mecnun'un çöldeki acıklı hayatı Leyla'nın dünyasını karartır. Bir gün kabilede herkes ava gidince Şerif yalancılıktan hastalanır. Sonra Leyla ile çölde Mecnun'u aramaya çıkarlar. Uzun aramalardan sonra Leyla, Mecnun'un bulunduğu yeri kokusundan anlar. Mecnun'u vahşi hayvanlarla birlikte gören Şerif hayrete düşer. Leyla ise Mecnun'dan başka bir şey görmez. Aşk ile kendinden geçip tükenmiş durumda olan Mecnun Leyla'yı görünce çok mutlu olur. İki sevgili aşkla kendilerinden geçerler. İkisi de "nefsani heva"dan arınmıştır. Kah ağlar kah gülüşürler. Mecnun'un konuşmaya bile takati kalmamıştır. Nihayet gerçeği algılayınca coşku dolu çığlıklarıyla vahşi hayvanları kaçırtır. Leyla, adeta ölü gibi olan Mecnun'u canlandırmıştır. Ağlaşır dertleşirler. Ancak, sıkıntılarla çok yıpranan Mecnun ölüme yaklaşmıştır. Mecnun,

cezbe içinde "birlik"e (vahdet) ulaştığını, Leylasını kendisinde bulduğunu, böylece Tanrı aşkına kavuştuğunu söyler. Yine de Mecnun Leyla'yı mahşerde görebilmeyi diler. Akşama kadar ağlaşırlar. Leyla ayrılır, Mecnun kendinden geçmiş bir halde kalır.

Uzun bir ayrılıktan sonra Leyla, görüşme izni alması için Şerifi Mecnun'a gönderir. Şerif Mecnun'u cezbeyle kendinden geçmiş durumda bulur. Mecnun bu haliyle başına bülbüllerin yuva yaptığı bir serviye benzetilir. Aşk denizine batmış, gerçek sevgilisini (Tanrı'yı) bulmuştur. Sözlerine yanıt alamayan Şerif Mecnun'u silkeleyerek kendine getirmeye çalışır; ona Leyla'nın selam ve haberini getirdiğini söyler. Şerifin anlattıklarından sonra Mecnun ağlar, ancak hâlâ tam olarak kendine gelememiştir. Gerçek Leylasına (Tanrı'ya) kavuşan kişinin Leyla ile bir işi olmayacağını söyler. Mecnun'un içinde bulunduğu durumu anlayan Şerif onun dualarını alarak yanından ayrılır, gözyaşları içinde Leyla'ya gider. Olanları işiten Leyla üzüntüsünden hasta olup yatağa düşer. Sonbaharda Leyla dünyayla bağını tamamen koparır, ölümlü bir hasta olur. Bu durumda Mecnun'u son kez görmek ister.

Şerif yine çöle gider. Mecnun'u kucagında bir ceylanla birlikte ölmüş durumda bulur. Hayvanlar çılgık çılgıdır. Mecnun'un ölüm haberini Leyla'ya iletğinde Leyla da son nefesini verir. Halk iki sevgiliyi bir araya gömerek mezarlarını türbe haline getirir, yas tutar. Leyla ile Mecnun'un türbeleri dertlilerin uğrak yeri haline gelir.

3.2.2. Din, Tasavvuf ve Dünya Görüşü:

Behiştî mecazi aşktan ilahi aşka yükselen Mecnun ile Leyla'yı anlattığı mesnevisinde dinî ve tasavvufî öğelerden çokça yararlanmıştı. Din ve tasavvuf ile ilgili kavramların eserin büyük bölümünde örtüştükleri dikkati çeker; diğer bir deyişle, sanatçı din ve tasavvuf düşüncesini daha çok "birbirinden kaynaklanan olgular olarak" algılamış ve eserinde bu şekilde sergilemiştir. Gerek din, gerekse tasavvuf, günlük yaşamdaki pratik yanlarıyla değil, "ilahi varlık"ı (tevhid) algılamaya yönlendiren etmenler olarak ön plana çıkartılmıştır.

Mesnevi'de; adak adama, Hacc'a gitme vb. dışında dinî ve tasavvufî unsurlara pek rastlanmamaktadır. Eser, büyük ölçüde; toplumdan ve toplum kurallarından uzaklaşmaya çalışan bireylerin psikolojik değişimlerini konu almıştır.

Mecnun'un "ilahi aşk"a, kendisine kılavuzluk edecek bir "mürşid" in yardımı olmaksızın kendi iç deneyimiyle ulaşması, konunun bu yönünü somutlamak bakımından dikkat çekici bir örnektir.

Eserde, geleneksel dinî ve tasavvufî bir dünya görüşü dışında, farklı felsefi etkilenimlere pek rastlanmamaktadır.

3.2.2.1. Din:

Doğrudan din ile ilgili olarak eserde; Allah, Hz. Muhammed ve Ka'be övülmüş, dinle ilgili kimi kavramlar anılmıştır (kader, nefis vb.).

a) Allah: Behiştî, eserinin "münacaat, tevhid ve hatime" bölümlerinde, Leyla ile Mecnun ise, birbirlerine yazdıkları mektupların giriş bölümlerinde Allah'a seslenirler.

Behiştî, Allah'ın tüm evreni yaratmış olması vb. bilinen temel özellikleri yanında, yazmış olduğu Leyla vü Mecnun hikayesi ile de bağlantı kurarak şunları söylemektedir: Allah'ı andıkları sürece şairlerin sözleri gönül çekici olur. (1), Allah'ın idraki "insanoğlunu yaratan, en eski idrak"tir. (26), Allah; ariflerin gözlerini açan, gönlü yaralı aşığı sevgilisine kavuşturandır. (30), O, her sevgilinin "güzel yüzü", her gönlü yaralının (aşığın) "ok atanı"dır (sevgilisidir). (40), Mecnun'u çöllere düşüren, Leyla'yı aşka tutsak edip çıldırtan O'dur. (41), Tüm varlıklar kendi dillerince Allah'ın varlığını kanıtlarlar. (63), İnsanların elinde kalem ancak onun aşkıyla yazabilir. (69), O, gizli hazinenin kilidini açan, gönlü yaralı aşığın gönlünü hoş edendir. (78), O'na kavuşana başka can gerekmez, ebedîliğe onunla ulaşılır. (84), O'nun mahzeninden çıkan inci, en güzel incidir. (1954)

Mecnun, özellikle ilahi aşka yöneldikten sonra Allah'a büyük bir içtenlik ve sevgiyle seslenir: Allah, gerçek güzeldir, insanlar gerçekte onun güzelliğine meylederler. (767), Her mecazi aşka onun aşkı ve güzelliği yol açmaktadır. (768), Ezel nakkaşı olarak Allah, nakışların gerçek ressamı, (kendi) sonsuzluğu ve ruhunu insanlar arasında paylaştırandır. (769), O, şairlerin ve yazarların kaderini yazandır. (770), O, tüm aşıkların sevgilisi, söz süsleyen gönülün dilediğidir. (771), Ayrılığıyla (ya da ayrılıkla) kimini üzerken, kendisine kavuşturmasıyla (ya da kavuşturmakla) kimine ağırbaşlılık (ya da huzur vb.) verendir. (774), Aşıkların sevgilisi olan Allah'a

tüm yaratılmışlar özlem duyarlar. (1233), Her insanın aşkı, gerçekte Allah'adır. (1235), Mecnun, Allah'ın aşkı ve derdiyle dost olmak ister. (1240).

Leyla da Mecnun'a kavuşmak umuduyla sık sık Allah'ı, onun yüceliklerini anar: Bu dünya, gönüldeki aşk ateşini yatıştıran Allah -her ne kadar gözle görülemiyorsa da- ile dopdoludur. (848), O, aşkıyla kimini mutlu ederken, kimine de ayrılığıyla (ya da ayrılıkla) acı çektirir (849); Kimini umutsuzluğa sürüklerken, kimini vuslatla sürekli mutlu eder. (850); Aşıkları yalvartan, sevgililere nazlanmayı öğreten O'dur. (853); O'nun güneşi aydınlatan güzel yüzünün bir zerresi, güneşi gölgelemeye yeter. (854); Bir damla sudan -yaratmış olduğu insanı- güzelleştiren de O'dur. (855)

b) Hz. Muhammed: Behiştî, eserinin "na't ve miraciyye" bölümlerinde Hz. Muhammed'i övmüştür: O'nun şefaatiyle Allah'ın kendisine cenneti nasip edeceğine inanır. (23), Alemin kendisiyle övündüğü Hz. Muhammed, insanoğlunun dilediğidir. (95); Gökyüzü tahtının sultanı olan Hz. Muhammed'in adları dillerdedir. (96); O, gizli hazinenin bekçisi ve peygamberlerin başıdır. (99); O'nun yolunun toprağı insanoğlunun özüdür (kimyasıdır), alemde en önce vardır ve sonsuza kadar var olacaktır. (102); Yedi öz ve dört unsur olan Hz. Muhammed alemin sedefinde iri bir incidir. (117, ay. bkz. Kişiler; Hz. Muhammed)

c) Ka'be: Her türlü temiz dileklerin kabul edildiği bir yer olarak tasvir edilmiştir (1157-1160).

d) Din ile ilgili; "kader" ve "nefs" kavramları: Kaderde yazılanın değişmesi mümkün değildir. (654); Yiğit olan kişi ejdere benzeyen nefsi altıtmeyi başarır. (1350).

3.2.2.2. Tasavvuf:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde tasavvuf, aşk ile birlikte temel konu durumundadır. Tasavvuf, eserdeki tezin temel dayanağıdır; eserde "gerçek

varlık"ta (Allah) bir olmak için "çokluk alemi"nden (kesret) sıyrılmak gerektiği belirtilmektedir.⁶

Sanatçı, iki sevgili arasındaki mecazi aşkı tasavvufi kavramlar, imajlar ve alegoriler aracılığıyla "tasavvufi aşk" düzeyine yükseltmiş, bu dünyada çeşitli nedenlerle birbirine kavuşamayan iki sevgiliyi "ilahi aşk" düzeyinde "vuslat"a ulaştırmış (ay. bkz. Kişiler, İmajlar, Sembolik ve Alegorik Tasvirler); daha esas konunun anlatıldığı "hikâye" bölümüne geçmeden; "münacaat, tevhid vb." bölümlerde, ele alacağı konuyu tasavvufi bir çerçevede işleyeceği ve sevgilileri "ilahi aşk"a yönelteceğini gösteren ifadeler kullanmıştır:

iy bende-nuvâz ü bendegî dōst
mağz oldı hevâ vü âdemî pōst (64, vd.)

ben bendeñe eyle ışkı dem-sâz
ışkuñda olam ola ki ser-bâz (74, vd.)

eyle der-i feyzi lufile bâz
tâ keşf ola her haffi olan râz (80, vd.)

Behiştî, hikâyeden sonra gelen bölümlerde de mesnevisinin tasavvufi olan yakın ilgisini belirtmektedir:

yok bâğ-i cinân mişâl hârî
nev-bâve-i ğaybdur şimârî (1941, vd.)

dür kim çıka mahzen-i Hudâ'dan
lâyık budur ol görile ahsen (1954)

bu sihr-i mübîn-i sihr-i Hâk'dur
sâhirlere haşre dek sebak'dur (1960, vd.)

⁶ Ali Nihad Tarlan, İslami Edebiyatta Leyla vü Mecnun Mesnevisi adlı doktora tezinde (Türkiyat Enst., Nr. 1) Behiştinin bu eseri için; "[...] hepsinden (eslafından) ziyade ma'nâ-yı sūfiyâneyi anlayıp müdâfa'a etmiştir." demektedir. s. 163)

Leyla vü Mecnun hikâyesinin yer aldığı esas bölümde, sevgililerin henüz mecazi aşk içindeki "vuslat"a kavuşma umutlarını yitirmedikleri, sık sık "ilahi aşk" vurgulanarak anlatılmış, sonuçta iki sevgilinin "vahdet"e ulaşacakları sezdirilmiştir:

nevmîd oluban dilile cândan
geçmişidi kevn-ile mekândan (366, Mecnun)

âyîne olur cemî' eşyâ
her şeyde kılar anı temâşâ (368, Mecnun)

bir câmdan eyledüm mey nûş
âhîr idiser beni nemed-pûş (546, Leyla)

Leyla, çölde Mecnun'la konuşurken, adeta kendisiyle Hallâc-ı Mansur arasında dolaylı bir bağ kurulmuştur:

eylerse beni bu halk berdâr
senden dönüşüm yok iy vefâdâr (1498)

Mesnevi'de baştan sona pek çok beyitte, tasavvuf terim ve kavramlarına rastlanmaktadır. Bunları sırasıyla görelim⁷ :

- a) **Vahdet-i vücud ve tevhid ile ilgili kavramlar:** Eserde özellikle Mecnun'un ayrılık acıları ve aşıklık haliyle bağlantılı olarak çok sayıda tasavvuf teriminin kullanıldığı görülmektedir:

(allah, ilahi aşk)
ruhsâre-nigârî her nigârûñ
nâvek-zeni her derûn-figârûñ (40)⁸

⁷ Bu bölümdeki kavramların tanım ve açıklamaları için yararlanılan kaynaklar ve kısaltmaları: S.U. (Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü), C.B. (Cahid Baltacı; Tasavvuf Lügati), Devel. (Ferit Devellioğlu; Osmanlıca-Türkçe Ans. Lügat), AB (AnaBritannica Genel Kültür Ans., ilgili maddeler), B.L. (Büyük Larousse Sözlük ve Ans., ilgili maddeler), MEB.İA (Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Ans., ilgili maddeler), TDV.İA (Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ans., ilgili maddeler)

⁸ ay. 41, 42, 63, 64-94, 367-379, 518, 634-642, 767-774, 848-855, 874, 875, 1233-1285, 1531, 1546, 1588, 1594, 1595, 1644, 1651-1667, 1815-1817

ser-çeşme-i havz-ı âb-ı hayvân⁹
tûtîsi belîğ şekker-efşân (194)

bir yirde idemeyüp qarârı
dâyim ideridi âh¹⁰ u zârı (1337)

'ışk¹¹ oldu benüm vücûduma cân
cânsuz ola mı vücûd-ı insân (629)

rûhânî¹² ola çü kurb-ı cânân
cismânı ne eyler ola insân (800)

od¹³ oldu hevâ beşer ney-istân
yanmayan ol oda olmaz insân (67)

vaşluña iren n'ider bu cânı
var anda bekâ¹⁴ -yı câvidânî (84)

'âşıklara ol virür belâ¹⁵ yı
şâdıklara ol virür şafâyı (42)

ķoma beni perde içre mahcûb
cân¹⁶ tâlib-i vaşluñ oldu matlûb (81)

⁹ Ebedi hayat verdiği inanan bir su. TASavvufta ilahi aşk. (C.B.) (ay. 514, 921, 1245, 1831, 1942-ab-ı kevser-)

¹⁰ Aşğın iç alemindeki ateşin ve elemin sesle ifadesi. (S.U.) (ay. 1366, 1370, 1380, 1433, 1439, 1470, 1572, 1576, 1598, 1610, 1775, 1818)

¹¹ Devamlı surette Allah'ın varlığı ile irtibat halinde bulunmak. (C.B.) (ay. 628-656, 1206, 1461, 1462, 1499, 1515, 1523, 1524, 1529, 1530, 1573, 1579, 1588, 1801)

¹² Aşk-ı ruhani: Manevi sevgi, Allah sevgisi. (C.B.) (ay. 1446)

¹³ Ateş: (Tas.) Aşk, sevgi harareti, mahabbet alevi, aşk ateşi. (S.U.) (ay. 73, 76, 899, 1236, 1295, 1302, 1447, 1461, 1495, 1509, 1561, 1705, 1746, 1795, 1796, 1808, 1898)

¹⁴ Kulun, Allah'ın bütün eşyanın üzerinde varlığını müşahede etmesidir. (C.B.) (ay. 1530, 1779)

¹⁵ Mutasavvıflara göre ikaz ve tenbih vasıtası. (C.B.) (ay. 914, 1357, 1501, 1529, 1674, 1990)

¹⁶ Mevlevi ıstılahatındandır. İkrara yeni gelen derviş demektir. (C.B.); Can, ruh, nefes. (Tas.) a) İnsan ruhu, ilahi(rahmani) nefes, Hakk'ın tecellileri; b) Hiç bir zaman fani olmayan ve ebediyen baki olan sıfat. (S.U.) (ay. 83, 902, 921, 1247, 1258, 1431, 1438, 1445, 1482, 1483, 1500, 1569, 1575, 1583, 1587, 1589, 1592, 1601, 1812, 1831, 1944, 1990)

bir meyden idüp durur bu **câm**¹⁷ ı
 çeşminde degül zemâne kâmı (1278)

kıldı bu cihânı çünki Yezdân
 ‘arz oldı aña **cemâl**¹⁸ -i Sübhân (148)

başına gelüp zemânile hûş
 deryâ-yı maḥabbet eyledi **cûş**¹⁹ (1413)

bî-çâre za‘îf ü müstmendem
derd²⁰ üñle enîs ü **derd-mendem** (895)

başına gelüp zemânile hûş
deryâ²¹ -yı maḥabbet eyledi **cûş** (1413)

oldum çü mecâz-ı ‘ışkile yâr
 gösterdi **ḥaḳîkî yâr dîdâr**²² (875)

iy bende-nuvâz ü bende-gî **dôst**²³
 mağz oldı hevâ vü âdemî pöst (64)

kim eylese kendüzini idrâk
kevneyn²⁴ de yok durur aña bâk (1800)

¹⁷ Kadeh, kase. (Tas.) 1- Haller; 2- İçi marifetle dolu olan süluk ehli arifin gönü. İlahi bade kadehinden içen kamil arif tevhidle sermest olur. Cam-i cihan-nüma: İçinde kainatın görüldüğü kase. (Tas.) Kamil arifin kalbi ve Hak adamının derunu. (S.U.) (ay. 1417, 1762-mevt camı-)

¹⁸ Cenab-ı Hakk'ın lütuf, ihsan ve merhamet sıfatı. Bu sıfatlarla tecellisi. (C.B.) (ay. 149, 369, 634, 1239, 1467, 1608)

¹⁹ (Tas.) coşma, taşma. (Devel.) (ay. 1419, 1994)

²⁰ a) Sevgiliden sevene geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen hal. Hak'tan uzak düşme tarzındaki derd tam anlamıyla hüsrandır. Fakat Hakk'a yakın olmanın meydana getirdiği derd arınma sebebidir. b) İlahi aşk. Bu istenen bir derddir. En büyük derd, derdsiz olmaktır. (S.U.) (ay. 1240, 1263, 1388, 1459, 1460, 1511, 1601, 1610, 1743)

²¹ Deniz. (Tas.) Varlık. (S.U.) (ay. 1462, 1666, 1711, 1994)

²² Görme, seyretme, yüz, çehre, göz. (Tas.) İlahi güzelliği temaşa, sevgili. (S.U.) (ay. 1609)

²³ Gerçek sevgili olan Allah. (C.B.)

²⁴ Dünya ve ahiret. (S.U.)

nevmîd oluban dilile cândan
geçmişidi kevn-ile mekân²⁵ dan (366)

hüşyâr iken âh mest²⁶ oldum
dildâde vü meh-perest oldum (528)

mevc²⁷ urdı şîfâtîle çu kulzüm
bir kaçre nedür kim olmaya güm (150)

başına gelüp zemânile hüş
deryâ-yı maḥabbet²⁸ eyledi cûş (1413)

yaḫup per ü bâlini ider nûr²⁹
vîrâne olur ki ola ma'mûr (653)

çün oldı ziyâde başda sevdâ³⁰
âh itdi vü tutdı râh-ı saḫrâ (1383)

bir mey³¹ den idüp durur bu câmı
çeşminde degül zemâne kâmı (1278)

gitdi ikilik çün oldı vaḫdet³²
olundı muvaḫḫidâne şoḫbet (1444)

²⁵ Varlık, kainat. (Devel)

²⁶ Aşkın, aşkın bütün varlığına hakim olması, iliklerine işlemesi. Mest-i harab: aşk denizine batmış. (S.U.) (ay. 1242, 1441, 1447, 1551)

²⁷ Dalga. (Tas.) Mutlak varlığın, kainatın mertebesinde peyda olan tecellileri, alem ve adem mutlak vücudun, vaḫdet denizinin dalgalarıdır. (S.U.) (ay. 1296)

²⁸ Cüneyd-i Bağdadi'ye göre muḥabbet, muḥibbin sıfatının mahvolup mukabilinde maḥbubun sıfatının girmesidir. (C.B.) (ay. 1590)

²⁹ Gizli olan bir şeyin ledün ilmi ile ortaya çıkması, kalpten masıvayı çıkarmak. (C.B.) Tanrı'nın evrendeki varlığının belirtisi. (B.L.) (ay. 1210, 1531, 1815)

³⁰ (Tas.) İlahi aşk. Yürekte siyah bir nokta vardır. Buna; "habbetu'l-kalb, sevdau'l-kalb, suveydau'l-kalb, dane-i dil" gibi isimler verilir. Kalbin en değerli yeri burasıdır. (S.U.) (ay. 1606, 1989, 1991)

³¹ Şarab: Coşkun aşk halleri ki sahibini kınanmayı gerektirecek hal ve hareketlerin içine sokar. Bu da sülukun sonuna gelen kemal ehline mahsustur. (S.U.) (ay. 1417)

³² Birlik. (Tas.) Hakiki anlamda bir (vahid) Hak'tır. Gerçek anlamda birlik de onun için sözkonusudur. (S.U.)

b) **Tasavvufî mertebelerle ilgili kavramlar:** Eserde, özellikle Mecnun'un "mecazi aşk"tan, aşama aşama "ilahi aşk"a yönelmesi, kendi benliğini "cezbe, cünûn, dîvânelik, hayret, vecd, mahv vb." tasavvufî hallerle yitirmesi ve Leyla ile birlikte "şehidlik makamı"na ulaşması da geniş yer tutmaktadır:

cüz'îdür ider kişiyi mağbûn
 'âkil³³ aña dirler ola mecnûn (274)

irdüğünü **cezbe**³⁴ bildi ol yâr
 dimedi **haberlerini** tekrâr (1667)

ye's eyledi külliye çü Mecnûn
 hâlini **cünûn**³⁵ ider diger-gûn (1145)

dîvâne³⁶ mişâl jende-pûşam
 ebkem gibi dâyimâ **hamûşam** (1563)

bu cism-i hicâb gitse iy cân
 vaşl-ı **ebed**³⁷ itse derde dermân (1601)

çün sen ben olup ben olmuşam sen³⁸
 kalmadı arada pes sen ü ben (1584)

³³ (Tas.) Dünyevi arzular tuzağına düşmeyen. Deli kendini dünyaya, akıllı Mevlâ'ya verir. (S.U.) (ay. 1675)

³⁴ Kulun beşeri sıfatlardan koparak ilahi sıfatları kazanması ve ilahi vahdeti seyretmesi. Allah'ın kulunu kendisine çekmesi. (C.B.)

³⁵ Delilik. (Tas.) Hak aşıklarının Hak'tan başka hiç bir şeyle meşgul olmamaları, ilahi aşk ile sermest olmaları, deli olmadıkları halde deli gibi görünmeleri. (S.U.)

³⁶ İlahi aşkın etkisiyle hayrete düşen. (TDV.İA)

³⁷ Varlığı zorunlu (vâcibü'l-vücûd) olan Allah'ın mevcûdiyetinin sürekliliği, filozoflar ve mutasavvıflar tarafından çoğunlukla ebed veya ebediyet, kelamcılar tarafından da bekâ terimleriyle ifade edilmiştir. (TDV.İA)

³⁸ Ene ente - ente ene: "Ben sen'im", "sen ben'sin", "senli benli olma". (Tas.) Aşkın maşukta fani olması, kendisi de dahil olmak üzere ondan başkasını görmemesi. -Luma, 437- (S.U.)

hâl³⁹ i var anuñ taşavvur olmaz
 bu zevk işidür tefekkür olmaz (1273)
 ten **hânesi** olmadan **harâbât**⁴⁰
 kim vaşluñ ümîd iderdi heyhât (1567)

bî-hûş olup olur idi sekrân
hayret⁴¹ gelüp olur idi hayrân (988)

gitdi **ikilik**⁴² çün oldı vahdet
 olundı muvaḥḥidâne şoḥbet (1444)

evrâd idinüben ehl-i '**irfân**⁴³
 hıfz eyledi cennet içre ğilmân (1959)

şret⁴⁴ de ol iki mest-i bî-câm
 raqs urdı bu şevķile ded ü dâm (1441)

kim eylese **kendüzini idrâk**⁴⁵
 kevénynde yoķ durur aña bâk (1800)

maḥv⁴⁶ um beni maḥv bil birâder
 mürdeyile maḥv olur berâber (1657)

geh aña **maķâm**⁴⁷ seng olurdı
 hem-sengi anuñ peleng olurdı (1335)

³⁹ Durum. (Tas.) İnsanın iradesi ve çabası olmadan sırf Allah'ın bir lutfu olmak üzere kalbe gelen manalar (feyz, bereket, marifet, his ve heyecan). -Kuşeyri, 183; Luma, 66- (S.U.) (ay. 1437, 1499, 1967)

⁴⁰ Harap yer, harabeler, (mecazen) meyhane; (Tas.) a) Tekke; b) Gönül; c) Harabi: rind, arif... Köttü huyları yıkmak. (S.U.)

⁴¹ Kalbe gelen bir tecelli (varid) sebebiyle salikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesi. (S.U.) (ay. 1615, 1630)

⁴² Vahdet ve fena halinin olmadığı zaman. (S.U.)

⁴³ Tevhid ilmini zevk edinmek. Keşf ve ilhamla hasıl olan bilgi. Manevi ve deruni tecrübe ile elde edilen bilgi. (C.B.)

⁴⁴ İçki alemi. (Tas.) Hak'la olmanın verdiği haz, bu halde bulunan kalbin terennümü. -Iraki- (S.U.)

⁴⁵ Kendüzini idrak eylemek (kendini bilmek)

⁴⁶ Kulun varlığının Cenab-ı Hakk'ın varlığında fena bulmasıdır. (C.B.)

⁴⁷ Kulun riyâzet ve mücâhede ile vardığı derece. (C.B.)

cüz'îdür ider kişiyi mağbûn
 'âkil aña dirler ola **mecnûn**⁴⁸ (274)

bir âteş urup ikisine keyy
 mest eyledi ikisini bir **mey**⁴⁹ (1447)

vâsıl idügin **murâd**⁵⁰ a anuñ
 taḥḳîk bil olmasun gümânuñ (1281)

nefs⁵¹ ejderini zebûn ider er
 olsa ta'accüb zebûn ejder (1350)

dânende-i dâniş-i **nihân**⁵² dur
 ḥallâl-i rumûz-ı âsumândur (1267)

yiter aña 'ışk tâc u dîhîm
 biline kemer **rızâ vü teslîm**⁵³ (1315)

defn itdiler ol iki **şehîd**⁵⁴ i
 maḳbûl-i Ḥudâ'yı ve sa'îdi (1776)

pür ḳalbi ikisinüñ dahi **şevk**⁵⁵
 rûḥânîyidi aradağı **zevk** (1446)

⁴⁸ İlahi aşk ile kendinden geçen ve akli dengesi bozulan Hak aşık. (S.U.) (ay. 1265, 1266, 1620; Kays çöle düşüktükten sonra bu anlamda "Mecnun" olmuştur.)

⁴⁹ Şarap. (Devel.) Ma'na, feyz, neş'e. (A.G., s.157), İlahi aşk. (K.E., s. 459)

⁵⁰ Maksat, dilek, sevgili. (Tas.) Gerekli olan her şey kendisine bahsedildikten sonra iradesi alınarak zahmetsizce bütün engelleri (formaliteleri) ve makamları aşarak Hakk'a eren. -İbn Arabi- (S.U.) (ay. 1538, 1647, 1653)

⁵¹ Vücudun en bayağı tabakası. (C.B.) (ay. 1351, 1782)

⁵² Gizli; görünmeyen; sır. (Devel.)

⁵³ Kadere ve kaderin tecellilerine razı olmak. Sızlanıp şikayet etmemek. Hakkın rızasına ulaşmak. (C.B.)

⁵⁴ Hak yolda Hak için Hak sevgisiyle can veren aşık, sevgilisinin tecelli ışığıyla hayata gözlerini yuman -İbn Arabi, Fusus, 149- (S.U.)

⁵⁵ Kalbin gaib olan sevgiliye doğru esmesi. Kalbin iştiyaki, cemal ve celali özlemesi. Kalbin ilallah olmasıdır. (C.B.) Allah'a kavuşma özlemi. (S.U.)

üftâde olur şu resme şeydâ⁵⁶
teng oldu gözine kûh u şahrâ (992)

çâk itdi libâsın oldu 'üryân⁵⁷
terk itdi neşâtı oldu giryân (1316)

ol buña didükçe vecd⁵⁸ ü hâlin
bu 'arz ideridi dil melâlin (1437)

yağup per ü bâlini ider nûr
vîrâne⁵⁹ olur ki ola ma'mûr (653)

c) Tarikat ile ilgili terim ve kavramlar: Eserde Mecnun'un ilahi aşka erişmesi tamamen bireysel bir yönelimin sonucu olmakla birlikte, yine de tasavvufun teşkilatı yanı sıra ilgili olarak; tarikat ve dervişlikle ilgili kimi terimlere yer verilmiştir:

terk eyledi çünkü zer kabâyı
peşmîne giyüp giyer 'abâ⁶⁰ yı (1694)

bir vechile oldu haste vü zâr
olurdu 'aşâ⁶¹ yürise dîvâr (1291)

câyüñ nice hâk-dân olupdur
kıbleñ nice âsitân⁶² olupdur (1477)

⁵⁶ Deli, çılgın. (Tas.) a) Şiddetli sevgi ve aşk hisleriyle coşup kendinden geçen; b) Cezbe ehli, meczub. (S.U.) (ay. 1711)

⁵⁷ Çıplak. Sufiler bu dünyaya çıplak geldik, çıplak gideriz, hiç bir şeye sahip olmayız, derler. (S.U.) (ay. 1318, 1362)

⁵⁸ [...] Hakk'tan gelen mükâşefeler/tecelliler. Vecd, daha çok kendinden geçme ve istiğrak (tance) mânâsında kullanılmaktadır. Bu anlamdaki vecd bir sır olup, ta'rifi mümkün değildir. Ancak yaşamakla öğrenilir. (S.U.)

⁵⁹ Kılık kıyafeti perişan ermiş. Altınlar ve kıymetli maddeler, kimsenin bir şey ummadığı virane ve harab yerlerde bulunduğu gibi manevi cevherler de, kimsenin bir şey ummadığı üstü başı toza toprağa belenmiş derbeder dervişlerde bulunur. (S.U.) (ay. 1250)

⁶⁰ Dervişlerin ve müritlerin giydikleri kalın ve kaba kumaştan yapılan uzun ve bol elbise.[...] Aba dervişliğin ve sufiliğin simgesidir. (S.U.)

⁶¹ Tekke şeyhlerinin taşıdıkları uzun baston. (C.B.)

⁶² Büyük tekke. Tarikat pirinin veya büyüklerinden birinin kaldığı tekke. Bir tarikata mensup diğer tekkelerin bağlı bulunduğu baş tekke. (C.B.)

yandukça çerâğ-ı mihri le mâh
ol iki ‘azîz⁶³ e rahmet Allah (1778)

‘âşıklarufî eyleyüp emîri
darb-ı meşel eyle ben fakîr⁶⁴ i (1249)

ol ‘âşık-ı zâr u mest ü rencûr
çün oldı kerâmet⁶⁵ ile meşhûr (1364)

bir câmdan eyledüm mey nûş
âhir idiser beni nemed-pûş⁶⁶ (546)

miñnet alıcı vü cân-fürûşam
‘uşşâka şehüm palâs-pûş⁶⁷ am (1560)

şîrile semâ⁶⁸ a girdi âhû
ser-geşte gevzen ü gûr her sû (1442)

gitdi ikilik çün oldı vañdet
olundı muvahhidâne şohbet⁶⁹ (1444)

tâc⁷⁰ idi başında mû-yı ‘anber
beyazla olur velî mücevher (1635)

ķoma beni perde içre mañcûb
cân tâlib⁷¹ -i vaşlufî oldı matlûb (81)

⁶³ Veli, eren, ermiş. (S.U.)

⁶⁴ Derviş. (S.U.)

⁶⁵ Peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide harikulade bir halin zuhur etmesi. (S.U.)

⁶⁶ Keçe veya kebe giyen; derviş. (Devel.)

⁶⁷ Eski çula bürünen, fakir. (Devel.) (ay. 1563 [jende-puş])

⁶⁸ Raksetme, devran etme, dinlenen dini musikinin tesiriyle coşup dönme. (S.U.)

⁶⁹ Şeyhin manevi feyizlerinden istifade etmek. (C.B.)

⁷⁰ (Tas.) a) Tarikat şeyhlerinin, ruhani saltanat ve manevi devlet simgesi olarak giydikleri külah. b) Sonsuzluk. Sonsuz olan zatın mahiyeti. (S.U.) (ay. 1712)

⁷¹ Talib(-matlub): (Tas.) "Matlub"u (maksad, yar, sevgili. -Tas.- Allah -Iraki-) bulmak ve murada nail olmak için onu araştırma. (S.U.)

bir türbe⁷² yapup ol iki yâre
başladı bu halk âh u zâre (1775)

girmez ele sa'yile çü devlet
terk eyledi sa'yi itdi 'uzlet⁷³ (1328)

göründi vilâyet⁷⁴ ün nişânı
her kişi ziyâret itdi anı (1355)

Mecnun'un "vahdet"e, herhangi bir mürşidin yardımını olmaksızın ulaşması nedeniyle eserde geçen tasavvufî ilgili terim ve kavramların çoğunun "vahdet-i vücud, tevhid ve tasavvufî mertebeler"le ilgili olduğu dikkati çekmektedir.

Eserde geçen tasavvufî terim ve kavramların kullanım sıklıkları, esere yansıyan tasavvuf anlayışıyla ilgili somut ipuçları vermektedir. Çok kullanılan terim ve kavramlar, mesnevîde Leyla ile Mecnun'un, kendi içlerinde yaşadıkları yoğun aşk duyguları ve ayrılık acıları sonucunda benliklerinden sıyrılıp ilahi aşka ulaştıklarını göstermektedir.⁷⁵

⁷² Toprak; (Tas.) Bir ermişin ve yatrın kabrinin bulunduğu üstü kapalı mekân, ziyaret yeri. Ermişin ve yatrın insanlara manen, ama gerçekten yardımcı olacağına inanılır. (S.U.)

⁷³ Halka karışmamak, onlardan ayrı yaşamak, inzivaya çekilmek. (Tas.) Günaha girmemek, daha çok ve daha ihlâşlı ibadet etmek için toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak. (S.U.) (ay. 1454)

⁷⁴ Velilik, ermişlik, Hakk'ın kulunu, kulun Mevlâsını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk, kulun (ibadet, taat gibi) işlerini Allah'ın üzerine alması; Allah'ın kulun, kulun da Allah'ın velisi(vekili) olması. (S.U.)

⁷⁵ Mesnevîde geçen tasavvufî terim ve kavramların kullanım sıklıkları: 152: ilahi aşk, 40: mecazi aşk, 33: kâmil-kemâl, 23: cân, 10 ve üzeri: âteş, zâr, âh, derd, 9: cism, 7: cemâl, 6: âb-ı hayât, feyz, genc, gönül, sabr, 5: deryâ, fenâ, gark, mest, râz, 4: câm, cûş, hâl, hayret, mecnûn, murâd, nişân, nûr, sevdâ, sihr, vuslat, 3: gayb, hamûş, hasta, hevâ-heves, nefis, safâ, ser-çeşme, tâc, 'uryân, 2: aşk-ı rûhânî, baht, dîdâr, hayrân, kerâmet, mevc, mahabbet, palâs-pûş, şarâb, şeydâ, 1: 'abâ, asâ, âsitân-âsitâne, ben-benlik, bezl, Burak, câm, cezbe, cünûn, dîvanegî, dîst, ebed, ene ente - ente ene, evliyâ, fakîr, fakr, ikilik, incinmek, 'irfân, işret, iştiyâk, kendüzünü idrâk etmek, kevn ü mekân, kevineyn, levlâke levlâk, mahv, makâm, ma'nâ, ma'rifet, ma'sûk, mey, nâm, ney-nây, nazar, nefes, nemed-pûş, nihân, pâk, perde, piyâle, rahmet, refref, rızâ, rüsvâ, sâkf, semâ, serâb, sidretü'l-müntehâ, sîmurg, sohbet, şehîd, şevk, şikâyet, tâlib, temâşâ, temkîn, teslîm, tevffk, türbe, vahdet, vecd, velâyet-vilâyet

3.2.2.3. Dünya Görüşü:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde din ve tasavvuf düşüncesinin yanısıra, az sayıda olmakla birlikte şairin dünya görüşünü bir ölçüde yansıtan kimi hakîmâne beytlere de rastlanmaktadır. Geleneklere bağlı ve hayata genelde olumsuz bir açıdan bakan sanatçının bu tutumuyla döneminin ortalama aydınının düşüncesinden pek ayrılmadığı görülmekle birlikte, ilim ve gönül zenginliği kazanarak kalıcı değerlere ulaşmanın gerekliliğini dile getirmesi dikkat çekicidir. Yine sanatçının, gerçeğe akılla değil aşk ile (İlahi aşk) ulaşabileceğini söylemesi, yaşadığı dönem ve toplum yapısına uygun bir tutumdur.

Bir nesne ya da olgunun özü kavranırsa, diğer nitelikleri de kolaylıkla anlaşılır -Tanrı'yı algılamakla ilgili- (48),

"Hükümdara bağlılık" Behiştî'nin yaşama nedenidir; ona hizmet edememenin ölümlerle bir olduğunu söyler. (1895),

Dünya "acımasız"dır; çoğu zaman insana sıkıntı verir; aşıklar için "tutkunluk hapishanesi"dir (sicc-i mübtelâ); gerçekte, onun "panzehir"i bile zehirdir; baştan başa "serap"tır, ona meyledenler cahillerdir; bilimle ve yararlı işlerle uğraşmayan zengin insanlar gerçekte "hamal"dır. (271, 1673-1677), Behiştî, Leyla ile Mecnun'un ölümleriyle sona eren hikâye bölümünden hemen sonra; geçişi olan dünyaya güvenilemeyeceğini, her canlının bir gün mutlaka öleceğini, kişinin ancak "kendini bilerek" ve gerçekte "sonsuz hayat" demek olan aşk ile iki dünyada da (kevneyn) mutlu olabileceğini belirttikten sonra, kötülük ve sıkıntılarla dolu zamanda (dâd-ı havâdis oldı devrân) geçişi değerlere, sonunda acı veren dostluklara bağlanmadan, ilim ve gönül zenginliğini elde etmek gerektiğini söyler(1779-1821)

İnsan "gerçeğe" akılla değil, sevgiyle (ilahi aşk) ulaşabilir. (275-276), yine sanatçı hikâyede araya girerek, mecazi aşkın "sonunda insana acı veren", "başta geldiğinde zorunlu olarak katlanılan" bir olgu olduğunu söyler. (559-562),

3.2.3. Toplum Hayatı:

Sanatçının hikâye dışında kalan bölümlerdeki değerlendirmelerinde onun toplum ve insana bakışının genel olarak olumsuz ve karamsar olduğu görülmektedir. Behiştî'nin kaleminden, yaşamış olduğu dönemin toplum yapısı ve kimi insanlar hakkında da bilgi edinebilmekteyiz. Behiştî, saray yönetiminin egemen olduğu bir toplumsal çevrede, insanların çevreden gelebilecek olumsuzluklara dikkat ederek ayakta kalabildikleri bir dönemin insanıdır. Devir acı veren olaylarla doludur, korunmak ya da sonra acı çekmemek için bir kenara çekilmekte yarar vardır; birine gönül veren kişi sonunda acı çeker; (saray çevresinde) vefasız insanlar, hak etmediği halde nimetlendirilenler vardır; yüz çevirme, kıskançlık insanlar arasında yaygındır; saraydan uzaklaştırılan insanlar sıkıntı içinde yaşamak zorunda kalırlar. (1784-1814, 1893-1919)

Ülkedeki tüm insanlar gibi Behiştî için de Padişah'a hizmet etmek büyük bir onur ve mutluluk kaynağıdır. (1895-1896, 1934-1936), Behiştî, yeniden Padişah'ın hizmetine girerse adak olarak "piyade" (yürüyerek) hacca gideceğini söyler. (1907-1908)

Behiştî'ye göre, insanların kimi içki sever, kimisi pintidir; kimi asıl olanı, "öz"ü isterken kimisi de makam düşkünüdür. (71)

Mesnevinin hikâye bölümünde, ağırlıklı olarak yarı göçebe bir hayat tarzı sürdüren Leyla ile Mecnun'un kabilelerinin çölde geçen yaşantılarından kesitler verilmiştir. Behiştî'nin çöl yaşamını ana hatlarıyla da olsa başarılı bir biçimde yansıttığı Hikâye bölümünde yer alan, toplum hayatıyla ilgili değerlendirme ve ayrıntılar şunlardır:

3.2.3.1. Genel Olarak Toplum Hayatı: Mecnun'un kabilesi Âmirîler, olgun ve varlıklı insanlardır, zamanlarını sohbet ederek ve eğlenerek geçirirler (214-216), Kays da ava ve eğlenceye düşkündür (217-269), Mecnun ile Leyla'nın kabileleri çadırlarda yarı-göçebe bir yaşam sürerler (457-459 vd.), Bahar mevsiminde insanlar işyerlerini kapatarak sevdikleriyle kırlara çıkıp yiyip içip, şarkı söyleyip eğlenirler (974-984), Mecnun ile Şerif çocukluklarında çubuklarla eşek oyunu oynarlar (1660).

3.2.3.2. Gelenek ve Görenekler: Mecnun'un babası kız istemeyi kararlaştırmak için "bezm-i 'âlf" (yemekli büyük eğlence) düzenler (667-670), Leyla'nın babası kızını nişanlı olduğu gerekçesiyle Mecnun'a vermeyi reddetse de misafirperverlikte kusur etmez (674-677 vd.), Evlilik sonucunda sıkı bağlılıklar sözkonusudur (683-690), Mecnun'un babası, Leyla'yı babasından isterken, insanların ancak bir çift (karı koca) olarak mutlu olabileceklerini uzun uzun anlatır (691-699), Verilen söze büyük bir bağlılık sözkonusudur; verilen söz yerine getirilmezse kabileler arasında düşmanlıklar yaşanacaktır -Leyla'nın babası- (712, vd.), Şiddet, zorunlu hale gelince bir çözüm yöntemi olarak uygulanır -Mecnun'un babası- (587), Rezm (savaş), kabileler arasındaki anlaşmazlıklarda başvurulan bir yoldur (1070-1142), Mecnun'un babası ve kabilenin ileri gelenleri hac yolculuğu sırasında gördükleri yoksul, zavallı insanlara ve zahitlere çok ihsanlarda bulunurlar; altın ve şerbet dağıtırlar (1201-1207),

3.2.3.3. Dinsel ve Batıl İnançlar: Mecnun'un babasının batıl inançları vardır; sihir ve nazara inanır (581, 583), Mecnun, kaderine tevekkülle boyun eğen bir aşıktır. (654), "Çevre sana uymazsa sen çevreye uy" görüşü, "kendini kaderin kollarına bırakmak" şekliyle Mecnun için sözkonusudur (1301), Çölde hayvanlarla birlikte yaşamaya başlayan Mecnun, halk tarafından "ermiş" sayılarak ziyaret edilir (1354-1355), Mecnun, kendisinin yıldız falına bakar (1543), Mecnun'un babası oğlunun iyileşmesi için; mezar-ı meşhur, meczub, hatib, abid ve zahitlerden yardım umar, çare bulamayınca oğlunu alır hacca gider (1150-1156 vd.), Leyla ile Mecnun'u bir mezara gömerek türbelerini yapan halk, onların mezarının "hacet kapısı" (hâcet-geh), mezarlarının toprağının "yararlı iksir" (iksîr-i mücerreb) olduğuna inanır, başları sıkıştığında onlardan yardım umarlar (1775, 1777).

3.2.3.4. Toplum Baskısı: Mesnevîde doğrudan konu edilmemekle birlikte toplumun (insanların) Leyla ile Mecnun'u olumsuz etkilediği görülür. Özellikle Leyla'nın ailesi baskıcı bir tutum sergiler. Öteyandan, sevgililer birbirlerini görememenin vermiş olduğu acı ve sıkıntıları da topluma mal ederler. Leyla'nın üzerinde ana baba ve çevre baskısı çok belirgindir (388, 538, 883, 1366 vd.), Mecnun, kendini kötü gören çevreden nefret eder (1331).

3.2.3.5. Toplumun Kadına Bakışı: Mecnun'un babası kadınlar hakkında olumsuz görüşlere sahiptir. Ona göre kadınlar; " gönlü cezbetseler de vefasızdırlar; tatlı dilleriyle insanı yanıltıp hilekârlık yaparlar; baştan aşağı 'can' gibi olsalar da,

nefesleri bile kişiye zarar verir; delikanlıları perişan ederler; köpekten daha vefasızdırlar, akli başında olan, onlara inanmaz; şiddetli rüzgâr gibidirler; pek çok delikanlının ölümüne neden olurlar; güzelliklerine kapılmamak gerekir; böyle kadınlar genellikle esmer olurlar; onların saflıklarına kuşkuyla bakmak gerekir" (614-623), Toplumun kadını küçümseyen ve kötüleyen bakışı, kendisi de bir genç kız olan Leyla'nın sözlerinde bile kendisini belli eder: "zen gibi degül durur velî merd". (1520 b)

3.2.3.6. Hayat ve İnsana İlişkin Ayrıntılar: İnsanın hayatla ilgili değerlendirme ve öngörülerini Mecnun ile Şerifin sözlerinde buluruz. Mecnun'un kötümser bakış açısına karşılık, Şerif, geleceğe umutla bakmak gerektiğini söyleyerek onu teselli etmeye çalışır. (749-752 vd.); Mecnun, temiz kalpli olanların, görülen rüyanın ne anlama geldiğini bileceğini söyler. (1541); Şerif, Mecnun'u çölde vahşi hayvanlarla görünce, "meğer insan dünyadan elini eteğini çekince ejder bile onunla arkadaş oluyormuş" diye düşünür. (1404)

3.2.4. Ana Tema ve Yan Temalar:

Eserin ana teması; "geçici dünyayı bir yana bırakıp gerçek varlık olan Allah'a ulaşmak için (aşk-ı ilâhî) çaba harcamak gerektiği"dir. Bunun için de her şeyden önce kendi içine çekilip "ilme önem vererek gönül yüceliğini elde etmek" gerekmektedir. Geçici olan varlıkları bir yana bırakıp asıl gerekli olan "bekâ"yı elde etmek gerekir. (1779 vd.), Kendini idrâk eden kişinin iki alemde de hiç bir şeyden korkusu olmaz. (1800), Aşk, sonsuz bir hayat demektir, cahiller bunu anlayamazlar. (1801), Bitme (zevâl) madeni olan dünyanın aldatmalarından korunmak gerekir. (1802), Sürekli kötü haberlerin duyulduğu dünyadan kimse kurtulamaz, yine de daha çok acı çekmemek için kimseye gönül vermemek gerekir. (1809, 1810), İnsanı mutlu eden tüm istekler geçici olduğundan, gerçek mutluluğa ulaşmak için ilime sarılmalıdır. (1811, 1812), Gerçekte çok yakında olan "ma'şûk-ı ezel"i (Tanrı'yı) apaçık görebilmek için öncelikle gönülü arındırmak gereklidir. (1815, 1816 vd.) Eserde Mecnun bu duruma uygun hareket ederek, sonuçta "tevhid"e ulaşır.

Eserdeki yan temaların da ana temayla bağlantılı olduğunu görüyoruz:

Dünya acımasızdır (Behiştî; 270-271, 1673-1677, 1779-1821, Mecnun; 522-523), Eninde sonunda zaten ayrı kalınacağından bir an önce insanlardan uzaklaşıp bir kenara çekilmek gerekir (1785),

Nefsin isteklerine uymaktan kaçınılmalıdır (1782), Kibirden sakınılmalıdır (1786), İnsan, kendisine yetebilmeli ve kendisiyle barışık olmalıdır (1813), Kişi, bilgi bakımından güçlü olmalıdır; ilimsiz kişinin hamaldan bir farkı yoktur; dolayısıyla, ilime önem verilmelidir (43, 1677, 1812), Mala mülke önem vermemek, kimsenin zenginliğini kıskanmamak, onun yerine gönlü zenginleştirmek gereklidir (1820-1821),

Mecazi aşk tatlı başlar ama acıyla noktalanır; aşıklar pek çok sıkıntılara göğüs germek zorunda kalırlar (559-562, 1407), Kişi, sonradan üzülme istemiyorsa kimseye gönül vermemelidir; vefasız arkadaşlardan uzaklaşmakta yarar vardır (1810, 1814), Ancak yine de Sevdiği kişiden ayrı kalıp sıkıntı çekmektense yanıp kül olmak daha iyidir, sevdiğinden ayrılmış olanın canını almak "emîri mîrân kılmak gibidir" (1898-1899),

İnsanın ölümden kurtulması mümkün değildir; kimsenin ölümüne sevinmemek gerekir (1792, 1793 vd.), Mutluluklar çok kısa sürelidir (1811),

3.2.5. Kişiler:

Mesnevîde asıl kahraman konumundaki Leyla ile Mecnun'un tasvirleri ayrıntılı olarak verilirken, diğer kahramanlar hikâyedeki rollerinin önemi ölçüsünde kısaca tanıtılmışlardır. Klasik tahkiye tekniğinde görülen; kahramanların hikâyeye girdikleri bölümde kısaca tanıtılmaları uygulamasına bu mesnevîde de başvurulmuştur. Buna uygun olarak mesnevînin baş kahramanları olan Leyla ile Mecnun, hikayenin hemen girişinde fiziki ve kişilik özellikleriyle uzun uzadıya tanıtılmışlardır. Ancak Leyla ile Mecnun bir ölçüde dışarda bırakılacak olursa, mesnevînin diğer kahramanlarıyla ilgili tasvirler, bu insanları fiziki ve kişilik özellikleriyle ayrıntılı olarak gözümüzün önünde canlandırmaya yetmemektedir. Sanatçı, tahkiyenin şartları içinde, gerekli gördüğü kadarıyla kahramanları tanıtmakla yetinmiştir. Ayrıca bu durum, klasik tahkiye tekniğine de uygundur.

Eserin asıl kahramanları Leyla ile Mecnun, aşkla tanıştıktan sonra toplumdaki uzaklaşan, melankolik bir çerçeveye yerleşen bireylerdir. Eserdeki diğer kahramanlar ise fiziki ve psikolojik bakımdan tamamıyla bu dünyanın içinde yer alan kişilerdir.

Eserde "kötü kahraman" bulunmaması dikkat çekicidir. Leyla'nın babasının kızını Mecnun'a vermemesinin kendince haklı bir gerekçesi vardır (kızı gerçekten nişanlı olmasa bile); öteyandan halkın sevgililere yardımcı olacak bir tutum sergilememeleri de sosyal şartlar göz önünde bulundurulduğu zaman olağan karşılanabilir.

Mesnevîde yer alan kahramanları rollerinin önem sırasına göre fiziki ve psikolojik görünüşleri bakımından incelediğimizde şu tabloyla karşılaşırız:

3.2.5.1. Hikayede Yer Alan Kahramanlar:

a) Mecnun:

Mesnevînin baş kahramanlarından biri olarak Mecnun, eserin başından sonuna kadar konunun gelişimini birinci derecede belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Mecnun, mesnevîde ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Mecnun'un psikolojik durumunun, fiziki görünümünün yanında daha ayrıntılı olarak tasvir edildiği dikkat çekmektedir. Eserde Mecnun'un fiziki görünümüyle ilgili ayrıntılar şunlardır:

Eserin giriş bölümünde Mecnun, klasik benzetme ve mazmunlar aracılığıyla; "çok güzel, etkileyici bir insan" olarak tasvir edilmiştir(227-240): Bu beyitlere göre Mecnun; "Güzelliği Dünya'da Güneş gibi bilinen, varlığıyla Arap ülkesini şenlendiren(227); nar gibi yanağı lekesiz ve gamsız, gül yaprağı gibi olan tenine henüz misk kokusu bile bulaşmamış(228); çenesi gümüş renginde ve parlak, servi yürüyüşlü, gonca ağızlı, yanağı lale gibi kırmızı(229); hilal kaşlı, ay yüzlü, yasemin gibi beyaz renkli olan yanağı aynı zamanda gül yaprağı gibi taze(230); (boyu posuyla) göz alan bir hurma fidanını andıran, dudağı taze yemiş gibi(231); Kemerinin altında(ki beli) bir kılın yarısı kadar ince (232); inci dişleri saf suya benzeyen, konuşmasıyla aşk hastasını iyi eden(233); yanağındaki beni, içindeki coşkuyu dışa

vurarak güzelliğine güzellik katmış(234); düğüm düğüm saçları papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örme kuşak gibi göz alan, yanağı nar çiçeğinin çanak yaprağı gibi taze(235); ağzı ibrişim zehiri(?), dili kırmızı bir ip ucu gibi etkileyici(236); avuç içi, orada güzel yüzünü apaçık, parlak bir şekilde yansıtan bir aynaya benzeyen(237); ancak o, (avuç içindeki) damarların içindekileri bile iç içe girmiş kıllar şeklinde gösteren, duru (saydamlaşmış) bir aynadır(238); kalem onun parmaklarını kendisinden daha güzel bulup alkışlamıştır, parmaklarının oynak yerleri ney gibi.. (239); içinin güzelliği Güneş gibi ortada, yasemin yaprağı gibi olan teni onu daha da güzelleştirmiş (240)" bir insan olarak tasvir edilmiştir.

Ayrıca Mecnun, edebî bir eser gibi, insanı etkileyen bir görünüme sahiptir. (245) Güçlü kuvvetli bir insandır. (398), Her gün yeni bir elbise giyer, başına yeni sarık takar, giyimine çok özen gösterir, titizdir. (256, 257) Leyla, Mecnun'u "gül"e benzetir. (486) İki sevgili de "servi boylu"durlar. (488) Menekşeye ve şimşir ağacına benzetilmiş. (566)

Bu klasik benzetme unsurları içinde onu somut olarak gözümüzün önünde canlandırmaya yarayacak ayrıntılar şunlardır: Mecnun; uzun boylu, hilal kaşlı, ay yüzlü, hurma fidanı gibi genç, sıırım gibi ince yapılı olmakla birlikte güçlü kuvvetli, bembeyaz dişleri olan, çok güzel ve etkileyici bir şekilde konuşan, yanağında onu daha da güzelleştiren bir ben bulunan, uzun, düğüm düğüm saçları olan, teni yasemin gibi beyaz ve parlak, parmakları kalemden daha düzgün bir insandır.

Leyla'ya aşık olmadan önce böylesine özenli bir dille tasvir edilen genç, varlıklı, yetenekli ve yakışıklı Mecnun, Leyla'ya aşık olduktan sonra yavaş yavaş etkileyici ve özenli görünümünü ve genç bir insana ait özelliklerini kaybetmeye başlar; gam okunun hedefi olur, boyu yay gibi eğilir, kanlı yaş akıtır, aşırı derecede zayıflar, ancak duvara dayanarak yürüyebilir: (350-364)

Aşka düşmeden önce sarı lale gibi olan yüzü tozdan kararır, maddi varlıklardan el etek çekerek çıplak bir halde dolaşmaya başlar, yemeden içmeden kesildiği, ancak kuru otlarla beslendiği için ölecek kadar zayıf düşer. Sonunda, İlahi aşkla kendinden geçen Mecnun; "cansız, saf bir varlık: peyker(kuru bir şekil)" olur. (1306-1333, 1568, 1569, 1615, 1618) Mecnun artık başına kuşların yuva yaptığı bir servi ağacına dönmüştür; çevreyle alakası öylesine kesilmiştir(1628-1645. beyitler):

Mecnun'un mesnevideki rolü asıl onun psikolojik görünümüyle değer kazanmakta ve ön plana çıkmaktadır. Leyla ve Mecnun mesnevisinin değeri de daha çok onun bu psikolojik görünümünden kaynaklanmaktadır. Eserde, sevdiği genç kıza (Leylasına) kavuşamayan Mecnun çektiği ızdıraplar sonucunda dünyadan el etek çekip ruhi arınmayla ilahi aşka erişmiştir.

Behiştî, mesnevide konunun gelişimini büyük ölçüde Mecnun'un psikolojik durumundaki değişikliklerle sağlamıştır. Denilebilir ki; Leyla bile eserde büyük ölçüde Mecnun'un bu yanının sergilenmesi için yardımcı kahraman durumunda kalmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle belirtmek gerekirse Leyla, mesnevide, Mecnun'u psikolojik yönden değişimlere uğratan ikinci bir Mecnun gibi rol oynamaktadır

Hikayenin girişinde; bilgili, hareketli, yakışıklı.. bir genç olarak tasvir edilen Mecnun, Leyla'ya aşık olduktan sonra ona kavuşamamanın vermiş olduğu ızdıraplarla hikayenin gelişimi içinde gittikçe daha çok içe kapanan bir psikolojik görünüm sergilemiş, sonuçta başında kuşların yuva yaptığı bir servi, hatta cansız bir saf varlık'a (peyker; kuru bir şekil) dönüşmüştür. Eserde Mecnun'un psikolojisini belirleyen temel unsur, onun içinde bulunduğu "aşıklık durumu"dur. Leyla'ya kavuşması, ayrılıkları, kavuşma ihtimali.. onun psikolojisinde değişimlere neden olur.⁷⁶

Eserde Mecnun'un psikolojik görünümüyle ilgili ayrıntılar şunlardır:

Hikayenin giriş bölümünde; soylu, zengin, cömert, bilgili, mert, gezmeye, eğlenceye düşkün, ava meraklı, içkiyi ve güzelleri seven, giyimine özen gösteren, titiz... bir insandır. Konuşması çok etkileyici olan Mecnun, aynı zamanda güzel şiirler söyleyen bir şairdir. (217-269), Mecnun, "soylu, saygın, çok bilgili, kamil ve güçlü kuvvetli" bir insandır. (398), Mecnun; "ayine gibi pak", "su gibi saf"tır. (489, 490),

Mecnun, Leyla'yı bir gezinti sırasında görüp onun güzelliği karşısında kendinden geçer ve Leyla'ya bir görüşte aşık olur. (279-281) Leyla, eşsiz güzelliğiyle

⁷⁶ İçe kapanmayla birlikte doruk noktasına çıkan bu aşık görünümüyle Mecnun, doğu insanının, bu arada divan şairlerinin onu bu bakımdan "ideal bir insan" olarak yüceltmelerine neden olmuştur. Hatta kimi divan şairleri bu anlamda, hem mecazi hem ilahi aşkın sırlarına ermiş bir insan olarak kendilerini mübalağa yoluyla Mecnun'dan daha üstün bulduklarını övünerek dile getirmişlerdir (Fuzuli vb.) Öteyandan Mehmet Kaplan'ın, toplumdan uzaklaşarak içine kapanan Mecnun'un bu yönüyle ilgili olumsuz değerlendirmeler yapmıştır. (Mehmet Kaplan; Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri, s. 144-158, Dergah Yay., İst.-1991)

Mecnun'un aklını başından almıştır. Kays, artık "Mecnun" lakabına uygun bir haldedir; kendinden geçmiş, kalbi tamamen sevgilisinin hayaliyle dolmuştur. İki aşık ancak "hal dili"yle aşklarını birbirlerine iletebilirler. (336-341)

Mecnun, Leyla'ya aşık olduktan sonra yalnızca sevgilisini düşünerek acılar içinde yaşayan melankolik bir insan olmuştur: Aşk ateşiyle yanıp tutuşur, gözyaşları tufana döner. (348), Feryatları bir org sesi gibi iç parçalayan Mecnun çıldırmanın eşiğine gelir. (351), Leyla diye inler, feryatları göğe yükselir; Adeta her zerresi onun inlemelerine eşlik eder. (354, 363), Hiç uyuyamaz, yemeden içmeden kesilir, kimseye derdini söyleyemez. (355, 357), Onun tek dostu ve sırdaşı gözyaşları, gönlündeki ateşi ve inlemeleridir; sürekli duvarlarla yüzyüze olan Mecnun sıkıntısını duvar ve kapılarla paylaşır; Güçten kuvvetten kesilir, ancak duvara tutunarak yürüyebilir. (356, 362, 364), Döşekteki ibrişimler onun gözüne yılan gibi görünür. (360), Büyük bir umutsuzluğa kapılan Mecnun bu dünyadan tamamen uzaklaşmıştır -kevn-ile mekandan geçmiştir- (366), Baktığı her yerde Leyla'yı görür, damarlarındaki kan adeta Leyla ile doludur; Artık Leyla'yı göremediğinden O'nun hayaliyle dost olur. (367, 368, 377), Aşk ile kendinden geçen Mecnun artık hiç bir şeyden zevk alamaz. (374), Leyla'ya olan aşkı gizlemek için büyük çaba harcar. (375), İçine düştüğü ayrılık acısından kurtuluş yolu bulamaz. (379),

Leyla'nın da kendisini sevdiğini ve aşk acısı çektiğini Şerif'ten öğrenen Mecnun, Şerif ve Kerime'nin yardımlarıyla Leyla ile görüşebileceğini öğrenince mutlu olur. (413-426),

Leyla ile görüşmeye büyük bir heyecanla giden Mecnun sevgilisini görünce kendinden geçerek bayılır. Sevgililer birbirlerinin aşklarından emin olup, ölünceye dek birbirlerine bağlı kalacaklarına yemin ederler: Leyla ile buluşacakları günün sabahında Mecnun'un adeta bütün benliği sevgilisinin hayaliyle gazeller okur - coşku doludur-. (451), Bir hastanın doktora gitmesi gibi, sevgilisinin kabilesine doğru yola koyulur. (455), Şerif'in çadırında Leyla'yı beklerken bir yandan sevinçten kabına sığamaz, bir yandan hüzünlenir. (460), Leyla'yı yakından görünce kendinden geçer, O'nun ayaklarına yığılır; bir an kendine gelince "bahar bulutu gibi" çığlıklar koparır; Yüzünü toprak gibi Leyla'nın ayağına sürer, gözyaşlarıyla toprağı ıslatır; yakasını yırtarak sevdiğinin yolunda süprüntü gibi olur, kendini kaybeder. (477-484),

Kabilesine dönen Mecnun yoğun aşk duyguları içinde koyu bir melankoliye kapılır, bu haldeyken sevgilisinin hayaliyle konuşur. (500-533),

Mecnun'un aşk ve ayrılık acısıyla içine düştüğü acıklı durum, onun psikolojik huzursuzluğu: Mecnun'un aşkı artınca, durumu çok kötü olur, yanağının gülü solar, yürek yaralayan çığlıkları acıklı durumunu açığa vurur. (563, 564),

Babasının onun bu perişan halini görerek nasihatlerde bulunması üzerine Mecnun aşkın ve kendi aşkının yüceliğini dile getirir: Aşk onun vücuduna can olmuştur; aşksız kişinin hayvandan farkı yoktur; aşk, sultanla kulu bir yapar; güzellik Tanrı'nın aynasıdır; güzelliğe aşık olunarak Tanrı'nın güzelliği sezilebilir; Tanrı aşkı sonsuz bir güç olduğundan cism ile canı onunla doldurmak gerekir; her varlık güzele meyleder; aşık, sevdiği için ölümü göze alır. (626-657),

Leyla'nın kendisine verilmediğini öğrenerek acıları artıp oldukça zayıflayan Mecnun cinnetin eşiğine gelir(728-739),

Şerif, aşkı herkes tarafından duyulan Mecnun'a, artık Leyla ile görüşmesinin mümkün olmadığını, ancak onunla mektuplaşabileceklerini söyleyince Mecnun, Leyla'ya ayrılık acılarından yakınmayla, ona mutluluk dilekleriyle dolu bir mektup yazar. Aşk acısıyla yandığını göstermek için mektubun kimi yerlerini ahıyla yakar; gönül yaralarını belli etmek için makasla bir kısmını keser. (775-838),

Leyla, Mecnun'un ilerde çöllere düşerek ilahi aşka yöneleceğini sezdirircesine onu; "tarikat yolunun kılavuzu" olarak tanımlamıştır. (874),

Leyla'nın mektubunu alınca çok sevinir. Heyecandan mektubu okuyamaz; kah akli başından gider kah kendine gelir; mektuba baktıkça inler, mektubu öper, yüzüne gözüne sürer, bir açar bir kapatır. Bu durum onun çılgınlığını artırır. (919-926),

Bahar mevsiminde doğanın güzelliklerini, insanların eğlenerek dolaştıklarını gören Mecnun'da Leyla'dan ayrı oluşun neden olduğu sıkıntılar daha da artar. Çimenlikte gördüğü taze nergisler Leyla'nın gözlerini aklına getirir, kendinden geçer; Uzun servileri Leyla'ya benzetererek, onların alt kısımlarına alnını ve yüzünü

sürer, dikenler onu incitmez; Baharın doğayı cennete çevirmesi karşısında cinneti artar, öyle çılgın bir hale gelir ki, dağlar ovalar onun gözüne dar gelir - sığmaz, görünmez-. (985-992), Babası kendisini iyileştirecek çare bulamayınca, Mecnun'un sevdası daha da çoğalır. (1155),

Mecnun Ka'be'de Tanrı'ya, sevdasını daha da çoğaltması için dua eder. Oradaki halka Mecnun'a Leyla'nın zülfünü çağrıştırır, bunun üzerine coşkuya kapılan Mecnun sevdasının ve dertlerinin artmasını diler; aşıkların emiri olarak dillerde dolaşmayı ister; Ayrıca, çektiği tüm sıkıntılara rağmen aşkında bir azalma olmadığını, sevgiliden ayrı bir dünya istemediğini söyler. (1230-1258),

Bir "ehl-i kâmil", oğlunun bu durumuna üzülen babayı, Mecnun'un "gizli bilgilerden haberdar, mayası Tanrı aşkıyla yoğrulmuş, Tanrı aşkının coşkusuyla dolu olgun bir insan" olduğunu, sevdiğine kavuşursa sakinleşeceğini söyleyerek teselli eder. (1262-1287),

Ka'be'de ettiği dualara uygun olarak Mecnun'un sevdası daha da çoğalır: Kendinden geçip sürekli acıyla inler; Hasta düşer ; Tamamen içine kapanır; Gençlik güzelliği kalmamıştır, görenler onu yaşlı zannederler; Kötü tanınmaya aldırılmaz; Tüm insanlar onun için aynıdır; Her şeyi terk eden Mecnun'un kalbinde yalnızca sevgilisinin hayali kalır; Dere tepe dolaşır; Vahşi hayvanlarla dost olur; Kemal ve marifetle dolar; Şiirler hayal eder, içli şiirler okur; Gönlü dağlar gibi gamla doludur; Hiç bir şeyden korkusu kalmaz; İnsanlar onun bir ermiş olduğuna inanarak ziyaretine gelirler. (1290-1356),

Mecnun uzun bir ayrılıktan sonra Leyla'nın onu çölde ziyarete gelmesi üzerine mutlu olursa da, artık Leylasını kendisinde bulduğunu, "vahdet"e erişerek, gerçek dermana kavuşacağını söyler; yine de Leyla'yı mahşerde görmeyi arzu etmektedir, sevgilisinin yüzüne son kez bakıp mutlu olmayı ister -Burası mesnevinin en dramatik bölümüdür-; akşama kadar ağlaşırlar; Leyla ayrılır, Mecnun kendinden geçmiş bir halde kalır. (1537-1618),

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Şerif Mecnun'a Leyla'dan haber götürür. İç alemine dalmış olan Mecnun, çevreyle bağını koparmış, "vahdet"e ermiştir; Bu dünyadaki uğraşların hayalden başka bir şey olmadığını, ilahi aşka erişmek için çaba

harcamak gerektiğini söyleyerek Şerifin konuşmalarını pek dikkate almaz. Aşk denizi kabardığı zaman onun yanında bir damlanın sözü olamayacağını, bu denizin içinde pek çok okyanusun, ayrıca bu dünyadaki varlıkların yok olduğunu, dolayısıyla bu denizde boğulmanın -vahdete erişmenin- büyük bir mutluluk olduğunu söyler. (1625-1666),

Mecnun, kucagında bir ahuyla can verir, ahu da adeta Mecnun gibi aşk yolunda canını feda etmiştir. (1761, 1762),

Mecnun'un psikolojik yanıyla ilgili tasvirler eserin büyük bir bölümünde tasavvuf kavram ve terimlerden yararlanılarak geliştirilmiştir. Hikâyenin başlangıcında Mecnun tamamıyla mecazi anlamda bir aşıkken, kavuşamamanın neden olduğu derin acılar onun kişiliğinde soyut ve aşkın bir sevginin (ilahi aşk) belirmesi ve karşılaşılan güçlükler sonucunda bu sevginin derinleşmesine neden olmuştur. Behiştî, Mecnun'un psikolojik görünümünü, onu mecazi aşktan aşama aşama ilahi aşka yönlendirerek tasvir etmiştir. Başlangıçta tamamen mecazi bir aşk duygusu içinde verilen Mecnun, hikayenin sonunda mecazi aşktan tamamıyla kopamamış da olsa, ilahi aşka (vahdet'e) erişmiş olarak tasvir edilmiştir. Bu belirsizlik, sanatçının eserini bir ölçüde de olsa somut gerçekliğe bağlama kaygısından kaynaklanmış olabilir.

b) Leyla:

Mesnevi'de Mecnun'la birlikte en ayrıntılı çizilmiş, olayların akışını önemli ölçüde etkileyen ikinci kahraman Leyla'dır. Eserin genelinde pasif bir kişilik sergileyen Leyla zaman zaman olay akışını doğrudan etkileyen davranışlarda bulunur: Kerime ve Şerif aracılığıyla Mecnun'la görüşmesi ve haberleşmesi, çölde Mecnun'u ziyaret etmesi gibi.

Leyla'nın mesnevideki konumunu belirleyen temel özelliği; "güzel" ve "vefalı" bir insan oluşudur. Mesnevinin büyük bölümünde dışardan bir bakışla, yalnızca dış görünümüyle ele alınan Leyla zaman zaman psikolojik özellikleriyle de tasvir edilir: Çadırla konuşması, mektuplarındaki içli ifadeler, sonbahar tablosu içinde yavaş yavaş ölüme yaklaşması bölümlerinde olduğu gibi.

Eserin giriş bölümünde Leyla da Mecnun gibi, klasik benzetme ve mazmunlar aracılığıyla "dünyada eşi benzeri olmayan" genç bir kız olarak tasvir

edilmiştir.(280-336) Bu beyitlere göre Leyla; "Bu yaşlı dünyanın başını döndüren eşsiz bir güzel(280); servi boylu, ancak giysisi gül renginde, akıllıları siyah saçıyla deli eden(282); ayak bileklerinde ses çıkaran halhallar, elinde müzisyenler gibi güzel sesler çıkarttığı çingiraklar bulunan(283); saçı kemend gibi uzun, zülfü çengel gibi kıvrım kıvrım, parmakları kalem gibi düzgün, beli kamış gibi ince(284); alını, iki haftalık ay gibi yarısı açıkta yarısı gizli (285); iki kaşı, güzellik mektubuna sade, hoş bir başlık olabilecek bir sultanlık nişanı(286); salına salına yürüyüşü dere kekligi ve cennet tavusu gibi etkileyici ve güzel(287); kirpikleri "ciğer delen" ok, yan bakışı "gönül delen" temren gibi etkileyici(290); gözleri, bakınca cana korku salan, dünyayı karıştıran güzellikte(293); su gibi olan avuç içi gönül alıcı, şarap gibi olan dudağı güzel kokulu(294); gonca ağızda eksiksiz dişleri çiğ taneleri gibi(295); yanağı su gibi... (296); çenesi elma gibi hoş görünümlü, dudağı şarap kırmızısı(297); kakülü, elmaya benzeyen çenesine aşıklara sanki onunla şarap sunacakmış gibi hoş bir şekilde dökülmüş(298); çenesi aynı zamanda gül suyu dolu... bir şişeye benzer(299); boyu hurma fidanı, memesi nar, çok işveli(300); yan bakışı sihir gibi fitne uyandıran, perçemleri hile yapıp herkesle eğlenen(301); güneş gibi, ama aynı zamanda gölge veren(koruyan, şefkatli), gül dalı, ancak yasemin göğüslü(302); yanaklarında biriken sanki ter damlacıkları değil, saf gümüş üzerindeki inci taneleri(303); nazlı büyütülmüş, edalı, kadın, erkek herkesin ilgisini çeken(304); yanağını çevreleyen kakülleri su kenarında yetişmiş sümbülleri andıran(306); nazik karnı kâfur hamuru gibi, tamamıyla nur içinde bir güneş(307); ak gerdanı kâfur mumu gibi, karanlıkta ay gibi nur saçan(308); ağız şeker fıstığı gibi, çizilmiş ama görünmeyen(311); inci dişleri yıldız gibi parlak ve saf(312); altın bilezikler, gümüş kollarını daha da güzelleştirmiş(314); her tavrı nazlı ve edalı, kirpiklerinin yaralamadığı gönül kalmamış(315); cadı gözlerinin yaptığı büyüler akıllıları deli eden(316); iki dudağı iki şeker(kand-i mükerrer), sözleri şeker gibi tatlı(317); her tırnağı, içi inciyle dolu bir inci kabuğu(318); alını güneş gibi parlak, ay başına taç olan, "cisimlenmiş iki nur" gibi olan Güneş ile Ay'ın yüzüne muhtaç olduğu(319); dünya bostanını süsleyen, insanoğlu olmakla birlikte, peri gibi insanların aklını başından alan(320); dünyayı aydınlatan güneşin meşalesini çeken, parlak yanakları gönül yakan mum gibi olan(321); hem güzel, hem korkusuz, keklige benzemekle birlikte, yiğitleri avlayan(324); bir nazı, binlerce fitnessi olan, bir bakışıyla diriyi öldüren(325); gencecik, soyu temiz; süt, bal ve şekerin kızkardeşi(329); zalim gözünün yan bakışına taş yüreklilerin bile dayanamadığı(330); küçük ağızlı, kaşları geniş, yanağı katmer gülü gibi ve yasemin kokuşlu(331); beni, suya düşmüş sinek gibi,

gülden daha güzel ve etkileyici(334); ayakları güvercin ayağı gibi kınalı, bu görünümüyle "Çin evi" gibi güzel(335)"

Bu tasvirde Leyla'nın fiziki görünümüyle ilgili öne çıkan ayrıntılar şunlardır: uzun boylu, uzun siyah saçlı, zülüfleri kıvrım kıvrım, ayağı halhallı, eli çingiraklı, parmakları kalem gibi düzgün, beli kamış gibi ince, güzel gözlü, eksiksiz dişleri inci gibi beyaz ve parlak, yanağı su gibi parlak, bir elmayı andıran çenesi hoş görünümlü, dudağı şarap kırmızısı, zülüfleri yüzüne ayrı bir güzellik katan, nar memeli, gül dalını andıran, yasemin kokuşlu, yanağı kaküllerle çevrili, nazik karnı kâfur hamuru gibi, gerdanı ak, şeker fıstığına benzeyen ağzı küçücük, gümüş renkli kolları altın bileziklerle bezeli, tırnakları inci kabuğu gibi, alnı ve yanakları parlak, kaşları geniş, yüzü benli, ayakları kınalı; ayrıca nazlı büyütülmüş, yürüyüşü etkileyici, sözleri şeker gibi tatlı...

Sanatçı bu bölümde geleneğe uygun bir şekilde Leyla'yı olağanüstü bir güzel olarak sunduktan sonra onun fiziki görünümünü belirli bir kompozisyon kaygısı taşımadan tasvir etmiştir.

Mecnun gibi Leyla da aşka düştükten sonra eski canlılığını ve güzelliğini kaybetmeye başlar; beli bükülür, lale yanağı sarı gül gibi sararır solar. (382, 387, 1364),

Kemikleri ortaya çıkacak kadar zayıflar, görenler onu "çeng"e benzetirler. (547, 1363, 1365, 1482), Aşk acısı yüzünden o kadar zayıf düşmüştür ki ağlamaya bile gücü yetmez. (1671), Aşırı güçsüzlükten yatağa düşer, öylesine zayıflamıştır ki bir iplik ona yastık olabilir, bir deri bir kemik kalır, dolunay gibi olan güzel yüzü, sonunda bir hilal gibi olur. (1739-1744), Hastalanır. (1672), Sararır solar, genç bir fidanken beli bükülür, gonca gibi ağzına yiyecek almaz, kaşına rastık çekecek mecali yoktur, küpelerini, halhal ve bileziklerini çıkarır, dudağındaki ben uçuklar, şeker gibi olan ağzının suyu acı zehire döner, ayrılık sıkıntısından teni su içindeki kâfur gibi saydamlaşır, sıtma ateşiyle ayakları yanar, dudağı mavi yakut gibi olur, saçları dökülür. (1732-1747), Mecnun'un ölüm haberini Şeriften öğrenen Leyla o anda son nefesini verir. (1773)

Leyla'nın fiziki tasvirinin kısa bir değerlendirmesini yapacak olursak: Behişti, Mecnun'da olduğu gibi Leyla'nın fiziki tasvirinde de daha çok alışılageldik benzetme ögeleri ve mazmunlardan yararlanmıştır. Sanatçı "güzel ve vefalı bir genç kız" tipini ana hatlarıyla idealize etmekle yetinmiştir.

Mecnun gibi Leyla da aşk acılarıyla maddi varlığını kaybederek (güzelliğini, canlılığını yitirerek) eser ilerledikçe ruhi arınmayla ilahi aşka yönelir. Ancak, Leyla'nın günden güne sararıp solması, maddi varlığından arınması Mecnun'da görölen "ilahi aşka yönelme" gerekçesiyle açıklanamaz. Leyla'nın yavaş yavaş ölüme yaklaşması, temelde, Mecnun'a duymuş olduğu mecazi aşktan ve çevre baskısı sonucunda sevdiğine kavuşamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Behişti'nin, eserin geneline yaymaya çalıştığı tasavvuf motiflerini kimi yerlerde ister istemez Leyla için de kullanmak zorunda kaldığı anlaşılıyor; çünkü mesnevinin genel görünümlü içinde Leyla, hemen bütün varlığıyla bu dünyaya ait bir insan olarak tasvir edilmiştir.

Eserde Mecnun'da olduğu gibi Leyla'nın da fiziki görünümlünden çok psikolojik yanıyla tasvir edildiği ve ön plana çıkartıldığı görölmektedir. Mecnun'a aşık olduktan sonra Leyla, Mecnun başta olmak üzere çevresindeki varlıklara karşı psikolojik bakımdan çok daha duyarlı bir kişi konumuna gelmiştir (çadırla konuşması vb.).

Leyla eserin genelinde "içe kapalı, pasif bir insan" olarak tasvir edilmiştir. Bu bakımdan Mecnun'a benzer. Ancak, gerek Mecnun'la zaman zaman görüşmek ve haberleşmek için çaba harcaması, gerekse hikayenin sonlarına doğru ayrılık acıları katlanılamaz boyutlara ulaştığında, toplum kurallarını hiçe sayarak Mecnun'a kavuşmak için elinden geleni yapmak istemesi, onda aynı zamanda dışa dönük bir yanın da bulunduğunu gösterir. Ama onun bu çabaları Mecnun'a kavuşmasına yetmez; çölde bir araya geldiği Mecnun'un aşk coşkusu ve ayrılık acıları içinde bu dünyadan geçip "vahdet"e yöneldiğini görünce umutlarını büyük ölçüde yitirir ve kaçınılmaz sona (ölüme) sürüklenir.

Mesnevinin genelinde Leyla'nın psikolojik görünümlüyle ilgili tasvirlerle rastlanmaktadır:

Hikâyenin girişinde Leyla'nın psikolojik ve fiziki görünümü bir arada verilmiştir. Buna göre Leyla; alımlı(cazibeli), şefkatli(sâye-perver), nazlı büyütülmüş, edalı, fettan(kannışı yirinde, nâz-perverd, fettân-ı cihân, fitne-i cân, bir nazı hezar fitnessi var), melek yaradılışlı(matbû'ı melek), güzelliğiyle cıvıl cıvıl(ser-keş-i hüsn), çekinmesi olmayan(ser-endâz) bir genç kızdır. (281, 302-325),

Leyla, Mecnun'a bir görüşte aşık olur, kendinden geçer -Mecnun da aynı şekilde aşık olmuştur-. Onun görür görmez "cünûn-ı sevdâ"ya kapılması, "zâr u şeydâ" olması, psikolojisi bakımından dikkat çekicidir. (339, 340),

Leyla da ayrılığa katlanamaz, acı içinde kıvrır, Mecnun'un hayali sürekli kalbindedir; sevdiğinin -Mecnun'un- kim olduğunu sorup öğrenmeye utanır, neredeyse bu haliyle halka rüsva olur. (380-388),

Leyla, hikayenin sonlarında Mecnun'la son kez buluştuğu sahnede kimseye derdini anlatamadığından yakını; ancak, sıkıntıları dayanılmaz bir hal alınca utanma perdesini yırtmış, pervasız bir aşık olmuştur -Bu sahnede Leyla'nın psikolojisinde büyük bir değişim gerçekleşmiştir; toplum baskısına boyun eğmek durumunda kalan Leyla, aşkı sözkonusu olunca topluma başkaldırır-. (1489-1505),

Mecnun'la görüşebileceğini öğrenince sevinçten kabına sığamaz. (406),

Sevdiğini incitmek için elinden geleni yapan; nazik, hassas bir genç kızdır; ilk buluşmaları sırasında heyecandan bayılan Mecnun'u, "bir gülü tutar gibi", "bin nâz ile" (büyük bir şefkatle) tutarak yerden kaldırır, ona bir gül olduğunu söyler. (485, 486),

Sıkıntısını içine atar, utangaç olduğundan sırrını kimseye açamaz. Babasından ve tanıdıklardan çekinmesi onu sırrını gizlemeye zorlar. (536-538), Çaresizliğini, utanma duygusunun kendisine ayak bağı olduğunu dile getirir; bir hapisane gibi olan pişmanlık köşesinden kıyamete dek kurtulamayacaktır. (1479, 1481),

Bu durumda derdini ancak çadırına açabilir: Tek dostu, çadırıdır, sürekli onunla konuşur. (539), Onun gibi kendisi de her yandan bağlanmıştır. (542), Tanıdıklarını çadırın iplerine, evdeki köleleri de çadır kazıklarına benzetir, bu durumda

mutlu olmasının imkânsız olduğunu söyler. (543, 544), Her ne kadar dıştan göz alıcı, mutlu görünüyorsa da gönlünün sıkıntıyla dolu olduğunu söyler. (545), Zayıflaması nedeniyle görünen kemiklerini çadırın direklerine benzetir, . ruhunun çadırın orta direği gibi Mecnun'a her zaman bağlı olduğunu belirtir (547, 548), (dervişler gibi) hırka giyerek çöllere düşeceğini söyler. (546, 547) Hikâyede çöle yalnızca Mecnun'la konuşmak için bir kez giden Leyla'nın kendisiyle çadır arasında bir bağ kurarak "ilerde aşk yüzünden çölde yaşayacağını" söylemesi, benzerlikten de öte tamamıyla Mecnun'a ait bir özelliktir; yine, "hayâ"(utanma, sıkılma; ar, namus) ayak bağı olmasa onun da Mecnun gibi çöllere düşeceği belirtilmiştir. (1367),

Leyla'nın çadırıyla konuştuğu bu sahnede, eski Arap toplumunun kadını içe kapalı bir hayat tarzı sürdürmeye zorlaması açıkça görülmektedir. Bu sahne aynı zamanda, Leyla'nın ne kadar çekingen, içine kapanık, duygusal bir psikolojiye sahip olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir(539-549).

Mesnevîde Leyla ile Mecnun, psikolojik bakımdan bir çok ayrıntıda, benzer özelliklerle tasvir edilmişlerdir: Leyla da yalnız başına ağlar, akıcı bir dille şiirler okur; uyumaz, dinlenmez, bir şey yemez, gecesini gündüzü bir olmuştur; kalbi sevdiğinin hayaliyle dopdoludur, hayallerin etkisiyle acınacak hale gelmiştir. (550-553), Leyla, gam köşesindeki bu sıkıntılı durumuyla gerçekte Mecnun'dan farklı bir kişi değildir. (1359),

Leyla ile Mecnun zaman zaman gizlice görüşerek, artniyetsiz, içten bir aşkla bir süre mutlu olurlar. (556-558), Birbirlerini öpmekle ve kucaklamakla yetinirler. (488), Aralarında herhangi bir artniyet bulunmamaktadır. (557); Hikâyenin sonlarında bir araya geldiklerinde bile, çok istekli olmalarına karşın "nefsânî hevâ"dan uzaktırlar. (1418),

Leyla; tavırları hoş, vefalı bir genç kızdır. (790),

Mecnun'un mektubunu alınca sevinçten kalem gibi raks eder, mektup gibi bükülür, kalem gibi kanlı gözyaşı akıtır. (843, 844)

Mecnun'a yazmış olduğu mektupta; aşk ve ayrılık acılarını, aşkına bağlılığını ve bu uğurda ölümü göze aldığını dile getirir. (861-869),

Leyla bu haldeyken zaman zaman halüsünasyonlar görür; tıpkı Mecnun gibi (360), Leyla da geceleyin döşekteki ipleri "yılan", giydiği her kırmızı elbiseyi de "ateş" zanneder. (873, 889),

Mecazi aşkla tanıştıktan sonra "hakiki yar"e (ilahi aşk) yöneldiğini söyler. (875),

Ana babasından utanarak sırrını içine atması ona büyük acı vermektedir; çadırda tek başına kalamamaktan yakını; sıkıntıyla dolu günler ona mahşer günü gibi uzun görünür; çalgı, şiir ya da bir ses duyduğunda kendini tutamaz, rakkas gibi oynar, bunu -belki de- Mecnun'a gönülden bağlı olmasına bağlamaktadır; yine de huzursuzdur -burada Leyla, karmaşık bir ruh hali içerisinde; Kendisini hem şem' hem de pervaneye benzetir; aşk derdi, bedenine can olmuştur, aşkın "gam"la iç içe olduğunu söyler; her şeye rağmen umutludur, sabretmek gerektiğini, her ne kadar bedenen Mecnun'dan ayrıysa da, gerçekte ruhen onunla birlikte olduğunu söyler. -Bu ve buna benzer yanlarıyla Leyla, Mecnun'a göre daha hayata bağlı, psikolojik bakımdan daha değişken bir karakter görünümündedir-. (883-911),

Ağlayıp inlemekten başka yapabileceği bir şey yoktur; kötü niyetli insanların diline düşmemek için gizlice, sürekli ağlar, ah eder. (1363-1370),

Aşk ve ayrılık acılarına daha fazla dayanamayacağını anlayan Leyla, Mecnun'un yanına gitmek için girişimde bulunur; durumunu gizlice Şerif'e açar. (1371), Şerif'le çöle giderler. Uzun aramalardan sonra Leyla Mecnun'un bulunduğu yeri onun kokusundan anlar, o kokuyla rahatlar. (1387, 1388),

Leyla, Mecnun'a kavuşmanın vermiş olduğu coşkuyla öylesine kendisinden geçmiştir ki, oradaki vahşi hayvanlardan hiç çekinmez; canlılardan (insanlardan) usanmış olduğundan vahşi hayvanlar ona cansız bir "tasvir" (resim, figür) gibi görünür -Leyla'nın coşku içinde gözünün hiç bir şeyi görmemesi önemli bir psikolojik ayrıntıdır; eserde yer yer karşılaşılan bu tür psikolojik ayrıntılar kahramanlara gerçeklik kazandırmakta, metni anlam bakımından derinleştirmektedir.- (1393, 1394),

Mecnun'u çöldeki haliyle görünce kendinden geçer; öyle ki, görenler onu "cansız" sanabilirler. (1405),

Leyla ile Mecnun kavuşmanın verdiği mutlulukla ruhani bir haz duyarlar, kendilerinden geçerler -duvarlardaki nakışlardan bir farkları kalmaz.-. (1415, 1416), Leyla Mecnun'a, Hz. İsa gibi soluğuyla can verir -onu kendine getirir-. (1430),

Leyla ile Mecnun aşkla kendilerinden geçerler; ikilikten sıyrılıp birliğe (vahdet) erişirler; tevhide erenlere (muvahhidan) yakışır tarzda bir sohbeta koyulurlar, iki bedende bir can gibidirler, ikisi bir ateşte yanar, bir içkiyle kendilerinden geçerler, birini diğerinden ayırabilmenin imkânı yoktur; aralarındaki zevk ruhanidir -Bu durum mesnevi boyunca sık sık vurgulanır. Behiştî, eserini tasavvufi, platonik bir çerçeveye oturtmak için sık sık psikolojik hallere dikkatleri çeker.- (1441-1447),

Aşk, Leyla'yı deliye çevirmiş, "mecnun" yapmıştır. (1514),

Leyla, Mecnun'u zamanın bülbülüne, kendisini "bahar"a benzetmektedir; bu onun, değişken, kabına sığmaz, güzelliğiyle ön plana çıkan kişiliğine uygun düşer. (1518),

Mecnun'un hayali, onun gönlünde bir başkasına yer bırakmamıştır. (1519), - Hayal, mesnevîde sık sık geçen psikolojik bir unsurdur; kahramanların tasavvufi, platonik ruh hallerinin vurgulanması için kullanıldığı dikkat çekmektedir:-

Bütün ruh coşkusuna karşın Leyla, rahatlaması için Mecnun'a gezip dolaşmasını, sessizliği önerecek kadar bu dünyaya ait bir insandır; Mecnun'u görünce rahatlamış, mutlu olmuştur, ona kavuşmaktan öte bir amacı yokmuş gibi görünmektedir; Behiştî'nin bu aşamada bile Leyla'ya "hakîkî aşkı" yücelttirmekten geri durmadığı görülür. (1521, 1531, 1532),

Mecnun'dan ayrıldıktan sonra yine sıkıntılı günler geçirir; sıkıntılardan, ağlamaya bile takati yoktur; hastalanıp yatağa düşer. (1620, 1671, 1672),

Baharı hüznle geçen Leyla, sonbahar mevsiminde, mevsimin özelliğine uygun olarak sararıp solmaya başlar. Bu bölümde sanatçı, sonbahar mevsiminin

görünümleriyle Leyla'nın ölüme yaklaşan hasta hali arasında başarılı bir benzetme ilişkisi kurmuştur. Leyla, aşk derdiyle bir deri bir kemik kalmıştır; ölümün yaklaştığını anlayınca Mecnun'u son bir kez görmek, onunla bir mezara gömülmek ister; Mecnun'un ölümünü duyunca o anda son nefesini verir -Behiştî sık sık Leyla ile Mecnun'un aslında tek bir insan olduğunu ifade etmektedir; sonuçta iki sevgili hemen hemen aynı zamanda öterek öteki dünyada bir araya gelirler(vahdete erişirler). Sanatçı bu eserinde, tasavvufun "vahdet" kavramını bir ölçüde mecazi aşkla iç içe düşünmüş, iki sevgiliyi öbür dünyada da olsa -türbe simgesi aracılığıyla- bir araya getirmiştir.-(1729-1754, 1773),

Bu tasvirlerin ışığında Leyla'nın psikolojik görünümünü ana hatlarıyla şu şekilde değerlendirebiliriz:

Leyla, psikolojik bakımdan oldukça hassas bir genç kızdır: Çabucak üzülür, çabucak sevinir, hoşuna giden şey karşısında kendinden geçer, çevresi gözünden silinir. Öyle ki, Mecnun'dan ayrı oluşun verdiği sıkıntılarla kıvrılırken bile bir çalgı sesi, şiir okunması ya da herhangi bir ses onu coşturur, kalkıp raks etmesine neden olur. Yine, Mecnun'u görünce ya da onunla ilgili bir haber alınca sevinçten kabına sığamaz.

Mecnun'dan ayrı olduğu zamanlarda sık sık ağlamaktan başka bir şey yapamaz. Ayrılığa katlanamaz, yine de sabretmenin gerekli ve yararlı olduğunu bilir, hatta gamsız ve dertsiz aşkın mümkün olmadığını düşünür.

Leyla, aynı zamanda çok utangaçtır; ana baba, tanıdıklar ve toplumu onun için baskı unsurlarıdır. Bunları kolay kolay aşamaz, ancak hikâyenin sonlarında aşk coşkusu ve sıkıntılar dizginlenemez bir hal alınca utanma perdesini yırtar, pervasız bir insan olarak karşımıza çıkar.

Kalbi her zaman Mecnun'un hayaliyle doludur: Bu, ona tüm sıkıntılarını unutturur. Ancak, Mecnun'a olan somut bağlılığı nedeniyle kendisine ulaşmak için elinden geleni yapmak ister. Ayrılık acısıyla, platonik-melankolik duygular içerisinde zaman zaman ilahi aşkı arzularsa da son aşamada onun istediği, Mecnun'un bu dünyadaki somut (mecazi) aşkıdır. Leyla hayale meyilli bir insan olsa da, sonuçta bu dünyanın insanı olarak görünür.

Leyla'nın karmaşık bir ruh hali vardır: Kimi durumlarda davranışları belirli bir nedene bağlı olmadan, adeta kendiliğinden gerçekleşir. Ayrılık acısı çekerken raks etmesi, onun aynı zamanda kabına sığamayan, coşku dolu bir genç kız olduğunun işaretidir. Mecnun'a deli gibi aşıkken aynı zamanda ilahi aşkı arzulaması, eserin genelinde utangaç bir insan olarak toplum kurallarının dışına çıkamazken aşkın etkisiyle pervasız bir insan haline gelmesi onun bu yanını öne çıkaran örneklerdir.

Leyla'nın alışılmadık ruhi halleri vardır: Aşk acısıyla halüsünasyonlar görmesi -döşekteki ipleri yılanı benzetmesi, kırmızı elbisenin, gözüne alev gibi görünmesi..-, bir insanla konuşur gibi çadıra derdini açması, çölde Mecnun'u kokusundan tanıyarak bulması, bu durumu sergileyen davranışlardır.

Leyla'nın, Mecnun'u bülbüle, kendisini bahara benzetmesi onun psikolojik yanıyla ilgili önemli bir noktayı vurgular: Behiştî, klasik gül-bülbül mazmunlarından "gül"ün yerine "bahar"ı koyarak, Leyla'nın hayat dolu, çeşit çeşit huy ve davranışlara sahip bir genç kız olduğunu vurgulamak istemiş gibidir.

Leyla, Mecnun'a büyük bir vefa duygusuyla bağlıdır: Leyla, bu dünyada kavuşamadığı Mecnun'la bir mezara gömülmek istediğini söyleyerek aşkına büyük bir vefa duygusuyla bağlı olduğunu kanıtlamıştır.

Leyla ile Mecnun'un aşkları "rûhânî" bir aşktır: Onların aşkları entrikasız, cinsel hazzı amaç haline getirmemiş, saf ve temiz bir aşktır. Sonuçta; saf bir duyguyla "birliğe"(vahdete) erişirler.

Gerçekte Leyla ile Mecnun, tek bir kişidirler: Bu durum mesnevîde sık sık vurgulanmış, ayrıca Leyla'nın pek çok psikolojik özelliği Mecnun'unkilerle aynı şekilde verilmiştir: Hayale meyillidirler, vefalıdır, coşku dolu bir aşk anlayışları vardır, toplumdan uzaklaşırlar, vahşi hayvanlardan çekinmezler..

Ayrıca, Leyla'nın, Mecnun'un ölümünü duyar duymaz son nefesini vermesi, ilk kez Hamdullah Hamdi'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde görülen; "Leyla kan verirken, Mecnun'un kolundan da kan akması" motifine benzer bir özellik taşımaktadır.

c) Mecnun'un Babası:

Leyla ile Mecnun'un ebeveynlerinden yalnızca Mecnun'un babasına mesnevide geniş yer ayrılmıştır. O, Mecnun'un aşkını öğrenince ilk olarak oğlunu bu dertten kurtarmak için nasihatler eder. Bunun etkili olmadığını görünce çaresiz, kabilenin ileri gelenleriyle Leyla'yı babasından istemeye gider. Baba, kızının nişanlı olduğunu söyleyerek bu isteği geri çevirir. Mecnun'un babası, oğlunu iyileştirmek için hocalara, büyücülere giderse de bir sonuç elde edemez. Són çare olarak oğlunu Kabe'ye götürür. Mecnun'u aşk derdinden kurtulması için Tanrı'ya yakartır. Mecnun ise "aşk coşkusunun artması için" dua eder. Bu olaydan sonra Mecnun'un babası hikâyede bir daha görünmez. Mecnun da çöllere düşer.

Bu özellikleriyle Mecnun'un babası mesnevide "yönlendirici" kahramanlardan biri olarak yer almıştır. Behiştî'nin, babaya eserin ilk bölümlerinde geniş yer verdikten sonra ilerleyen bölümlerde ondan bir daha söz etmemesi tahkiye tekniği bakımından bir kusur olarak değerlendirilebilir.

Mesnevide Mecnun'un babasının fiziki görünümüyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. -Bir beyitte, dolaylı olarak; "çölün ve dağların süsü" denilmektedir. (709)- Yalnızca; çok zengin ve emrinde çok sayıda asker bulunan bir kabile reisi olduğu belirtilir. (586-588),

Mecnun'un sıkıntılı durumunu farkedene baba, onu bu durumdan kurtarmak için samimi bir yaklaşımda bulunur. Oğlunu çok seven, onun için her şeyini gözden çıkarmaya hazır bir baba görüntüsü çizer. Mecnun'u, içine kapanarak insanlardan uzaklaştığı için "belâ" olarak nitelendirse de, gerçekte onu çok sevmektedir. (574, 575), Mecnun'a, ona baba olmaktan öte canciğer dost, aynı zamanda üstad olduğunu, içine kapandıktan sonra kendisiyle görüşüp konuşmadığı için kahrolduğunu söyler. (597-601),

Peri, dev gibi doğaüstü varlıklara; büyücü, nefes gibi gizem unsurlarına, çeşm ve zeban'ın (göz ve dilin) büyüleyici etkisine inanmaktadır.⁷⁷ (577-583), Aşk

⁷⁷ Bu durum, hikâyenin geçtiği zamandaki Arap toplumunun kültür hayatıyla ilgilidir: "Cahiliye Çağı'nda Araplar, Kahinler'in herşeyi yapabileceklerine inandıklarından her işte onlara başvururlardı. Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda onların aracılığına ve verecekleri kararlara önem

sıkıntılarını, mal ve askerine güvenerek, kolayca ortadan kaldırdığını zanneder, Allah'ın yardımına sığınır. (584-589),

Sonunda Mecnun bu duruma aşk yüzünden düştüğünü, Leyla'yı sevdiğini söyleyince baba, aşkın kötülüklerini, zorluğunu, insanı bu dünyadan uzaklaştırdığını; kadınların da acımasız, vefasız, hilekar, sözüne güvenilmez olduklarını.. oğluna uzun uzun anlatır. (606-625), Mecnun'un Leyla'ya, ondan vazgeçemeyecek kadar derin bir aşkla bağlandığını anlayan baba, Leyla'yı oğluna istemeye karar verir. Kabilenin ileri gelenleriyle Leyla'nın babasına giderek kızını ondan isterler(659-707). İstekleri kabul edilmeyince -Leyla'nın babası, kızının nişanlı olduğunu söyler.- çaresiz kabileye dönerler.(708-725),

Şah Nevfel'in girişimi de sonuçsuz kalınca Mecnun aşk sıkıntılarıyla, umutsuzluktan hasta olur. Babası onu bu durumdan kurtarmak için, ermiş kişilerin mezarlarından, Tanrı aşkından cezbeye tutulmuş kişilerden, hatib, abid ve zahidlerden medet umarsa da çabaları sonuçsuz kalır. (1148-1155), Baba, son çare olarak Mecnun'u hacca götürmeye karar verir. Oğlu için özel bir beşik yaptırır. Parayı pulu gözden çıkarır, çevresindeki insanlara, özellikle fakir ve zavallılara bol bol para, yiyecek, içecek dağıtır; o artık, aşkın yüceliğini anlamıştır. (1156, 1195-1206),

Kabe'de Mecnun "aşkını çoğaltması" için Tanrı'ya yakarınca babası çabalarının boşa gittiğini düşünerek üzülürse de bir "ehl-i kamil"in Mecnun'un gönül yüceliklerini dile getirmesi, sevdiğine kavuşursa iyileşeceğini, onu kendi haline bırakmanın daha doğru olacağını söylemesi üzerine rahatlar. (1259-1286),

Mecnun'un babasının psikolojik görünümünü şu şekilde değerlendirebiliriz: O, zengin ve muktedir bir insan olmakla birlikte, duygu bakımından derinleşmemiş, manevi sezgi gücü zayıf, olayları yüzeysel bir bakışla değerlendiren bir insan görüntüsü çizmektedir. Zenginliği ve askerleriyle pek çok sorunu çözebileceği inancındadır. Bununla birlikte, Allah'ın yardımını da gözetir. Doğaüstü varlıklara, büyüye ve nazara inanır.

verirler, hasta olduklarında öğüt ve önerilerine uyarlardı." (Neşet Çağatay; Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslam Tarihi, s. 118, TTK Bas., Ankara, 1993.

Mecnun'la çok yakından ilgilenen, şefkatli bir babadır. Baba olmaktan öte, oğluna canciğer dost ve bir üstad olarak yaklaştığını söyler.

Aşk ve kadınların -dikkat edilmezse- insanı yoldan çıkarabileceğini, kadınlara güvenmemek gerektiğini söyleyen baba, bu tutumuyla içinde yaşadığı toplumun dünya görüşünü de yansıtmaktadır.

Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Mecnun'un acıklı durumu, babasındaki duygusal yanın ön plana çıkmasına yol açmıştır; artık baba da bir ölçüde "aşk metâsını" elde etmiştir.

d) Şah Nevfel:

Şah Nevfel, Mecnun'un akrabası olan, zengin, güçlü, aşklarıyla ve yazdığı şiirlerle tanınan yiğit bir beydir. Mesnevîde, Mecnun'un Leyla'ya kavuşması için savaşmayı göze alan, mert ve yardımsever bir insan olarak çizilmiş "yardımcı-yönlendirici" kahramanlardan birisidir.

Melek görünüşlü ve melek huyludur; Mecnun'un akrabasıdır; çok geniş toprakları ve emrinde çok sayıda askeri vardır. (1006-1010), Çok güçlü bir insan olan Şah Nevfel'in savaşçılık yeteneği uzun uzun anlatılır; gözüpektir, savaşırken gözü bir şey görmez, düşmanlarını kırıp geçirir, kendinden geçip söver; Leyla'nın kabilesi savaş meydanından kaçınca, amacına ulaşamadığı için üzülür, kabilesine döner. (994-1142),

Şah Nevfel'in serbest yaradılışı, şefkatli, gönlü cezbeden bir yapısı vardır. (1008), O aynı zamanda çok güzel konuşan, usta bir şairdir, özellikle kaside yazmada yeteneklidir, sürekli şiir okur, bütün sözleri seci'lidir. (999-1000),

Aşklarıyla tanınmış, zavallılara ve aşıklara her zaman yardımcı olan cömert Şah Nevfel, Mecnun'un durumunu öğrenince ona yardımcı olmak, "hüznünü mutluluğa çevirmek" ister. (1001-1019),

Behiştî, Şah Nevfel'e hikâye içinde çok önemli bir yer vermekle birlikte, onu tamamıyla ideal bir insan olarak tasvir etmiş, adeta hikâyenin doğal akışı dışında

bırakmıştır. Öyle ki; Mecnun ile Şah Nevfel arasında bir diyalog kurmayı bile düşünmemiştir. Babası gibi Şah Nevfel de Mecnun'a yardım etmekte aciz kalınca hikayenin akışı içinde bir daha görünmez.

e) Kerime:

Mecnun'un babası ve Şah Nevfel'den farklı olarak Kerime, Şerif ile birlikte eserin bütününde Leyla ile Mecnun'un gizli gizli görüşüp haberleşmelerini sağlayan bir "yardımcı kahraman" konumundadır. Kerime, Leyla'nın akrabası, yakın dostu, sırdaşdır. Onun Mecnun'la buluşması için büyük çaba harcar.

Leyla gibi uzun boylu, nazlı bir güzeldir. (359), Leyla'nın akrabası olan Kerime, dost canlısı, aynı zamanda olgun bir insandır. (390, 391); Leyla'ya yardımcı olmak için büyük çaba harcayan Kerime, yardımcı olması için Şerifi de ikna eder. (309-405),

Leyla ile çok yakın dost olmasına karşın Kerime ile Leyla arasında diyaloga pek yer verilmemiştir. Yalnızca bir beyitte, bir araya geldikleri belirtilmiş. (555),

Kerime, kendisine ihtiyaç duyulduğunda ortaya çıkan, sevgilileri zaman zaman görüştürüp, onların haberleşmelerini sağlamak dışında olay akışına doğrudan katkısı olmayan "yardımcı" bir kahramandır. Hikayenin ilerleyen bölümlerinde Şerifin, sevgililere yardımcı olma konusunda ön plana çıktığı görülür.

f) Şerif:

"Yardımcı" kahraman olarak Şerifin hikâye içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Mecnun'u zaman zaman teselli eden Şerif, eserin sonlarına doğru Leyla ile Mecnun'un buluşma ve haberleşmelerine tek başına yardımcı olur.

Şerifin fiziki görünümüne hemen hiç değinilmediği görülüyor. Bir yerde "şahin"e benzetilmiş, "benzerinden üstün" anlamında "ser-efrâz" sözüyle nitelenmiş. (437),

Mecnun, Kerime ve Şerif, sık sık bir araya gelip görüşen dostlardır. (400), Mecnun'la Şerif, çocukluk çağından beri canciğer dostturlar. (401, 1659, 1660), Şerif, Leyla'nın da onu sevdiğini, er geç kavuşacaklarını, kendi evinde onları buluşturabileceğini, saf aşkın uzun süreli olduğunu söyleyerek Mecnun'u teselli eder. (408-438),

Leyla kendisine verilmeyince umutsuzluğa kapılan Mecnun'u teselli eder; Leyla'nın da kendisi için acı çektiğini, aşkları duyulduğu için artık görüşemeyeceklerini, ama birbirlerine mektup yazabileceklerini söyler. (743-762), Kendi çadırında Leyla ile Mecnun'un görüşmelerini sağlar(457-497). Sevgililer onun çadırında zaman zaman gizlice bir araya gelerek mutlu olurlar. (556),

Şerif, kabilesinin ava gittiği bir günde yalancıktan hastalanır ve Leyla'yı Mecnun'a götürür. (1371 vd.), Çölde hayvanların, Leyla'nın yolunu yalayarak temizlemesi karşısında "insana verilen bu değer" onu hayran bırakır; "Kişi dünyadan el etek çekince demek ki ejder onunla dost olurmuş" diye düşünür. (1403, 1404),

Leyla'nın görüşmesi için izin istemek üzere Mecnun'u çölde ziyaret eder; onun aşkla kendinden geçmiş cezbeli halini görünce duasını alıp, gözyaşları içinde harap bir vaziyette, Leyla'ya durumu bildirir. (1621-1670),

Leyla, ölümünün yaklaştığını anlayınca Mecnun'u son bir kez görmek dileğiyle Şerifi onun yanına gönderir; İlk görüşmede vahşi hayvanlardan çok korkan Şerif (1392), sonraki görüşmelerde onlardan etkilenmez (1625, 1760); Mecnun'un ölümünü Leyla'ya bildirir. (1748-1773),

Şerif, Mecnun'un en yakın arkadaşı olarak, klasik anlatılarda görülen "yardımcı tip"⁷⁸ konumundadır. Şerif, fiziki ve psikolojik özellikleriyle tahkiyeyi doğrudan etkilememekle birlikte, hikâyede yüklendiği görevler düşünüldüğünde, mesnevinin Leyla ile Mecnun'dan sonra gelen en önemli kahramanıdır, diyebiliriz.

⁷⁸ Kerem ile Aşlı ve Köroğlu hikayelerindeki "Köse" ve "Ayvaz"; Don Kişot romanındaki "Sanço" vb. gibi

g) Leyla'nın Babası:

Mesnevide Mecnun'un babası kadar net çizgilerle tasvir edilmemiştir. Sadece, kızının istendiği bölüm ile Şah Nevfel'le haberleşme ve savaşma aşamalarında dolaylı olarak ve ana hatlarıyla verilmiştir. Fiziki görünümüyle ilgili olarak yalnızca "mıkna'a-pûş" (başörtüsü giyen) olduğu söylenmiş. (708),

"Tüm kabilelerin tanıdığı, cömert, benzersiz bir emir" olarak nitelenen Leyla'nın babası (674 vd., 1016, 1071, 1072), Mecnun'a kızını vermemek için onun nişanlı olduğunu, sözü yerine getirmek gerektiğini söyler. (711, 712), Hikâyede Leyla'nın birisiyle nişanlı olduğuna ilişkin başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Oldukça inatçı ve soğukkanlıdır. Şah Nevfel'in rica ve tehditlerini önemsemez, kızını vermektense savaşmayı göze alır. (1040-1068),

Leyla'nın babası hikâyede, kızını Mecnun'a vermeyi reddederek, hikayedeki "asıl düğüm"ü atan "karşı güç"ü temsil etmektedir. Behiştî, onu yalnızca bu yönüyle eserine almış, onun karakterinin değişik özelliklerini (Leyla ile Mecnun dışındaki kahramanlarda olduğu gibi) sergileme gereği duymamıştır.

h) Leyla'nın Annesi: Mesnevide yalnızca iki beyit içerisinde, dolaylı olarak yer alır; Leyla, annesinden çekinir (utanır), çadırda çoğu zaman birlikte dirler. (883, 884),

ı) Kasid (Postacı, Ulak): Şah Nevfel'le Leyla'nın babasının karşılıklı mesajlarını iletir. (1011-1069), "Yardımcı" (ya da dekor) kahraman olan "kasid"; güzel, tez canlı, söz bilir, anlayışlı bir insandır. (1012),

i) Bir Ehl-i Kamil: Hac ziyaretinde, Mecnun'un durumuna çare bulamadığı için üzülen babayı; "Mecnun'un gizli bilgilere, isteğine ulaşmış, melek gibi, Tanrı aşkıyla yoğrulmuş.. bir insan olduğunu, ancak sevdiğine kavuşursa kendine gelebileceğini" söyleyerek teselli eden, "envâ'-ı kemâl içinde fâzıl, dâna" birisidir. "Yardımcı" kahraman konumundadır. (1262-1286)

j) Dekor Durumundaki Kişiler:

Hikâyede doğrudan ya da dolaylı olarak yer alan kahramanların yanında, olay akışını etkilemeyen, yalnızca kendilerinden söz edilen "dekor durumundaki kişiler" şunlardır:

I- Mecnun'un kabilesi, kabilenin ileri gelenleri; Âmirîler, günlerini eğlenceyle geçiren, içmeyi seven, sürekli sohbet eden, kâmil ve zengin insanlardır; hikâyede, Leyla'nın istenmesi ve hac ziyareti sırasında yer alırlar. (214-216; 669-727; 1207 vd.)

II- Leyla'nın kabilesi, kabilesinin ileri gelenlerinden Leyla'nın istenmesi, sevgililerin buluşması sırasında vb., dolaylı olarak söz edilmektedir. (674-724, 1376-1377),

III- Şah Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin askerleri mesnevide yalnızca savaş sahnesinde yer alırlar. Sanatçı, askerleri abartılı bir biçimde anlatmıştır. Nevfel'in askerleri; tepeden tırnağa demirden bin seçkin yiğittir; hepsi miğferli ve hançerlidir; Hepsinde ikişer yay ve birer mızrak vardır; üzerlerindeki bu silahlarla "ejder dağı" gibi olurlar; örme zırh giyinmiş, atları üzerindeki askerler "demirden kale" gibi görünürler; İki güçlü ordu karşı karşıya gelince "silah denizi" coşar, askerler üstün gelmek için kıyasıya döğüşürler. Akşama kadar süren çarpışmada Nevfel'in askerleri üstünlüğü ele geçirirler. Leyla'nın kabilesi geceleyin savaşa ara verilmesinden yararlanarak, insana korku veren Necd dağı aşar ve ölmekten kurtulurlar. (1070-1139),

IV- Kabe'deki hacı adayları. (1213 vd.),

V- Meczub, hatib, abid, zahid, fakir, müflis, hakir, zühhad: Bu kişilerden ilk dördü Mecnun'un derdi için yardım umulan, diğerleri ise onun bu dertten kurtulması için yardımda bulunulan insanlardır. (1151-1155, 1203-1207),

VI- Halk: Mecnun'un ayrılık acısı çektiği bir ilkbahar mevsiminde halk kırlarda, bahçelerde eğlenir; Sevgililer mutluluktan kendilerinden geçmiş durumda gezinirler, cenneti andıran akarsu kenarlarında sohbetler edilir, işveli güzeller oyunlar

oyarken, yasemin göğüslü güzeller şakalar yaparak eğlenirler, eğlence sırasında "çeng"den öyle (güzel ve yüksek) sesler çıkar ki gökyüzündeki Zühre bile eğlenceye katılır, dökülen saf şaraplar çimenliği kaplar. (976-984); Çölde perişan durumda dolaşan Mecnun'u gören insanlar gözyaşlarını tutamazlar. (1311); Mecnun, halktan rahatsız olduğu için çöllere düşmüştür, onlardan uzakta mutludur. (1331); Mecnun'un hayvanlarla bir arada yaşadığını duyan halk, ermiş olduğunu düşünerek onu ziyaret eder, Mecnun'un çevresindeki hayvanlar onu ziyarete gelenlere dokunmazlar. (1355, 1356); Leyla ile Mecnun'un ölümünü duyan halk çok üzülür, sevgililere bir türbe yapıp onların yaslarını tutar. (1774, 1775),

3.2.5.2. Mesnevi'de Adı Anılan Kişiler: Mesnevîde hikâyeye ilgisi olmaksızın adı anılan kişiler şunlardır:

a) Hz. Muhammed:

Hz. Muhammed'e övgü amacıyla yazılmış "na't" nazım türüne, mesnevîlerde vazgeçilmez bir unsur olarak her zaman yer verildiği görülmektedir.⁷⁹ Özellikle XV ve XVI. yy mesnevîlerinde, şairlerin şefaathane talebini bildiren bir başlıkla, şefaathane isteğiyle ikinci bir na't yazdıkları görülmektedir. Mesnevîlerde na't yanında mi'râciyye ve daha az olarak da mucizat bölümleri yer alır. Bu durumlarda na'tlarda Hz. Muhammed'in mi'râcına ve mucizelerine ağırlık verilmez. Ancak na'tın son beyitleri adeta mi'râciyye bölümüne bir girizgah niteliğindedir.⁸⁰

Bu genel duruma uygun olarak Behiştî, XVI. yy'ın ilk yıllarında kaleme aldığı tahmin ettiğimiz Leyla vü Mecnun mesnevîsinde Hz. Muhammed'i övmek ve ondan şefaathane dilemek amacıyla yazmış olduğu na'ta, onun hemen ardından bir de mi'râciyye eklemiştir. Na't içerisinde, mi'râciyye bölümüne geçileceğini duyuran ifadeler yer verilmiştir. (119-125),

Behiştî, na't bölümünde Hz. Muhammed'i yücelten ifadelerin ardından, onun ashabına ve al-i abaya bağlılığını dile getirmiştir. (95-125),

⁷⁹ Emine Yeniterzi; Divan Şiirinde Na t, s.45, TDV Yay., Ankara, 1993,

⁸⁰ a.g.e. s.46

Mi'raciyye bölümünde Burak'ın tasvirinin ardından (126-138), "Hz. Muhammed'in bir gece uykudayken Burak'la Tanrı katına yükselmesi, onunla 'perdesiz' görüşmesi, Tanrı'nın sözlerini, 'ses sözkonusu olmadan' işitmesi, onu doğrudan görmesi, böylece tüm istediklerini elde ederek 'mükemmel' bir şekilde geri dönmesi" anlatılmıştır. Bu arada, mi'rac'ın çok kısa bir süre içerisinde gerçekleştiği de belirtilmiş; Mi'rac'dan döndüğünde Hz. Muhammed'in üzerinde uyuduğu döşek, sıcaklığını hâlâ korumaktadır. (139-154),

b) II. Mehmet (Fatih Sultan):

Mesnevîde Fatih'in ülkeler fetheden muzaffer kişiliği ve İslam dinini koruyuculuğu vurgulandıktan sonra, onun İranlı şairler tarafından başarılı örnekleri yazılan Leyla vü Mecnun mesnevisini o sıralarda gözden düşmüş olan Ahmet Paşa'dan; yüz bin (altın ya da akçe), sancak beyliği ve itibarının iadesi karşılığında kendi adına, 'türkçe ile' yazmasını istemesi konusuna değinilmiştir. Bu bölümde Fatih'in, sanata, sanatçıya ve türkçeye verdiği önem dikkati çekmektedir.⁸¹ (1841-1859),

c) II. Bayezid:

Gerek tarihi bilgilerden gerekse eserindeki kendi ifadelerinden, Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisini II. Bayezid tarafından bağışlanarak eski itibarını kazanmak amacıyla kaleme aldığı ve padişahın kendisine sunduğu anlaşılıyor. Bu durum, sanatçıyı II. Bayezid'i hikâye öncesi ve sonrasında yer alan iki bölüm içinde uzun uzun övmeye ve ondan yardım dilemeye yöneltmiştir.

Behiştî, II. Bayezid'e methiye içerikli bölümde padişahı, makamının yüceliği; bilgili, güçlü, cömert oluşu; dine önem vermesi ve ebedi oluşu bakımından övmüştür: O, insanoğlunun güvenliğini güçlü ve düzenli ordusuyla sağlar; yeryüzü tahtının sultanıdır; dostları mutlu, düşmanları üzgündür; bilgi cevherlerinin sarrafı, yetenekli ve zarif olanların yardımcısıdır; sapkınlıkları, zulümleri ve yalanları

⁸¹ Behiştî'nin de Leyla vü Mecnun mesnevisini Ahmet Paşa gibi, bağışlanmak ve eski itibarına kavuşmak amacıyla yazdığı düşünülecek olursa, onun eserinde böyle bir konuya değinmesi, sanatçıyı koruyuculuğu, bağışlayıcılığı ve cömertliği yönleriyle Fatih'i, II. Bayezid'e örnek göstermesi amacıyla da açıklanabilir.

(koğuculuğu) önler; şair ve yazarların gönüllerini cezbeder; göğsü (ya da yüreği) ilahi incinin istiridyesisidir; devlet makamı onunla şereflenir; iyilik ve cömertlik kaynağı olan II. Bayezid'in kapısına diğer ülkeler bağlılıklarını bildirirler; yedi iklimin kilidini açan ve altından, gümüşten mücevherleri layık gördüklerine verendir; savaşta hiddetlenince yeryüzünde insanoğlu bırakmaz; İslam dininin doğruluğunu savunan II. Bayezid'in övgüsüne kalemler yeterli gelmez; fetih ve zaferlerini, kılıcının aynasında Allah'ın yardımlarını dile getiren kimi ayetler sağlar; topluluk içinde ay gibi benzersiz (güzel ve gösterişli), savaş sırasında arslanı tutacak derecede güçlü oluşuyla da güneşe benzer; onun bedeni tepeden tırnağa iyilik ve güzelliştir; kulları onun cömertlik denizinde boğulmuşlardır; her kadın ve erkek, esirgeyen ve koruyan Allah'ın gölgesi olan II. Bayezid'in huzurunda duacıdır; Behiştî, II. Bayezid'in makamının "firdevs-i berîn" (yüksek cennet) ve namının sürekli olmasını diler. (155-192),

Behiştî, mesnevinin sonlarında yine II. Bayezid'e seslenir; kısa bir methiyeden sonra, on üç yaşından itibaren onun hizmetine girdiğini, hizmetinden ayrıldıktan sonra çok sıkıntılar yaşadığını belirtip ondan kendisini bağışlamasını ve tekrar hizmetine almasını diler; ayrıca hamse oluşturması için kendisine destek verdiği için padişaha şükranlarını sunar.⁸² (1822-1840, 1889-1936):

d) İranlı ünlü mesnevi şairleri; Firdevsî, Nizâmî, Husrev-i Dehlevî, Molla Câmi, Hâtîfî:

Behiştî, Leyla vü Mecnun mesnevisinde, Anadolu sahası Türk divan şiirinde ilk kez hamse tertipleyen şair olarak eserinde kendisini yer yer İranlı ünlü mesnevi şairleriyle karşılaştırır: Hamse sahibi olmanın verdiği coşkuyla, sanat kudreti bakımından Firdevsî'yi bile geride bırakmayı amaçladığını söyler⁸³ ; Hatîfî'yi ise küçümser. (1882, 1887),

⁸² Behiştî'nin; 1916-1929. beyitlerde Tanrı ile II. Bayezid'e aynı anda seslenmesi (deyim yerindeyse; II. Bayezid'i Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olarak yüceltmesi) dikkat çekicidir. Burada sanatçı, II. Bayezid'in çok dindar oluşunu dikkate almış gibidir. Öteyandan, 1824-1934. beyitler arasında Behiştî'nin II. Bayezid'den bağışlanmayı mı istediği, yoksa bağışlandıktan sonra şükranlarını mı sunduğu anlaşılamamaktadır. (Özellikle 1834 ile 1916-1917. beyitler arasında bu anlamda bir tutarsızlık sezilmektedir.)

⁸³ Ancak sanatçının, ömrünün son yıllarında yazmış olduğu manzum Osmanlı tarihinin, bu esere değinen bazı edebiyat tarihçilerinin değerlendirmelerine bakıldığında Firdevsî'nin Şeh-nâme'siyle karşılaştırılacak değerde olmadığı anlaşılmaktadır. -Örneğin, V.L.Menage, eserin İdris-i Bitlisi'nin (ö. 926/1520) Heşt Bihîşt'ini takip ettiğini ve o derecede önemli bir kaynak olmadığını belirttikten

Behiştî, İnan edebiyatının ünlü mesnevi şairleri Nizâmî, Husrev-i Dehlevî ve Molla Câmî'yi bu alanın üstatları sayar. Yer yer, kendi sanatçı kudretini ortaya koyma çabası içinde bu şairleri küçümser gibi görünse de, sonunda bu tür düşüncelerin insafsızlık olduğunu, bu şairlerin sanat kudreti bakımından olağanüstü başarılı olduklarını kabul eder. Behiştî; Nizâmî ile Molla Câmî'yi kendisine üstat saymakla birlikte, onları aşma isteğini de dile getirir. (91-94, 1878, 1879), Öteyandan Nizâmî, Husrev-i Dehlevî ve Câmî'nin erişilmez sanatçılar olduklarını söyleyerek, onların yolundan giderek çok değerli eserler ortaya koyacağına olan inancını belirtir. (203-206, 1868-1875, 1981-1993),

e) Türk mesnevi şairleri; Şeyhî, Ahmet Paşa:

Sanatçı, Şeyhî'nin Nizâmî'den yapmış olduğu çeviriyi(?) çok başarısız bulur, onun "Nizâmî'nin dizdiği mücevherleri beceriksizce kara toprağa saçtığını" söyler. (1874, 1875),

II. Mehmet (Fatih Sultan) döneminin kudretli şair ve veziri Ahmet Paşa, Fatih'in hışmına uğrayıp Bursa'ya gönderildikten sonra⁸⁴ Padişah tarafından kendisine Leyla vü Mecnun mesnevisini 'türkçe ile yazması' karşılığında yüz bin (altın, akçe-?-), sancak beyliği ve itibarının geri verilmesi önerilmiş; ancak, Ahmet Paşa yaratıcı yeteneği olmadığı için telif bir eser yazamadığı gibi, eseri tercüme etmeyi de başaramamıştır.⁸⁵ (1840-1872),

Behiştî eserinde aynı zamanda bir mesnevi şairi ve inşacı olarak kendisini övmekte, hayatı ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. (bkz. Behiştî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri)

sonra aynı zamanda biraz tumturaklı bir üslupla kaleme alınmış olduğunu sözlerine ekler.- (a.g.mad.)

⁸⁴ Sehi'nin ifadesiyle; "Padişahın özel haremindeki gözdelerinden birine aşık olunca, durumu farkedene Fatih, hocası olduğu için onu öldürmemiş, Bursa'da Muradiye tevliyetine (vakıf mütevelliliği, vakıf işlerine bakma görevi) göndermiştir." (Sehi Bey, Heşt Behişt, -haz. Mustafa İsen-, s. 54-56, Tercüman 1001 Temel Eser, İst., 1980)

⁸⁵ Sehi, Ahmed Paşa'nın, "nazmına çok çalıştığı", "nazmı, dizilmiş inci gibi olan" bir Leyla vü Mecnun mesnevisi yazdığını, ancak bu eserin kaybolduğunu yazmaktaysa da (a.g.e., s. 56) -Bu ifadelerden, eserin telif ya da tercüme olup olmadığı anlaşılamamaktadır.- M.Fuat Köprülü (M.E.B. İslam Ans., Ahmed Paşa -Bursalı- mad., C. I, s. 191) ve Günay Kut'un (T.D.V. İslam Ans., Ahmed Paşa -Bursalı- mad., s. 112) değerlendirmelerine uygun olarak Behiştî, Ahmet Paşa'nın böyle bir eseri yazmak bir yana tercüme bile edemediğini belirtmektedir.

f) Turre Çavuş: Fatih'in Ahmet Paşa'ya, Leyla vü Mecnun mesnevisini türkçe ile yazması karşılığında önerdiği yüz bin(altın, akçe -?-), sancak ve zi'âmetin kayıtlı olduğu "mişâl"⁸⁶ şairin kendisine veren devlet görevlisi. (1858-1859),

g) Peygamberler; Hızır, Süleyman, İsa (Mesih), Yahya: Mecnun'un, kabilesinden ayrılarak kırlara yönelmesi ile Hızır arasında bağ kurulmuştur. (931, 1319); II. Bayezid muktedir bir hükümdar olması dolayısıyla Hz. Süleyman'la eş değerde görülür. (1827); Hz. İsa, soluğuyla can bağışlayıcı özelliği dolayısıyla sözkonusu edilmiştir. (932, 1430) -Hz. Yahya da soluğuyla can bağışlayıcı olarak gösterilmişse de (425), aslında bu özellik Hz. İsa'ya aittir.-

h) Hükümdarlar; müluk-i Al-i Osman, Cemşid, Dara, İskender, Şeddad, şehler: II. Bayezid, kendisinden önce yaşamış Osmanlı hükümdarlarının onunla övündüğü bir hükümdar (1828), ayrıca kötülükleri, anlaşmazlıkları önlemesi ve eziyeti yok etmesi bakımından ikinci bir Dara ve zamanın İskender'i olarak nitelendirilmiş, yaptırmış olduğu görkemli yapılar dolayısıyla da Şeddad'la karşılaştırılmıştır. Öteyandan, Hz. Süleyman'a zamanının hükümdarlarının itaat etmeleri gibi, kendi zamanının hükümdarları da II. Bayezid'e itaat etmektedirler. (1828, 1823, 210, 1827) Bu arada II. Bayezid'in babası II. Mehmet (Fatih Sultan) de "zamanının Cemşid'i" olarak nitelendirilmiştir. (1842)

i) Dini ve tasavvufi kişiler; muvahhidan, gılman, ehl-i irfan, Külheni-i Lây-hâr: Leyla ile Mecnun çölde "tevhid edenlere (muvahhidan) yakışacak tarzda" bir sohbe koyulurlar. (1444); Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'unu "ehl-i irfan" dilinden düşürmez, cennetteki "gılman" bile onu ezberler. (1959); "Fikir ateşi"nin "akıl"ı parlatması gibi, "fırın (aşk)" da "gönül"ü "Külheni-i Lâyhâr" gibi yapar. (1980)

i) Anter:⁸⁷ Şah Nevfel, Anter'den daha güçlü bir insan olarak nitelendirilmiştir. (995),

⁸⁶ Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde (C. II, s.546, M.E.B. Yay., İst. 1993) "mişâl-i meymûn" terimi için şu açıklama verilmiştir: "Tuğra yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevki-i hümâyun, tevki-i refi', nişân-ı şerif-i âlişân-ı sultânî, nişân-ı humâyun, alâmet-i şerife de mişâl-i meymûn gibi tuğra yerinde kullanılırdı."

⁸⁷ Antere: "Muallaka şairlerinden; [...] Bu yiğit şair, ilerlemiş yaşına rağmen kendi kabilesi ile Tay kabilesi arasında çıkan bir savaşa katılmış ve savaş sırasında öldürülmüştür." TDV.İA, "Antere" mad., C. III, s. 237)

j) Mani-i Çin:⁸⁸ Leyla vü Mecnun mesnevisinin güzellikleri karşısında Mani-i Çin hayran kalıp Behiştî'yi alkışlayacaktır. (1837)

k) Diğer kişiler; sâhirler (büyücüler), sabbâg-ı felek (feleğin boyacısı): Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'u, Tanrı'nın sihrinin bir yansıması olarak, kıyamete kadar büyüclere örnek olacaktır. (1960); Feleğin boyacısı gökyüzünü boyayınca her taraf rengârenk olur. (1685)

3.2.6. Olaylar:

Mesnevîde az sayıda olaya yer verilmiş, ancak bunlar olabildiğince ayrıntıya inilerek -yer yer durum tasvirleriyle iç içe- anlatılmıştır. Behiştî'nin, Leyla vü Mecnun mesnevilerinde görülen pek çok olaya ya da olaylarda geçen ayrıntılara eserinde yer vermediği görülür. Örneğin, bu konuda yazılmış diğer pek çok mesnevîde görülen; Leyla ile Mecnun'un aynı okulda okurken birbirlerine aşık olmaları, Leyla'nın İbn-i Selam'la evlendirilmesi, Mecnun'un kılık değiştirerek Leyla'yı görmeye gitmesi, Mecnun'un babasının mezarını ziyaret etmesi vb. olaylar Behiştî'nin eserinde yoktur. (ay. bkz. Tasvirî Üslûp; Olay Tasvirleri)

3.2.7. Mekânlar:

Mesnevî'de olayların geçtiği mekân dolaylı olarak verilmiştir. Konunun Arap ülkelerinden birinde geçtiğini hikâyenin girişinde Mecnun'un kabilesinin kısa tanıtımından anlayabiliyoruz: "dimiş ki zemânile 'Arab'da - bir tâ'ife varidi tarabda" (214) Öteyandan, Şah Nevfel ile Leyla'nın kabilesi arasındaki savaştan sonra Leyla'nın kabilesinin sığındığı dağın Necd Dağı olduğu belirtilmiştir: "bir kûh idi Necd sa'b gâyet - me'menleri daği bi-nihâyet" (1131) Hikâyede bu iki ayrıntının dışında ayrıca, Mecnun'un hac amacıyla götürülmüş olduğu Ka'be'den genel olarak söz edildiği görülmektedir. (1210 vd.) Hikâyede bu ayrıntılardan başka, bilinen coğrafi mekân adı bulunmamaktadır.

Eser boyunca görülen bazı mekân tasvirlerinin, okuyucunun gözünde somut bir mekânı canlandırma kaygısından çok, kahramanların duygu ve düşüncelerini

⁸⁸ Mânî: "Meşhur Çinli nakkaş. 'Erteng', 'Erjeng' adlı eserleri meşhurdur." (Devellioğlu)

daha iyi yansıtılma amacıyla yapıldığı dikkati çekmektedir. Öteyandan, eserde mekân kimi bölümlerde masal tekniğinden yararlanılarak verilmiştir. (ay. bkz. Tasvirî Üslup; Mekân Tasvirleri)

3.2.8. Zaman ve Zamanın Kullanımı:

Mesnevîde klasik tahkiye tekniğine uygun olarak, olayların geçtiği zaman belli değildir. Bu bakımdan eser bir ölçüde masal kurgusuyla da benzerlikler taşımaktadır.

Eserin hikâye bölümünde olay zamanları farklı uzunluklarla verilmiştir. Kimi bölümlerde uzun bir zaman dilimi bir beyit içerisinde aktarılırken (bir ay uyumazam ola yılda), kimi bölümlerde kısa bir zaman dilimi yüzlerce beyit içerisinde verilmiştir (Leyla'nın Mecnun'la çölde bir gün içerisinde bir araya gelmelerinin anlatıldığı bölüm 259 beyit tutmaktadır.). Hikâye bölümünde "di'li geçmiş" ve "geniş zaman, geniş zamanın hikâyesi ile geniş zamanın rivayeti" daha çok kullanılmıştır. "Gelecek zaman" seyrek olarak kullanılırken, "şimdiki zaman"a hiç yer verilmediği görülür.

Mesnevîde zamanın kullanımıyla ilgili dikkat çeken özellikler şu şekilde sıralanabilir:

Zamanın kullanımı bakımından eserde yer yer "masal" özellikleri görülür: Mecnun'un kabilesi Âmirîler'in tanıtıldığı bölüm bir masal başlangıcını andırmaktadır; "dimiş ki zemânile 'Arab'da - bir tâ'ife varidi tarabda", "yoğ kârları meger ki işret - eylerleridi hemîşe şöhet" (214, 215),

Eserin çoğu bölümlerinde zamanın "genel ifadelerle" verildiği görülmektedir: "yoğ kârları meger ki işret - eylerleridi hemîşe şöhet" (215), "geh sayd idi işi gâh seyrân - geh mest olur-idi gâh hayrân" (249), "tâ şubh kılur enîn yeksûn" (500 b), "itmez olalı bizümle şöhet" (598 a), "ömri geçeridi miñnetile" (739 a), "bilmezdi bu râzi kimse evvel - her kişi işitdi bildi mü mel" (762), "her şeb gamuñile oldı yeldâ" (887 a), "başladı nevâ içinde destân" (957 b), "cün geldi zemânile mekâne - söylendi cihânda bu fesâne" (1143), "az kaldı ki ye'sile vire cân" (1144 b), "olmuşdı

temûz ü vaqt-i germâ" (1162 a), "hacc itdi vü döndi çâr-nâ-çâr" (1287 a), "bulmadı çü rûzgâre çare - âciz olup uydu rûzgâre" (1301), "geçdi bunuñ üzre hayli eyyâm" (1619 a), "hüznile geçüp bahâr-ı Leylî - ol demde olur hazâne meyli" (1729), "oldum gehî bay u gâh fakîr" (1932),

Eserin ancak birkaç bölümünde olay zamanı bir ölçüde belirlidir: "vardı hamel⁸⁹ e çü mihr-i tâbân" (927 a), "olmışdı temûz ü vaqt-i germâ" (1162 a), "çün ire hazân getürür ahzân" (1678 a),

Kimi bölümlerde, geçen zaman içerisinde olanların özetlenerek verildiği görülür: "bu mihnetile geçer zemân - çün şem' yanar dili vü cânı" (378), "olduğuça Şerife Kays mihmân - varup bulşurdı aña cânân" (556), "Leylî'ye buluşdırınca anı - gör hikmeti virdi ol da cânı" (1773),

Geçen zaman belirtilmeden ve o zaman dilimi içerisinde olanlar aktarılmadan anlatımın sürdürüldüğü görülür: "bir şubh Şerif olur revâne" (408 a), "ol şubh süvâre oldu Mecnûn" (451 a), "geçdi bunuñ üzre hayli eyyâm - gâyetde zâ'if olur gül-endâm" (1619),

Kahramanların geçmişteki hayat kesitlerinden bölümler verilir, kimi olaylar hatırlatılır: "vâlid degülüdüm iy perî-zâd - hem saña harîfidüm hem üstâd" (600), "didi beni bil ki ben Şerifüm - senüñle toğalıdan harîfüm, ömrüm geçübün senüñle hep - idinür idük çibuğı merkep" (1659, 1660),

Gelecekte olacak kimi olaylar sezdirilmiş, gelecekle ilgili ifadelere yer verilmiştir: "bilmez dağı kim sipihr-i gaddâr - yüz döndiricek olup cefâ-kâr" (270), "bir eyleñ ikimüze mezânı" (1754 b),

Hikâye zaman zaman, diyaloglar aracılığıyla düzenli bir akışla verilmiştir: "hem-hâbe iken Kerfme dildâr - bu sırrı kılar Şerife izhâr" (403 vd.), "karşulayup itdi halka ikrâm - şadra geçürür iderler ârâm" (675 vd.),

Zaman bildiren unsurlar sanatlı bir anlatımla verilmiştir: "bir şubh süvâr-ı mihr-i tâbân - hink-i felegile itdi seyrân" (439 vd.), "çün ire hazân getürür ahzân -

⁸⁹ Hamel burcu: kuzu burcu; Mart'ın dokuzu (Devellioğlu)

kendünün añar hazânın insân", "hüznile geçüp bahâr-ı Leylî - ol demde olur hazâne meyli" (1678, 1729),

Zaman bildiren unsurlar psikolojik durumlar aracılığıyla verilmiştir: "maşşer günü gibi iy dil-ârâm - uzun görünür gamile eyyâm" (886 vd.),

3.3. Dil ve Anlatım (Üslûp) Özellikleri:

3.3.1. Dil ve Anlatımın Genel Özellikleri:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi döneminin genel özelliğine uygun olarak, rahat anlaşılır bir türkçeyle kaleme alınmıştır. Asıl XVI. yy'dan başlayarak Osmanlı türkçesinde ağırlık kazanacak olan arapça ve farsça sözcüklerin kullanımı bu eserde, anlaşılmayı engelleyecek düzeyde fazla değildir. Eserde zaman zaman oldukça yalın türkçe ifadelere de rastlanmaktadır.

3.3.1.1. Anlaşılabilirlik, Akıcılık, Süslü Anlatım, Anlatımın Yoğunluğu vb. Bakımlardan Dilin Kullanımı:

a)Eserin genelinde anlaşılabilirlik bakımından üç tür anlatım görülmektedir:

Hikâyeden önceki bölümde (tevhid, münâcât, na't, medhiye, fahriye; 1-212. beyitler) yer yer kullanılan arapça ve farsça sözcük ve tamlamalar anlatımı ağırlaştırılmaktadır:

erķâm-ı huşûş-ı ğayrı ma'dûd
aķşâ-yı merâm-ı cümle mevcûd (36)

fettâh-ı kilîd-i heft-iķlîm
ķassâm-ı cevâhir-i zer ü sîm (161)

evreng-dihi serîr ü dîhîm
dârende-i milk-i heft-i klîm (166)

Hikâyede ve sonrasında genel olarak rahatça anlaşılabilir bir türkçe kullanılmıştır:

dimiş ki zemânile 'Arab'da
bir tâife varidi tarabda (214)

yok kârları meger ki 'işret
eylerleridi hemîşe şöhet (215)

yatup uyuyup içüp yimezdi
kimesneye râzını dimezdi (355)

çün 'işmetile ola meveddet
incecük uzun olur maḥabbet (421)

ḫalümden eger şorarısañ sen
sen nice iseñ bil eyleyem ben (859)

ḫandilde ḫalmadı daḫi yaḡ
ben gıtdüm ü sen cihânda ol saḡ (1599)

bir türbe yapup ol iki yâre
başladı bu ḫalk ḫ u zâre (1775)

bildüm anı kim cihânda âdem
biñ yaşasa gelmez aña bir dem (1894)

Mesnevinin büyük bir bölümünde çok sayıda Türkçe sözcük kullanılmış olması anlatımı daha akıcı ve anlaşılır duruma getirmiştir. Bu sözcüklerin bir bölümü gerek anlam, gerekse sesletim yönünden bir değişikliğe uğramaksızın günümüzde de kullanılmaktadır: **acı** (1698), **ağız** (1733), **añ-** (1189, 1678, 1992), **ancaḡ** (1654, 1934), **arı -temiz..-** (1745), **bel** (1597), **beñiz** (1702), **benlik** (83), **beñize-** (560), **beñizer**

(1699), **biñ** (1904, 1943), **bit-** -bitki: yerden çıkmak, yetişmek- (1804), **boz-** (1874), **çağ** -zaman, mevsim, devir..- (269), **çek-** -sıkıntı yaşamak- (1901), **çok** (1890), **damar** (73), **deñiz** (1921), **dil** -lisan- (1840), **dip** (1885), **doğun-** (1699), **döşe-** (1682), **döşek** (1672), **esirge-** (1228, 1480), **göñül** (892, 1810, 1933), **göster-** (1865), **gözet-** -beklemek, bakmak, ummak- (1785), **gün** (886), **gündüz** (738), **iç** (1689), **ilet-/ilt-** (651, 1150, 1156, 1859), **incin-** (1189), **incit-** (1650), **iş** -durum..- (1830), **işit-** (1360), **iz** (1985, 1986), **kan** (1904), **kişi** (1873, 1893, 1919), **kul** (685, 1832, 1838, 1895, 1897, 1900, 1927), **meger** (1911, 1953), **nesne** (1675, 1779, 1931), **nice/niçe** (543, 1665, 1964), **şakın-** (1810), **şan-** (1675, 1978), **sök-** (1106), **sarmaş-** (479), **şu** (1994), **sür-** (1985, 1986), **sürme** (1738), **ulan-** (1444), **uyar-** (1548), **uzun** (886), **yağ** (1170, 1599), **yağa** (1770), **yalan** (1906), **yalvar-** (1668), **yañ** (547, 864), **yaraş-** (1917), **yas** (1697), **yeg** (1898), **yer** (1826), **yıl** (887), **yine** (1856, 1861, 1907), **yum-** (369), **yürek** (1181) (ay. eser boyunca çok sık kullanılmış olan; **al-**, **bağ-**, **düş-**, **git-**, **tut-** vb. eylemler)

Hikâyeden sonraki bölümde (sanatçının dünya ve hayatla ilgili değerlendirmeleri, Padişah'a seslenme ve eserin övgüsünün yapıldığı hatime; 1779-1995. beyitler) anlatım ilk iki bölümden izler taşır; genelde rahat anlaşılır olmakla birlikte, kimi bölümlerde süslü bir dil kullanılmıştır:

her nesne ki âhîri fenâdur
terk it ki gerek olan beğâdur (1779)

bir silsiledür gider bu insân
insân kimi vü kimisi hayvân (1799)

her mîvesi bir hayâl-i rengîn
her lafz-ı faşîhi verd-i nesrîn (1940)

yok bâğ-i cinân mişâl hân
nev-bâve-i gaybdur şimârı (1941)

b) Bazı bölüm girişlerinde süslü anlatım:

ol server-i 'âşıkân-ı ruh-zerd
ser-defter-i 'ârifân-ı dem-serd (343)

sultân-ı sipah-ı şubh-ı hîzân
ser-leşker-i hayl-i eşk-i rîzân (344)

mizmâr-ı muğanniyân-ı feryâd
meftûn-ı nigâr u zâr u nâ-şâd (345, vd.)

c) Anlatıma akıcılık kazandıran, benzer dizelerden oluşmuş beyitler:

'âşıklara ol virür belâyı
şâdıklara ol virür şafâyı (42)

her ğamzesi sihriyile ğammâz
her turesi mekriyile tannâz (301)

bir seyl ki başlar ide ğaltân
bir baħr ki mevci ola tûfân (1036)

seyr eylemezidi merg-zârı
geşt eylemezidi çeşme-sârı (1408)

d) Aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla vurgulu anlatım:

bilsem ne ğamıyle olduñ efkâr
bilsem ki ne derd kıldı bîmâr (576)

bilsem ki perî mi eyledi rîv
bilsem ki zarar mı eyledi dîv (577)

e) Kimi yerlerde anlatımı güçlendiren ikilemeler ve pekiştirme sıfatları:
evveline evvel (847), toptolu (1688), dâne dâne (1692), giyüp giyer (1694), bes berâber
(1714), olmalı oldu (1730), .. kimi .. kimisi .. (1799), .. kıanda .. kıanda .. (1868), .. ya ..
(1868), .. itmeyüp itmek .. (1899), .. olup ola .. (1950)

f) Eserde yer yer, az sözle öz ve yoğun bir anlatım:

biñ silsile ger olursa mümted
mebde' ola cümlesine ser-ḥad (51)

nevmîd oluban dilile cândan
geçmişidi kevn-ile mekândan (366)

biñ nâzile serv-i lâle-ruḥsâr
toprakdan anı götürdi gül-vâr (485)

g) Eserde genellikle başarılı ve akıcı bir dil kullanılmış olmakla birlikte, sanatçının kimi yerlerde düzyazıyı andıran kuru anlatıma düştüğü, sözdizimini zorladığı, eksik ya da eksilteli anlatıma başvurmak zorunda kaldığı görülmektedir:

I- Kimi beyitlerde, düzyazıyı andıran kuru anlatım:

çün gördi kelâmı cümle menḳûl
yanında zarûrî oldı maḳbûl (1042, vd.)

şu gibi sebîl-i şerbet itdi
bu bezl-i zerile ḥacca gitdi (1202, vd.)

vehm eylemedi Şerîf vardı
Mecnûn'ı aralarında gördi (1760, vd.)

II- Büyük ölçüde aruza uydurma kaygısıyla, kimi yerlerde sözdiziminin zorlanması:

ol ḡonce-lebi ki baña şorduñ
beñzer ki bize gelürdi gördüñ (396)

aldı eline devât u ḥâme
yâre ki yaza firâḳ-nâme (764)

tolmişidi çeşmi 'abherüñ ḥâb
pür câmı şaḳâyıkuñ mey-i nâb (967)

elde büyüyen meşelde bu var
meşhûrdur olmaz esb reh-vâr (1884)

III- Kimi yerlerde eksik ya da eksilti anlatım: dâmâd(ı) olasin ol 'arûsuñ (663), mîrân-ı kabîle (?) bindi yeksân (671), Leylî(nüñ) pederi görür bu hâli (674), âkıbet(-i) kâr (753), gelmek bize sen velîk müşkil(dür) (761), evvelden arada var (ise) maḥabbet (1027), terk eyledi şehri tutdı şahrâ(yı) (1319), 'ıškuñdan ölince(ye dek) gelmezem vâz (1579), ğusl-i kefen eyleyem ki (ola) tâ pâk (1605), bilemedi n'eydügi(n) kelâmın (1628), ğâlib(a) (1696), yüz biñ (ağçe, altın -?-) (1856), şad hezâr (ağçe, altın -?-) (1862), kemâ-hi(ye) (1917, 1924), gelince(-ye kadar) (1923), ölince(-ye kadar) (1935), bulınca(-ya kadar) (1976)

3.3.1.2. Halk Söyleyişleri ve Geleneksel Anlatım Özellikleri: Behiştî, eserinde halk söyleyişlerine ve geleneksel anlatım özelliklerine geniş yer vermiştir. Bu durum eserin anlatımına anlaşılabilirlik ve somutluk kazanma bakımlarından katkıda bulunmuştur. Bu anlatım özelliği, eserin büyük ölçüde Türk anlatı geleneğinden etkilenmiş olduğunu da göstermektedir.

Halk söyleyişine yakın dil kullanımı⁹⁰ : bes dillü dilünce cümle eşyâ (63), koma beni perde içre maḥcûb (81), inceçük uzun olur maḥabbet (421), 'ahd eyledi pes ol iki cânân (493), de bafia anuñ da çâresi var (582), benüm iki gözüm (827), sen sevdüğüm ol hele selâmet (830), hâlümnden eger sorarısañ sen - sen nice isen bil eyleyem ben (859), bir ay uyumazam ola yılda (887), hicrânun olup zamâni kûtah - vasl ide ümîdimüz var Allah (911), iy birâder (968, 1651, 1673), ceng idem akınca anda kanum (1047), yok nesne içün revâ degül kan (1063), ben-dahi varam (1065), şimden girü (1282, 1552, 1606), bu ne ğam olur ne'üzübillah (1304), biri birin "birbirini" (1375), lutf eyle, esirge sen efendi (1480), minnet Hak'a kim yüzünü gördüm (1538), Allah ne mübârek oldı hâbum (1539), ben beni kodum bana ne o bu (1652), gün ğarbda.. (1751), yazdum hele.. (1881), ne fâyide ide kurı inkâr - ortaya getir senün de neñ var (1966)

Geleneksel anlatım unsuru olarak kullanılan sözcük, sözcük öbekleri ve cümleler: eyâ (506..), meger (946), pes (432..); ola ki / ola kim (46; 74, 83), fikr eyle

⁹⁰ Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisindeki, halk dilini yansıtan bu söyleyişler, bu eserle hemen hemen aynı dönemde yazıya geçirilmiş olan (XV. yy sonları) Dede Korkut Kitabı'ndaki üslubu çağrıştırmaları bakımından da ilgi çekicidir.

(53), ammâ ki (562, 1910), çâre ne velî (627), illâ meger ola (694), her nice ki, yok çâre ki (792), geh gâh (808), veh ki (809), şöyle ki, meger (946), az kaldı ki (1144), şu dem, dinile (1515), her ne deñlü (1645), ya'nî ki (1680), şol resme (1740), gör hikmeti (1773), ben kanda vü kanda ol (1993); dimiş ki zemânile 'Arab'da - bir tûâife varidi tarabda (214), bir gün ideridi Qays seyrân (279), ne meh ki cihânda yok nazîri (280), nazar eyle hâlimi gör (544), böyle diyüp ağlar idi (550), geçdi bunuñ üzre hayli eyyâm (619), var idi kabîlesinde bir mîr (994), geldi ki diye nedür hikâyet - gördüklerini ide rivâyet (1772), ehli bunuñ az olur cihânda - Aħmed idi şâ'ir ol zemânda (1845),

3.3.1.3. Sanatçıya Özgü Dil ve Anlatım Özellikleri: Eserde yer yer, sanatçıya özgü dil ve anlatım özellikleri de görülmektedir. Bu anlatım özellikleri daha çok sanatçının konuşma dilini andıran doğal bir anlatıma yöneldiği, ayrıca aruzda zorlandığı kimi beyitlerde karşımıza çıkmaktadır:

işitdiyise anı ne 'âbid
gördiyise anı kanķı zâhid (1154)
ya'nî ki çü yok karar-ı 'âlem
bâri n'içün ola yâr derhem (1723)

tercüme nedür ben idem anı
îcâd ile pür kılam cihâmı (1879)

vardur buña bir daħi nazîre
olur çırâğun dibi ki tîre (1885)

3.3.1.4. Çeşitli Sözcük Kullanımı:

Mesnevi, çeşitli sözcük kullanımı bakımından zengindir. Behiştî eserinde döneminin konuşma ve yazı dilinde kullanılan Türkçe sözcüklere geniş yer verirken, kimi arkaik Türkçe sözcükleri de bir ölçüde kullanmıştır. Eser bu bakımdan dil çalışmaları için de bir kaynak olabilecek niteliktedir.

Öteyandan eserde, Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanımında da gözle görülür bir çeşitlilik sözkonusudur. Bu durumu, eserin yazılmış olduğu dönemin (XV.

yy sonu - XVI. yy başları), klasik Türk edebiyatında Arapça ve Farsça sözcük kullanımına ağırlık verilmeye başlanan bir dönem oluşuyla açıklayabiliriz.

a)Arkaik ve Eski Anadolu Türkçesini yansıtan sözcükler:

açuk: açık (1190)

ağırd-: aklaştırmak, beyazlatmak (1695)

ağızlık: başlangıç (560)

alivire ("dad"ını): alsın (1046)

arada: aralarında (1863)

aradağı: aradaki (1446)

aşağa: aşağı (1689),

ayruk: başka, diğer; artık, bundan sonra..(494, 719, 1558)

bafla-: yüksek sesle bağırarak (1341)

barç-: bırakmak, salıvermek, sarkıtmak (1190)

bay: zengin (1932)

bencileyin: benim gibi (1490)

berk: sağlam, sıkı, kuvvetli; sert; şiddetli; hızlı (630)

bol-: olmak (1640),

buluşdur-: ulaştırmak (1773)

ciger: yürek (885)

çekin- (sürme): sürmek (1738)

çınrat-: çınlatmak, ses çıkartmak (1758)

çırâğ: ışık, kandil (1885)

çoğa: çok, çok bulunur (611)

deñe-: gözetmek, gözlemek (1963)

dilbir it-: gönül birliği içinde olmak (1075)

dillü dilünce: hal diliyle (63)

diri: bahşiş; devşirme (684)

divşürmek: derlemek, toplamak.. (915)

döyme- : dayanamamak (330, 1174)

dün: gece (1165, 1310)

er: kişi (1651),

esirge-: korumak; acımak (1228, 1480)

eyü (627)

- geyür-: giydirmek (1068)
gider-: uzaklaştırmak, defetmek.. (1221)
ırağ: "uzak" (1626)
içre: içinde, arasında, içine.. (1515, 1959)
idin-: edinmek, kendi için yapmak (1553, 1844, 1889)
il: yabancı, başkası (1969)
iñen: çok, pek çok.. (623)
iñende: çok, pek çok.. (907, 912, 1052)
ir-: erişmek, ulaşmak; geçmek (1653, 1667, 1887, 1913, 1919)
iriş- (1669, 1878, 1924, 1937)
işbu: bu, işte bu (1527, 1957)
iydin-: sürekli yapmak -?- (1647)
kamu: bütün, hep, her; herkes (670, 694, 1000)
kanda: nereye, nerede (1309, 1755, 1756, 1798, 1868,1993)
kanniş: naz, eda, fitne (304)
kazan: ne zaman; nasıl (901, 1870)
kandalığı: nerede olduğu (1386)
kanı: nerede, hani (1798)
kankı: hangi (1154, 1811)
kapu: kapı (1828)
katı: çok; ağır; sert, kırıcı (664, 1739)
kemüg: kemik (1743)
kendü: kendi, kendisi (1678, 1807, 1812)
kendüzi (kendi özi): kendisi (1382, 1800)
kıyaki- : korku vermek (293)
kız-: ısınmak, kızarmak (1746)
kızın-: ısınmak (1582)
kimesne: kimse (1491, 1494, 1919, 1978)
kimin: kimini, kimisini (849)
ko-: bırakmak (1652, 1753, 1754, 1813, 1834, 1890, 1971)
koç-: kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak (1761)
kırı: boş, gereksiz (1966)
neñ: neyin (1966)
niçe bir: daha ne kadar (1227, 1602)

n'idügi (ne idügi): ne olduğu (1967)
oķu- (destan): söylemek (1717),
öñünce: önünden, önü sıra (1719)
öñürdi: önce, daha önce (1570, 1794)
taşra: dışarı (1165)
sögürmek: haşlamak, azarlamak.. (809)
şimden girü: bundan sonra, artık (1552, 1606),
şol: şu, o (1921, 1970)
şoldenlü: o kadar (çok) (1204)
tapu: huzur; makam; zat, zat-ı ali, hazret; hizmet.. (509,
1648, 1829)
taş: "dış" (1689)
ton: elbise; renk (1807)
tur-: durmak, var olmak (1949)
uğrat-: maruz kılmak, duçar etmek (1900)
ur-: vurmak (1840, 1882, 1912, 1981)
usa (ma'lum -) : ise (881)
uyar- : uyandırmak (1548)
yaluñuz: yalnız (1753)
yapış-: tutmak; sığınmak (1646, 1914)
yoldaş: arkadaş (426)

hArapça ve Farsça sözcükler ve bunların kullanım sıklıklarına baktığımızda⁹¹,
eserin konusuyla bağlantılı "cân, 'ışk, sevdâ, nâz, 'âşık, dildâr, cânân, nigâr, üftâde,

⁹¹ 135: cân, 90: 'ışk, 60-(ve üzeri): Mecnûn, cihân, 50-: nâz , râh, 40-: 'âlem, velî, Leylî, 30-: 'âşık, çâre, bâd, nigâr, -dâr, ânî, izhâr, Şerîf, 20-: murâd, belâ , dermân , hayâl, âdem, hemîşe, sevdâ, pây, şâh, velîk, âhir, insân, cemâl, cemî', hevâ, zebân, sahrâ, zarûrî, maksûd, sâdik, 10-: dehân, nâme, ruhsâr, vücûd, eyâ, -gî, kûh, zîr, bahâne, karâr, nişân, tâc, za'if , âteş, hayrân, mecmû', misâl, 'ömr, sipâh, -vâr, âlî, âyine, mecnûn, revân, rûz, sultân, zemân, 'akl, dildâr, kabîle, ma'ni, mahzûn, -nâk, sâye, selâm, ziyâde, cûş, esîr, h'âb, 'îd, lâyık, nâ-çâr, şâh, vefâ, âdemî, ammâ, eflâk, emîr, -gûn, hâme, hezâr, hiç, imkân, -kâr, ma'lûm mânend, ma'sûk, mezîd, -rû, rûşen, sa'y, visâl zemîn, 'adû, efgân, firâk, hõş, kenâr, tab', tîğ, âh u zâr, ahvâl, dâná, dil-dâde, fakîr, fesâne, fi'l, gûş, hâne, hâsıl, hâşâ, idrâk, ilâhî, kemâl, -nâ, safâ, seyrân, süvâr(e), kemân, şemsîr-şimsîr, 'uşşâk, -zâd, 9: 'ahd, âzâd, bahâr, berâber, bîmâr, cânân, dâyim, deryâ, devrân, dimâg, feryâd, hayvân, hûn-, ihsân, kâmil, mahbûb, melâl, -rîz, serîr, sühan, 8: 'âciz, 'anber, -bâz, câhil, cevâhir, cünûn, dirîg, du'â, düşvâr, -efgâr, gedâ, güftâr, hazîne, Hudâ, 'ilm, 'îş, ma'mûr, sinân, tekrâr, tûfân, üstâd, zencîr, 7: âşiyân, cûd, divâr, efsâne, -gâh, handân, hûb, Kerîme, la'l, makbûl, matlûb, mecâl, meftûn, meşhûr, sadâ, -sâz, şeydâ, tâbân, vâdî, vuhûş, yeksân, 6: âgâh, -ârâ, bâlîn, -bû, cebîn, çerâg, dîde, dõst, -efşân, eş'âr, eşyâ, eyyâm, -feşân, giryân, hazân, hemîn, hirgâh, ihtiyâr, inkâr, -istân, -kâm, kâsid, kassam, kûtah, mâtem, mâyil, mekân, mergûb, miskîn, mübtelâ, nihâl, nûş, peymân, rencûr, sibâ',

dôst; murâd; belâ, feryâd, şeydâ, giryân, perîşân, hayrân, me'yûs, zevâl, magmûm, remîde; dermân, tesellî, pâyân, tiryâk; hayâl, cemâl; sahrâ, seyrân; 'ahd, efsâne, eş'âr; ilâhî, mecâzî, pinhân, kerâmet" vb. sözcüklerin oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan, kimileri yine eserin konusuyla bağlantılı (cefâ, 'irfân, kühsâr, mahcûb, enîs, nidâ, yaban vb.) olmakla birlikte, çok sayıda sözcüğün eser boyunca bir kez kullanılmış olduğu görülmektedir: 'âcil, hakâyık, ma'ârif, mi'mâr, nücûm, siyâset, tercemân, tirâş, zülâl vb. Bir kez kullanılan sözcüklerden önemli bir bölümünün, bir alanla ilgili terim vb sözcükler olduğu dikkati çekmektedir: bürhân, temsîl, da'vâ, vekîl; müntehâ, evliyâ, tarîkat, ikrâr; harâm, şehâdet; belîg; iksîr vb.

Behiştî, mesnevisinin ana konusu olan mecazi ve ilahi aşk ile ilgili sözcüklere geniş yer verirken, divan şiirinin pek çok mazmun ve kavramını da eserinde büyük bir çeşitlilik sergileyecek oranda kullanmıştır. Bu unsurların kullanım sıklığına bakıldığında (cân, 'ışk, 'âşık, nâz vb.) eserin konusuyla doğrudan ilgili sözcüklere büyük bir ağırlık verildiği ve önemli bir bölümü bu ana konuyu pekiştiren pek çok sözcüğün (insân, cemâl, hevâ, hayâl, murâd vb.) geniş bir çeşitlilik içinde kullanıldığı görülmektedir.

Behiştî'nin, eserinde çok sayıda Türkçe sözcüğe de yer vermiş olmakla birlikte, konuyu belirleyen ve konunun gelişimini yönlendiren terim ve kavramların tamamına yakını Arapça ve Farsça sözcüklerden seçtiği dikkat çekmektedir ('ışk, sevdâ, hevâ, cân, hayâl, visâl, ruhsâr vb.). Bu durum, Anadolu'da gelişen yazılı Türk edebiyatının Arap ve Fars kültürleri etkisinde XV. yy sonunda artık önemli ölçüde klasik edebiyat durumuna gelmiş olmasıyla açıklanabilir.

3.3.1.5. Atasözleri, Özlü Sözler ve Deyimler:

Ağırlıklı olarak "mecazi ve ilahi bir aşk"ı konu alan eserde, daha çok sosyal ve ahlaki içerikli eserlerde karşılaşılan deyim ve atasözlerine geniş yer verilmiş

siyâh, tahrîr, teskîn, üftâde, üstüh'ân, vahşî, vâsıl, Yezdân, zîbâ, 5: 'abher, âf-tâb, 'âm, 'arş, âvâz, 'azîz, -bân, bünyâd, câvidân, cinân, dünyâ, -efrâz, elfâz, encâm, -engîz, fermân, hakîkî, helâk, hicâb, hicrân, hurûş, ihyâ, 'işret, jâle, letâfet, libâs, mir'at, müjgân, nâ-dân, nâle, ni'met, niyâz, Nizâmî, pâyê, penâh, sahâ, -sitân, şefî, tâ'at, tâkat, tâlib, tâvus, tâze, tenhâ, terâne, tesellî, tezyîn, za'f, -zâr (Daha az kullanılanlar burada gösterilmemiştir.)

olması dikkat çekicidir. Bu durumu, XIII-XV. yy Anadolu sahası divan şiirinde atasözleri ve deyimlere geniş yer verilmiş olmasıyla bir ölçüde açıklayabiliriz.

Behiştî'nin atasözleri, özlü sözler ve deyimlere eserinde bu kadar çok yer vermiş olması, anlatıma doğallık katma, kanıt getirme, vurgulama, pekiştirme ve somutlaştırma çabasıyla da açıklanabilir. Sanatçı, önemli ölçüde halk kültüründen kaynaklanan bu sözlerin yardımıyla anlatıma kolaylık kazandırmış ve konunun akışı içerisinde genellemelere gidebilmiştir.

Sözkonusu atasözleri, özlü sözler ve deyimlerin önemli bir bölümü konuya uygun olarak "aşk" ile bağlantılıysa da, sanatçının aşkın yanı sıra hayatla ilgili daha pek çok ayrıntıyı bu sözlerle, "hikemî" bir tarzla değerlendirdiği görülmektedir.⁹²

a) Atasözleri ve Özlü Sözler:

Eserde kullanılan atasözleri ve özlü sözlerin konularına göre sayısal dağılımları: aşk; 11, güzellik; 4, ölüm; 4, sıkıntı; 3, sabır; 3, dünyanın acımasızlığı; 2, güç - kudret; 2, akıl; 2, gerçek; 2, diğerleri 1'er kez.

I- Aşk ile ilgili olanlar:

Âdem gördüğüne meyl ideydi, cümle 'âlem maḥbûb(ı) olurdu. (İnsan her gördüğüne gönül verseydi, tüm insanlar onun sevgilisi olurdu.) (625),

Dilden dile revzen -vardur-. (Gönülden gönüle pencere vardır.) (797),

Her şey' ki vücûdı var durur, anuñ sücûdı bir dilberedür. (Varolan her şey bir güzele bağlanır) (645),

⁹² Tanrı'ya, hükümdara, geleneklere önemli ölçüde bağlı, aynı zamanda ılımlı ve hoşgörülü, ancak çevreden gelebilecek kötülöklere karşı tedbiri elden bırakmayan bu tutumuyla sanatçı, içinde bulunduğu kültürün pek çok insanı ve sanatçısıyla olduğu gibi, XVII. yy'ın "hikemî" tarzda önemli temsilcisi Nâbî ile de ortaklıklar taşımaktadır.

(İşk) bâzâr(ı) bîfî câne girân degül. (Aşk, güçlükler ve sıkıntılarla doludur) (272),

‘İşk, çün göñül esîri ola, emîri ‘abdına esîr ider. (Kuluna aşık olan emir, onun tutsağı durumuna düşer) (641),

Kişiye çü dilberi yâr ola, anuñ işine düşvâr dinür mi? (755),

II- Güzellik ile ilgili olanlar:

Cebînde eger dü ebrû olmasa, eger meh-rû olursa zişt olur. (Bir kişinin alnında iki kaşı olmasa, güzel de olsa çirkin görünür) (698),

Hâk her nice güli bitürse, hâr-ı ğamile dilin çâk ider. (Toprak, gülün yetişmesini sağlarsa da, daha sonra sıkıntı dikenleriyle onun gönlünü yırtar. -güzelliğin geçiciliği-) (1804),

Tıfl, ger zişt, ger hûb ola, her şahsa lafîf ü mergûb gelür. (Küçük çocuk, çirkin bile olsa herkese şirin görünür) (1987),

III-Sıkıntı, dünyanın acımasızlığı ve ölümle ilgili olanlar:

Her nesne ki ‘arzi pâ-mâl ide, dânâya zarûrî imlâl virür. (Varolan her şey, derin bilgi sahibi olana usanç verir) (1931),

Âdem çâhe kaçdıyle düşer mi, yoldur ‘âlem zarûrî getürür. (İnsan kendi isteğiyle zor duruma düşer mi, hayatta zorluklar her zaman vardır) (650),

(Sipîhr-i ğaddâr) bed-mihrdür, âdeme kîn ider; gehî şâd ü ğâh ğam-ğîn eyler. (Dünya insana karşı acımasızdır, kimi zaman mutluluk, kimi zaman sıkıntı verir) (271),

Cihâne gelen, elbette gider. (Doğan her canlı mutlaka ölecektir) (1906, ay. 649),

İnsan girizân olmağıle mevtden hâlâş olamaz. (1792),

Mevt kârı nevbet iledür. (Sırası gelen ölür) (1791),

IV- Akıl, gerçek, bilgi, nicelik, olgunluk (kemâl), öz - biçim ve neden - sonuç ile ilgili olanlar:

Âdem ‘aklıyle akreb olaydı, felâsife muğarreb olurdı. (İnsan gerçeğe akılla ulaşabilseydi, bu işi filozoflar çoktan başarırlardı) (275),

Âkil mürted ola mı, kâmil câhil işini ide mi? (Akıllı kişi dininden döner mi, olgun olan, cahilin yaptığını yapar mı?) (1252),

Fikr âteşi mağzı revğan eyler. (Fikir ateşi, akılı parlatır -işletir, tutuşturur-) (1980),

Hurşîde zücâc hâyil ola mı? (Cam, güneşi kapatabilir mi? -Güneş balçıkla sıvanmaz-) (1238)

Vâle âftâbı setr ide mi? (Serab güneşi kapatabilir mi? -Güneş balçıkla sıvanmaz-) (1496),

Kişi dânişde tûvânâ gerek. (Kişi bilgi bakımından güçlü olmalı) (43),

Ummân bir kıatre yaşı nîde? (Okyanusun yanında bir damla gözyaşının sözü mü olur?) (864),

Kim(i) mey sever ü kimisi zer-dost, kimi magz(ı), kimisi post(ı) ister. (Kimi içkiyi sever kimisi parayı, kimi öz'ü, kimisi makam'ı ister.) (71),

Çirâğuñ dibi fîre olur. (Mum dibine ışık vermez) (1885),

Elde büyüyen esb rehvâr olmaz. (Başkaları tarafından yetiştirilen at -yeni sahibine karşı- hırçın olur.) (1884),

V- Ömür, güç - kudret, birliğin gücü, sözün değeri, nefsi altetme, mutluluğun geçiciliği, kadınların kötülüğü, çocuk - ana baba, usta - çırak, uygunluk, görelilik, ayrılık, çaresizlik, kader, vefa, sabır, emek ile ilgili olanlar:

Âdem cihânda biñ yaşasa, aña bir dem gelmez. (Ne kadar uzun yaşasa da, ömür insana çok kısa görünür) (1894),

Âdem kıadir olsa şâh-ı ‘âlem olurdı. (Elinden gelse, insan kâinâta hükmeder.) (646),

Bir pâyile refîâr hîç ola mı, ya bir dest şan‘at izhâr ide mi? (Bir ayakla yürünür, bir elle doğru dürüst iş yapılabilir mi?) (697),

Kelâm, kıadrin zâhir ider. (Söz, değerini kendisi ortaya koyar. -Ayrıca açıklamalara vb. gerek yoktur.-) (1973),

Er, nefis ejderini zebûn ider. (Yiğit kişi nefisini alt eder.) (1350),

Âdem her kıanķı murâda irse, ğâyetde sürûr bir dem ola. (İnsanın mutluluğu çok kısa sürer) (1811),

Civânuñi ölümi ekşer zenden. (Delikanlıların ölümü genellikle kadınlar yüzündendir) (620),

Evlâd olur kışıye ekbâd. (Çocuklar ana babalarının gözünde ciğerleri gibidir -çok değerlidir-.) (575),

Üstâd nümûne ola, ehline bünyâd yesîr olur. (Usta yol gösterince, onu izleyen kişi işi kolayca yapar) (206),

Ğilmân ger hûra hem-hûbe ola, cemî‘ insân ma‘kûl görür. (Gilmanın huri ile birlikte uyuması gayet olağandır.) (703),

Derd-i derd-mendân bilinmese, işiden kimesne handân olur. (Kişi, karşısındakinin sıkıntısını kendisi bizzat yaşamamışsa anlayamaz) (1491),

Hicrânıla belâ-keş kalmadın(sa), âteş remâd ide, yegdür. (Ayrılık sıkıntısını çekmektense, yanıp kül olmak daha iyidir) (1898),

Eli ayağı kûtâh olanufî, ayağı bağı bifi dürlü olur. (Çaresiz olana, her şey ayak bağı olur) (1522),

Muqadder işde tağyîr olmaz. (Kaderi değiştirmek mümkün değildir.) (654),

Peymân bozanda îmân olmaz. (Sözüne bağlı olmayanda iman aramak boşunadır.) (712),

Âdem murâda şabr ile irer. (Sabırla isteğe ulaşılabilir.) (754),

Belâyâ tedbîr şabr eylemedür. (Felaket karşısında sabretmekten başka yapacak şey yoktur.) (1501),

Sa'yile kişi murâda irmez. (İnsan çalışarak, -her- istediğini elde edemez) (1919),

b) Deyimler:

Eserde "sıkıntı, ölüm, aşk, mutluluk, uzlet, güzellik, coşku, söz - şiir vb., vefâ, dostluk, ayrılık, hayal" ile ilgili olanlar başta olmak üzere, çok sayıda deyim kullanılmıştır. Pek çok eserde karşımıza çıkan deyimler (adı kalmak, akli zâyil olmak, ayağa düşmek, âzâde olmak, bin yaşamak, bir nesne sanmak, can atmak, cûş itmek, derde derman olmak, dil virmek, duâsın almak, ele girmek, gam yimemek, hâkden götürmek, halinde komak, kadem getürmek, kararı gitmek, kulak açmak, mihnete uğramak, nazar itmek, pend dutmak, rah tutmak, ser kurtarmak, şeydalığı dutmak, temâşâ gelmek, zârı itmek vb.) bir yana bırakılacak olursa, eserde işlenen konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı ve bir ölçüde orjinal deyimler şunlardır:

a'dâd-ı ğamina defter yazmak: "dertlerini yazıya dökmek" (765),

âftâb(ı) baş(ına) toğmak: "dileği gerçekleşmek" (1539),

ayağa düşmek: "çaresiz kalmak" (531)
 âh u dūd(ı) eflâke erişmek (894),
 âh u zâr itmek: "acıyla inlemek" (1337),
 'aklı gelmek: "kendine gelmek" (923, 1416),
 'aklı gitmek: "kendini kaybetmek" (480, 923, 1513),
 bahâsı cân olmak: "çok değerli olmak" (1944),
 bahâsı câne daḥi râygân olmak: "candan daha değerli olmak" (1944),
 baht(ı) bîdâr olmak: "bahtı açık olmak" (1547),
 baş idememek: "elinden bir şey gelmemek" (724)
 baş(a) âzer yakmak: "sıkıntı vermek" (883),
 başa bir ḥâl gelmek (430),
 baş(ında) devlet olmak: "talihi açık olmak" (1571),
 başında hevâ (olmak): "sevdaya tutulmak" (811),
 cân u cihânı terk eylemek (862),
 cân virmek -bu yolda, ye'sile, derdile- (1045, 1144, 1511),
 cândan bâḳi ramaḳ olmak (tende): "ölmek üzere olmak" (1618),
 cândan geçmek: "ölümü göze almak" (655),
 cândan uşanmak (1152),
 cândan sîr olmak: "canından usanmak" (1438),
 cânı belâya uğratmak (522),
 cânı eğlenmek: "mutlu olmak" (759),
 cânı gelmek: "kendine gelmek, iyileşmek" (745),
 cân(ı) cismi terk itmelü olmak: "ölüme yaklaşmak" (1482),
 cân(ı) ḥulḳûma erişmek: "canı boğazına gelmek" (1568),
 cân(ın) oda atmak: "kendini ateşe atmak, sıkıntıya düşürmek" (1796),
 cânına meded irüşmek: "sıkıntıdan kurtarmak" (919),
 cism ü cândan geçmek (863),
 cismi ḥâlî ḳafes olmak: "mutlulukla kendinden geçmek" (1215),
 cümle vârı yoḡ olmak: "kendinden geçmek" (149),
 dâd(ını) alıvirmek -Allah-: "Allah hesap sormak" (1046),
 dâmene dest urmak: "birinin yardımını dilemek" (1912)
 dâmenine yapışmak: "ayrılmamak; sığınmak" (630, 1914),
 dem gitmek: "yaşlanmak" (865)
 devrân cânı belâya uğratmak (522),
 devri geçmek: "yaşlanmak" (1697),

dilberi yâr olmak (kişiyeye): "sevdiği vefalı olmak" (755),
 dilbir itmek: "gönül birliği yapmak" (1075),
 dilile cândan nevmîd olmak: "canından usanmak" (366),
 dönmek (...-a/-e): "benzemek" (1171, 1633, 1744, 1904),
 ecel hayâtı bâde virmek: "ömür bitmek" (1908),
 efsânesi her lisâne düşmek: "dile düşmek" (742),
 el urmak (Firdevsî'ye): "boy ölçüşmek" (1882),
 el urmağ (nazma): "yazmaya niyetlenmek" (1840),
 eliyle başını dögmek (eşcâr): "acı çekmek" (1715),
 füsûn okumak (câdû gözi): "büyülemek" (316),
 ğayret gelmek: "-manevi olarak- güçlenmek" (537),
 göfl(e) melâlet getürmek: "üzülmek, usanmak" 752,
 göfl(i) ğanî olmak: "gönlü zengin olmak" (1933),
 gözine âlem görünmemek: "gözü birşeyi görmemek" 1620,
 gün ğarbda şeb târîk olmak: "karanlık iyice inmek;
 iş işten geçmiş olmak" (1751),
 günü 'îd olmak: "çok sevinmek" (406),
 ħâb(ı) mübârek olmak: "dileği gerçekleşmek" (1539),
 ins ü cin pây basmamak: "ıssız olmak" (1135),
 iş(i) tamâm olmak -derd(iyle)-: "acınacak hale gelmek" (900),
 kıandilde yağ kalmamak: "ömrü bitmek" (1599),
 kıanmışı yirinde (olmak): "nazlı, edalı, fettan olmak" (304),
 kıara toprağa saçmak: "boşa harcamak, değerini düşürmek" (1874),
 kıaralara boyanmak: "yas tutmak" (1767),
 kıarâyiniyle zâhir olmak: "önceden bilinmek" (748),
 kârd üstüh'âne irişmek: "bıçak kemiğe dayanmak" (1369),
 kıaşdına hançer çekmek: "öldürmek istemek" (1903),
 kelâma tertîb virmek: "sözü düzene koymak" (680),
 kelâmı evce çıkarmak: "dili başarıyla kullanmak" (1877),
 kelâmı nuql idinmek: "güzelce söyleşmek" (677),
 kemend-i 'aql kûtâh olmak: "akıl yetersiz kalmak" 85,
 kevn-ile mekândan geçmek: "dünyayla bağını koparmak" (366),
 meskeni evc olmak: "insanlardan uzakta yaşamak" (694),
 mevt câmını nûş itmek: "ölmek" (1762),
 murâd-ı nefsi büt idünmek: "nefsin isteklerine uymak" (1782),

nazardan şalmak: "gözden çıkarmak" (1205),
 nazardan düşmek: "saygınlığını yitirmek" (1850),
 râh-ı 'ademe bel bağlamak: "ölüme yaklaşmak" (1597),
 rehi bend itmek: "yolu dönmek, uzaklaşmak" (1138),
 rûzigâre çâre bulamamak: "istediğini yapamamak"(1301),
 rûzigâre uymak: "zamana uymak" (1301),
 şadra geçürmek: "iyi bir şekilde ağırlamak" (675),
 sâye salmak (üstine): "yanında olmak" (1542),
 sâye(siyile) öñ(i) berâber (olmak): "üzüntüden kendini kaybetmek" (897),
 ser ü sîne dögmek: "çaresizlik içinde olmak" (811)
 sitâre(sin) tecribe eylemek: "yıldız falına bakmak"(1543),
 taqđır kenâre iletmek: "Allah kurtarmak" (651),
 tarf-ı nazar itmek: "göz ucuyla bakmak" (1629),
 üstine mû kondurmamak: "titizlenmek" (257),
 yâd u bilişi fark idememek: "kendini kaybetmek"(1658),
 yanında biñ kan kılmışa dönmek: "çok kıskanmak"(1904)
 ye's meyini nûş kılmak: "çok üzölmek" (735),

3.3.1.6. Cümle Türleri: Eserde daha çok basit ve "ki'li birleşik" cümle kullanılmıştır. Diğer cümle çeşitleri (girişik, sıralı birleşik vb.) daha az kullanılmıştır:

a) Basit cümle: maţlûbına anda vâşıl oldu - maqşûdı cemî'i hâşıl oldu (152),
 cân geldi firâķile dehâne - vaşluñla meded gerek bu cânê (511)

b) Ki'li birleşik cümle: çün rahmetüñe ümîd-vârem - hâr itme beni ki şerm-
 sârem (10), bir câzibe gördi ol ķamerde - kim kendüyi virdi bir nazarda (281)

c) Diğer cümle türleri: sıralı birleşik: yatup uyuyup içüp yimezdi -
 kimesneye râzını dimezdi (355), ulaçlı girişik: şol resme olur nañîf olup zâr - za'findan
 olur 'aşâsı dîvâr (364, ulaçlı girişik)

3.3.1.7. Beyit ve Dizelerin Kullanımı:

a) **Beyitlerin Kullanımı:** Mesnevinin genelinde anlatım bütünlüğü sağlanmış, yanısıra beyit bütünlüğüne de özen gösterilmiştir. Öteyandan kimi beyitlerdeki anlatımın izleyen beyitlerde sürdüğü görülmektedir: devr eyledüğünce çerh-i a'zam - aşhâbuña âlüne dem-â-dem (123), ide tuhaf selâmı vâsıl - bu bende-i pür-günâhı kâsil (124); bilmez dahı kim sipihri-i ğaddâr - yüz döndiricek olup cefâkâr (270), bed-mihrdür âdeme ider kîn - eyler gehî şâd ü gâh ğamgîn (271)⁹³

b) **Dizelerin kullanımı:** Eserde dizeler genellikle bir cümle bütünlüğü taşımaktadır. Kimi yerlerde ise cümle beyitin bütününe kapsamakta; bir dizedeki anlatım ikinci dizede sürmektedir: her şahş nigârıyile seyrân - eyler kimi mest ü kimi hayrân (980)

3.3.1.8. Tamlamaların Kullanımı:

Eserde farsça tamlamalara geniş yer verilmiştir. Bu tür tamlamalar içinde arapça ve farsça sözcüklerin bir arada kullanımlarına da rastlamaktayız:

miftâh-ı kilîd-i bâğ-ı cennet
ârâyiş-i 'arş u ferşe zînet (3)

iy dîde-güşâ-yı ehl-i dîdâr
vuşlat-dih-i 'âşık-ı dil-efgâr (30 vd.)

Aşağıdaki beyitte farsça tamlamalar tamamen arapça sözcüklerden oluşmuştur:

erķâm-ı huṭûṭ-ı ğayrı ma'dûd
akşâ-yı merâm-ı cümle mevcûd (36)

Yer yer, benzer anlamlı tamlamaların bir arada kullanımını da görmekteyiz:

⁹³ (ay. 751-752, 1203-1204, 1489-1490)

iy menba'-ı lütf u kân-ı ihşân
 kapuñda müluk bende-i fermân (160)

Farsça "vasıf terkibi"nde arapça sözcük: dil-hûş-kun (gönlü hoş yapan)
 (78)

Tamlamaların önemli bir bölümü, yerel kullanım unsurları da taşıyan sade bir Türkçeyle oluşturulmuştur: hayret yeminüñ ğarîki insân (29), tâze defter (92), ak gerden (308), câdû göz (316), tâze 'arûs, gök manzarası (448), yañağı verdi (564), ten şehri (734), odlu âh (737), kıtlu gün (749), ramağca cân (781), kıanlı yaş (865), mahşer günü (886), göñül melâli (892), cân alıcı (1117), hevânüñ ıssısı (1174), sitâresi sa'd, mecmû'-ı söz (1580), ol kalduğı yir (1624), tâvusı dirâhtuñ (1687), dehr acıları (1698), dehr eli (1700), dehr bâğı (1710), yirüñ yüzi (1714), yâr-i cân (1750), gün ğarb(ın)da (1751), köhne hayvân (1765), baş ağrısı (1787), zevâlün kânı (1802), mâtem tonı (1801), lütfüñ eli (1834), bunuñ ehli (1845), degme kişi (1873), kara toprak (1875), her dürlü kelâm, çok dürlü eserler (1877), ben çekdügüm (1901), bin genc tolu le'âlf (1943), kırı inkâr (1966), tâze hayâl (1975), fikr âteşi (1980)

3.3.1.9. Arapça İbareler: Eserde az da olsa kimi Arapça ibarelerin kullanıldığı görülmektedir: bi'llah (711), bi'llahi (466), ne'ûzü-bi'llah (1304), ahsent hezâr bârek-Allah (1555), sâdıku'l-va'd (1580), el-hak (1854, 1934), İlâhî (1917, 1924, 1949, 1993)

3.3.1.10. İmlâ Özellikleri: Eserde genel olarak imlâda birlik bulunmakla birlikte, kimi örneklerde farklı imlâ özellikleri de görülebilmektedir. Bu durumu önemli ölçüde, XVI. yy'a kadar Osmanlı sahası Türk yazı dilinde imlâda tam bir kararlılığın bulunmamasıyla açıklayabiliriz. Eserdeki belli başlı imlâ özellikleri şöyledir:

a) Eserin bütününde hareke kullanılmıştır,

b) Büyük bölümü ölçü zorunluluğundan kaynaklanan "farklı harekeleme"ye (kimilerinde "kasr" sözkonusudur) sık olmamakla birlikte rastlanmaktadır: **böyile** "böyle" (624), **fesâne** "efsane" (1962), **figende** "efgende" (683), **gevezn** "gevzen" (1187..), **ifgâr** "figar" (1469,

1502), **kereb** "kerb" (1226), **nâm-zâd** "nam-zed" (711), **gürîzân** "girizan" (1719), **sehem-nâk** "sehm-nak"(1451), **tuğâ** "takva" (454)

c) Kimi Arapça ve Farsça sözcüklerin, Türkçenin etkisiyle farklı kullanımına bir kaç örnekte rastlanmaktadır: **çünkim** (753), **dâyimâ** (1366) vb.

d) Eserde "iki sözcüğün bitişik yazılması" durumuna çok sayıda örnek bulunmaktadır: n'ider (84), k'ola (212), k'aynıdur (627), v'iy (803), n'ideyüm (817), n'ideyin (1600), n'ide (864), n'içün (1063), n'olaydı (1061), n'eydügi (1628), n'idügi (1967), n'eydügini (1069), n'idermiş (1651), ne-kadar (684), ne-ğam (753), üç-kerre (1981), şol-deflû (1204), şol-kadar (1921), ne-'aceb (1350), itmeg-üçün (1983), n'eyledüm (1509), k'eylerem (1598), neyise (1913), kendüzi (1382, 1800), neyiçün (1780),

3.3.1.11. Ünlü ve Ünsüzlerin Kullanımları:

Eski Anadolu Türkçesi'nin özelliklerinden birisi olan "imlâ farklılıkları", ünlü ve ünsüzlerin kullanımda da kendisini göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminin sonlarında kaleme alınmış olmakla birlikte, incelemiş olduğumuz eserde bu duruma ilişkin kimi örneklere rastlanmaktadır.

Sözcük ortasında ünlü türemesi bir kaç örnekte görülürken, ünlülerin ses uyumu oluşturacak biçimde sanatlı olarak kullanılmalarına (asonans) çok sayıda örnek bulunmaktadır.

a) Ünlü uyumuna uymayan örnekler: dillü dilünce (63), âhıyle (354), olıma (401), kendü (414), görünür (545), olice (623), eyü (627), sevinür, göricek (918), mümkün miyidi ki (995), dirîğum (1062), gizlü (1366), ne çekdügimi (1494), diridüm (1586), kemügi (1743), gördi, bunu (1867), kırı (1966)

b) Ünsüz uyumuna uymayan örnekler: oldukça (11), bakdıka (293), dökdükce (827), ney-zenlik (896), avarelik (976), buluşdırınca (1773)

c) Ortada ünlü türemesi: her yañeden (547)

d) Ölçü gereği, açık hecenin uzatılması: deñesün (1963)

e) Kimi beyitlerde asonans çok belirgindir⁹⁴ :

nağz itmege ‘ahdı yokdur imkân
peymân bozanda olmaz imân (712)

didi ve bitürdi nâmesini
divşürdi ve sildi hâmesini (915)

çün zemzemeyile içdi zemzem
yâdına gelür dehân-ı hemdem (1216)

seyr eylemezidi merğ-zârı
geşt eylemezidi çeşme-sârı (1408)

3.3.1.12. İsim, Fiil, Sıfat, Zarf, Bağlaç, Edat, Zamir ve Ünlemlerin

Kullanımı:

a) İsim: Tasvirlerle geniş yer ayrılmış olduğundan, eserde çok sayıda canlı ve cansız varlığın ismine yer verildiği görülür. Ayrıca, eserin ana konusunun aşk olması dolayısıyla, bununla ilgili kavram ve terimlere de geniş yer verilmiştir: sahrâ, hayme, hargâh, üstür, âhû, bülbül, halâhil, celâcil, mektûb, hançer, sinân, tîr, şemşîr vb.; ışk, sevdâ, âşık, maşûk, göñül, cân, rûh, hüsn, murâd, vesîle, ğam, zarâr, peymân, şevk, evhâm, zelil, ihsân vb.

b) Fiil: Eserde tasvirler önemli yer tutmakla birlikte, az sayıdaki olayın ayrıntılara inilerek verilmesi dolayısıyla çok sayıda fiil kullanıldığı görülür: virdi, didi, aldı, kaldı, oldu, vardı, ider, eylerleridi, isteridi, gelmezidi, akaridi, incindi, dönmiş idi, yürürdi, sanma, bilürem, güler vb. Yazıldığı döneme uygun olarak eserde özellikle; olmak, etmek, kılmak, eylemek yardımcı fiillerinin çok yaygın olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir.

⁹⁴ Aliterasyon için bkz. Edebi Sanatlar

c) **Sıfat:** Özellikle tasvirlerde çok sayıda sıfat kullanıldığı görülür: hûş-tab', zarîf, ehl-i dâ'nâ, sîmîn-zekan, serv-reftâr, ğonce-dehen, lâle-ruhsâr, cedîd, yeffî, gül-i sepîd ü ahmer, cümle eşcâr, sîmîn varak, bir kûh idi Necd sa'b ğâyet, siyeh hâk, Mecnûn-ı remîde, kamu cihet, muhrik eş'âr, hezâr deşt vb.

d) **Zarf:** Eserde çok sayıda zarf kullanılmıştır; âhir (1913), 'âkıbet (549), ancak (1854..), ba'dehu (1041), bâşed (1023), beğâyet (1863..), bes (1205..), bir daĥı (1608), böyle (550), bu vechile (1951), çendân (898), çi ger (20), çün (432..), çünkim (339..), daĥı (1881), dâ'im (548), dâ'imâ (538), evvelâ (1703), fi'lcümle (745), ğâhî (464), ğam-nâk (1669), ğâyet (587..), ğâyetde (1811..), geh (463), geh geh (417), gerçi (93..), ğüyyâ (1112), hele (1881), hemân (430), hemîn (419..), hemîşe (1493..), hep (1660), her dem (1674..), her yañeden (547), hergiz (1840), meger (946), meger ki (1953), min ba'd (1597..), nâ-çâr (562..), ne vechile (1874), pes (416..), piyâde (1908), sakın (1810), sonra (1850), şimden girü (1552..), şol-deflü (1204), tâ (1014), tenhâ (550), yine (437..), zarûrî (1902..)

e) **Baĝlaç:** Eserde, çok kullanılmış olan "u/ü, vü", "ki/kim", "lık", "velî" dışında şu baĝlaçlar görülmektedir; ammâ ki (562..), çi-ger (1191), eger (1907), egerçi kim (1557), ğâh.. ğâh.. (502), geh.. geh.. (501), ğâh.. ğâh (1932), ger (75..), ger.. gerek.. (1947), hem (1847), hem.. hem.. (93..), meger (1911), meger ki (1591), tâ (1967..), ve-ger-ni (1591), velik (761), ve-lîkin (1613..), yoksa (1886), kimi.. kimisi.. (1799)

f) **Edat:** Eserde çok kullanılmış olan "daĥı", "gibi", "çünkü", "ile" , "çü/çün", "ki/kim" dışında şu edatlara yer verilmiştir: bel (1598), çi-ger (1958), dek (1960), deflü (1765), eger-çi (1978), gerçi ki (1866), göre (1905), ğüyyâ (112), hele (1881), hem-çü (1707), için (550..), kadar (1921), mânend (566), misâl (506..), nitteki (844), tâ (500..), san (1134..), sanki (1761), var (485)

g) Eserde "ol" işaret ve "kim" soru zamirleri çok kullanılmıştır.

h) Eserde, pek çok yerde geçen "âh", "eyâ", "iy" dışında şu ünlemler kullanılmıştır; dirîĝ (1600), heyhât (1833..), Ĥudâ-yâ (1936), veylâ (786)

3.3.1.13. Eklerin Kullanımı: Eklerin kullanımının büyük ölçüde Eski Anadolu Türkçesinin son dönem özelliklerine uyduğu görülür:

a) Belirtme eki olarak üçüncü tekil kişiden sonra "-n" eki de kullanılmıştır: kelâmın, hâmin (1988),

b) Kimi örneklerde sonda ek düşmesine rastlanır: kimin "kimini, kimisini" (849), erince "erinceye kadar" (1128)

c) Eklerin farklı görevlerde kullanımı kimi örneklerde görülür: oluca "olan" (1002), şeb irmegile "gece olunca" (1128), anda "orada" (1157), kandalığı "nerede olduğu" (1386)

d) Eserde "-an/-en" ve "-duğ/-düg, dük (1893)" partisip; "-a/-e" "-ıcak/-icek" "-ınca/-ince, -unca", "-uban/-üben": "-up/-üp" gerindium; "-a/-e", "-ayın/-eyin", "-sa/-se", "-sün" kip eklerinin sık kullanıldığı görülür.

e) Eserde en çok öğrenilen, görülen zaman ile geniş zamanın rivâyeti ve hikâyesi kullanılmış, şimdiki zamana ise yer verilmemiştir: Öğrenilen (miş'li) geçmiş; -miş/-miş: olmuş, bulmuş (1644); Görülen geçmiş (di'li); -dı/-di, -du/-dü: bilindi (1708), eyledüm (546); Şimdiki zaman eki kullanılmamıştır; Geniş zaman; -ar/-er, -ur/-ür, -r, geniş zamanın hikâyesi; ..-dı/..-di, geniş zamanın rivâyeti; ..-mış/..-miş: n'idermiş (1651), geniş zamanın olumsuzu; -maz/-mez: irişür (526), iderdi, olmazdı (533), gelür-idi (537), ağlar-idi (550); Gelecek zaman; -cak/-cek, -ısar/-iser: olacağı (748), geleceğin (438), idiser (546)

3.3.1.14. Lehçe Etkilenmeleri: Eserde; büyük ölçüde Eski Anadolu Türkçesi, yanısıra Azerî ve bir ölçüde Çağatay lehçelerinin izlerine rastlanmaktadır:

Eser, E.A.T. döneminin sonlarında kaleme alınmış olduğundan, bu dönemin pek çok özelliğini barındırmaktadır. Bu döneme özgü çok sayıda sözcüğün yanısıra⁹⁵, ünlü-ünsüz, ek vb. kullanımları da önemli ölçüde bu dönemin etkisindedir: açuğ (1190), ahvire -"dad"ını- (1046), birez -biraz- (1432, 1646), çibuğ (1660), degül

⁹⁵ bkz. Arkaik ve E.A.T. 'yi yansıtan sözcükler

(1962, 1968, 1973, 1989), **deñlü** (1765), **derü** (1743), **hastelü** -hastalanmış- (1728), **ıssı** (1174), **idügin** (395), **il** -yabancı- (1969), **ir-** (1653, 1667, 1887, 1913, 1919), **iriş-** (1669, 1878, 1924, 1937), **işik** -eşik- (686), **kapu** (1828), **karşula-** (475, 675), **kemüg** (1743), **kendü** (1678, 1807, 1812), **neyise** (1913), **sencileyin** (547), **damar/tamar** (73, 1181), **toğ-** (1794), **tol-** (1634, 1974), **tolu** -dolmuş- (553, 1943), **tur-** (1949), **ur-** (1840, 1882, 1912, 1981), **yağ** (1170, 1599), **yeg** (1898), **yil** (1712), **yir** (1714)

Eserde az da olsa Azerî lehçesinin izlerine de rastlanmaktadır: Kerîme dildâr (403), ümmîd-vârem (1255), bilürem, günâh-kârem,

Eserde, daha uzak bir bölge olmakla birlikte Çağatay lehçesinin izlerinin de görülmesi ilgi çekicidir⁹⁶ : sinüñ gibi, bini (549), ölmedin (1750), ben kemîne (1022), toğmazdan öñürdi (1794), ben zâr (1608), toğaldan (1659)

3.3.1.15. Aynı ya da Benzer Anlamalı Sözcükler: Aynı ya da benzer anlamalı sözcüklerin bir beyit içerisinde bir arada kullanılmaları durumuna bir kaç örnekte rastlanmaktadır: âb, su (1593), ehl-i nazar, hakîm, dâñâ (43), mağabbet, meveddet (421, 1027), âkil, âlim, haşîb, nesîb (1847)

3.3.2. Tahkiyevî Üslûp (Tahkiye Özellikleri):

Divan şiirinde mesnevi, tahkiyevî⁹⁷ (anlatıma bağlı) bir özellik taşıması bakımından, bu edebiyat geleneğinde yer alan diğer nazım şekillerinden ayrılır. Eseri bu anlatım özelliğine bağlı olarak değerlendirdiğimizde şu tabloyla karşılaşıyoruz:

3.3.2.1. Tahkiye Tekniği:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde tahkiye., divan edebiyatında yazılan klasik mesnevilerde görüldüğü gibi, fazla karmaşık olmayan bir yapıya sahiptir; olaylar düz bir anlatım çizgisinde gelişir ve sonuçlanır. Eserde merak unsuru

⁹⁶ Sanatçının, İran'a gittiği zaman Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî ile yakınlık kurmuş olmasının (bkz. Behiştî'nin Hayatı) bu etkilenimlere yol açtığını söyleyebiliriz.

⁹⁷ tahkiye (hikâye'den): hikâye etme, anlatma (Devellioğlu)

olan düğümlerin sayısı fazla değildir: Leyla ile Mecnun'un görür görmez birbirlerine aşık olmalarıyla temel düğüm atılır. Leyla'nın babasının kızını Mecnun'a vermeyi reddetmesi, Kâbe'ye gidiş, Şah Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin savaşı, Leyla'nın ilk kez Mecnun'u çölde ziyaret etmesi ise diğer düğümlerdir. Behiştî'nin Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kendisinden önce yazılan Leyla ve Mecnun mesnevilerinde işlenen pek çok ayrıntıyı eserine almadığı dikkat çeker. Bu durum, mesnevideki düğüm sayısının da azalması sonucunu doğurmuştur.

Eserin büyük bölümünde anlatıcı, şairin kendisidir. Mesnevinin kahramanları da, özellikle Leyla ile Mecnun ve kısa olmakla birlikte zaman zaman diğer kahramanlar; Mecnun ve Leyla'nın babaları, Şerif, Kerime, Şah Nevfel, bir ehl-i kâmil de anlatımı devralırlar. Yine klasik yapıya uygun olarak, eserde yer ve zaman öğeleri ayrıntılara inilmeden verilir. Kişilerin karakter tahlillerinin de genellikle ana hatlarıyla verildiği görülür.

Behiştî, klasik tevhi'd, münacaat, na't, medhiye, sebep-i telif vb. bölümleri dışında konunun akışına göre hikâyeyi bölümlere ayırmıştır. I-XV. bölümlerde beyit sayısı 50'yi pek geçmezken, XVI-XXVI. bölümlerde beyit sayılarının 50 ile 200 arasında değiştiği görülmektedir. Mesnevinin en kısa bölümü 7 beyit ile girişteki BESMELE bölümü, en uzun bölümü ise 258 beyit ile "MÜLÂKÂT-I EZ-DÜ-YÂR-I ŞÂDIĞ U MA'ŞÛĞ U 'ÂŞIĞ U HÛSN-İ MÛKÂLEME-İ İŞÂN" başlıklı XXII. bölümdür.

Klasik başlangıç bölümleri dışında sanatçı, hikâyenin giriş bölümlerini (X-XV. bölümler) ortalama olarak yaklaşık 50 beyit uzunluğunda oluştururken, Mecnun'un Leyla'dan ayrı oluşun etkisiyle aşk coşkusunun iyice artmasıyla birlikte (özellikle XVI. bölümden itibaren), hikâyenin bölümlerini çok daha uzun tutmuştur. XVI. bölümden itibaren bölümlerin daha uzun olmasında, bu bölümlerdeki tasvirlerin de önemli rolü bulunmaktadır. Sanatçı, Leyla ile Mecnun'un ruh durumlarını daha iyi yansıtabilmek için gerek gördüğünde uzun tasvirlerle baş vurmuştur -XX. bölümdeki 32 beyitlik "yaz mevsimi" tasviri, XXIV. bölümdeki 51 beyitlik "sonbahar mevsimi" tasviri gibi.-

Özellikle tasvirlerin uzun tutulduğu bölümlerde anlatım zaman zaman merak unsurunu ikinci plana itecek kadar ağırlaşsa da, mesnevinin genelinde olay akışı fazla sıkılmadan izlenebilmektedir.

Buna karşın, eserde tahkiye tekniği bakımından aksayan kimi yönler de bulunmaktadır. Örneğin eserde Leyla'nın babasının, kızını Mecnun'a vermemesinin nedeni açıklanmamıştır (Hikâyede en azından, Leyla'nın nişanlı olmadığı, babanın yalan söylediği ya da gerçekten nişanlı ise bu durum sezdirilebilirdi.). Öte yandan, Şah Nevfel ile yapılan savaş boyunca ve sonraki aşamalarda Leyla'nın babasına hiç değinilmemesi, aynı şekilde "yardımcı" kahramanların eserin yalnız bazı bölümlerinde görünmeleri, hikâyenin genel akışını pek etkileyememeleri (Örneğin, Mecnun'a yardım girişimleri sonuçsuz kalan Şah Nevfel'den hikâyenin ilerleyen bölümlerinde bir daha hiç söz edilmez.) klasik anlatılarda görülen bir durum olsa da, Behiştî'nin eserinde bu durum daha şematik kalmaktadır. Bununla birlikte, sanatçının, tahkiye tekniğini eserin genelinde başarılı bir biçimde kullanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Mesnevide sanatçının kişi, duygu, olay ve mekân tasvirlerine geniş yer ayırdığı görülmektedir.⁹⁸ Bu durum mecazi ya da ilahi aşk konusunu işleyen Leyla vü Mecnun hikayelerinin yapısına da uygun düşmektedir. Şair, Leyla ile Mecnun'un psikolojik özelliklerini belirlemek için bilinçli olarak tasvirlerle geniş yer ayırmıştır. Bu çaba, eserde Leyla ile Mecnun'un asıl kahramanlar olarak ön plana çıkmalarını ve onların psikolojik özelliklerinin ayrıntılı olarak verilmesini sağlamıştır.

Eserin bazı bölümlerinde sembolik ve alegorik anlatıma da yer verilmiştir: Mecnun'un çöle düşerek hayvanlarla iç içe yaşadığı bölümle, sonbahar tasvirinin yapıldığı bölümde Leyla ile Mecnun'un acıklı sonlarını çağrıştıran ayrıntılar bu anlatımın en dikkati çeken örnekleridir. Bu bölümlerde sembolik ve alegorik anlatımın esere, konunun derinlik kazanması ve zenginleşmesi bakımından önemli katkıları olduğu görülmektedir.

⁹⁸ Ali Nihad Tarlan ve Agah Sırrı Levend konuyla ilgili çalışmalarında bu noktanın altını önemle çizerler:

Ali Nihad Tarlan; İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi, s. 162-163

Agah Sırrı Levend; Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Mesnevisi, s. 159

3.3.2.2. Anlatıcı:

Mesnevide anlatım, öncelikli olarak şairin kendisi ve Leyla ile Mecnun aracılığıyla sürdürülür. Bununla birlikte Behiştî, mesnevinin kimi bölümlerinin giriş beyitlerinde anlatıcının kendisi dışında, her şeyi gören, her şeyi bilen bir güç olduğunu belirtmektedir. Bu anlatıcı için kullanılan nitelemeler: hâtif-i ğayb tercemânı (193), efsâne-nüvîs, kışşa-perdâz (213), pîşvâ-yı dânâ (278), şarrâf-ı cevâhir-i ma'ânî (407), münşî-i sahfîfehâ-yı sevdâ (499), kışşa-i latîfün kıssâmı, kubbe-i şerîfün ressâmı (665), rivâyet (eden) (740), naqqâl-i hikâyet.. (1146), nazmında kerâmet izhâr id(en) efsâne-nüvîs (1288), hâyir-i 'aql-ı kışşa-tahrîr (1616).

Mesnevide şairin zaman zaman araya girerek kendi değerlendirmelerini dile getirmesi bir tahkiye özelliği olarak görülür:

Hikâye girişinde Mecnun'un mutlu günlerini anlattıktan hemen sonra, onun Leyla'ya aşık olarak sıkıntıya düşeceğini sezdirir: "Mecnun; zalim, iyilik etmeyen, kinci feleğin insanın talihini tersine çevirerek ona çile çektireceğini, kimi zaman mutlu, kimi zaman sıkıntılı edeceğini bilmez." (270, 271),

Mecnun ile Leyla'nın ayrılık acıları başlamadan hemen önce, mecazi aşk ile ilgili olarak: "Aşkın mutlu (şarap gibi tatlı) başlayan ama sonu acıyla biten (derdi yılan zehirine benzer) bir olgu olduğunu" (559, 560) söyledikten sonra "Onun zehirinin insanın yaradılışına panzehir (uygun) de olsa, anlayışlı olanlarca ondan uzak durulacağı, ama elde olmadan aşka kapılınca da onun eziyetlerine katlanmak zorunda kalınacağı" (561, 562) dile getirilmiştir.

Mecnun ile Leyla'nın ölüme yaklaşımları ve kavuşmalarının imkânsız hale gelmesi üzerine sanatçı; "Dünya'nın iyiliğinin az, kötülüğünün çok, aşıklara sürekli acı çektirdiği için gerçekte bir "tutkunluk hapishanesi" (sicc-i mübtelâ) olduğunu, cahiller dünyayı bir şey sanırken, akli başında olanların onun panzehirini bile zehir olarak göreceğini, baştan başa bir hayâl (serâb) olan dünyaya genellikle cahillerin meylettiğini, oysa gerçekte ilimden ve güzel huylardan nasibini almayanların, zengin olmaları durumunda hamaldan farklı olmayacaklarını" söyler. (1673-1677),

Sanatçı, hikâyenin bitimiyle birlikte iki sevgiliye Allah'tan rahmet diler ve dünyanın acımasız, anlamsız ve geçiçi olduğunu anlattıktan sonra, "gerçek varlık" olan Allah'la bir olmak (tevhîd) için çaba harcamanın gerekliliğini belirtir (1778-1821).

3.3.3. Tasvirî Üslûp (Olay, Durum, Mekân, Duygu - Hayâl Tasvirleri ve İmajlar)⁹⁹ :

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin temel konusu "ilahi aşkın yüceliği"dir. Sanatçı daha hikâyeye başlamadan, eserin böyle bir içerik taşıyacağını belirten ifadeler kullanmıştır (II, III, IV, V, IX. bölümler). Eserin içeriğini önceden belirleyen bu tutum, mesnevide konunun önceden planlanan bir sınır içine hapsolmesi sonucunu doğurmuş, yanısıra tasvirlerin genelde fazla ayrıntılara inilmeden verilmesine neden olmuştur.

3.3.3.1. Olay Tasvirleri:

Behiştî'nin olayları uzun uzun anlatması (örneğin Leyla ile Mecnun'un son kez çölde bir araya gelip konuştukları XXII. bölüm 259 beyitten oluşmaktadır) yer yer merak unsurunu geri plana itmekte, anlatımı ağırlaştırmaktadır. Ancak, eserin bütününe bakıldığında olay tasvirlerinin başarılı bir anlatımla yapıldığını söyleyebiliriz. Öte yandan, Behiştî'nin eserinde az sayıda olaya yer vermesi, Leyla ile Mecnun'un psikolojik yönlerinin daha etkili, dolayısıyla başarılı bir şekilde verilmesini sağlamıştır.

a) Hikâye içerisindeki olay tasvirleri:

Mecnun'un kabilesi "Âmirîler", zamanlarını iştret ve sohbetle geçirirler. (214-215); Mecnun, günlerini avlanarak, içki içip güzellere meylederek zevk içinde geçirir. (247-269),

Bir gezinti sırasında karşılaşan Leyla ile Mecnun birbirlerine ilk görüşte aşık olurlar. (279-281, 336-342); yakın dostları Kerime ile Şerif onlara görüşmelerinde yardımcı olurlar (389-406),

⁹⁹ "Kişi tasvirleri"ne muhteva incelemesinde, "Kişiler" bölümünde değinildiğinden, burada ayrıca yer verilmemiştir.

Şerifin Mecnun'a, Leyla'nın da onun gibi aşık olduğunu ve ayrılık acısı çektiğini, zaman zaman gizlice kendi çadırlarında onları görüştürebileceğini söylemesi üzerine Mecnun çok sevinir. (408-438),

Mecnun bir sabah erkenden bir dişi deveye binerek coşku içinde Leyla ile görüşmeye gider; iki sevgili Şeriflerin çadırında akşama kadar yan yana söyleşip şiirler okuyarak sohbet eder; aşklarından emin olarak birbirlerine bağlanır ve "şeriatçe birbirlerinin olurlar"-"şerf peyvend" yaparlar-(451-498),

Leyla ile Mecnun, Şeriflerde zaman zaman gizlice bir araya gelerek mutlu olurlar. (556-558),

Babası, Mecnun'un acınacak durumunu görüp ona "aşka ve kadınlara körü körüne bağlanmanın insanı mutlu etmeyeceğini, güzel bir kızla evlenip mutlu olmaya bakmasını" söylerse de, oğlunun aşkının derinliğini ve Leyla'ya bağlılığını anlayınca Leyla'yı babasından istemeye karar verir. (569-664),

Leyla'nın babası "kızının bir başkasıyla nişanlı olduğunu" söyleyerek Mecnun'un babasının isteğini geri çevirir. (667-727),

Leyla ile Mecnun, aşklarının duyulmasıyla artık görüşmelerinin imkânsız hale gelmesi üzerine, mektuplaşarak karşılıklı aşk ve ayrılık acılarından yakınırırlar. (741-926),

Mecnun'un durumunu öğrenen "hısımlı" Şah Nevfel, Mecnun ile Leyla'yı kavuşturmak için Leyla'nın kabilesiyle savaşır, ancak Leyla'nın kabilesi savaş alanından kaçınca,amacına ulaşamaz. (1010-1145),

Mecnun'un ayrılık acılarıyla hastalanması üzerine babası, oğlunu alıp hacca gider (1147-1287): Babası Mecnun'u iyileştirmek için meczuplardan, hocalardan yardım ister, ama bunun bir yararı olmaz (1147-1161), Mecnun, babasının hac yolculuğu için hazırlattığı süslü bir beşik içinde acıyla feryat eder (1194-1200), Mecnun'un babası ve ataları hac yolunda, yoksul ve zavallı insanlara şerbet, para dağıtırlar (1201-1208), Hac'da Mecnun'a ihram giydirilir. Hacılar "lebbeyk" dedikçe, Mecnun "Leyla" der. Kara taşa yüzünü sürünce hayâline Leyla'nın beni gelir, Mecnun bu hayâlde kendinden

geçer. Zemzem suyunu içerken Leyla'nın ağzını hatırlar, bunun üzerine coşkudan damarlarındaki kan, içki gibi kaynar, bağından kan akar. Leyla'nın hayâlini mihrap edinip namaz kılar, yüzünü yere sürüp yalvarır (1209-1219), Babası Mecnun'dan, aşk sıkıntılarında kurtulup doğru yolu bulması için Tanrı'ya dua etmesini ister (1220-1229), Leyla'nın hayali gözünün önünden gitmeyen Mecnun; Tanrı'dan, aşkını çoğaltmasını, kendisini Leyla'ya kavuşturmasını diler, Mecnun'un sözlerini duyan babası, çabalarının olumlu sonuç vermediğini görünce çok üzülür (1259-1261), Bir ehl-i kâmil, Mecnun'un babasına; oğlunun aşk acılarıyla olgunlaşmış, gizli bilgilerden haberdar, murâda -râh-ı Hak'a- ermiş, Tanrı aşkıyla yoğrulmuş, melek gibi bir insan olduğunu, onu kendi haline bırakıp ayrılığa katlanmasının doğru olacağını söyler (1262-1285), Baba, bu sözlerle teselli bulur, kabilesine döner (1286-1287),

Aşk acıları alabildiğine artan Mecnun maddiyattan arınır, giysilerini yırtıp cırilçıplak kalır, çöllere düşer; kuru otlar beslenir, toprak ve taşların üzerinde yatar, vahşi hayvanlarla arkadaş olur; artık nefisini tamamen alt etmiş, "ermişlik" mertebesine yükselmiştir; insanlar onu ziyarete gelirler(1289-1356),

Leyla, Mecnun'u çölde ziyaret eder (1357-1615): Mecnun'un çöllere düştükten sonra başına gelenleri soruşturup öğrenen Leyla üzüntüden zayıf düşer; her şeye rağmen sıkıntısını belli etmemeye çalışır (1357-1370), Sabra tahammülü kalmayan Leyla, gizlice Mecnun'un yanına gidebilmek için Şerif'le anlaşır (1371-1375), Şerif, kabilenin ava çıktığı bir gün, evde yalnız kalabilmek için yalancılıktan hastalanır; Leyla ile Şerif çölde Mecnun'u uzun bir süre bulamazlar (1376-1386), Leyla, Mecnun'un kokusundan onun bulunduğu yeri saptar. Vahşi hayvanlar Leyla ile Şerif'e çer çöpü temizleyerek yol açarlar. Mecnun'un durumunu gören Leyla çok üzülür. Mecnun kendine gelince iki sevgili dertleşirler. Leyla artık "vuslat" zamanının geldiğini söylerse de, Mecnun; "aşk acılarıyla ölüme yaklaştığını, ilahi aşka erişmek üzere olduğunu, Leyla ile mahşerde görüşmeyi dilediğini" söyler. İki sevgili akşama kadar acı içinde ağlaşırlar. Leyla ile Şerif gittikten sonra Mecnun, cansız bir ruh -peyker-gibi çölde bir başına kalır (1387-1615),

Leyla, Şerifi "kendisiyle görüşmeye ikna etmek üzere" Mecnun'a gönderir. Cezbe halinde olan Mecnun, Şerifi tanımaz. Şerif Mecnun'u, onunla çocukluktan beri arkadaş olduğunu söyleyerek kendine getirmeye çalışırsa da Mecnun; kendisinin "ilahi aşk"a eriştiğini, dünya ile bağını kestiğini söyler. Şerif

Mecnun'un "ilahi aşka eriştiğini" anlayınca onun duasını alıp yanından ayrılır. Gelip durumu anlatınca, Leyla hastalanıp döşeklere düşer. (1619-1672)

Ölmek üzere olduğunu anlayan Leyla, Mecnun'u son bir kez görme isteğiyle Şerifi bir kez daha onun yanına gönderir. Şerif Mecnun'u çölde, kucığında bir âhû ile ölmüş durumda bulur -âhû da ölmüştür-; hayvanlar bağırıarak adeta onların yasını tutarlar. Bu durum karşısında perişan olan Şerif dönüp Leyla'ya gördüklerini anlatınca Leyla da o anda son nefesini verir. Halk bu ölümlere çok üzülür, iki sevgiliyi bir araya gömüp onlara bir türbe yaparlar; insanlar dua etmek ve dertlerine deva bulmak için onların mezarlarını ziyaret yeri haline getirirler. (1748-1777).

b) Hikâye dışında kalan olay tasvirleri:

Hız. Muhammed "mirac"da Tanrı ile "bî-perde" görüşür. (140-154) -ay. bkz. Mesnevide Adı Anılan Kişiler, 1-,

II. Mehmet (Fatih Sultan), gözden düşen şair Ahmet Paşa'dan, Leyla vü Mecnun mesnevisini yüz bin altın-?- , sancak ve eski imtiyazlarının geri verilmesi karşılığında Türkçe yazmasını ister, şair bunu başaramaz ; tercüme de yazamaz(1841-1872) -ay. bkz. Mesnevide Adı Anılan Kişiler, 2, 5-,

Behiştî, II. Bayezid'e bağlılığını ve bu çerçevede başından geçenleri anlatır. (1889-1936) -ayrıca bkz. Behiştî, Hayatı-

3.3.3.2. Durum Tasvirleri:

Mesnevide durum tasvirlerine geniş yer ayrıldığı görülmektedir. "Aşk" konusunu işleyen bir eserde, durum tasvirlerine ayrı bir önem verilmesi kaçınılmazdır. Behiştî, gerek aşk'ı tasvir edebilmek, gerekse kahramanların psikolojik görünümünü derinliğine sergileyip değerlendirebilmek amacıyla eserinin büyük bir bölümünde bu tasvirlerden yararlanmıştı.

Behiştî, uzun durum tasvirlerine yer vererek anlatımın zaman zaman ağırlaşmasına neden olmakla birlikte; kullanmış olduğu bir ölçüde orjinal benzetme ve imajlar ve bunların sonucunda ortaya çıkan çağrışım zenginliğiyle, kendinden önce ve sonra yazılan mesneviler arasında duygu yoğunluğu bakımından dikkat çeken, başarılı bir eser ortaya koymuştur:

Behiştî'nin, Mecnun'un ileride sıkıntılara düşeceğini sezdirmesi. (270-271), aşkın değerini (272-277), "aşkın güzel başlayan ama sonu acıyla biten bir duygu olduğunu" belirtmesi. (559-562), "dünyanın, dünya malının insana sıkıntı veren, geçici, anlamsız şeyler olduğunu; bunlara bağlanmamak gerektiğini" söylemesi (1673-1677), "dünyanın geçiciliği, insana verdiği sıkıntılar ve insanın bu durumda yapması gerekenleri" belirtmesi (1779-1821): Ölümün gerçekliği ve her yerde oluşu (1779-1809), Gerçek mutluluğa ulaşmak için dünya ile bağı koparıp iç zenginliğini sağlamak gerekir; böylece ilahi aşka (metinde; "maşûk-ı ezel") ulaşılabilir. (1812-1821),

Ayrı düştükten sonra Leyla ile Mecnun'un aşklarının artması (343-388); Mecnun'un, Leyla'nın hayâline "ayrılık acılarından" yakınması. (500-533); Leyla'nın, kalbi Mecnun'un hayâliyle dolu olarak, çadırına ayrılık acılarından yakınması; gündüz Kerime'yle, gece ise Mecnun'un "gamıyla" oyalanması. (534-555); Mecnun'un aşk acılarının artması (563-568); Leyla'nın kendisine verilmediğini öğrenince perişan olması (728-739); bahar mevsiminde Leyla'yı düşünerek ayrılık acısı çekmesi (985-992); Leyla ayrıldıktan sonra cansız bir ruh -peyker- gibi kalması (1614-1615); şiir okumayı bırakıp, ayrılık acılarını unutacak kadar kendinden geçip "yaşamakla ölmek arasında bir durumda" kalması (1617-1618); Leyla'nın sıkıntıdan gözünün hiç bir şeyi göremeyecek hale gelmesi (1620); Mecnun'un, bir servi ağacı gibi dünya ile bağı koparıp ilahi aşka erişmesi (1628-1645),

Hayatın geçiciliğini sembolize eden sonbahar mevsimi tasvirinden sonra Mecnun ile Leyla'nın ölmeleri (1678-1773).

3.3.3.3. Mekân Tasvirleri:

Klasik tahkiye tekniğinde ayrıntılı mekan tasvirlerine pek yer verilmediği görülmektedir. Bu durum klasik Türk divan edebiyatı mesnevileri için de geçerlidir.

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde mekân tasvirlerinin kimi bölümlerde ayrıntılı ve uzun bir şekilde verildiği görülmektedir. Sanatçı, eserin genelinde kahramanların psikolojik görünümünü mekân tasvirlerinden büyük ölçüde ayırarak, kendi bütünlükleri içerisinde yakalayıp sergilemeye çalışmakla birlikte, gerek uzun ilkbahar ve sonbahar tasvirleri vb., gerekse bir iki beyit içinde doğrudan ya da dolaylı olarak verilen mekân tasvirleriyle kahramanların psikolojik görünümünü, ait olduğu edebiyat geleneği içerisinde başarılı sayılabilecek bir anlatım ustalığıyla verebilmiştir. Kısaca; sanatçı eserinde mekân tasvirlerini, kahramanların ruh durumlarını bir ölçüde ve daha çok dolaylı yollarla yansıtmak şeklinde kullanmıştır.

a) Ayrıntılı Mekân Tasvirleri:

I- Mecnun'un Leyla ile ilk kez görüşmeye gideceği sabah vaktinde güneşin tüm görkemi ve güzellikleriyle yükselmesinin tasviri. Bu bölümde güneşin "dünyayı ele geçiren bir cihangir" e benzetilmesi ve bu çerçevede kurulan benzerlik ve imajlar dikkat çekicidir. (439-450, ay. bkz. İmajlar),

II- Leyla'nın Mecnun'a verilmemesinden sonra tüm güzellikleriyle gelen bahar mevsiminin (nisan ayı) tasviri ve bu çerçevede Mecnun'un sıkıntılarının artması. Sanatçı, bahar mevsiminde havanın ısınmasını, bitkilerin ve canlıların güzellik kazanmalarını ilgi çekici benzetmeler, canlı ve akıcı bir anlatımla başarılı bir şekilde anlatmıştır. Bahar mevsiminde kırlarda, bahçelerde eğlenmeye çıkan insanlar da bu tasvir içerisinde yerlerini alırlar. (927-993),

III- Şah Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin savaş yaptıkları alan, abartılı benzetme ve imajlarla tasvir edilmiştir. Sanatçı, savaşın şiddetini ve savaşçıların kahramanca çarpışmalarını vurgulamak için çevre ve doğa tasvirinden yararlanmıştır (1079-1127):

IV- Şah Nevfel karşısında başarılı olamayarak savaş alanından kaçan Leyla'nın kabilesinin, ancak üzerinden geçerek kurtulabildikleri Necd dağı; "gûl, ejder, cin, dîv ü ded" gibi masal motifleriyle gizemli ve korkulu bir görünüme büründürülerek tasvir edilmiştir. Buna göre Necd dağı; insanın düşmanlarından kurtulup sığınabileceği çok sayıda kuytu yerleri olan, uzun ve karanlık gece(yelda)

gibi ipince ve upuzun tek bir geçidi bulunan, her bir mağarası kartalların erişemeyeceği kadar yüksekte ve ejder ağzı gibi kocaman ve ürkütücü, her tepesi bir kaplan sığınağı, insan ve cinin ayak basmadığı, devlerin ve vahşi hayvanların sığınağı, zirvesi kara bulutları delerek göğe yükselmiş bir kılıç gibi yüksek olan bir dağdır. (1130-1139),

V- Mecnun ile babasının hac yolculuğuna çıkacakları zamana denk gelen yaz mevsiminde (temmuz ayında) sıcak havaların tasviri. Burada, sıcakların canlıları, hatta cansız nesnelere ne kadar zor durumlara düşürdüğü abartılı benzetme ve imajlarla anlatılmıştır. Bu bölüm, abartılı anlatımına karşın, sanatçının hayâl gücünün yüksekliği ve tahkiyedeki başarısını sergilemesi bakımından dikkat çekicidir. (1162-1193, ayrıca bkz. imajlar):

VI- Mecnun, babası ve atalarının hac ziyareti sırasında Kâbe'nin tasviri. Bu bölümde, "dolaylı" çevre tasviri yapılmıştır: Kâbe, "mihrabı; yeryüzü ve gökyüzü" olan, tüm varlıkların derdine derman olan bir mekândır (1156-1160), Kâbe'de gördüğü her şey Mecnun'a Leyla'yı anımsatır (1208-1287),

VII- Mekke'de yaptığı dualara uygun olarak aşkı daha da artan Mecnun'un kendinden geçerek gittiği "deşt ü kühsâr"-kır ve dağlık yerler-'in tasviri (1303-1356),

VIII- Leyla'nın Şerifle birlikte çölde Mecnun'u arayıp bulması ve Mecnun'un hayvanlarla birlikte yaşadığı çölün tasviri (1379-1412),

IX- Mecnun ile Leyla'nın ölümlerinden hemen önce yapılan, dünyanın geçiciliğini ve ölümü sembolize eden sonbahar mevsimi tasviri. Bu bölümdeki tasvirleri kimi dikkat çekici beyitleriyle ve ana hatlarıyla başarılı bulmakla birlikte, anlatımın birbirine yakın benzetme ve imajlarla gereksiz yere uzatılmasının tahkiyenin aksayan yanlarından birisi olduğunu söylebiliriz (1678-1728),

b) Kısa Mekân Tasvirleri:

I- Dinî-tasavvufî inanç sistemine göre; evren, evrenin yaratılması vb.: Tanrı'nın "kün" emriyle evrenin yaratılması (33-38), İbret gözüyle bakıldığı zaman

evrendeki tüm nesnelere Tanrı'nın varlığını kanıtlarlar (43-63), Zübde-i heft, ma' nî-i çâr, firdevs-i berîn (117, 192),

II- Hz. Muhammed'in mirac olayının anlatıldığı bölümde "Tanrı'nın evreni yaratmadan önce 'nûr-ı Muhammedî'yi yaratması"na telmihte bulunulduktan sonra, onun Tanrı ile doğrudan görüşmesi, Tanrı'nın güzelliği karşısında deniz gibi coşması dile getirilmiş, ayrıca, miracın çok kısa bir süre içinde gerçekleştiğini belirtmek için dönüşte Hz. Muhammed'in döşeginin hâlâ sıcaklığını koruduğu anlatılmıştır. (95-154),

III- Dünya ile ilgili tasvirler: Behiştî'ye göre dünya; gelip geçici, sıkıntılarla dolu, sürekli acı haberlerin duyulduğu.. gerçekte var olmayan bir mekândır ("serâb"dır). (1676, 1781, 1793, 1796, 1800-1819) Sanatçı bu düşünceleriyle klasik doğu düşünce sisteminin önemli bir koluyla birleşmektedir. Sanatçının bu bölümdeki düşünceleri Hoca Ahmed Fakih'in Çarh-nâme adlı eserinde dile getirilen düşünceleri anımsatmaktadır:

IV- Ev (hâne, hargâh, hayme..) ile ilgili tasvirler¹⁰⁰,

V- Günün bölümleri (sabah, öğle, akşam, gece) ile ilgili tasvirler¹⁰¹,

VI- Gökyüzü (sipih, nüh siper, âsümân vb.) ile ilgili tasvirler (65,96, 1294),

VII- Psikolojik görünüme bağlı mekân tasvirleri: Aşğın her şeyde sevdiğini görmesi vb. dışında, eserde mekân tasvirleri, kahramanların daha çok psikolojik sıkıntılarını yansıtmak amacıyla kullanılmıştır; "mahbes", "sıc", "sıc-ı mübtelâ", "kûşe-i nedâmet", "kûh-ı ğam", "sedd-i tûfân", "hâkî beden" benzetmeleriyle kahramanların psikolojik sıkıntıları vurgulanmıştır. (367, 368, 369, 926, 1481, 512, 1602, 1674),

VIII- Sembolik-alegorik anlatıma bağlı mekân tasvirleri:

¹⁰⁰ 458-461, 672-675, 1368, 1376-1378

¹⁰¹ 66, 265, 439, 496, 500, 552, 737, 738, 816, 886, 887, 1128, 1612

H. Muhammed; "gökyüzü tahtının sultânı", "vücut memleketinin sultânı", "insan ağacının aslı ve meyvesi", "peygamberlik ikliminin emîri", "vilâyet dünyasının nurlandırıcısı" sembol ve alegorileriyle nitelendirilmiştir. (96), (97), (98 vd.),

Mecnun'un aşık olması, "aşk şahı"nın "akıl kalesi"ni ele geçirmesi alegorisiyle anlatılmıştır. (370-374), Ayrıca Mecnun, ilahi aşk ile kendinden geçip cezbe tutulunca "servi ağacı gibi" olur, dünya ile alâkasını koparır, kuşlar Mecnun'un başına yuva yaparlar. (1632-1644), Mecnun, bu durumunu yine sembolik-alegorik bir anlatımla dile getirir. (1662-1666), Hayvanlar ölen Mecnun ve ahuya yas tutarlar. (1764-1770),

Behiştî, eserini "firdevs"e (cennet) benzetmiş (1938-1943 vd.); "edebiyat dünyası" yerine "memleket-i sühan" alegorisini kullanmış (1989); "vahdet" inancını bir alegoriyle ortaya koymuştur (1994, 1995),

IX- Diğer kısa mekân tasvirleri: 1-"bir cây-ı latîf merg-zâr" (251), 1-2-"kenâr", 2-"cârî âb" (252), 3-"kevn ile mekân" (366), 4-Şah Nevfel'in "geniş toprakları" (1006), 5-"mezâr-ı meşhûr" (1150), 6-"câmi" (1153), 7-"türbe" (1775), 8-"mezâr-ı pâk" (1777), 9-"Nil nehri" (1839), 10-"cennet" (1959),

X- Mekânla ilgili diğer söz ve kavramlar: "çâr gevher - heft kişver" (185), "sipihr-i sâni" (540), "burc - peyker" (702), "zînet-dih-i kûh u zeyn-i sahrâ" (709), "nev-rûz" (902), "zemânile mekân" (1143), "kanda ki" (1151), "cevzâ - şîd" (1164), "her kanda ki" (1203), "dün - nehâr - şeb" (1310), "mesken - kûh" (1334), "tâb-ı hôr" (1561), "ırağ - râh-ı sahrâ" (1626), "kenârı gözetmek (bir kenara çekilmek)", "dehr bâğı - hazân" (1710), "ol mekân" (1756), (1785), "bahr-yer" (1826), "kâyinât" (1834), "dü sûy dûr eylemek (ayrı kalmak)" (1892), "piyâde hac itmek (yürüyerek hacca gitmek)" (1908)

c) Mekân Tasvirlerinde Adı Geçen Hayvanlar, Bitkiler, Nesnelere ve Eşyalar:

I- **Hayvanlar:** Mesnevîde görülen hayvanların daha çok "sembolik-alegorik" anlatımın bir parçası olarak kullanıldıkları, mesnevi kahramanlarının günlük yaşamlarında kullandıkları; deve (üştür, hevdec vb.), at gibi hayvanlarınsa sadece

adlarının anıldığı, yaşayan birer varlık olarak eserin tahkiyesinde etkili olmadıkları dikkati çekmektedir. Özellikle Mecnun'un çölde birlikte yaşadığı vahşi hayvanlar, onun psikolojik görünümünün anlatımına yardımcı olan alegorik unsurlardır.

1- Çöl yaşamına ait hayvanlar: "gûr" (yaban eşeği): 1336,1338, 1442, 1564, 1766, "âhû" (ceylan, karaca): 250, 1336, 1761-1764, "âhû-bere" (ahu yavrusu): 1769, "zaby" (geyik, karaca): 1399 "gevezn" (dağ geyiği):1344, 1442, 1564, 1766, "nahçîr" (yaban keçisi): 1348, 1353, "kelb"-kilâb- (köpek): 222, "gürbe" (kedi): 1400, "sincap": 1770, "rûbeh" (tilki): 1770, "peleng" (kaplan): 1005, 1335, 1353, 1767, "şîr-hizebr" (arслан): 1005, 1338, 1345, 1348, 1353,1391, 1399, 1442, 1565, "bebr" (kediye benzer azgın bir canavar): 1347, 1768, "gürg" (kurt): 1565, "vuhûş" (yabani hayvanlar): 1321, 1330, 1353, 1396, 1426, 1757, "sibâ" (yırtıcı hayvanlar): 1322, 1324, 1349, 1390, "ded ü dâm" (yırtıcı ve yırtıcı olmayan yabani hayvanlar): 1324, 1341, 1346, 1352, 1394, 1441, 1625, "tîhû" (bildircin): 250, 1193, "kebg" (keklik): 969, 1193, "mâr" (yılan): 872, 873, 1166, 1345, "mûr" (karınca): 872,

2- Evcil hayvanlar: "üştûr-şütür" (deve): 224, 260, 261, 1007, 1038, "nâka" (dişi deve, maya): 452, "at-esb": 1081, 1083, 1123, 1127, "esb-i tâzî" (arap atı): 258, "sevâyim" (otlak hayvanı: koyun, keçi, sığır, deve): 1055,

3- Kanatlılar: "bûlbûl": 879, 950, 952, 970, 1634, 1717, "tâvus": 1687, "zâğ-ğurâb-keîğ" (karga): 950, 1170, 1179, 1717, 1718, 1767, "kerkes" (akbaba): 1344, "ukâb" (kartal): 1134, "şeb-pere" (yarasa): 1170, "mekes (sinek): 1181,

4- Suda yaşayanlar: "mâhî" (balık): 173, 1176, 1192, 1564, "bahri" (bir çeşit deniz ördeği): 1979, "neheng" (timsah): 1564

5- Av hayvanları: "yûz" (küçük panter): 250, "şehbâz" (bir cins iri ve beyazdoğan): 250,

6- Mitolojik, efsanevi, masal hayvanları: "Burâk" (Mirac gecesinde Hz. Muhammed'i taşıyan binek hayvanı-katır-): 126-139, "semender" (ateşte yaşayan bir masal hayvanı): 1171, 1189, "ejder"(büyük yılan,korkunç ve hayâlî bir hayvan): 1134,

7- Eserde, benzerlik ilişkisi içinde kullanılan hayvanlar: "eşheb" (gri at): 126, "kebg-i derî" (dere keklîği): 287, 515, "âhû": 134, 1442, "efî" (engerek yılanı): 1099, "mekes" (?): 334, "hamâme" (güvercin, kumru): 335, "peşşe" (sivrisinek): 164, "tâvus": 450, 950, "pervâne": 1171, "tezerv" (sülün): 969, "neheng" (timsah): 1169, "sîmurg" (anka kuşu, masal kuşu): 133, "hümâ" (devlet kuşu): 133, 141, 1542, "ejder": 1084, 1107, 1134, 1163, 1350, 1404, "su'bân" (şahmeran): 1099,

II- Bitkiler: Mekân tasvirlerinde adı geçen bitkiler daha çok kahramanların fiziki ve psikolojik görünümünün anlatımında kullanılmıştır. Gerçek anlamda bitkiler pek az yerde ve dolaylı olarak sözkonusu edilmiştir.

1- Çiçekler: "gül-verd-nesrin-nesteren": 879, 929, 930, 951, 1713, 1716, 940, 942, 972, 953, 956, 959, 963, 966, 970, "lâle": 806, 945, 954, 959, 961, 1712, 1724, "semen-yâsemen": 938, 968, 972, 1722, "sünbül": 812, 938, 964, 1724, "nergis": 807, 949, 1720, "benefşe" (menekşe): 939, 962, 966, "süsen": 60, 809, 1721, "şakâyık": 943, 967, "reyhân" -reyâhîn-: 942, "nîlüfer", "ergavân": 805 "sürî" (ok temrenine benzer kırmızı renkli bir çiçek): 972,

2- Meyveler: "tuffâh" (elma): 1702, "âmruğ" (armut): 1700, "enâr" (nar): 1693, "nârenc" (turunç; portakal): 1697, "bâdâm" (badem): 1709,

3- Ağaç, ağaççık, çalı, çimen vb.: "şecer" (ağaç) -eşcâr-: 965, "ar'ar" (dağ servisi, dikenli ardıç): 934, 1687, "şimşâd" (şimşir): 966, "serv, servi": 966, 1806, "ney-istân" (kamuşluk): 67, "muğaylân" (deve dikenli): 1457, "çemen-sahñ-ı çemen" (çimenlik): 951, 981, 984, "giyâ-giyâhî" (yeşil ot): 1333, 1684,

4- İlaç yapımında kullanılan bitkiler: "afyûn" (afyon): 357

5- Benzetme ilgisi çerçevesinde kullanılan bitkiler: Mesnevîde adı geçen bitkilerin büyük bölümü bu anlamda yer verilmiş, "mazmun" olan unsurlardır. Eserde bu anlamda çok kullanıldıkları görülür (ilk dört beyit Mecnun'un, diğerleri Leyla'nın tasvirinden):

sîmîn-zekân idi serv-reftâr
gönçe-dehen idi lâle-ruhsâr (229)

ebrûsı hilâl ü meh cebîni
gül-berg-tarıydi yâsemîni (230)

nahl idi **nihâl-i ser-keşide**
 la'li rateb idi nev-resîde (231)

sûzen idi gözlerine müjgân
hûn-âbdan oldı şâh-ı mercân (353)

serv idi **ķabâsı lîk gül-gûn**
 leylî saçına 'uķûl mecnûn (282)

bir **nahl nihâli nâr** pistân
 pür-şîve vü 'işvesi de destân (300)

mihr idi velîk sâye-perver
şâh-ı gül idi velî **semen-ber** (302)

kûçek-dehen ü güşâde-ebrû
şad-berg-'izâr u yâsemen-bû (331)

III- Nesnelere ve eşyalar: Eserde çok sayıda nesne ve eşya adı geçmektedir. Bunlar, kimi yerlerde benzerlik ilişkisi içerisinde kullanılmış olmakla birlikte, eserin genelinde maddi kültür unsurları biçiminde kullanılarak çevre ve doğa tasvirlerinin daha somut olmasını sağlamışlardır. Kimi yerlerde, nesne ve eşyalarla çeşitli imajlar oluşturulduğu da görülmektedir. (bkz. imajlar)

1- Nesnelere: "nesne": 1779, 1931, "eşyâ" (nesnelere): 1666, "seng" (taş): 872, 1335, 1342, "âb" (su): 252, "hâr" (diken): 872, "dîvâr" (duvar): 1291, 1292, "kehrübâ" (kehribar): 1700, "kâfûr" (beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanmış ıtır kuvvetli bir madde): 1745,

2- Eşyalar:

Ev ve ev eşyaları: "çadır-ḥayme-ḥargâh": 539-549, 884, 888, "mülk ü mâl - mâl u emlâk": 1061, 1797, 1820, 1824, 1824, 1913, "mehd" (beşik): 1195, 1196, 1199, "hevdec" (kadınlar için deve üzerine yapılan mahfe): 1380, "yasduḡ" (yastık): 872, "pister-döşek": 872, 1672, 1739, "tâbe" (tava): 1192, "kâse": 1419, "deyg" (kazan; çaydanlık): 1191, 1200, 1419, 1994, "kârd" (bıçak): 1369, "erre" (testere): 1104, "mıkrâz" (makas): 838, "ğalbîr" (kalbur): 1114, "mîzâb" (su yolu, oluk): 1297,

Süs ve giyim eşyaları: "libâs" (elbise, çamaşır): 1316, 1318, "kabâ" (üste giyilen elbise, cübbe, kaftan): 899, "câme" (elbise, çamaşır): 1318, "jende" (yamalı hırka): 1563, "ihrâm" (hacıların Kabe'de kuşandıkları dikişsiz bürgü): 1212, "kefen": 1314, 1605, "yaka": 1669, "kemer": 1315, "aşâ" (değnek, sopa; dervişlerin taşıdıkları sopa): 1291, "ḥalḥal" (Arap kadınlarının süs olarak bileklerine taktıkları gümüşten veya altından yapılmış halka, ayak bileziği): 384, 474, 479, 1741, "gûş-vâr" (küpe): 1741, "sivâr" (bilezik): 1741, "ḥazîne": 1821, "tâc, serîr, tâc u dîhîm" (taç ve taht): 1315, 1824,

Savaş aletleri: "sâz u seleb" (silah, savaş aleti): 1084, "silâh": 1087, 1088, "migfer": 1073, 1110, "zirih, dir" (zırh): 1079, 1090, 1091, "cevşen" (örme zırh): 1085, "micen" (koruyucu, kalkan): 1091, "ḥançer": 1073, 1110, 1123, "oḡ-hadeng-tîr": 1090, 1092, 1093, 1098, 1113, 1114, 1116, 1114, 1116, 1117, 1119, 1123, "kemân" (yay): 1074, 1089, 1095, 1118, "sinân-nîze" (mızrak, süngü): 1074, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1101, "tîḡ-şemsîr" (kılıç): 1101, 1102, 1103, 1104, 1107, 1117, 1825, "gürz": 1104, 1118, 1126, "alem" (bayrak, sancak): 1076, "nefir" (boru; bağırıtı): 1124, "ḡabl" (davul): 1343, 1598, "kûs" (büyük davul, kös): 1343,

Müzik, eğlence, oyun aletleri: "nây"(kamış; ney, kamıştan yapılan düdük): 896, 1124, "çeng" (kanuna benzer, dik tutularak çalınır bir çeşit saz): 1363, "çegâne" (bir çeşit çalpara, çengi tefçiği): 1365, "çıbuḡı merkep idinmek": 1660,

Yazı ile ilgili eşyalar: "devât" (divit): 764, 845, "ḥâme" (kalem): 764, 845, 915, 1995, "kitâb" (Kimi yerlerde 'Kur'an', kimi yerlerde ise Leyla vü Mecnun mesnevisi -bu eser- için kullanılmıştır.): 1812, "mektûb, defter(: mektup): 765, 842, 915, 919,

3.3.3.4. Duygu Tasvirleri:

Aşk gibi, temel insan duygularından birini konu alan Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinin, duygu tasvirleri bakımından oldukça yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Eser'de konu içindeki önem sıralarına göre sergilenen duygu tasvirleri şunlardır:

a) Aşk:

Behiştî'nin, eserinin pek çok yerinde "mecazi aşk" ve "ilahi aşk"ı iç içe işlediği görülmektedir. Eserindeki bir beyit belki de bu durumu ifade etmektedir ("sihr-i helâl" sözüyle, anlatılan aşkın iki anlamda da alınabileceği ipucu vardır):

bu sihr-i helâldür muğarrer
taḥkîr ideni Ḥaḳ ide aḥḳar (1961)

I- Mecazi Aşk: Eserde mecazi aşk başlıca iki farklı görüşle değerlendirilmiştir. Sanatçı ve eserde bir bakıma onun sözcülüğünü yapıyor görünen Mecnun'un babasına göre mecazi aşk, daha çok olumsuz ve yıkıcı yanlarıyla ön plana çıkartılmıştır. Ancak bu kötümser yaklaşım eserin konusunu doğrudan etkilememektedir.

Leyla ile Mecnun'un aralarındaki aşk, başlangıçta mecazidir. Sevgililer, eserin sonlarına gelinceye değin birbirlerini arzularlar. Kavuşmak için yapabileceklerinin çoğunu yapmaya çalışırlar (özellikle Leyla). Ancak bu bakımdan Leyla, Mecnun'dan daha gerçekçi çizgilerle canlandırılmıştır. Leyla, eserin sonuna kadar, bu dünyanın gerçekliklerine bağlı bir insan olarak görünür. Diğer yanda ise Mecnun, sevgilisine kavuşamamanın sonucunda pek çaba harcamadan ilahi aşka yönelir ve aşk coşkularını vahdete ulaştırarak sonuçlandırır. Ancak, sanatçının bu aşamada bile Mecnun'a Leyla ile öteki dünyada birlikte olabilmeyi arzulatması ilgi çekicidir. Eserde mecazi aşk ile ilgili ayrıntılar şunlardır:

Behiştî, hikâyede araya girerek "aşk"ın başta mutluluk verse de sonunda sıkıntılı bittiğini, acıları "yılan zehiri"ne benzediğinden, akli başında olan insanın aşktan

uzak durması gerektiğini, ancak zorunlu olarak başa gelince de aşkın ister istemez katlanılan bir olgu olduğunu söylemektedir. (559-562), Sanatçı hikâyeden sonra eserini övdüğü bölümde, eserini "her taze hayâli 'anlam güzelliği' ile dolu bir sevgili"ye benzetir; eser, kusursuz bir güzelliğe ulaştığından, aşıklara mutluluk verir; aşk varolduğu sürece "söz ülkesi"nde kavga bitmeyecektir. (1975, 1977, 1989),

Mecnun, Leyla'ya mecazi anlamda aşık olduktan sonra, ayrılık acılarıyla ilahi aşka yönelir: Leyla'ya ilk görüşte aşık olan Mecnun'un kalbi sevdiğinin hayâliyle dolar, iki sevgili "işaretlerle" hallerini dışa vurabilirler (338, 341); Mecnun Leyla'dan ayrıldıktan sonra ne yana baksa onu görür; Leyla onun bütün benliğini kaplamıştır; her şeyde onu temâşâ eder; gözünü kapatınca Leyla'nın hayâlini izler (367-369); Bu durumda "aşk şahı" "gönül şehri"ne gelir, gam ordusu bu şehri kuşatır; akıl o kalede tutunamaz, aşk şahı gönül şehrini ele geçirir; aşk şahı orayı başkent edinince yabancıların oraya girmesi imkânsızlaşır. (370-373); Babası kendisini aşktan vazgeçirmeye çalışınca Mecnun, aşkın yüceliklerini dile getiren sözler söyler: Aşk, bedendeki can gibidir, insan onsuz yaşayamaz; aşkı olmayan insanın hayvandan farkı yoktur; aşk sultan ile köleyi bir yapar; yaradılıştan aşka meyilli olanın isteği boşa gitmez; aşka kapılınca emir bile kölesinin esiri olur; kişi bir sevgiliye bağlandığında artık soy sop aranmaz; aşk irade dışıdır; aşık gönül dinlenmez, kendinde olmadığından işin sonunu düşünemez; her varlık bir güzele (ya da güzelliğe) meyleder; her canlı ölüme giderken, aşkın can korkusu taşınması düşünülemez; aşk bir kaderdir, aşkın kurtuluşu da "takdir-i ilâhî" ile olur; sevgiliden vazgeçmektense candan vazgeçmek daha iyidir. (628-656); Aşkın buharı yükselince cinnet uygun olur (730), aşığa sevgilisi karşılık verdikten sonra, tüm dünyanın kayıtsız kalmasının önemi yoktur; sevgiliye yakınlık "rûhânî" olunca, insan maddeyi önemsemez. (799, 800); Babasının çabaları sonuç vermeyince Mecnun'un acıları daha da artar: Hocaların duaları Mecnun'un aşkını çoğaltmaktan başka sonuç vermez (1155); çöle düşen Mecnun adeta sürekli çile çekmeyi iş edinir, sürekli aşık olmayı diler (1305); Tüm ilgilerini bırakan Mecnun'un kalbinde sevdiğinin hayâli kalır; Mecnun'a göre, dünyada acı çeken aşığa giysi ancak kefendir; ona taç olarak aşk, kemer olarak rıza ve teslim yeter. (1313-1315); Leyla, Mecnun'u çölde görür: Mecnun, cansız bir varlık gibi görünmektedir; devedikeni onun çadırıdır, kuru otu ekmeğe niyetine yemektir; ölmeyecek kadar yemektir -aşıklara da böylesi yaraşır. (1405-1407); Mecnun, çölde kendisini ziyaret eden Leyla'ya, ölse de onun aşkından vazgeçmeyeceğini söyler. (1572-1579),

Leyla da Mecnun'a ilk görüşte aşık olur, o da "sevdâ cinneti"ne kapılıp Mecnun gibi inler. (339-341); Mecnun'dan ayrıldıktan sonra sevgilisinin hayâlinin aksi kalbinin aynasından bir an olsun kaybolmaz; ayağındaki halhal gibi inlemekte, ancak sevdiği gencin kim olduğunu bilmemektedir; bedeni ve ruhu coşku dolu olsa da, onun kim olduğunu diğer insanlara sormaktan çekinir; bülbül gibi inler, çiy tanesi (gibi) gözyaşlarını gül yaprağı(gibi yanakları)na akıtır; aşk derdi onun güzelliğini bozarak, lale yanağını sarı güle çevirir; sırrını saklamaya çalıştıkça sevdası daha da artan Leyla, neredeyse halka rüsvâ olacaktır. (380-388); Leyla, sevgili olmasının yanısıra, aşkına son derece bağlı bir aşıktır (1358), aşkı, önüne geçilemeyecek kadar artınca ah ederek çölün yolunu tutar (1383), çölde, Mecnun'a aşkın yüceliklerinden söz eder: Her ne kadar utanma örtüsü perde olursa da, aşk ateşi ısınınca utanmayı yakar; aşğın "hal"i varsa, onda "melâl" eksik olmaz; sevilen, seven gibi olunca aşkta bağlılık gerçekleşir; aşk Leyla'yı mecnun etmiş, ayrılık acısı onun elini böğründe bırakmıştır; aşkına bağlı, gönlü yaralı, inleyen aşık (olmak) benzersiz (güzel) bir durumdur; geçici isteklere bağlanan gönülün çektiği aşk değil, beladır; geçici istek sözkonusu olunca aşk kalıcı olmaz, artniyetsiz olan aşkta mutluluk vardır. (1495-1530),

Leyla ile Mecnun birbirlerine artniyetsiz, saf bir aşkla bağlanmışlardır: İki sevgili hikâyenin başlarında zaman zaman bir araya geldiklerinde birbirlerini öpmek ve kucaklamakla yetinirler (488), Leyla, Mecnun'un ayna gibi temiz, su gibi saf olduğunu anlayınca ona bağlanır (489, 490); iki sevgili, çölde kendilerinden geçmiş durumda - aynı duygular içerisinde- yan yana uzanırlar, kendilerine gelince durumlarının farkına varırlar, ancak gene de duvarlardaki nakışlar gibi hissizdirler -rûhânî bir durumdadırlar-; o iki kadeh, bir şarapla doludur, adeta bir kabukta iki badem gibidirler; gönül ve ruhları istekli olsa da, iki sevgili nefsanî isteklerden uzaktırlar. (1415-1418),

Babası, kendisini perişan duruma düşüren Leyla'nın aşkından kurtarabilmek amacıyla Mecnun'a mecazi aşkın zorluklarından söz eder: Mecazi aşk kolay değildir; ona bağlanan kişi "görünen ve görünmeyen alemler"den (cazv u kül) uzak kalır; yüz binde bir kişi (bile) mecazi aşkta mutlu olamaz, köprüden ayrılıp bir köşeye çekilmek en iyisidir; bu tür aşkta herkes birbirini kıskanır; bu aşk Mecnun'a mutluluk getirmeyecektir, kabileden bir kızı isteyip mutlu olmasında yarar vardır. (608-612),

Şerif, Mecnun'a; saf duygulara dayanan aşkın "incecik uzun" -uzun süreli- olduğunu söyler. (421),

II- İlahi Aşk: Leyla ile Mecnun arasındaki duygusal yakınlaşma başta mecazi aşk biçiminde ortaya çıkarsa da, eserde asıl amaçlananın daha çok, "ilahi aşkın niteliği ve yüceliğini çeşitli görünümüleriyle sergilemek" olduğu görülmektedir. Eserde hemen her vesileyle ilahi aşkın yüceliği düşüncesi işlenmiştir:

Hikâyeye geçmeden önce eserde "ilahi aşkın yüceliği" konusunun işleneceği belirtilmiş, hikâyeden sonra da eserin "ilahi sırları haber veren" vb. kutsal bir kitap olduğu söylenmiştir:

Behiştî, eserinin girişinde aşkın, özellikle de ilahi aşkın yüceliklerini dile getirmektedir. Aşıklara belayı, sadıklara mutluluğu veren, Tanrı'dır (42); aşk, öz, insan ise post olmuştur; aşk, hava, gönül ehli ise ney'dir, gökyüzü, şarap küpü, aşk ise şaraptır (64, 65); kalem (kader kalemi) aşk ile tıraş olur, insanlara kitap (Kur'an) aşk ile yazılmıştır; dolap (çark) aşk yüzünden inler, onun (göz) yaşını sel suyu gibi akıtan şey aşktır (69, 70); Sanatçı bu sözlerden sonra, ilahi aşka yönelik dileklerde bulunur: (Tanrım) kuluna (bana) aşkı arkadaş yap, senin aşkın uğruna gereken her şeyi göze alayım; aşk mânâsıyla dolayım, her nüktem inci gibi aziz olsun; zerrede aşk parıltısı olsa, bu cihanın güneşi olur; her ne kadar hizmetine layık değilsem de, gönül senin aşkına sadıktır. (74-82);

Ayrıca sanatçı, hikâyenin girişinde, aşkın akılla değil, cinnetle iç içe olduğunda anlaşılabilir bir duygu olduğunu belirterek, okuyucuyu eserde işlenen konuya hazırlar: Ey aşk malına alıcı olan, bu pazarlığa bin can bile dayanamaz; bu yolda amaca ulaşabilmek için akıllı aşk ile değiştirmek ve çok çaba harcamak gerekir; kişi cüz'î (iradesiyle) kendisini zora sokar, bu yolda mecnun olana akıllı denilmelidir; insanlar (aşka) akılla ulaşacak olsalardı bu işi filozoflar herkesten önce başarırlardı; aklını öyle bir Leyla'ya hayran et ki, pek çok (bin) Mecnun ona hayran olsun; onun güzelliği, her isteyen; aşkı, her aşığı kendisine çeksin. (272-277); Sanatçı, hikâye içerisinde ve hikâyenin bitiminden sonra da zaman zaman ilahi aşkın yüceliklerine dikkati çekmektedir: Aşk malını elde eden kişinin gönlü dünyaya meyleder mi? (1206); aşk, sonsuz hayat oldu, cahil olan bunu anlayamadı. (1801);

Öteyandan Behiştî, yazmış olduğu eseri överken yer yer onunla ilahi aşk ve kutsal unsurlar arasında bağlantı kurmuştur: Eseri cennet bağı gibi dikenli değildir, onun meyveleri "gayb yemişi"dir; bir hazine olan eseri, Behiştî açığa çıkartmıştır¹⁰², (onun) bin hazine dolusu mücevheri vardır; Tanrı'nın mahzeninden çıkan incinin en güzel olması doğaldır; gayb aleminin varlığı görününce, onda kusur bulunduğunu söylemek ayıptır; (eser) uzun tüyünü kalem olarak kullanan melek tarafından gökyüzünde yazılmıştır; o, ehl-i irfanın dilinden düşmez, cennetteki gılman tarafından ezberlenir; Tanrı'nın sihrinin apaçık sihiridir, büyücülere kıyamete kadar örnek olacaktır; sağlam bir "sihr-i helâl" örneği olan eseri küçük görenleri Tanrı'nın en değersiz yapması dilenir. (1941-1961),

İlahi aşkın yüceliği düşüncesi eserin genelinde Mecnun aracılığıyla ortaya konmaktadır. Leyla'ya kavuşma umudunu yitiren Mecnun, hiç bitmeyecek yüce bir değer olan ilahi aşka yönelir ve vahdete ulaşır. Mecnun hikâyenin henüz başlarında, mecazi aşk sürecini yaşarken, ileride ilahi aşk ile tanışacağını sezdiren ifadelerle nitelenmiştir: Ayrılık acısı çeken Mecnun son derece umutsuz bir durumdadır, dünya (kevn ile mekân) gözünden silinir. (366),

Mecnun, kendisine Leyla'nın aşkından vazgeçmesi yönünde nasihatler veren babasına söz arasında Tanrı aşkının yüceliklerini de anlatır: Bütün güzellikler ve aşklar Tanrı'dandır, yüz güzelliği, Tanrı'nın yansıması olduğundan, pek çok güzel niteliği barındırır; aşka yol açan her güzellik Tanrı'nın güzelliğinden izler taşır; Tanrı'nın aslı "ezelin güzelliği" (hüsn-i ezel), vaslı "sonsuz hayat" (îş-i ebed) olmuştur; aşk sonsuz olduğundan, bedeni ve ruhu onunla doldurmakta yarar vardır. (634-637),

Mecnun, Leyla'ya yazdığı mektubun girişinde aşkın gerçek kaynağı olarak gördüğü Tanrı'yı yüceltmıştır: güzel olan Tanrı'dır, insanlar gerçekte onu ve onun güzelliğini isterler; her aşka onun iradesi yol açar, her güzellik ondan kaynaklanır; O hem "ezel nakkaşı"dır, hem "nakışların ressamı"dır, sonsuzluğu paylaştırandır; yazıcıların (ehl-i tahtîr) kaderini yazan da odur; tüm aşıkların sevgilisi, söz süsleyen gönüllerin istediğidir; aşıkların gözlerinin görücüsüdür; ayrılığıyla kimini üzerken vuslatıyla kimini "temkîn" ehli yapar. (766-774),

¹⁰² Behiştî'nin bu sözü, bir kudsi hadiste Tanrı'ya atfedilen; "Ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye alemleri yarattım." sözünü akla getirmektedir. (Süleyman Uludağ; a.g.e., s. 306-307)

Mecnun Ka'be'de, her şeyin kaynağı olarak gördüğü Tanrı'dan, aşkını daha da arttırmasını diler: Dedi ki: Ey aşıkların dostu, yarattıklarının hepsi seni özler; her yanda duyulanlara senin coşkun yol açar; her varlığın ruhundaki aşk gerçekte sanadır; yüreğinde aşk ateşi olana senin derdin dost, başka her şey yabancıdır; herkes seni amaçlar, insanın güzelliği ancak vesiledir; .. gönlüm senden başkasını istemez; (gerçek) güzelliği doğrudan görmek isteyen (kişi) dünyada aynayı ne yapsın?; sevdanı ve derdini bana yakın arkadaşlar gibi yap; aşkımı, sonu olmayan derecede çok eyle; beni aşk şarabıyla öylesine sarhoş et ki, ayaklarımla ellerimi ayırt edemeyeyim; yaradılışım aşktan oluşmuştur, alınyazımı onunla birleştir; kıyamete kadar, her an inlemelerimi arttır; aşk bize "âb-ı hayvân" oldu, insan olan ona kanar; aşktan uzak olan her gönlün her an hüznü, sıkıntısı artar; sevgiliye isteği olmayan kişiye "cân" diyen kişi, cansız olsun; sıradan sözlerimi büyülü yap, ki akli başında kişi işitince mecnun olsun; beni dillere düşür, aşıkların reisi yap; senin aşkının viran ettiği "mâmûr" dur, senin aşkının hayran ettiği "âkil"dir; bana, "aşkını terk et!" diyorlar, ne mümkün, yanında rezil, itibarsız mı olayım; gam beni kıl gibi yaptıysa da, aşkım bir zerre azalmadı; gerçi günahkâr olduğumu biliyorum, gene de yardımını umuyorum; sevgili, ruhumun umudu, sonsuz ömrümün sermayesi, gözümün ışığı, ürkmüş gönlümü dinlendiren, hayat çırası oldu; onsuz dünyada canı ne yapayım? (1233-1258),

Ka'be'de bir ehl-i kâmil, Mecnun'un "Tanrı aşkına ermiş, erdemli bir insan.." olduğunu söyler: Mecnun, aşk yolunda olgunlaşmış, gönül tahtına sultan olmuştur; bu dünyayı bırakmış, sevgilisini ayrılıkta bulmuştur; o, ölse de bu aşkı bırakmaz, onun için dirilikle ölüm aynıdır; onun "hâl"i vardır, anlaşılmaz, bu zevk işidir, bunu anlamaya düşünce yeterli gelmez; o, bu kadehi öyle bir şarapla doldurmuştur ki, yaşanan zamanın istekleri artık umurunda bile değildir; Tanrı'nın yoluna aşk rehber olmuştur, onu kolayca bulana gıpta edilir; o, insan değil olsa olsa melektir, Tanrı aşkıyla yoğrulmuştur.. (1266-1285),

Mecnun çöle düştükten sonra dünya ile bağını her bakımdan kopartarak, kemâl ve ma'rifetle dolar; yırtıcı hayvanlarla yaşaması kerâmet olarak görülür, aşıkların bu kerâmetine şaşılmaz.. (1326-1356),

Leyla ile Mecnun çölde ilahi aşk coşkusuyla kendilerinden geçer, "tevhid edenlere yakışacak tarzda" bir sohbeta başlarlar, bu birliktelikten "rûhânî" bir zevk alırlar. (1443-1447); Mecnun Leyla'ya, ayrılık acısıyla kendinden geçerek ilahi aşka

yöneldiğini, böylece dertlerine son vermek istediğini anlatır: Bedenim aşk hazinesidir, gerçek secde edilene secde ediyorum (1588); ey sevgili, bu "utanma bedeni" yok olsa, "sonsuz vuslat" derde derman olsa (1601); aşk çoğaldıkça çoğaldı, şimdi bana sığınabileceğim bir yer bul. (1606),

Mecnun, Leyla tarafından yanına gönderilen Şerife, cezbe içerisindeyken, ilahi aşka erişmenin tarifsiz coşkusu dile getirir: Mecnun aşk denizinde boğulmuş, gerçek sevgilisini bulmuştur (1644); Ben Leyla'mı buldum, beni rahat bırak, ben kendimden geçmiş durumdayım, ondan bundan bana ne; Leyla vesilesiyle ben "canım istediği"ne (Tanrı'ya) eriştim; dünyada bir tek Leyla vardır, o da Tanrı'dır; Bu Leyla'nın (Tanrı'nın) kendisini sevenlere gösterdiği ilgiyi o Leyla gösterebilir mi?; ben yok olmuşum (mahv: beşeri nakisalardan kurtulma), beni yok bil, ölü ile "mahv" bir olur; aşkın dalgaları beni boğduğundan, tanıdıklarla yabancıları ayırt edemiyorum; şerefli insan, dünyaya değer vermeyen, bu kuruntuların birer hayâl olduğunu anlayarak ilahi aşka ilerleyen insandır; aşk, deniz gibi dalgalandığında, bir damlanın onda kaybolması olağandır; (içinde bulunduğum bu tevhîd hali) deniz değil, belki içinde pek çok okyanusun yok olduğu bir tufan oldu; orada bu varlıkların hepsi yok olmuştur, bu denizde boğulana aşkolsun! (1644-1666),

Leyla, Mecnun'a yazdığı mektubun girişinde ilahi aşkı yüceltmektedir: Bu dünya Tanrı'yla hem dolu hem boştur; aşkıyla kiminin işlerini yoluna koyar, kahırla kimine sıkıntı çektirir; kimine mahrumiyet nasip ederken, kimisi dünyada ayrılığın ne olduğunu bilmez; O, zavallılara derman veren, aşıklara iyilik hayâli (kurdurandır); aşıkları yalvartan, sevilene nazlanmayı öğretendir; O'nun güneşi andıran güzelliğinin bir zerresi bile güneşi gölgede bırakmaya yeter; O, bir damla suya güzellik verip, (güzelin) saçlarını ve ben'ini süsleyendir; ey tarikat yolunun kılavuzu, hakikat köprüsü sağlam iken aşk mecazıyla sevgili oldum, (böylece) gerçek sevgili bana yüzünü gösterdi. (848-875),

Leyla, çölde Mecnun'un yanındayken "ilahi aşkın nurunu, geçici istekler peşinde koşanların örttüğünü" söyler. (1531)

Behiştî, hikâyenin bitiminde bir mezara gömülen sevgilileri; "şehit", "Tanrı'nın sevdiği ve ahiretini hazırlayan" sözleriyle nitelendirmiştir. (1776)

Mesnevîde tasvir edilen "mecazi" ve "ilahi" aşk, kimi yerlerde iç içe işlenirken,¹⁰³ kimi beyitlerde "mecazi" ve "ruhani" aşkın iç içe verildiği görülmektedir.¹⁰⁴

b) Bağlılık (vefa):

Bağlılık, aşkın ayrılmaz bir unsurudur. Mesnevîde Behiştî'nin yanısıra, ön planda yer alan kahramanların bu duyguyu taşıdıkları görülmektedir. Özellikle Leyla ile Mecnun, ölümden sonra bile birbirlerine kavuşmayı arzulamaları bakımından dikkat çekerler.

Behiştî: Hz. Muhammed'e, âl'ine ve ashâbına, (123-125); II. Bayezid'e bağlılığını bildirmektedir.¹⁰⁵

Leyla tarafından "ahde sadık" olduğu belirtilen Mecnun (868), ayrıca "zümre-i şâdikeynde şâdiq" sözüyle nitelenmiştir (1617); Leyla: "mu'âhede(sinde) şâbit-ka-dem" (sözüne bağlı) olduğunu söylerken (869), Mecnun, Leyla'nın tüm sözlerinde "şâdiq'u'l-va'd" (sözüne bağlı) olduğunu dile getirmektedir. (1580)

c) Ayrılık (hicran) ile ilgili duygu tasvirleri:

Mesnevîde, Leyla ile Mecnun'un birbirlerine aşık olduktan sonra ayrılmak zorunda kalmaları ve bu durumda yaşanan; yalnızlık, sıkıntı, umutsuzluk, mahrumiyet, usanmak, cinnet, utanma, sabır, sabırsızlık, kayıtsızlık, yetinme, içe kapanma, uzlet duyguları pek çok beyitte işlenmiştir. Ayrılık ile ilgili duyguların sergilenmesi bu mesnevîde önemli bir yer tutmaktadır.

I- Yalnızlık: Mecnun, ayrılığın ölümden farklı olmadığını, böyle bir durumda yaşamaktansa ölmenin daha iyi olacağını söylerken (783 vd.), Leyla, yalnızken sıkıntılı günler geçirir, gizli gizli feryatlar eder, ama çevresinden çekindiği

¹⁰³ 368, 370-374, 628-656, 767-768, 1233-1258, 1313-1315, 1406-1407, 1413, 1582-1590, 1651-1658, 1499, 1417-1418, 1989-1991.

¹⁰⁴ 800, 1418, 1446

¹⁰⁵ 192, 1822, 1827, 1890, 1891, 1895, 1934-1936

için sesini fazla yükseltmez, babası ve hısımlarından çekindiğinden kendisini sabretmeye zorlar. (534-538),

II- Sıkıntı; ızdırap; dertle iç içe olma:

Behiştî, sonbaharla birlikte insanların "kendi sonbaharları"nı (acılar, ölüm vb.) hatırladıklarını söyler. (1678),

Mecnun, Leyla'dan ilk kez ayrıldıktan sonra onun hasretiyle sıkıntılı, acı dolu günler geçirir; yatmaz, uyumaz, yemez, içmez; sürekli ağlar, inler; sıkıntı nedeniyle dünya gözünden silinir (geçmişidi kevn-ile mekândan); zamanı bu sıkıntıyla geçer, "gönlü ve cânı mum gibi yanar"; bu durumdan kurtuluş çaresi bulamaz. (354-379); Leyla ile ilk kez bir araya gelmelerinden sonra Mecnun yine hasretle dolu, hüznü, sıkıntılı günler geçirir. (498-502); Mecnun kendisini; "bî-çâre, zâr, derd-mend" sözleriyle nitelendirmiş, "ocak içerisinde yanmakta olan sipend'e (üzerlik tohumu) benzetmiştir. (648); Ayrılık sıkıntıları içinde büyük umutsuzluğa kapılan hasta Mecnun ölüme yaklaşır; ömrü "miñnet, âh, firâk ve zaħmetle" geçer (729, 739); "cânı (Leyla'nın) derdiyle oyalanmasa nâm u nişânı kalmayacaktır". (793); Sıkıntılar nedeniyle "emîr-i âşıkân"a dönen Mecnun ölümün sınırındadır; sürekli Leyla'nın (aşk) derdiyle iç içedir. (810, 815); Şah Nevfel'in, amacını gerçekleştiremediğini öğrenen Mecnun üzüntüden neredeyse ölür, cinnetle kendinden geçer. (1144, 1145); Hac dönüşü acıları daha da artan Mecnun çöllere düşer: gözyaşları ve feryatları ona arkadaş olmuşlardır.; bir yerde duramaz sürekli feryat eder. (1304-1337 vd.),

Leyla da Mecnun'a ilk görüşte aşık olduktan sonra, onun hasretiyle sıkıntılı günler geçirir. (380-387); Mecnun'a yazdığı mektupta ayrılık acılarından yakınıp; sıkıntısız aşk olamayacağını, Mecnun'un "derdinin, bedenine cân olduğunu" ve sürekli kendisiyle bulunduğunu söyler. (861-902); "Ėam köşesinde zâr u maħzûn" olan Leyla'nın Mecnun'dan farkı kalmamıştır; büyük sıkıntı çekmektedir; ister istemez bu duruma katlanır. (1359-1370); Hikâyenin sonunda Leyla, sıkıntılardan hasta olup yataklara düşmüştür; ölümü beklemektedir. (1672, 1747),

Mecnun'un babası, Leyla'ya aşık olduktan sonra içine kapanıp kendisiyle hiç konuşmayan Mecnun'un bu durumuna çok üzülür; "cism ü cânı yanar", "mağz u üstüñâmî âb olur". -öz'ü ve kemikleri su olur- (597),

III- Usanmak (dünyadan, hayattan, insanlardan): Leyla, "cism ü cân'ından geçmiş", bütün benliğiyle bu dünyadan usanmıştır; canlılardan usanmış olduğu için çöldeki hayvanlar ona cansız bir resim gibi görünür. (863, 1394)

IV- Cinnet: Bahar mevsimi yeryüzünü cennet gibi güzelleştirince, ayrılık acısı yaşayan Mecnun'un cinneti artar. (991),

V- Utanma: Mecnun, "utanma bedeni"nin (cism-i hicâb) ortadan kalkmasıyla, "vaşl-ı ebed"in, derdine derman olmasını ister. (1601); Çok hassas bir genç kız olan Leyla, ilk buluşmaları sırasında Mecnun'un bulunduğu çadıra "biñ şermile" (büyük bir sıkılganlıkla) girer (476); "şerminden" (utanma, çekinme), Mecnun'a olan aşkının duyulmaması için büyük çaba harcar (536); "şerm-i peder" ile "hicâb-ı mâder" (babasından çekinme, annesinden utanma) "onun başına sürekli ateş yakar". (büyük bir baskı altında tutar) (883); "hayâ"sı kendisine ayak bağı olmasa Mecnun'un bulunduğu çöle gitmeyi göze alacaktır (1367); "şerm" onun evden çıkamamasının en büyük nedenidir (1368); "hicâb" ona ayak bağı olmuştur (1479), ama aşk ateşi iyice ısınınca "utanma perdesi" (bürka-i şerm) yanar (1495, 1496).

VI- Sabır - Sabırsızlık: Leyla, ayrılığa sabırdan başka çare olmadığını düşünür, Mecnun'dan da sabırlı olmasını ister. (907-912), öteyandan gerek Mecnun, gerekse Leyla'nın sabredebek güçleri kalmamıştır. (792, 821, 1369, 1486)

VII- Kayıtsızlık, Umursamazlık: Mecnun özellikle Hac dönüşünde çevre ile ilgisini koparır, kayıtsız, umursamaz bir insan olur; varını yoğunu elden çıkarıp başboş bir biçimde çöllerde dolaşır, kemâl ve ma'rifetle dolar, dilsiz insanlar gibi suskunlaşır. (1299, 1317-1326, 1563); Hikâyenin sonlarında Mecnun çevreyle ilgisini bütünüyle kesmiş, başına kuşların yaptığı bir ağaç gibi hareketsizleşmiş, böylece tevhîd'e ulaşmış durumdadır. (1629-1645)

VIII- Yetinme (Kanaat): Çölde devedikenini çadır edinen Mecnun, kuru otla beslenir; aşıklara da böylesi bir durum yakışır. (1333, 1406, 1407),

IX- İçer kapanma (Uzlet): Behiştî, çevreden gelebilecek olumsuzluklara karşı bir köşeye çekilmenin yararlı olduğunu, böyle bir durumun eninde sonunda zaten gerekeceğini söyler. (1785); Leyla'ya kavuşma umudu iyice tükenen Mecnun içine

kapanır, suskunlaşır; çöle düştükten sonra da sevdiklerinden, dostlarından "vahşi hayvanlar gibi"ürker, uzaklaşır. (1293, 1454),

d) Coşku ve onunla ilgili duygu tasvirleri:

Leyla ile Mecnun'un, gerek birbirlerine aşık olmaları aşamasındaki mutlulukları, gerekse ayrı düştükten sonra yaşadıkları sıkıntılar onların; coşku, korku, cesaret, hayranlık ve kararsızlık duygularıyla iç içe olmaları sonucunu doğurmuştur.

I- Coşku: Mecnun, Leyla ile ilk buluşmalarına büyük bir coşku ile gider: kalbi hayâlde dolu olarak, bir deveyle yola koyulan Mecnun bu haliyle; "toz koparan sel", "ter saçan ateş"e, "doktora giden hasta"ya benzemektedir; Leyla'yı yakından görünce coşkuyla kendinden geçer, bir an kendine gelince "bahar bulutu gibi haykırır", gül gibi yakasını yırtar, Leyla'nın yolunda çerçöp gibi olur. (451-484); Leyla'dan mektup alınca çok mutlu olur, coşkudan mektubu okuyamaz, "aklı gelir gider", mektuba baktıkça ah eder, mektubu yüzüne gözüne sürer, kâh açar kâh kapatır. (922-925); Leyla, bir çalgı sesi, şiir ya da (güzel bir) ses işitince kendinden geçer, raks etmeye başlar. (889, 890); Leyla ile Mecnun ilk buluşmalarında coşku doludurlar (487); çölde bir araya geldiklerinde onların coşkulu hallerinden etkilenen vahşi hayvanlar da raks ederler (1441); sevgililerin kalbi coşku doludur, birliktelikten ruhani bir zevk alırlar. (1446); Bahar gelip her yan güzelleşince insanlar işlerine ara verip kırlara çıkarlar, çimenlikler içki kadehleriyle dolar, insanların sevdaları güzel nağmeler eşliğinde daha da artar. (974-979)

II- Korku, ürkme (nefur); cesaret, korkusuzluk: Mecnun, halktan rahatsız olur, onlardan uzakta mutludur (1331); Leyla, babası ve hısımlarından korktuğundan derdini kimseye açamaz. (538); Behiştî, "kendini bilen" insanın iki alemde de (kevneyn) korkudan uzak olacağını belirtir (1800); Mecnun, nefsinin öldürünce korku nedir bilmez (1351); Leyla, çölde Mecnun'u tanıyınca yanındaki vahşi hayvanlardan korkmadan yanına gider (1393-1396); o, artık hiç bir şeyden korkusu, çekinmesi kalmayan bir aşık olmuştur; halk onu assa da Mecnun'dan vazgeçmeyecek, "âlemlere rüsvâ olsa" da hiç bir şeyden çekinmeyecektir. (1498-1505)

III- Hayret gelmek, hayrân olmak: Mecnun baharda gördüğü güzellikler karşısında kendinden geçer, "hayret gelip hayrân olur" (988); Leyla çölde kendisini ziyaret edip ayrıldıktan sonra Mecnun kendinden geçmiş bir halde, "hayrette" kalır, "cansız bir şekil" (peyker) gibi görünür (1614, 1615); Şerif yanına geldiğinde o gene "hayret" halindedir ve hareketsizdir (1630); Şerif çölde vahşi hayvanların Leyla'nın önündeki çerçöpü temizlemesini hayranlıkla izler, "insanın ne cevher" olduğunu anlar. (1403)

IV- Kararsızlık (sabırsızlık): Mecnun'un hasretiyle inleyen Leyla, "dünya gibi, her an bî-ķarâr"dır. (1508, ay. 1752)

e) Hayâl:

Platonik aşkın ayrılmaz parçası olan "hayâl", mesnevide önemli yer tutmaktadır. Bir türlü kavuşamayan Leyla ile Mecnun birbirlerinin hayâlleriyle yetinmek zorunda kalırlar. Mecnun'un hayâlde daha çok iç içe olduğu dikkati çekmektedir. Ancak hayâl, iki aşık için son aşama değildir; Leyla, ayrılık acılarına dayanamayarak "vuşlat" için çöldeki Mecnun'a giderken, Mecnun, yoğun aşk duyguları içinde "mecazi aşk"tan geçerek "ilahi aşk"a yönelir:

Leyla'ya aşık olduktan sonra Mecnun'un kalbi yalnız onun hayâliyle dolar, başka hiç bir şey düşünemez (338), aşk "saf bir coşku" verince, içkinin ve diğer zevklerin hayâli ortadan kalkar (374), sevgilisinin güzel görüntüsü gözünün önünden gidince Mecnun onun hayâlini dost edinir. (377); Leyla'dan ayrı kalan Mecnun'un kalbi sevgilisinin hayâliyle doludur, neye baksa onu görür, sevgilinin yüzü gizlenince hayâli ortaya çıkar, Mecnun onunla konuşur; onsuz çok sıkıntı çektiğini, kendisini yalnız bırakmamasını söylerse de, sevgilisinin hayâli "derde dermân olmaz". (503-533); Ka'be'de kara taşa yüzünü sürünce Mecnun'un hayâline Leyla'nın ben'i gelir, sevinçten "bedeni hemen boş bir kafes gibi olur"; zezem suyunu içerken sevgilisinin ağzını anımsar, bunun üzerine "damarındaki kan, şarap gibi kaynar" (1214-1217); (taşın) halkası sevgilisinin zülfünü anımsatınca, halka gibi iki büklüm olur, halkaya bakarak feryat eder. (1231-1232); Varını yoğunu bir yana bırakarak çöllere düşen Mecnun'un kalbinde yalnızca sevgilisinin hayâli kalır. (1313), Uzun bir ayrılıktan sonra kendisini çölde ziyarete gelen Leyla'yı karşısında bulunca, hayâl gördüğünü

sanır. (1544-1546); Leyla da hikâye boyunca Mecnun'un hayâliyle avunmak zorunda kalır. (553, 1519)

f) Ölüm:

Ölüm, bu dünyada kavuşma umutları kalmayan Leyla ile Mecnun'un son sığınaklarıdır. Mecnun "ilahi aşk" ile ulaştığı "vahdet" makamında Leyla'sına kavuşurken, Leyla daha çok bu dünyanın bir insanı olarak, Mecnun'a, onunla aynı mezara konularak kavuşmayı ister. Ölüm, mesnevide konu akışını belirleyen temel unsurlardan biri olarak görülür.

Mecnun Leyla'ya yazdığı mektupta, ayrılık acılarıyla ölümün eşğine geldiğini söyler; ona göre ayrılıkla ölümün farkı yoktur; "umutsuzluk belası"nı (belâ-yı hırmân) çekmektense ölmek, kişiye daha kolay gelir; Mecnun, "âşıkların emîri" gibi olmuş, bu durumda ölüme yaklaşmıştır...; kendisi bu dertle ölse de, sevgilisinin sonsuz bir ömür sürmesini diler. (783-787, 810-834); Leyla'nın kendisini çölde ziyaretinde Mecnun, sürekli acı çekip inleyerek ölüme iyice yaklaştığını, bu sıkıntılı durumdan kurtularak "vaşl-ı ebed"e kavuşmayı dilediğini söyler; "toprak renkli bedeni ona yük olmaktadır"; sürekli ağlamasının nedeni, ölmeden önce iyice temizlenebilmesi (ğuşl-i kefen eylemesi) içindir; sevdası öylesine çoğalmıştır ki, artık sığabileceği daha geniş bir yere gereksinim duymaktadır; öldükten sonra ayrılık acısı çekmeyecek, kavuşmaya özlem duymayacaktır; Leyla'yı yeniden mahşerde görebilmeyi dileyerek ona son bir kez doya doya bakar; Mecnun'un ölmek üzere olduğu anlaşılmaktadır. (1550-1618); Şerif çöle gittiğinde Mecnun'un bir âhûyu kucaklayarak ölmüş olduğunu görür; âhû da onunla ölmeye and içerek (peymân etmiş) ölmüş (mevt câmını nûş itmiş) gibidir; onun da döşeği ve yatağı çerçöp ve dikendir, o da çok çile çekmiş görünmektedir. (1761-1763)

Leyla, Mecnun'a yazdığı mektupta; hayatla ölümün onun için aynı olduğunu, aşkı uğruna can vermekten çekinmeyeceğini söyler (862, 869); hikâyenin ilerleyen bölümlerinde Leyla da ölüme yaklaşır; "canı bedenini terk etmeye, kemikleri inlemeye başlar", Mecnun'a kavuşma umudu kalmayınca, hiç olmazsa onun "derdiyle" ölmek ister. (1482, 1511); "Vişâl" umudu kalmayınca Leyla her geçen gün ölüme bir adım daha yaklaşır; baharı hüznle geçtikten sonra sonbaharda (sonbaharın

çağrıştırdığı ölüm'e, hüznülere vb.) meyleder; "ilkbaharı sonbahara dönmeye" başlayınca gözyaşı pınarları kurumaya başlar; hayatının "kadeh"ine (çemâne) taş değdiğinden dünya onun gözüne dar, katlanılmaz gelmeye başlar; gül yaprağına benzeyen yanağı solar; servi boyu eğilir, gonca ağzına yiyecek girmez; yanağındaki gözyaşları gül rengini alır, bu acınacak durumdayken ölüleri kıskanır; beyaz su, "ecel tozu" (gerd-i ecel) olur, yanağının aynasında parlaklık kalmaz; dudağındaki ben uçuklayıp, şeker gibi olan ağız suyu zehire döner; "bağrındaki derdi onu alır", bir deri bir kemik kalır; dolunayı andıran güzel yüzü sonunda hilale döner, kemikleri görünür; ayrılığın verdiği sıkıntılarla teni "su içerisindeki kâfûr gibi saydamlaşır"; sıtma ateşiyle yanar, dudağı "mavi yakut"a benzer; sıkıntıdan saçları dökülür, "reh-i fenâ"dan haberci gelir. (1729-1747). Şeriften Mecnun'un öldüğünü öğrenince Leyla da son nefesini verir (1773); Sevgililer öldükten sonra halk tarafından bir mezara gömülürler, türbeleri yapılır, onlar için yas tutulur; türbeleri, dileklerin kabul edildiği kutsal bir yer olur. (1775-1777),

Leyla ile Mecnun'un ölümlerinin anlatıldığı bölümlerden hemen önce, "hayatın geçiciliğini, ölümü" sembolize eden bir sonbahar tasviri yapılmıştır: sonbahar, hüznüleriyle gelince, insanlar kendi sonbaharlarını anımsarlar; gök gürlmeleri (adeta) "ölümün davulunu" çalmaktadır, uğur getiren yıldızlar uğursuz olur; gül bahçesi "boş bir pazar yeri"ne döner, yeryüzü (dünya) sağlıklı iken hastalanır; tüm bitkiler bu durumdan etkilenir, sararıp solmaya başlar.. (1678-1728),

Behiştî'nin hikâyeden sonraki, hayatın geçiciliği ve ölümle ilgili değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Sanatçı, hayatın geçici, insanların da ölümlü olduklarını sürekli vurgulamaktadır. Ona göre bir insan, ancak "kendini bilerek, cömert olarak vb." ölüm korkusundan kurtulabilir: Geçici varlıkları bir yana bırakıp "beğâ"ya yönelmekte yarar vardır; her şeyin bir bitimi olduğuna göre, onun sıkıntısını çekmenin bir anlamı yoktur; insan, sonunda toprak olacağına göre kibirden uzak durmalıdır; ömür boş yere geçip gittikten sonra, tüm yapılanlar (bu tablile kûs) baş ağrısından başka bir şey değildir; insan, sürekli tükenen bir ömürle nasıl mutlu olabilir; zaman sürekli akmaktadır, her sabahın ardından akşam olur; her şeyin sonu aynı olduğuna göre (bu dünyada) olgun ve cömert olunmalıdır; herkes ölecektir; insan elbette kaçmakla ölümden kurtulamaz; kimsenin ölümüne sevinmemek gerekir, dünyanın düzeni (bünyâd-ı cihân) alt üst olmuştur; gencim diyerek ölümden uzak olduğunu sanmamak gerekir, doğmadan ölen çok kişi vardır; ateş parladıktan sonra,

"kuru odun"u da, "tâze gül"ü de yakar; geçici ve kısacık hayatın zevklerine aldanıp günaha sapmamak gerekir; insan nerede olursa olsun bu geçici dünyada "haber oku"nu (çav okı) yer (ölür); yeryüzünde türlü türlü insanlar yaşamaktadır (insân kimi vü kimisi hayvân); kendini bilen kişinin iki alemde (kevneyn) de (ölümünden) korkusu olmaz; bu karanlık ve katlanılmaz yer (dünya), matem yeridir, dolu gibi taş yağdırır; matem giysisini giyer, sonunu (fenâ) aklına getirerek üzülür; dünya (üzücü) "haberlerin feryatları"yla (dâd-ı havâdis) dolmuştur, insanların (bu üzücü durumlardan) kurtulmaları mümkün değildir; bu kısacık "keder yeri"nden (dünya) ne yazık ki, her insan geçmek zorundadır; bu vadi (dünya), sel sularının geçtiği yere benzer, fil bile orada sürekli kalamaz. (1780- 1819)

g) Dostluk ile ilgili duygu tasvirleri:

Mesnevinin genelinde "dostluk" ve onunla bağlantılı olan; "koruma ve acıma" duygularının tasvir edildiği görülmektedir. Leyla ile Mecnun'un, aşkın yanı sıra birbirlerine dostça duygularla da bağlı oldukları dikkati çeker. Ayrıca; Mecnun-babası, Mecnun-Şerif, Mecnun-Şah Nevfel; Leyla-Kerime, Leyla-Şerif arasında sıkı dostluk bağı vardır.

Babası, Mecnun'a dostça yaklaşarak sıkıntısını ortadan kaldırmak ister; ona bir baba olmaktan öte, bir dost ve üstad olduğunu söyler. (596-600); Şerif, bir an Mecnun'dan ayrılamaz, Mecnun adeta onun canı gibidir; Mecnun da Şerife, onun dostluğundan hoşnutluğunu bildirir. (421, 426), Leyla kendisine verilmeyince büyük üzüntüye kapılan Mecnun'u Şerif teselli eder. (743-745), Şerif cezbeli anında kendisini tanımayan Mecnun'a sitem eder. (1659, 1660); Şah Nevfel, Mecnun'u Leyla'sına kavuşturmak için savaşmayı bile göze alan mert, dost canlısı bir insandır.(994-1145); Kerime ile Şerif mesnevi boyunca, iyi birer dost olarak Leyla ile Mecnun'a görüşmelerinde yardımcı olurlar.

h) Mutluluk:

Mesnevide konu -vahdet'e erişmiş olmanın huzuru dışında- "mutsuzluk" eksenine üzerine oturtulmuştur. Bununla birlikte, Leyla ile Mecnun eserin girişindeki

coşku dolu yaşantıları dışında ancak kısa süreli mutluluklar yaşarlar -kısa süreli görüşmelerinde ve birbirlerinden mektup aldıklarında-.

Mecnun hikâyesinin başında, günleri mutlulukla geçen, "âzâde", "ser-firâz", gamsız bir insandır; neşeyle doludur (pür-bâde-i nev-çemâne).. (262 vd.); Leyla'ya aşık olduktan sonra, onunla görüşebileceğini öğrenince "âdetâ âleme şâh olur" (413), babası, Leyla'yı isteyeceklerini söyleyince, çok sıkıntı çekmiş olan mecnun mutlu olur (664); Leyla'nın mektubunu alınca "cism ü cânı zevk -ile dolar", mektubu "coşkusundan okuyamaz" (922); Uzun bir ayrılıktan sonra Leyla'yı görünce "hâbı mübârek olur", "âftâbı başına doğar" (1539),

Leyla Mecnun'un mektubunu alınca sevinçten raks eder, kalem gibi bükülür (pîçide olur), sevinçten kan(lı) gözyaşı akıtır (843, 844); uzun bir aramadan sonra çölde Mecnun'u kokusundan bulunca "özü o kokuyla kokulanır", onunla rahatlar, "gönlü şâd, handân olur" (1387, 1388, 1532); Sevgililer, Şerifin çadırında zaman zaman bir araya gelip görüşerek mutlu olurlar.(558)

1) Güzellik:

Güzellik, aşka yol açan temel unsurdur. Mesnevîde Leyla ile Mecnun "çok güzel" insanlar olarak tasvir edilmişlerdir. Ancak, hikâyeye girişteki uzun güzellik tasvirleri dışında bu unsura mesnevînin genelinde çok fazla yer verilmediği, güzellik unsurunu vurgulamak için geniş ölçüde klasik benzetme ve mazmunlardan yararlanıldığı görülmektedir: "mehpâre, perîzâd, serv, ğonca, nergis vb."; "kannışı yirinde, başdan ayağa çü mihr pür-nûr, dendânı düri çü necm-i rûşen, kûçek dehen, güşâde ebrû, şad-berg 'izâr, yâsemen-bû vb." Mesnevîde güzellikle ilgili olarak, bir ölçüde orjinal sayılabilecek benzetme öğeleri de kullanılmıştır: "nâzik şikemi hamîr-i kâfûr, şan piste-i kand idi dehânı vb."

Yakışıklı bir genç olan Mecnun, güzele ve güzelliğe meyilli bir insandır; "Arâb diyârı onunla mâmûr"dur, güneş gibi, dünyada güzelliğiyle ünlenmiştir (227), "hûş-cemâli sever" (247), nerede bir "peri kızı" güzel görse onu görmeden duramaz (254).

Leyla'nın çok güzel bir genç kız olduğu uzun bir tasvirle dile getirilmiştir; o, dünyada bir benzeri olmayan ay'dır, bu yaşlı dünyayı (güzelliğiyle) şaşkın, perişan eder (280 vd.); Mecnun ilk görüşte Leyla'nın güzelliğine, cazibesine tutulur, Leyla da onu beğenir. (279 vd.),

Behiştî, eserini överken güzellikle ilgili nitelemelerden çokça yararlanmışır: Eser, "dünyada da cennet varmış!" dedirtecek kadar, cennet gibi süslenmiş, güzellik kazanmışır; eserin her sayfası çiçeklerle dolu bahçe, her satırı meyve yüklü ağaçlar gibidir; her meyvesi "renkli hayâl", güzel olan her sözü "ağustos gülü"dür; yıldızlar gibi ışıltılı olan anlamları, güneş gibi ünlenecektir; "mükemmel, yeni nakış" ve "güzel yüz" (gibi olan eser) böylece gönülleri cezbeder; eser (güzelliğiyle) Leyla'dır, halk ona Mecnun'dur (tutulur); Tanrı'nın mahzeninden çıkan inci (bu eser), tabii ki en güzel olarak görülür; "elfâzı selîs" ve "nazmı maĥbûb" (olan eserin) her taze hayâli, güzel (bir) anlam (taşımaktadır); böylesine güzelleşmiş olan eser, aşıkları mutlu eder. (1938-1977)

i) Kahramanlık:

Leyla ile Mecnun, aralarındaki anlaşmazlıkları zaman zaman savaşarak çözen kabilelerin yaşadığı bir tarihi dönemin insanları olmalarına karşın, yalnızca hikâyenin girişinde görülen "canlı, dışadönük" özelliklerini saymazsak, kişilik olarak daha çok "içe dönük, duygusal" insanlar olarak çizilmişlerdir.

Mesnevideki diğer kahramanlar; Leyla ile Mecnun'un babaları, Şah Nevfel ve onların emri altındakiler zora düştüklerinde savaşmaktan çekinmeyen, onurlarına düşkün insanlardır: Mecnun'un babası, isteğini maddi gücüyle elde edemezse savaşarak gerçekleştireceğini söylerken (587), Leyla'nın babası, gerekirse savaşmaktan çekinmeyeceğini belirtir. (1049 vd.); Düşman askerini kırıp geçiren (leşker-şiken) ve ejderha zapteden (ejdehâ-gîr) Şah Nevfel, kaplan ve aslan avlar (öylesine güçlü ve gözüpektir). (1005 vd.)¹⁰⁶

¹⁰⁶ Ay. bkz. Kişiler; Şah Nevfel, Dekor Durumundaki Kişiler, 3: Şah Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin askerleri, Mesnevide Adı Anılan Kişiler, 2: II. Mehmet (Fatih Sultan), 3: II. Bayezid.

j) Diğer duygu tasvirleri: sır saklama, endişe, çaresizlik, pişmanlık (nedamet), kibir:

Mecnun, Leyla yüzünden perişan olduğunu gizlemek için çok çaba harcar (375), aşkının duyulmasından endişe eder (376), Leyla'ya kavuşmak için elinden bir şey gelmez (379); Leyla, "pişmanlık, çekinme köşesi"nde (kûşe-i nedâmet) tutsak olduğundan (çekingen olduğundan), kıyamete kadar isteğine kavuşamayacaktır (1481); Behiştî, sonunda toprak olacak olan insanın kibirden uzak olması gerektiğini belirtir. (1786)

3.3.3.5. İmajlar:

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde tahkiyenin daha etkili, anlaşılır, anlam ve çağrışım bakımından derin ve sürükleyici olması sağlayacak ölçüde çok sayıda ve yer yer orjinal imajlar kullanıldığı görülmektedir.

Türkçe Sözlük'te¹⁰⁷ "imaj" ile eş anlamlı olarak gösterilen "imge" terimi için şu tanımlar verilmiştir: 1- Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayâl, hulyâ; 2- (ruhbilim) Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayâl, imaj; 3- (ruhbilim) Duyularla alınan bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayâl, imaj. Aynı kaynaktan "imgelem" terimi için şu tanımları görüyoruz: 1- (ruhbilim) Geçmiş yaşantılara özgü öğelerle şimdiki yaşantı arasında bağ kurma gücü, muhayyile; 2- Bir nesneyi, o nesne (karşımızda) olmaksızın tasarımlama yetisi, muhayyile.

Mesnevi'de oluşturulan "imaj"ların (imge, imgelem) yukarıdaki tanımların büyük bölümüne örnek oluşturabilecek özellikte oldukları görülür:

a) Dini-tasavvufi inanışlarla ilgili imajlar:

İnsanoğlunu yaratan en eski idrak (Allah'ın idraki); güneşin aynası-toprak (26), "Göz, okyanusu tamamen göremez, kuşatamaz (İnsan "vahdet sırrı"nı tamamen

¹⁰⁷ Türkçe Sözlük I-II, TDK Yay., Ankara, 1983

algılayamaz); İnsan, "hayret denizi"nde boğulmuştur (Evreni algılamada yetersizdir) (29), Tanrı her yüksek ve alçağı (varlık ya da durumu) yaratmış; cömertliğiyle insanoğluna varlık (beden) vermiştir (33), Tanrı; sayısız çizgilerin (yazıların, yolların) karşılığı olan yazılar (resimler, sayılar) ve tüm varlıkların isteklerinin sonudur (her şeye gücü yeter) (36), Tanrı; lacivert keçi derisinin (gökyüzünün) sepicisi(deri terbiye eden), ve yüzü sararmış sonbaharın boyacısidir (38), Tanrı; her sevgilinin güzel yüzü; gönlü yaralının(aşığın) "ok atanı"dır(Tanrı hem seven hem de sevilendir)(40), (Her şey) bin kez, sürekli birbirini izlese de; hepsinin sınırı tek kaynaktadır(Tanrı'da) (51), (Meyveleri) Şeker saçan, yan yana dizilmiş hurma ağaçlarının şahadet parmaklarını göstermeleri (Parmağa benzeyen gövdeleriyle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaları) (59),

Kuyudan su çekmeye yarayan "çark"ın (dolap) (bir aşık gibi) sürekli inlemesi ve sürekli (gözyaşı gibi) su akıtmasının nedeni "aşk"tır (70), "Akıl kemendi" yetersiz kaldığı için insan "Tanrı'nın kubbesi"ne erişemez (85),

Burak'ın ayakları, yoğunluğundan(boyut ötesi oluşundan dolayı) yere basmaz; (aynı zamanda) öylesine yumuşaktır ki hava ona yaygı olur (131), Burak'ın her isteği bakış hızında yerine gelir; yine, bakış gibi, gözle görülemez (soyut olma) (136), Hz. Muhammed, mirac sırasında Tanrı'yı görünce coşkuyla,deniz gibi dalgalanır (150), Hz. Muhammed, Tanrı'nın sözlerini "sesin sözkonusu olmadığı, bir başka boyutta" işitir, parlak güneşi(Tanrı'yı) bulutsuz(arada hiç bir şey olmaksızın) görür (151),

II. Bayezid'in kılıcındaki parıltılar, fetih ve zaferlerini Tanrı'nın yardımıyla gerçekleştirdiğini kanıtlayan ayetler gibidir (171), 'Maḥzen-i Ḥudâ'dan çıkan inci', en güzel, en beğenilen incidir" (1954), "Kazan (ya da çaydanlık) bir damla su ile ses verirken, koca okyanus sessizliğe bürünmüştür (vahdete erişenleri temsilen)" (1994),

b) Güzellik ile ilgili imajlar:

Mecnun'un avuçları, içinde güzel yüzü görülecek kadar parlaktır (237), Üstelik, her bir damarı içindeki kılcal damarlar görülebilecek kadar saydam, iki yüzü olan bir ayna gibidir (238), Mecnun'un parmakları, içi güneş gibi parlak oluşuyla "yasemin yaprağı" gibi güzeldir (240), Arap atıyla kırlarda gezintiye çıkan Mecnun, "çiçek demeti" (külâle) gibi güzel görünümüyle, lale yaprağının saba yeli önünde

sürüklenmesini andırır (259), Mecnun, devesine bindiğinde; "ay"ın bir "kale" üzerinden görünüşünü andırır (260), Mecnun, ayrılık acısıyla suskundur; ağzı sürekli "inci kabuğu (sedef) gibi kapalı"dır (1293), Mecnun, Leyla çölde kendisini görmeye gelince mutluluk gözyaşlarıyla yüzünden tozu toprağı götürür; "sarı gül (gibi olan yanakları) açılıp güzellenir" (1427), Mecnun, Şerife; "yeryüzü insanla güzelleştiğinden, her insanın 'şerefli, kutsal'(şerîf) olduğunu söyler" (1661), Mecnun, "bu dünyanın bülbülü", Leyla ise onun "süslenmiş baharı"dır (1518),

Leyla'nın zülfünün teli, gönül kuşunu avlamak için "yay"a şerit (ip) olur (289), Leyla'nın gözü (güzel görünümüyle) dünyayı karıştırır, baktığı insanın gönlüne korku salar (293), Leyla'nın gonca ağzı "çiy taneleri"(dişler) ile doludur; "elmas gerdanlığı"nda (‘ıkd-ı güher) eksik (diş) yoktur (295), Leyla'nın kakülü, elmaya benzeyen çenesini avucuna alıp onunla aşıklara şarap sunar (öylesine etkileyicidir) (298), Leyla'nın çenesi gül suyuyla dolu bir şişeyi andırır, ama gül suyu bir türlü oradan damlayamaz (299), Leyla'nın her süzgün bakışı sihriyle fitne uyandırır, kıvrıkcık saç lülesi ise hilesiyle herkesle eğlenir (301), Leyla'nın yanaklarında ter gibi görünenler aslında "saf gümüş üzerindeki inciler"dir (303), Leyla'nın yanaklarını kuşatan kâkülleleri, su kenarında yetişmiş sümbüle benzer (306), Leyla'nın "narın karnı" kâfûr hamuru gibi, her yanıyla nur saçan güneşe benzer (307), Leyla'nın "kâfûrdan yapılmış mum" gibi olan ak gerdanı, karanlıkta ay gibi ışık saçar (308), Leyla'nın "ben"i, suya düşmüş sineğe benzer; yüzünün güzelliği gülde bile yoktur (334), Leyla'nın güneşe benzeyen güzelliği, çadırından dışarıya güneş gibi ışık verir (465), Gömleği, Leyla'nın güzelliğini gizleyemez: (468), Mecnun'un yanına gelen Leyla, buluttan sıyrılan ay gibi (güzelliğinin) ışığıyla her yanı aydınlatır (471), Leyla, ah ederek deve üzerindeki mahfeye (hevdec) girince "gökyüzü ile ay onu (güzelliğini) kıskanırlar"; yanında Şerif olduğu halde "gökyüzünde ay gibi yol alır" (1380, 1381),

Sabahleyin yükselen güneş, süslenmiş yeni gelin gibi, gökyüzünü bütün güzel görünümüyle gözler önüne serer, altın sarısı bir tavus gibi (gökyüzünde) gezinerek kanatlarından altın kıvrımları saçar (448, 450),

Evrende bulunan her nesne bir güzele meyleder (645), Tanrı'nın ışık saçan yüzünün güzelliğinin bir zerresi bile güneşi gölgelemeye yeter (854), Tanrı, insanı bir damla sudan güzel bir şekilde yarattıktan sonra, onun saçına, benine.. ayrı ayrı güzellikler vermiştir (855),

Behiştî, eserini (Leyla vü Mecnun) cennete benzetir(1938-1977): "Eseri, 'dünyada cennet varmış' dedirtecek kadar güzeldir"; "Eserin her sayfası 'çiçeklerle dolu bahçe', 'her satırı meyve dolu ağaç' gibidir"; "Her meyvesi 'renkli bir hayâl', her açık ve güzel (faşîh) sözü 'yaban gülü'dür" (1938-1940),

c) Aşk ile ilgili imajlar:

Kalbinde mermer olmayan kişinin damarında aşk ateşi gizlidir (73), Aşk ateşi, zerreyi güneş yapar (76), Bir ehl-i kâmil; "aşığın gönlünün, (sevilenden) başkasının resminin yapıldığı bir kilise olmadığını" söyler (1275), "İsteğine ulaşamamış aşık 'def' gibidir; her gelen onu 'tokatla' yaralar" (1502),

'Nur'a benzeyen 'ilahi aşk'ı 'ğaraž bulutu' perdeler"(1531), 'Zarfa (beden) "su" (aşk) doldurulursa, suyun dökülmesine şaşılmalıdır. (İnsan 'aşk'ın ağırlığını kaldıramaz)" (1593), "Aşk, 'ebedî hayat' demektir, cahil bunu anlayamaz" (1801), "Aşk olduğu sürece 'söz ülkesinde'(şairler ve yazarlar arasında) kavga (çekişme, daha güzelini yazma iddiası) eksik olmaz" (1989),

Aşk, Mecnun'un vücuduna can gibidir, insan aşksız yaşayamaz (629), Bir ehl-i kâmil, Mecnun'un "insan değil adeta Tanrı aşkıyla yoğrulmuş bir melek" olduğunu söyler (1283), Mecnun, isteğine ulaşamamış aşığa bu dünyada "kefen" in yakışacağını söyler (1314), Leyla'nın çölde kendisini ziyarete geldiğini gören Mecnun'un "muhabbet denizi coşar", Leyla'nın yüzüne bakınca şaşkınlıktan akli başından gider; "çerçöp gibi (hissiz) olur" (1413, 1414), Çehresi sarı, gözyaşı kırmızı olan Mecnun, "aşk yüzünden 'ateşle dolu buhurdan' gibi olmuştur" (1461), "Evren 'aşkın ateşiyle' yanmıştır"; "deniz, Mecnun'un gözyaşının yanında 'nem bile' olamaz" (1462), "İlahi aşk"a yönelmiş Mecnun'un bedeni "aşk hazinesi"dir (1588), Leyla'nın adını dilinden düşürmeyen Mecnun'un "bedeni ve cânı onunla doludur" (1589), "İlahi aşkın dalgalarında boğulan Mecnun, tanıdıklarıyla yabancıları birbirinden ayıramaz (aynı görür)" (1658), Mecnun'a "cezbe gelir", bu durumda; "ilahi aşk, deniz gibi 'çok dalgalı' olduğunda, 'bir damla'nın (insan) yitmesi doğaldır"; " 'denizden öte', 'tufan gibi'dir; içinde pek çok 'okyanus' yok olur"; "her şey 'ilahi aşk'ta yok olmuştur; bu denizde yok olana gıpta edilir" (1664-1666),

Leyla, ruhunun "çadır direği" gibi, Mecnun'un aşkına bağlı olduğunu söyler (548), Mecnun'u anımsayınca Leyla'nın "aklı başından gider"; "ancak onu bir an bile unutmamaktadır" (1513),

Leyla ile Mecnun çölde birbirlerine kavuşunca, mutluluktan "çiy tanelerinden daha saf (hissiz)" bir duruma gelirler; "bir şarapla dolu iki kadeh", "aynı kabukta iki badem" gibi olurlar; "gönülleri kazan gibi coşsa da, ağızları kase (ağzı) gibi sessiz"dir (1416-1419),

d) Doğa ile ilgili imajlar:

Saba yelinin her sabah tatlı tatlı esmesi; "sabah"ın "güneş"e aşık olmasındandır (66), Sabahleyin yükselen güneşin "ışık saçan kılıcıyla" gökyüzündeki aynalar pırıl pırıl olur (444),

İlkbaharda coşan insanların elinde çeng öyle ektileyici ve yüksek perdeden sesler çıkartır ki; gökyüzündeki Çobanyıldızı(Venüs, Zühre) bile bu şenliğe katılmaktan kendini alamaz (983),

Necd dağının tek geçit yeri, "uzun gece(yeldâ) gibi uzun ve karanlık"tır (1133), büyük mağaraları "ejder ağzına" benzer (1134), göğe "kılıç gibi uzanan" zirvesinde kara bulutlar (ya da; duman-sis) "uyumaktadır" (1137),

Mesnevîde "imaj" yönünden en ilgi çekici bölümlerden birisi, Temmuz ayında havaların aşırı derecede ısınmasının anlatıldığı bölümdür: "çöl 'yanan fırın gibi'dir"; "dünya 'ejder ağzı', rüzgârlar 'ejderin ateşli soluğu gibi' olur"; "güneş 'ikizler burcu'na (cevzâ) girince adeta 'yokluğun gölgesi' yanarak suya düşer"; "güneş (sıcağıyla) yüreğinde yara açtığından ay, yalnızca geceleri gizlendiği yerden çıkabilir"; "yılan kumların üzerinde cansız yatar, su (bile), ateşten tutuşunca gölgeye sığınır"; "yeryüzü 'ateş koru', taş parçaları 'yıldız' (gibi sıcak ve parlak) olur"; "ufuklar güneşin ateşiyle tutuşur, (bu ateş) 'serâb'ı su gibi parlattır"; "dağ içindeki demir, 'timsah gibi' suya can atar"; "dağlar 'yağ gibi eriyince' yarasa ve karga görünmez olur"; "dağlar sıcaktan 'Tur dağı (Sina)' gibi olunca, semender 'pervâne gibi' yanar"; "gölge, duvarına sığınır", "sudaki balıklar pişer; olgunlaşmamış meyveler (pişip kuruyarak) bir çeşit

simit (kâhî) olur"; "kara toprak 'kül olup' yanar"; "dünyayı yanmaktan, 'bulutların gölgesi' kurtarır", "oluşan çatlaklar yeryüzünü kalbura çevirir; güneş göğün rengini değiştirir"; "taşlarıyla birlikte çöl; 'içi ateş ve kıvılcımla dolu bir leğen'e benzemektedir"; semender, ağzından ateş çıkarmasına gerek kalmadığından, 'karga gibi dilini çıkarır"; "ocaktaki yanık tavayı gören balık, denizden yalvarır"; "çöl, üzerinde sıcaktan pişip kebab haline gelmiş çil kuşu ve kekliklerle 'yemek sofrası'nı andırmaktadır" (1162-1193),

Leyla ile Şerif çölleri dolaşıp uzun süre Mecnun'u bulamayınca "serap denizine gemi salmış gibi olurlar" (umutları neredeyse tükenir) (1384),

İlkbaharda gül, kokusunu ortalığa yayarak bülbülün "aklını(şuûrunu) kokuyla doldurur" (929), "bulutun sedefi (inci kabuğu)", "gülün kulağı (bir an bile) boş kalmasın diye" "inciler saçar" (yağmur yağdırır) (930), İlkbahar sabahında çiy taneleri (şebnemler) ağaçların üzerine inciler gibi saçılarak onları "nahl"¹⁰⁸ e çevirirler (933), dikenli ardıç ağacının ('ar'ar) üzerine yağın "büyük inci taneleri" (dürer; çiy taneleri) muska gibi birikerek ağırlıklarıyla onun dallarını eğirler (934), sümbülün saçının tellerine "inciler" (çiy taneleri) dizilir; yaseminin hokka gibi olan ağzı "büyük inciler" (yetîm) ile dolar (938), Yine ilkbaharda menekşe, gül bahçesine "ben" olur; "zemâne ihtiyarı"(yaşlı dünya) yeniden kızoğlan kız görünümüne bürünür (tazelik, canlılık kazanır) (939), Yaban gülü (nesrin) çimenlikte "çadırını kurar"; reyhanlar onun çevresini süsler (942), bahçe (bütün varlığıyla) "aşık" olur (cıvıl cıvıldır); laleler yer yer ona (kırmızı renkleriyle) yara açar (945), çimenliğin (göz alıcı) renkleri servi ağacını kendinden geçirir; servi bu haliyle tıpkı Mecnun gibidir; başına kuşlar binlerce kez konsalar da, bundan haberi olmaz (946, 947), coşkun sudan bir kadeh içen "nergis" çimenlikte kendinden geçip, yanındaki çerçöpün farkına bile varmaksızın (mutlulukla) yatmaktadır (949), beyaz ve kırmızı güller gül bahçesine "gümüş ve altın saçarlar" (956), "Yaprak sesleriyle dolan" gül bahçesi eşsiz bir güzelliğe bürünür (957), çiy taneleri "inci", çimenlikteki yeşillikler de (o incilerin dizildiği) "iplikler"dir (958), çimenlikte her yan "yıldız" gibi (çok ve güzel) güllerle donanmıştır (963), Bu mevsimde tüm ağaçlar "süslü giysiler"(istebrağ) giyer; taşlar "zümrüt gibi" yemyeşil

¹⁰⁸ nahl: 1- hurma ağacı, 2- gümüş veya mumdan yapılarak gelinlerin önünde götürülmesi ve sonra gelin odasına konulması, vaktiyle adet olan süs ağacı; 3- ed. ince, uzun, narin vücutlu dilber. (Devellioğlu)

olur (965), şimşir ile servi "sarmaş dolaş"tır; menekşe güle "aşık olur" (966), nergisin "gözünü uyku bürür"; şakayığın "kadehi saf şarapla dolu"dur (967),

Sonbahar mevsiminde; "su gene çılgınlaşır; 'serap denizleri' kurur"; "Lale, tacını 'yele verir'; çiy taneleri 'yağmur damlacıkları kadar' çoktur"; "Yeryüzü tamamen yapraklarla kaplanır; kuru ile yaş bir olur" (1711-1714), "nergis sararıp (adeta) hastalanır; gözünde 'uykusuzluk alâmeti' vardır"; "Yaseminler keseyi boşaltır, gümüş paralarını saçarlar (gümüş para gibi değerli güzelliklerini yitirirler)"; "Lalenin kadehi kırılmış, sünbülün misk kokulu saçı dağılmıştır"; "Meyvelerin çoğu hastalanmış, yanakları sararmıştır" (1720-1728),

Şah Nevfel'in çok sayıdaki develerinden her biri "dağ gibi" iridir (1007), "Karga, kara tüyleriyle adeta sonbaharın alıp götürdüklerine yas tutmaktadır" (1718), "Deniz ördeği (bahri) denizde inci bulunca, tenindeki her tüy bir iğne olur " (1979),

e) İnsan karakteriyle ilgili imajlar:

Mecnun'un teni ve canı şamata ve fitne uyandırır (öylesine coşku doludur); dili su gibi akıcıdır (sürekli neşelidir) (246), Mecnun, aşk yolunda toprak gibi görünmekle birlikte, gerçekte ayna gibi saf ve temizdir (zâhiri "harâp", ancak bâtını "hazine" gibidir; aşk ile doludur) (427), Sabahleyin Leyla ile buluşmaya coşkuyla giden Mecnun (bu haliyle); "toz koparan bir sel", "ter saçan bir ateş" gibidir (453), Leyla'yı görünce coşkudan bayılan Mecnun, bir an akli başına gelince "bahar bulutu gibi" sevinçten kabına sığamaz (482), Leyla'yı sevdiğini babasına söyledikten sonra Mecnun'un "gözyaşı denizi" coşar; "gönlünün kanı" şarap gibi, bir hoş olur (605), Bir ehl-i kâmil, Mecnun'un güzel sözlerinin "altın para", beyit ve gazellerininse "yeni inci" gibi değerli olduğunu söyler (1268),

Leyla, "gölgesinde koruyan" bir güneştir (güzelliğinin yanısıra iyiyürekli) (302), kendisini görünce coşkudan bayılıp yere yığılan Mecnun'u büyük bir incelikle; "bir gülü tutar gibi" tutup ayağa kaldırır (485), Mecnun'un "su gibi saf" olduğunu gören Leyla, ona bağlanır (490), dili "şeker saçmaya" başladığı zaman, onun yanında "âb-ı hayvân"ın sözü bile edilmez (cıvıl cıvıldır; insana yaşama sevinci verir)

(514), "hayâ, ayağına bağ; utanma ise perdecisi olduğundan" evden ayrılıp Mecnun'un yanına, çöle gidemez (1367, 1368), Mecnun'u çölde "kokusundan" bulur (1387),

Şah Nevfel'in avuçları "cömertlik denizi"dir; parmakları "düğüm açar" (zor işlerin üstesinden gelir) (996), her zaman "deniz gibi, inci", "maden gibi, altın saçar" (çok cömerttir) (997),

II. Bayezid'in "cömertlik bulutu" yağmur yağdırsa, dünyanın her yanı okyanus olur (172), "cömertlik denizi" coştüğunda, inci ile balık buna kulak kesilir (cömertliği onları da etkiler) (173), "naz kıvılcımının oku" göğüslere ve yüreklere kadar ulaşır (174),

f) Sıkıntı, ızdırap, ayrılık vb. ile ilgili imajlar:

Behiştî'nin dünya ve hayat ile ilgili görüşleri genelde karamsar bir hava taşır: "Aşığa her zaman sıkıntı veren bu dünya gerçekte; "kötü şeylere düşkün olunan bir hapisane"dir; "Dünyayı dolanan güneş de sıkıntıdan tutuşmaktadır"; "Bu sıkıntı yeri (dünya) bir anlıktır; insan buradan ister istemez geçer"; "Sevdiğinden (burada; II. Bayezid'den) ayrılıp sıkıntı çekmektense yanıp kül olmak daha iyidir"; "Ayrılığa katlanmaktansa öldürülmek; bey iken beylerbeyi olmak gibidir"; "Yeryüzündeki her nesne 'dânâ'ya sıkıntı, hüzn verir" (1674, 1808, 1818, 1898, 1899, 1931),

Mecnun'un aklı (şuûru) aşk ateşinin etkisiyle "dumanla dolu"dur; her bir kirpiğinden "ırmak gibi" gözyaşı akar (349), feryatları "erganûn"a döner (org gibi ağır, dokunaklı sesler çıkarmaya başlar); O artık cinnetin eşiğine gelmiştir (351), kanlı (göz) yaşı baştan aşar; uykunun yerini (gündüz gözünüyle görülen) rüyalar alır (352), diken gibi kirpikleri kanlı gözyaşlarıyla "iri mercanlar"a dönüşür (353), Mecnun, döşekteki ibrişim iplikleri "yılan" sanır (360), Mecnun'un "yanağının gülü" (aşk acısından) perişan olup, acı çığlıkları sırrını açığa vurur (564), "nergisler"i (gözleri) çiy yağmış gonca gibi ıslanır; sıkıntı her sabah ona arkadaş olur (567), yanakları "tutulmuş ay" gibi ışsız(mat, kuru), kurumuş yasemin gibi susuzdur (570), Sürekli ağladığından Mecnun'un gözüne bir an bile uyku girmez (573), Mecnun, "sevdasının buharı yükselince" (aşk acıları artınca), cinnetin eşiğine gelir (730), "Ümitsizlik şarabı"ni içen Mecnun'un kanı "şıra gibi çağlar" (kendinden geçer) (735), ayrılık

gecelelerinde "ateşli ahları" yolun ta ucunu aydınlatır (737), Mecnun, "acı feryatlarının dumanı"yla gündüz vakti "gökyüzünü boyar" (738), Gönlü sıkıntıyla "gonca gibi daralan" Mecnun, Leyla'nın "gül gibi gelerek" bu sıkıntıyı dağıtmasını ister (808), "Süsen gibi canı yanan" Mecnun, aynı zamanda "su gibi hüznü ve kararsız"dır (809), Mecnun'un "gündüzü, gecesi gibi kararmış"tır (sürekli acı çekmektedir) (816), "gözüne güneş gibi ışık veren" Leyla'nın "önü bulutla kapanmıştır" (görüşemez olmuşlardır) (817), Sıkıntidan, her kirpiği "su oluğu gibi toprağın altında kendine yol açar" (1297), "Gözyaşları ve inlemeleri" aşk ve ayrılık acısıyla kendini kaybeden Mecnun'a "yol arkadaşı ve yakın dost olurlar" (1304), Mecnun çölde "saba yeli gibi sürekli dost arayarak dolaşır, koşuşturur" (1307), giysisini yırtıp çıplak kalır; "toprağın giysiye ihtiyacı yoktur" (1318), Dağda yaşayan Mecnun'un "gönlünde sıkıntı dağları vardır" (1334), Mecnun, dağlarda ve çöllerde şaşkın ve perişan, "kötü bahtı gibi başsız ve ayaksız" dolaşır (1339), "sürekli akan gözyaşlarıyla baştan ayağa (kendisine) 'ğusl-i kefen' (ölyü gömmeden önce son kez yıkama) yapacaktır" (1605),

Dıştan bakınca mutlu görünse de, Leyla'nın içi dumanla doludur (sıkıntılıdır) (545), Döşeğindeki ipler Leyla'ya her gece "yılan" gibi görünür (873), Sıkıntı dolu günler ona "mahşer günü gibi uzun" görünür (886), Sıkıntidan Leyla'nın tüm kemikleri "inler"; canı bedeninde "ney-zenlik" eder (896), Sıkıntidan "önü ile arkası (gölgesi) bir olmuştur" (iç aleminde yaşar) (897, 898), Baktığı her "kırmızı elbise" "bedenini hasır gibi nakışlandırarak", ona "ateş" (gibi) görünür (899), "Mecnun'un derdi" Leyla'nın bedenine hem "cân" hem de, "hayat arkadaşı" (hem-h' âbe-i hâk-dân) olmuştur (902), "ayrılık acısıyla her an 'gökyüzü gibi kararsız'dır" (1508), "yokluk köşesinde; kapısı kapalı, ayakları kırılmış bir zavallı"dır (1510), teni ayrılık acısından "sudaki kâfûr gibi arı" olur (1745),

Mecnun'un derin acılar içinde olduğunu gören babasının "cismi ve canı yanar"; "özü (aklı, beyni) ve kemikleri su olur" (597),

g) Hayâl ile ilgili imajlar:

Dünya, gerçekte "baştan başa serap"tır (hayâl), onu isteyenler genellikle cahil insanlardır (1676),

Mecnun ayrılık günlerinde nereye baksa Leyla'yı görür; "damarlarındaki kan Leyla ile doludur" (367), çevresindeki tüm nesnelere ayna gibi, ona Leyla'yı gösterirler (368), Leyla'nın güzel görüntüsü gözlerinden uzaklaşınca, onun hayâlini arkadaş edinir (377), ilkbaharda çimenlikte gördüğü yeni açmış nergisleri "Leyla'nın gözleri"ne benzetir; uzun bir servi ağacını görünce Leyla'nın boyu gözünde canlanır (987, 989), "uzaktan görünen Ka'be'nin silueti gözlerin karanlığını aydınlatınca", Leyla'nın kara saçını anımsayarak mutlu olur (1210, 1211), Ka'be'de "kara taş"a yüzünü sürünce, hayâline Leyla'nın "ben"i gelir; öyle mutlu olur ki, "ruhu, içinden coşkuyla çıkar, bedeni boş bir kafes gibi olur" (1214, 1215), zezem suyunu usul usul içerken Leyla'nın ağzını anımsar; onun şeker saçan dudağını anımsayınca "damarındaki kan şarap gibi kaynar" (1217), Ka'be'nin halkasına elini uzatıp dua etmeye başlayınca Leyla'nın saçını anımsar; bunun üzerine "bedeni halka gibi eğilir" (1231, 1232), Mecnun, "gerçek insan"ın (şerîf âdem), bu kuruntuların (dünya, yaşananlar) hayâl olduğunu görüp, ilahi aşka ulaşmak için çalışması gerektiğini söyler (1663),

Leyla, Mecnun dışındaki canlılardan usandığında, "vahşi hayvanları 'cansız figürler' olarak görür" (1394),

h) Kahramanlık ve savaş ile ilgili imajlar:

Şah Nevfel'in çok askeri, geniş toprakları vardır; topraklarının sınırını "kılıcıyla belirler" (1006), mızrağının açtığı "oluk"tan savaş alanına "sel suyu gibi kan boşalır" (1096), mızrağı "meyvesi insan başı olan bir servi ağacı"na, üzerindeki taşlar ise bu ağacın "yapraklar"ına benzemiştir (1097), Şah Nevfel eline "kan saçan kılıcını" alınca savaş alanına "yağmur gibi insan başı yağar" (1102), Savaş alanında Şah Nevfel'in sesi "gök gürlemesini", kılıcı ise "şimşegi" andırır; dünyayı kara bulut(ya da; duman, sis) gibi toz kaplar (1103), askerleri, üzerlerindeki savaş aletleriyle "ejder dağı" gibi (ürkütücü) olurlar; örme zırhlarıyla atlarına binince "demirden kale"ye benzerler (1084, 1085), Şah Nevfel ile Leyla'nın kabilesinin askerleri savaşmak üzere karşı karşıya gelince "savaş aletlerinin denizi kabarır"(1087), savaş alanında iki tarafın kanları birbirine karışıp "ırmak gibi akar" (1108), miğferler "güneş", hançerler ise "yıldızlar" gibi parıldar (1110), "okun temreni göğüslerde açılan yarıklarla konuşur"; "rüzgâr gibi yol alan ok kuşları" "kan eti"ne gaga açarlar (1116, 1119), dökülen kanlar, vadileri "mercan madeni"ne çevirir (1125),

II. Bayezid'in "başı sert atı"nın (tevsen) ayak bastığı yere feleğin "iri arslan"ı (ğazanfer) kuyruğunu süremez (169), Ay, gökyüzünün sandukasına tabla olduğunda o Şah (II. Bayezid) eline yayını almış gibi olur.(?) (175), onun seri ve keskin kılıcına hedef olan kişinin kaçış yolunu ecel tutar (178),

Şerifin yiğit bir insan olduğu "ser-efrâz", "âşiyân(yuva), bâz (şahin)" imajlarıyla belirtilmiş (437),

1) Ölüm ile ilgili imajlar:

Sanatçının ölüm ile ilgili düşünceleri genellikle karamsar bir hava taşır: "Bu dünya 'bitme (ölüm) madeni'dir"; "Bu 'karanlık ve dar (dünya)' 'yas evi'dir"; "Zaman (yaşanan çağ) 'imdat haberleriyle' (dâd-ı havâdis) doludur", (ölümden) kimse kurtulamayacaktır"; "(Dünya), seli eksik olmayan bir vadidir; fil olsa orada tutunamaz"; "Bu kısacık hayata, yalan dünyaya gelen elbette sonunda gider (ölür)" (1802, 1803, 1809, 1819, 1906),

Mecnun, "talihinin bir ok ile göğsünü deldiğini", yırtılan bu yerden canın önünde sonunda çıkacağını; ömrünün "Leyla'nın zülfü gibi kısaldığını" söyler (523, 531); Leyla, ölüme yaklaşınca; " 'ilkbaharı',yerini 'sonbahar'a bırakır; yeşilliği bol olan bahçesi (çeşmesâr: beden) kurumaya başlar"; "beli bükülür; 'gonca ağzı'na yiyecek girmez"; " 'lale gibi bağı' kanla dolar; yüzünde 'gül üzerindeki çiy taneleri gibi' ter tanecikleri vardır"; "gözyaşları, yanaklarına 'düzgün' olur, bu acınası durumda ölüleri hatırlar ve onları kıskanır" (1730, 1733, 1735, 1736),

Sonbahar mevsimi "sona ermeyi, ölümü" çağrıştırır: "Sonbahar, 'hüzünlerini' getirince, insan kendisinin sonbaharını (ölümünü) anımsar"; "Gül bahçesi 'boşalmış bir pazar yeri'ne döner, 'sağlıklı iken hastalanmış (bir insan)' gibi olur"; "Feleğin boyacısı, dünyayı her çeşit renge boyar"; "Turunç ve portakal (nârenc), kabuğu mavimtrak olunca, (bu haliyle) zamanı geçtiği için yas tutan bir insanı andırır"; "Ağaçlar (rüzgârdan) adeta elleriyle başlarını döğüp, ölümü düşünerek üzülürler"; "Gül, defterini (çanak yapraklarını) en güzel bir şekilde açtıktan hemen sonra,rüzgâr onları alır götürür" (1678, 1683, 1685, 1697, 1715, 1716),

i) Kadın ile ilgili imajlar: Mecnun'un babasına göre; kadınlar baştan aşağı "cân" gibi cazibeli olsalar da, onlardan sakınılmalıdır, onların nefesi bile kişiye zarar verir (616), Babası Mecnun'u "taze yasemin ve gül"e, kadınları ise (ona zarar verebilecek) "şiddetli rüzgâr"a benzetir (619),

j) Toplum hayatı ile ilgili imajlar: Mecnun'un babasına göre; bir insan eğer gökyüzünde yaşamıyorsa, önünde sonunda kendisine bir eş bulur (694),

k) Zenginlik, mal mülk vb. ile ilgili imajlar: "Eğer bir insan ilimle ve yararlı işlerle uğraşmıyorsa; yalnızca mal mülk sahibiyse, ona 'hamal' demek uygun düşer"; " 'Altın hazinesi'ni (zenginliği) kıskanmayıp, 'sîne'yi hazine yapmak (iç zenginliğine ulaşmak) için çalışmak gerekir" (1677, 1821); Mecnun'un babası "gümüşleri kadar çok askere sahiptir"; tâcı "ay", mekânı "gökyüzü"dür (588), oğlunun acısından parayı pulu düşünmez duruma gelir; "maddeyi, adeta 'gözyaşının gözden düşmesi gibi', içinden çıkarır" (1205),

l) Klasik benzetmelerle oluşturulmuş imajlar:

Behiştî, II. Bayezid'e "her saç telinde yüz dili olsa, bunun gene de ona minnetini dile getirmeye yetmeyeceğini" söyler (1926),

Mecnun, ayrılık acısından "bülbul" gibi inler; kanlı gözyaşı "şarap" gibi kıpkırmızıdır (804), "kan renkli gözyaşları sel suyu gibi" olsa da, onun "aşk ateşi sönmez", "gözyaşı seli deniz olup taşan" Mecnun "aşk dalgaları arasında boğulur" (1295, 1296), çölde âvâre dolaşan Mecnun, "mahfazalı parlak inci (dürr-i meknûn) gibi gözyaşı döker" (1308), "yanında 'dumanlı gözyaşları' olduğu halde, yel gibi dağdan dağa dolaşır", "çölde, zincirini kırmış gibi, âvâre koşturur" (1320, 1321, 1325), sıkıntıdan göğüs kafesi "büyük bir davul (kös)" olur, gönlü "hazinelere dolar" (1343), Mecnun'un dili 'kıl ucu' gibidir, ağzı ise adeta 'yok'tur (1535),

Leyla'nın çenesi "sade (süssüz, doğal) elma" gibi; dudağı ise kırmızı şarap rengindedir (297), güzelliği "Ka'be"yi akla getirir, kaşı "mihrap", hayâli "mercimek kadar", dudağı ise "hünnap"tır (778), Leyla; "gümüş tenli", "bildircin çehrelidir, nazik

bedeni de "su gibi saf"tır (802), ayrılık acısından "mum gibi yanar"; "pervânesini yakmaya alışır" (893),

İlkbaharda "saçını uzatan sünbül", "gelin gibi güzelleşen bahçeye kâkül" olmuştur (964),

m) Harf oyunları ile oluşturulmuş imajlar: Leyla'nın aşk acısı çektiğini öğrenen "âhû"nun üç harfinden ikisi "âh" olmuştur (878); İlkbâhar sabahında "lalenin kadehine inci gibi yağın çiy taneleri" böylece "onun manzum tarih¹⁰⁹ ini yazarlar" (935),

n) Diğer anlam bağlantılarıyla yapılmış imajlar:

Mecnun, Leyla'nın her zaman "ömür gibi azîz", "gül bahçesini andıran yanağının" ise sürekli şen olmasını diler (826), Mecnun, Leyla çölde kendisini ziyarete gelince "ölüyken câna kavuşmuş", "müflisken mâden bulmuş" gibi olur (1431), Mecnun'un gölgesi, onun sırdaşı olsa da, dili olmadığından konuşamaz (1474); Mecnun, "hem susamış, hem de suda boğulmuş"tur; "harap görünüyorsa da, gerçekte mâmûrdur" (1557), Mecnun, (cezbeden dolayı) nesnelere (beden) bulanık görmektedir; beden aradan çekilirse, sorun kalmayacaktır (1603), Leyla yanından ayrılınca, Mecnun'a "hayret gelir"; "cansız bir figür gibi" çölde tek başına kalır" (1615),

Behiştî, eserinin değerini (güzelliğini) çeşitli imajlarla belirtmeye çalışmıştır: Eser, "cennet bağındaki (bitkiler) gibi 'dikensizdir'; meyveleri 'gayb yemişi'dir"; eserin "sözleri akıcı, suyu 'kevşer' gibidir; anlam 'cevher' gibi açıkça görülür"; "Behiştî, 'gizli bir hazine' olan' eseri ortaya çıkarmıştır; eserin bin hazineyi dolduracak incileri vardır"; "her cevherinin değeri 'cânla ölçülür'; hatta 'cân'dan daha değerlidir"; "Behiştî, içindeki anlamlar 'yıldız' gibi ışık saçan eserinin 'güneş' gibi ünlü olmasını diler"; "bu güzelliği nedeniyle eseri herkes beğenir; eser 'Leyla'dır; halk ise 'Mecnun' gibi ona meyleder"; "bu eser, meleğin 'şeh-per'i (en uzun tüy) ile 'gökyüzünde' yazılmıştır (ruhani ve kutsal bir özelliği vardır)"; " 'gönülleri yağmalayan göz'ün (eserin) 'göz ilacı'na ihtiyacı yoktur"; " 'gemi' (eser), inciyle dolmuştur; her

¹⁰⁹ Bu beyitte geçen "cevher" sözcüğünün dördüncü anlamı olarak Devellioğlu şu açıklamayı yapmaktadır: yalnız noktalı harfler hesap edilmek suretiyle ve ebced hesabıyla yazılan, çok defa manzum olan tarih.

köşesi bir 'hazine'dir"; " (eserin) sözleri akıcı, nazmı 'sevgili' gibidir; her 'tâze hayâl'i 'güzel anlam'dır"; " (eser için:) küçük çocuk, güzel de olsa, çirkin de olsa herkese şirin görünür (bu eser de 'yeni' özellikleri nedeniyle sevilecektir)"¹¹⁰

Dünya; "kilitli zebercet"¹¹¹ kutusu" (44); Eli ayağı kısa olanın bin türlü ayak bağı olur (1522); II. Bayezid "ay", diğer hükümdarlar ise "yıldızlar"dır; Behiştî, Padişah'ın "güneş gibi, daha parlak" olmasını diler (1829); Behiştî "sihir gibi büyüleyici şiirler" söyleyince diğer şairler "fıstık gibi (ağız kapalı)" kalacaklardır (1835); "Şeyhî, Nizâmî'nin dizdiği mücevherleri (güzel sözleri) avama yaraşır şekilde kara toprağa saçmıştır" (1875); "Karıncı arslanla dövüşemez"; "zencî ile âhû gözlüler bir olmaz" (1888); "Dünyada bin yıl yaşasa bile, hayat insana bir an gibi kısacık gelir" (1894); "Fikir ateşi, aklı parlatır (güçlendirir)"; fırın(aşk), gönülü külhan (hamam ocağı) yapar" (1980); Mecnun'un babası, Mecnun ile Leyla'nın; birbirlerine "aynı burçta iki yıldız gibi yakışacaklarını" söyler (702)

3.3.4. Edebi Sanatlar:

Behiştî'nin, eserinde edebi sanatların önemli bir bölümünü başarıyla kullandığı dikkat çeker. Bu edebi sanatların çoğu, konunun akışı içerisinde kendiliğinden oluşmuş izlenimi vermektedir. Sanatçı eserinde daha çok; teşbih, mecaz-ı mürsel, tenasüp, teşhis ve intak, istiare, tezat, mübalağa, iştikak, cinas ve aliterasyon sanatlarını kullanmıştır.¹¹² Gerek eserin kahramanları Leyla ile Mecnun'un psikolojik yanlarının geniş tasviri, gerekse konunun önemli bir bölümünün kır ve çölde geçmesi bu sanatların ön plana çıkmasında en önemli etmenlerdir. Bu sanatların öne çıkması, eserin -özellikle hikâye bölümünde- yalın, güçlü ve akıcı bir anlatım kazanmasını sağlamıştır.

Öteyandan, sanatçının mesnevide "iham, tevriye ve kinaye"nin yanısıra "ta'riz, istihdam, mugalata-i ma'neviye, irsad, istidrak, istifham, rücu', tefrik, kat',

¹¹⁰ 1941-1944, 1950, 1952, 1957, 1970, 1974, 1975, 1987

¹¹¹ Zebercet: zümrütten daha açık yeşil [...] bir süs taşı (Develioğlu)

¹¹² Aynı dönemlerde yazıya geçirilmiş olan Türk dilinin önemli eserlerinden Dede Korkut Hikâyeleri'nde de hemen hemen aynı edebi sanatlara ağırlık verilmiş olması, dönemin üslup birliğini yansıması bakımından ilgi çekicidir. (Zeki Ömer Defne; Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma, TDK Yay., Ankara, 1988)

terdid, iltifat, iktibas, akis" sanatlarına yer vermediği görülmektedir. Anlatıma derinlik ve çağrışım zenginliği kazandıran bu sanatlara yer verilmemiş olması, eserin genelinde kolay anlaşılmayı sağlayan düz bir anlatımı öne çıkarmıştır. Eserde "tahkiye"nin belirleyici rol oynaması, ayrıca XV. yy sonlarında divan şiirinin henüz anlatım bakımından olgunluk dönemine ulaşmamış olması bu durumu bir ölçüde anlaşılır kılmaktaysa da, anlam yönünden önem taşıyan bu sanatların kullanılmaması, eserin sanat değerini bir ölçüde düşürmektedir. Mesnevide kullanılan edebi sanatlar şunlardır¹¹³:

3.3.4.1. Mecazlar:

I- Teşbih:

1) Teşbih-i mufassal (ayrıntılı benzetme): Dört ögesi de bulunan teşbih:

seyr eyleye üştüri çü deşti
yürürdi deñizde şanki keştî (261)

çün gördi şu gibi şafdur yâr
teslîmini itdi aña izhâr (490)

düşdüm ayağa elüm tut iy mâh
zûlfûñ gibi 'ömrüm oldı kûtâh (531)

iy 'ömr gibi 'azîz olan bâr
iy kâmeti serv ü lâle-ruhsâr (779)

maşser günü gibi iy dil-ârâm
uzun görünür gamile eyyâm (886)

Ṭûr'a dönüben cibâl yek-ser
pervâne gibi yanar semender (1171)

¹¹³ Edebi sanatların sınıflandırılması ve tanımları konusunda geniş ölçüde yararlandığımız kaynaklar: 1- Cem Dilçin; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yay., Ankara, 1983, 2- Numan Külekçi; Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar, Akçağ Yay., Ankara, 1995

yâd itdi leb-i şekker-feşânı
kaynadı çü mey tamarda kanı (1217)

hicr eylemiş idi anı rencûr
arıydı teni şuda çü kâfûr (1745)

2) Teşbih-i mücmel, teşbih-i muhtasar (kısaltılmış benzetme): Benzetme yönü söylenmemiş olan teşbih:

şan piste-i kand idi dehânı
 mersûm idi lîk yok nişânı (311)

âğazlığı bâde gibi şekker
derdi velî zehr-i mâre beñzer (560, aşk)

bir yir yoğidi kim ola hâlî
güller idi encümü mişâli (963)

ejder dehenine döndi 'âlem
 bâd oldı aña çü âteşin dem (1163)

bağdı yüzine vü gitdi idrâk
üftâde olur nite ki hâşâk (1414)

bâzâr-ı tehiye döndi gül-zâr
 şan sağ idi 'âlem oldı bimâr (1683)

çün dâd-ı havâdiş oldı devrân
 bulamaya halâş kimse âsân (1809)

3) Teşbih-i müekked (pekiştirilmiş benzetme): Benzetme edatı bulunmayan teşbih:

düşmüş meges idi şuya hâlî
 yok gülde leâfet-i cemâli (334)

cismümi haşır idüp münakkaş
her sürh kabâ görünür âteş (899)

bir serv idi nîze mîvesi baş
 bergile bir idi aña her taş (1097)

virdün baña şol-ğadar kemâli
dil bir defiz oldu pür-le'âlî (1921)

her şafhası ravzadur pür-ezhâr
her satrı şecer durur pür-esmâr (1939, eser)

4) Teşbih-i belîğ (uz benzetme):

'ışk oldu hevâ vü ehl-i dil ney
hum oldu sipih 'ışkdur mey (65)

bir nahl nihâli nâr pistân
 pür-şive vü 'ışvesi de destân (300)

sen bülbülsün bu rûzgârûn
ârâste ben senün bahârûn (1518)

şehler kamu necmdür tapun mâh
 rûşen-ter ide çü mihr Allah (1829)

her kişi ider ki buña meyli
Mecnûn aña halk u Nâme Leylî (1952)

elfâzı selîs ü nazmı mahbûb
her tâze hayâli ma'nî-i hûb (1975)

5) Teşbih-i temsili (yaygın benzetme): Behiştî, eserini güzellikle ilgili çeşitli özellikleri sıralayarak "cennet"e benzetir:

her şafhası ravzadur pür-ezhâr
her satrı şecer durur pür-eşmâr (1939)

her mîvesi bir hayâl-i rengîn
her lafz-ı faşîhi verd-i nesrîn (1940)

yok bâğ-i cinân mişâl hârı
nev-bâve-i ğaybdur şimârı (1941)

elfâzı selîs ü âbı kevser
ma'nî görünür 'ayân çü cevher (1942)

bir genc idi ben de itdüm izhâr
biñ genc tolu le'âlîsi var (1943)

II- İstiare:

I- Açık İstiare (istiare-i musarraha):

bu şifte gönülüm iy gül-endâm
bir lahze tapuñsuz itmez ârâm (509)

nergisleri ğonçe gibi pür-nem
her şubh 'anâ dilile hem-dem (567)

sen tâze semensün iy gül-i ter
ma'nîde zen oldı bâd-ı şarşar (619)

iy dilber ü dilpezîr ü dildâr
bî-mişl-i cemîle vü vefâdâr (790)

teng oldı dilüm çü ğonca iy mâh
gel gül gibi yüzümüze geh ğâh (808)

olmasa hayâsı pâyine bend
deşte düşeridi ol şeker-hand (1367)

ğavl itdi Şerffile semenber
kim şayda gide çü halk yek-ser (1372)

bağdı yüzine vü gitdi idrâk
üftâde olur nite ki hâşâk (1414)

ol mürde-i 'ışkı bu Mesîhâ
cân-bahş demiyle itdi ihyâ (1430)

âh iy şanem âh n'eyledüm ben
yağduñ beni 'ışk odına kim sen (1509)

şalduğña sâye üstüme sen
inanmazam iy hümâ daği ben (1542)

sünbülleri yolınup 'anâdan
kâşid irişür reh-i fenâdan (1747)

2- Kapalı istiare (istiare-i mekniye):

geşt itmede bâd deşt ü tağı
mihrüñden olur olursa dağı (138)

uğratdı belâya cânı devrân
devrânla başa çıkamaz insân (522)

sevdâ-zede oldı şevğden bâğ
lâle urur aña câ-be-câ dağ (945, vd.)

ğullesin alur ağaçlaruñ bâd
her şâh kılar zarûri feryâd (1681, vd.)

eliyle dögüp başını eşcâr
ol soña melâlet itdi izhâr (1715, vd.)

başdan ayağa peleng urup dağ
boyanmuşidi qaralara zâğ (1767, vd.)

mâtem tonını giyer bu gerdûn
kendüyi ider fenâsı maḥzûn (1807, vd.)

3- Yaygın istiare (istiare-i temsiliye): Bitkilerin yapraklarını döküp kurumaya başladıkları "sonbahar mevsimi" ile "ölüm" olgusunun benzerlikleri; "fani, geçici olma" temel benzetmesinden yola çıkılarak bir arada verilmiştir(1678-1728):

berg oldı yirüñ yüzi ser-â-ser
huşkile ter oldı bes berâber (1714)

eliyle dögüp başını eşcâr
ol soña melâlet itdi izhâr (1715)

gül defterin eyledi güşâde
evrâkıñı virdi lîk bâde (1716)

pür oldı kelâğile gülistân
bülbul çün oqumaz oldı destân (1717)

III- Mecaz-ı Mürsel:

ķandilde ķalmadı dahi yağ
ben gitdüm ü sen cihânda ol sağ (1599)¹¹⁴

başladı ģazâne nev-bahârı
huşk olmalu oldı çeşme-sârı (1730, yaşlanmak)

¹¹⁴ ömür sona ermek; ölmek

mâtem-kededür bu tîre vü teng
mânend-i tekerek yağdırur seng (1803, dünya)

bir dâmene urdı her kişi dest
'âlî ola ğadri k'olmaya pest (1912, makam)

3.3.4.2. Anlamla İlgili Sanatlar:

I- Tenasüb:

1- Din ve tasavvufla ilgili sözcükler:

ben 'âşî ku lu n ki pür-günâham
redd itme ka pu nda 'özr-hâham (9)

iy ehl-i nazar hakîm ü dânâ
dânişde gerek kişi tüvânâ (43)

her tâlibe hüsni ola matlûb
her 'âşîka 'ışkı ola mergûb (277, ilahi aşk)

'âşıklara itdürüp niyâzi
ma'sûkaya öğreden o nâzî (853, ilahi aşk)

ol mürde-i 'ışkı bu Mesîhâ
cân-bahş demiyle itdi ihyâ (1430)

2- Aşk ile ilgili sözcükler:

oldahî olup cünûn-ı sevdâ
Mecnûn gibi oldu zâr u şeydâ (340)

dil şehrine ğandı 'ışk şâhî
eyledi ihâta ğam sipâhî (370)

3- Sevgili ile ilgili sözcükler:

iy dilber ü dilpezîr ü dildâr
bî-misl-i cemîle vü vefâdâr (790)

iy dilber ü dilpezîr ü dildâr
v'iy dilkeş ü dilpesend olan yâr (1471)

4- Güzellik ile ilgili sözcükler:

câdû gözi okudukça füsûn
'âkılleri eyler idi mecnûn (316)

gül-berg idi kalmamış tarâvet
nesrîn idi kalmamış letâfet (571)

5- Gül-bülbül:

gül gibi olurdu şubh handân
bülbül gibi her gice gazel-hân (265)

bes nâfesini güşâd ider gül
pür-ıtr ola tâ dimâg-ı bülbül (929)

6- Kahramanlık ve savaş ile ilgili sözcükler:

peşşe olurısa dahi düşmen
kahrufî yili komaz aña me'men (164)

feth ü zafere kılıcı mir'ât
nusretden içinde yer yer âyât (171)

gürzile kemâne eyleyüp zûr
merdânelik itdi her silahşôr (1118)

7- Cömertlikle ilgili sözcükler:

yağdursa 'atâsı ebri bârân
her kûşe-i 'âlem ola 'ummân (172)

kân-ı kerem ü yemm-i 'atâsın
pür-lutf u mürüvvet ü sahâsın (1017)

8- Sıkıntı ile ilgili sözcükler:

'ömri geçeridi mihnetile
âhile firâk u zahmetile (739)

bî-çâre za'îf ü müstmendüm
derdüñle enîs ü derdmendüm (895)

kırtar beni rencile ta'abdan
hicr ü şegâb u ğam u kerebden(1226)

iy zâr u za'îf ü dil-şikeste
derd ü ğamile nahîf ü haste (1459)

9- Doğa ile ilgili sözcükler:

hayme kuruban çemende nesrîn
eṭrâfını zeyn ider reyâhîn (942)

şimşâdile serv olup mu'âniç
olmuşdı güle benefşe 'âşık (966)

şeydâlığı dutdı yine âbuñ
deryâları kırdı serâbuñ (1711)

10- İnsan karakteri ile ilgili sözcükler:

‘âli nesebi hasîb ü dânâ
hem ehl-i kemâl ü hem tüvânâ (398)

dânâ vü halîm ü ehl-i idrâk
çün âb-ı hayât sâfi vü pâk (706)

‘âkil idi hem hasîb idi ol
‘âlim idi hem nesîb idi ol (1847)

11- Sağlık ile ilgili sözcükler:

balğamdanısa ‘ilâc âsân
dârûdan iderler aña dermân (580)

şan hasteyidi şifâ irişdi
derdi varidi devâ irişdi (920)

12- Şiirle ilgili sözcükler:

güftâr-ı selîsi âteş-engîz
elfâz-ı faşîhi gevher-âmîz (196)

13- Müzikle ilgili sözcükler:

bir lahze eger ki işidem sâz
ya gûş kılam neşîd ü âvâz (889)

nây oldı cemî‘ üstüh‘ânım
ney-zenlik ider bedende cânım (896)

14- Mitoloji ile ilgili sözcükler:

sîmurğdur âşiyân-eflâk
mânend-i hümâ hevâda bî-bâk (133)

15- Türlü yönlerden ilgili sözcükler:

na-süfte dür ü gîrâmî gevher
hemşîre-i şîr ü şehd ü şekker (329)

mağşûd o ki Çays bendeñ olsun
biñ minnetile figendeñ olsun (683)

bâr-ı şütür ile sîm ile zer
dîbâ vü harîr ü misk ü 'anber (687)

luţf eyleyüben kadem getürdüñ
üftâdeni hâkden götürdüñ (718)

hicrile ben oldumısa rencûr
emrâzdan ide Hak seni dûr (832)

her kanda ki görse bir faķîri
işitse ya müflis ü hâķîri (1203)

II- Leff ü Neşr:

matlûbına anda vâşıl oldu
mağşûdı cemî'i hâşıl oldu (152)

güftâr-ı selîsi âteş-engîz
elfâz-ı faşîhi gevher-âmîz (196)

dil şehrine ķondı 'ışk şâhı
eyledi ihâta ķam sipâhı (370)

şan hasteyidi şifâ irişdi
derdi varidi devâ irişdi (920)

III- Tezat:

çün kurb idi aña mesken evvel
kılma anı bu'dile mu'attal (15)

cüz'idür ider kişiyi mağbûn
'âkil aña dirler ola mecnûn (316)

hem ser-keş-i hüsn ü hem ser-endâz
kebg idi velî şikârı şahbâz (324)

gerçi reh-i ışk içinde hâküm
âyîne gibi velîk pâküm (427)

çün seyl idi lîk gerd-engîz
çün âteş idi velî 'arak-rîz (453)

gülcârûfî olup benefşe hâli
bikr oldı yine zemâne zali (939)

ma'mûr o ki 'ışkuñ ide vîrân
'âkil o ki 'ışkuñ ide hayrân (1250)

yâd eyleyicek seni gider hûş
dem mi var idem velî ferâmûş (1513)

hem teşne vü hem ğarîk-i âbum
ma'mûram egerçi kim harâbum (1557)

her nice güli bitürse bu hâk
hâr-ı gamile ider dilin çâk (1804)

IV- Mübalağa:

1- Tebliğ: Akla ve göreneğe uygun olan mübalağa:

feryâd dönüben erġanûna
aġvâli ġarîb olur cünûna (351)

anuñ gibi bir dahı yegâne
görmedi vü görmeye zemâne (707, Mecnun için)

üşürlerine yoġidi pâyân
her biri bülend ü kûh-ı kûhân (1007)

2- İġrak: Akla uygun, fakat, göreneġe uygun olmayan mübalaġa:

itseydi nazâre aña ġılmân
menfûrı olurdu ġûr u rızvân (328)

ġantâriyle yise beng ü afyûn
bir laġze uyumazidi Mecnûn (357)

her Şeb ġamuñile oldu yeldâ
bir ay uyumazam ola yılda (887, Leyla)

tefsîde olup zemîn ü eflâk
yanmışdı remâd olup siyeh ġâk (1177)

olmasa seġâb sâye-bânı
ġün tâbı yaġardı bu cihânı (1178)

yoġsa ‘Arab u ‘Acem'de kim var
hem-pâ ola bafia iy cihân-dâr (1886, Behişti)

3- Gulüv: Akla da göreneġe de uygun olmayan mübalaġa:

ne yirde ki tevsenüñ basa süm
sürmiye felek ġazanferi düm (169, II. Bayezid)

hışmile ura çü şeş-pere dest
baş indüre add-i âf ola pest (176, II. Bayezid)

ışk odıyile dimâğı pür-dûd
her bir müjesinden aıdur rûd (349)

sûzen idi gözlerine müjgân
hûn-âbdan oldı şâh-ı mercân (353)

sîmüm gibi çok durur sipâhum
tâcum amer ü sipihr gâhum (588)

itdükçe gicede odlu âhı
rûşen ider idi şâh-râhı (737)

gündüzde idicegiz fiğânı
dûdiyle boyardı âsumânı (738)

sâz u selebin daındı asker
leşker degül oldı kûh-ı ejder (1084)

şol deñlü döküldi rezimde an
vâdiler olur ki kân-ı mercân (1125)

dîvârı penâh idindi sâye
ılmadı taammül ol hevâya (1172)

her mûda egerçi var zebânum
yok lîk şikâyete dehânum (1537)

şol resme olur za'if ü bîmâr
pister olur idi aña bir târ (1740, Leyla)

V- Teşhis ve İntak:

1- Teşhis:

şubh olmasayidi mihre 'âşık
olmazdı demi bu resme şâdık (66)

olmasa ğamuñ enîsi bir an
eglenmezidi bedendeki cân (877)

nây oldı cemî' üstühânum
ney-zenlik ider bedende cânum (896)

şimşâdile serv olup mu'ânîk
olmuşdı güle benefşe 'âşık (966, vd.)

zâhirde enâr egerçi handân
ğamdan velî bağı toptolu kan (1688, vd.)

eliyle döğüp başını eşcâr
ol soña melâlet itdi izhâr (1715, vd.)

sincâb idüben yaqasını çâk
rûbeh şaçar idi başına hâk (1770)

2- İntak:

oq sîneleri şikâf iderdi
peykân dil uzatdı lâf iderdi (III6)

hâme bu maħalde oldı ebkem
hatm eyledi hâtimesini tem (1995)

VI- Telmih:

oķı yine 'âleme bir efsûn
kim Leylî işitse ola Mecnûn (197)

ölmişidüm itdi luţfuñ ihyâ
ihyâyâ sebep demüñ çü Yahyâ¹¹⁵ (425)

befizüm şararup çü hîrî ey yâr
nergis gibi itdi sihr-i bîmâr (807)

nîsân idüben zemîni hurrem
hadrâyile Hîzr'a döndi 'âlem (931)

emvât-ı nebâtı itdi ihyâ
nevrûz nesîmî çün Mesîhâ (932, ay. 1430)

eylerse beni bu halk ber-dâr¹¹⁵⁻²
senden dönişüm yok iy vefâ-dâr (1498)

şalduĝuña sâye üstüme sen
inanmazam iy hümâ daħi ben (1542)

ben tûfiye itdüñ anı mir'ât
hem-dem kim ola cihânda heyhât (1833)

fıkr âteşi maĝzı revĝan eyler
tennûr-ı dili çü Külhen¹¹⁶ eyler (1980)

VII- Tekrir:

geh şayd idi işi gâh seyrân
geh mest olur-idi gâh hayrân (249)

¹¹⁵ Soluĝuyla ölüleri diriltme özelliĝi gerçekte Hz. İsa'ya aittir.

^{115a} Leyla ile Hallâc-ı Mansur arasında bir baĝ kurulmuş.

¹¹⁶ Külheni-i Lâyhâr: "Meşhur Hakim-i Senai'nin mürşidi" (Devellioĝlu)

ol âh idüp eyledükçe zârı
bu eyler idi enîne yârı (1433; ay. 1434-1438)

görüp biri birin iki 'âşık
 sordı biri birin iki şâdıķ (1440)

âh iy şanem âh n'eyledüm ben
 yakduñ beni 'ışķ odına kim sen (1509)

VIII- Nîda:

iy afķar-ı nâs ü Fahr-ı Âlem
 makşûd-ı vücûd-ı ibn-i 'âdem (95)¹¹⁷

bir tîrile deldi şadı devrân
 iy vây çıkar bu rahnedan cân (523)

didi ki eyâ nigâr-ı gül-rû
 şimşâd-ı revân u serv-i dil-cû (776)

iy merdüm-i çeşmi çeşm-bâzuñ
 v'iy kıble-i nâzı pür-niyâzuñ (1463)¹¹⁸

IX- Hüsn-i Ta'lil:

dîvârı penâh idindi sâye
 kılmadı taħammül ol hevâya (1172, korunma)

döymezdi hevânuñ ıssısına
 hâke süreridi sâye sîne (1174, korunma)

¹¹⁷ ay. 97, 99, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 778, 779, 789, 790, 791, 801-803; 1451, 1453, 1455, 1457, 1459, 1461. beyitler de "iy" ünlemiyle başlıyor. -Mesnevi'nin genelinde sık sık, seslenme ünlemi olarak "iy" ünleminin kullanılması (yüzün üzerinde beyitte), bir üslûp özelliği olarak görülmektedir.-

¹¹⁸ ay. 1465, 1467, 1469, 1471, 1473

başdan ayağa peleng urup dağ
boyanmışidi qaralara zâğ (1767, yas)

X- Tecahül-i 'Arif:

her zıll-i dırahta düşdi âzer
yandığı budur meger ki yer yer (1173)

sâyeñi olur ola saña hem-râz
virmez velî za'fi vardur âvâz (1474)

XI- Sihri Helal:

setr-idemez oldu gördi nâ-çâr
esrârını itdi ana izhâr (392)

ya tâze 'arûsidi müzeyyen
gök manzarasını itdi rûşen (448)

ma'nîleri necm gibi pür-nûr
olup ola mihr gibi meşhûr (1950)

XII- İrsal-i Mesel:

meşhûrdur olsa kâdir 'âdem
yok şübhe olurdu şâh-ı 'âlem (646)

dilden dile olmasaydı revzen
meyl itmezidüfi fakîrûñe sen (797)

elde büyüyen meselde bu var
meşhûrdur olmaz esb reh-vâr ¹¹⁹ (1884)

¹¹⁹ Elde büyüyen esb, reh-vâr olmaz. (bkz. Atasözleri)

ğadrin çü ider kelâm zâhir
lâzım degül ide medğ şâfir (1973)

3.3.4.3. Sözle İlgili Sanatlar:

I- İştikak:

zıkrüñile zâkir it zebânum
sükrüñile şâkir it dehânum (87)

kâmil varuban döner mükemmel
geldi yine menziline mürsel (153)

ğays idi vü bî-ğıyâs mâli
bî-mişl kemâli vü cemâli (218)

nice ki bisâtı inbisâtı
baş eyledi olmadı neşâtı (410)

olmaz çü muğadder işde tağyîr
râzıyam ola ne bende tağdır (654)

didi ki eyâ ğazîn ü mağzûn
ağvâli belâmile dige-gûn (858)

ol mağlaşile ğalâş olurlar
ol me'menile şafâ bulurlar (1139)

ma'sûğile 'âşık oldı ma' düm
bu nisbete 'ışk ħâli ma' lûm (1656)

II- Cinas:

ğays idi vü bî-ğıyâs mâli
bî-mişl kemâli vü cemâli (218)

luṭf eyleyüben ḳadem getürdüñ
üftâdeni ḥâkden götürdüñ (718)

iy künc-i ğam içre genc-i metrûk
ser-geşte firâḳumıla çün dûk (860)

itdi çü bahâr deşti cennet
Mecnûn'da ziyâde oldı cinnet (991)

luṭfuñile ḳıl ḳuluña yâri
taḥḥif idivir bu bârı Bârî (1224)

mâtem-zededür kelâğ-ı miskîn
başdan ayağa libâsı miskîn (1718)

III- Harflerle Yapılan Oyunlar:

oldı elife çü lâm pîcân
düşdi ayağına zâr u bî-cân (478)

sinüñile ḥôd ḥarîfidüm ben
çün lâm u elif elifidüm ben (599)

oldı çü ğamumdan âhû âğâh
üç ḥarfinüñ oldı ikisi âh (878)

4- Aliterasyon: Behiştî, türkçenin eski dönemlerinden beri yaygın olarak kullanılan¹²⁰ bu ses sanatından, eserinin özellikle hikâyeden önceki bölümlerinde çokça yararlanmıştır:

fettân-ı cihân ü fitne-i cân
maṭbu'ı melek sürûşı insân (323)

¹²⁰ Tunca Kortantamer; "Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I", Eski Türk Edebiyatı, Makaleler, s.300 vd., Akçağ Yay., Ankara, 1994

eşkiyidi hemdemi dem-â-dem
sûziyle figânyidi mahrem (356)

nevmîd oluban dilile cândan
geçmişidi kevn-ile mekândan (366)

ğanda ki bağarsa görür anı
pür anufile tamarda kanı (367)

dil-şâd oluban didi ki ol şâd
bildüm kim idügin ol perf-zâd (395)

çün gördi Kerîme'den bu meyli
şâd oldu sözine Leylî hayli (402)

ğam yime senüñdür ol dil-ârâm
sa'y it hemîn olmamağa bed-nâm (419)

Ṭûr'a dönüben cibâl yek-ser
pervâne gibi yanar semender (1171)

ol hâl hayâli itdi hûş-hâl
hâlî kafes oldu cismi derhâl (1215)

çün zemzemeyile içdi zemzem
yâdına gelür dehân-ı hemdem (1216)

4. BÖLÜM: BEHİŞTÎ'NİN LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİSİ'NİN NİZÂMÎ VE FUZÛLÎ'NİN LEYLÂ VÜ MECNÛN MESNEVİLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI:

Behiştî'nin eserinin, Nizâmî'nin ilk ve başarısıyla kendisinden sonraki mesnevi şairlerince örnek alınan Leyla vü Mecnun'u ve Fuzûlî'nin hem Türk edebiyatında hem de yazılan tüm Leyla vü Mecnun mesnevileri arasında seçkin bir yeri bulunan mesnevisi ile karşılaştırıldığında; kimi yönleriyle başarılı ve orjinal olmakla birlikte, daha çok orta düzeyde bir eser olduğunu görüyoruz.

4.1. Biçim Özellikleri Bakımından:

Behiştî'de motif sayısı fazla olmadığından, eseri çok uzun değildir. Nizâmî; 4718 beyit¹, Behiştî; 1995 beyit, Fuzûlî; 3096 beyit^{2,3}

Nizâmî ve Fuzûlî, kafiye, redif vb. biçimle ilgili özellikleri, eserin anlatımıyla bütünlük sağlayacak şekilde, çok başarılı bir biçimde kullanmışlardır. Behiştî'nin mesnevisi de, Nizâmî ve Fuzûlî düzeyinde olmasa da bu bakımdan başarılı bir mesnevidir.

Nizâmî'nin Leyla vü Mecnun'unda oldukça uzun olan giriş bölümünde, klasik bölümlerin yanında çeşitli konulara kısa kısa değinildiği görülür (kısa hikâye, öğüt vb.); sanatçı hikâye içerisinde de pek çok yerde kısa hikâyeler anlatmış/ya da kahramanlarına anlattırmıştır (Mecnun'un anlattığı 'Keklik ile Karınca hikâyesi" gibi); Hikâye bölümü, bir çizgi üzerinde gelişen olayların çok sayıda bölüm içerisinde aktarılmasıyla oluşmuştur; Nizâmî eserini, Şirvanşah'ın methi ve ona devlet yönetimiyle ilgili öğütleriyle bitirir.

Fuzûlî, eseri bölümlere ayırırken büyük ölçüde Nizâmî'den yararlanmıştır. Eserin başındaki manzum ve mensur dibace; kahramanların konuşmalarının (özellikle

¹ Levend, Agah Sırrı; a.g.e., s. II

² Onan, Necmeddin Halil (Fuzuli, Leyla ile Mecnun)

³ Karşılaştırmayı yaparken yararlandığımız kaynaklar:

Nizami, Leyla ile Mecnun (çev. Ali Nihad Tarlan),

Fuzuli, Leyla ile Mecnun (çev. Necmettin Halil Onan); Muhammed Nur Doğan'ın çevirisinde beyit sayısı 3098'dir.

Leyla ile Mecnun) genellikle manzum olarak (gazel, murabba) verilmesi; bazı bölüm bitişlerinde "tamâmî-i sühan" başlığının kullanılması; Mesnevi'nin sonunda Leyla ile Mecnun'u acılar içinde öldüren dünyadan yakınılması, Fuzûlî'ye özgüdür.

Behiştî, eserine klasik bir giriş yaptıktan sonra konuyu tek bir çizgi üzerinde geliştirmiş ve sonuçlandırmıştır. Nizâmî'de görülen; anlatım arasındaki hikâyeler, Fuzûlî'deki manzum parçalar Behiştî'de yoktur. Sanatçının hikâyeden önce ve sonra ikişer kez yer verdiği medhiye ve fahriye bölümleri, ayrıca eserinin sonunda kendi hayatından kesitler sunması ve padişahıtan af dilemesi kendine özgüdür.

4.2. Muhteva Özellikleri Bakımından:

4.2.1. Motifler:

Behiştî, eserinde Leyla vü Mecnun mesnevisini kendisinden önce yazan şairlerden yalnızca üçünün adını anmıştır: İranlı şairler; Nizâmî, Husrev ve Câmî:

sultân-ı sühân-verân Nizâmî
hem Husrev-i Dehlevî vü Câmî (204)

el urdı bu nazma üç yegâne
üç-kerre dinildi bu fesâne (1981)⁴

Behiştî, yazmış olduğu mesneviye Nizâmî'nin eserinde yer alan pek çok motifi almamış (Leyla ile Mecnun'un okulda birbirlerini görüp aşık olmaları, Leyla'nın İbn-i Selam'la evlendirilmesi gibi), öte yandan Nizâmî'de kısaca değinilen kimi ayrıntıları geniş bir şekilde işlemiştir (yaz mevsimi tasviri, Ka'be'yi ziyaret gibi). Ali Nihad Tarlan ve Agah Sırrı Levend bu konudaki kapsamlı çalışmalarında Behiştî'nin eserinde daha çok Câmî'nin etkileri bulunduğunu belirtmektedirler.⁵

⁴ Agah Sırrı Levend'in bu konudaki değerlendirmesi şöyledir (Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi, s. 158): "[...] II. Bayezid'in adamı olan Bihiştî, Şehzade Cem'in şairlerinden olan Şâhidî'nin adını anmaktan çekinmiş, yahut gerçekten onun eserini görmemiş olabilir. Fakat II. Bayezid'in gazabına uğruyarak Herat'a kaçan ve orada Nevâî ile Câmî'yi tanıyan Bihiştî'nin, Câmî'nin 889'da yazdığı eserini gördüğü halde, Neva'i'nin aynı tarihte kaleme aldığı eserini görmemiş olması düşünülemez.

⁵ Tarlan, Ali Nihad (İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi , s. 162-

Behiştî'nin eseri, daha az motifi olabildiğince ayrıntılı tasvirlerle işleme ve tasavvufi yönünün çok belirgin olması bakımından, yazılan diğer pek çok Leyla vü Mecnun mesnevisinden ayrılmaktadır. Sanatçı, yazmış olduğu bu eserle diğer şairlerden ayrılarak "yeni bir tarz îcâd ettiğini" söyler:

bu tarz-ı cedîdi itdüm îcâd
mağbûl ola tâ olunca mi'âd (1984)⁶

Ali Nihad Tarlan ile Agah Sırrı Levend, Behiştî'nin eserinin Nizâmî, Husrev ve Câmî'nin eserine göre oldukça değişik olduğunu belirtmektedirler.⁷

Nizâmî'deki motifler şunlardır⁸ : Benî Âmir kabilesinin reisi o civarın en mamur vilayetinin hâkimidir; Bir oğul sahibi olmak için her yolu dener; Nihayet son derece güzel bir oğlu olur, çocuk büyük bir sevgi içinde büyütülür; On dört günlük olunca adını "Kays" koyarlar; Kays on yaşına gelince mektebe verilir; Mektepte, başka bir kabileden, son derece güzel olan Leyla ile birbirlerine aşık olurlar; Kays ile Leyla'nın aşkları dillere düşer, çevre tarafından kınanırlar; Leyla ile Mecnun ayrı düşerler; Mecnun perişan bir halde dolaşır, geceleri gizlice Leyla'nın evinin kapısını öper, şüirler okuyarak dolaşır; Leyla'nın kabilesi "Necit dağı"nda yaşamaktadır; Leyla ile Mecnun, çadırda birbirlerini izlemekle yetinirler; Mecnun'un Leyla'yı görmesi

163): "Behiştî eserine Câmî gibi başlar fakat o şekilde devam etmez. [...] Vekâyi' arasında Hâtîfî'ye yakın bir irtibat vardır."; Levend, Agah Sırrı (a.g.e., s. 159): "Behiştî, Mecnun'un kucağında âhû ile ölü olarak bulunması motifini de Câmî'den almıştır. Behiştî'de yer yer Câmî'nin başka etkileri de görülür: Kays ile Leyla her iki eserde de Kerime'nin evinde buluşurlar. Leyla her iki eserde ayağı halhallıdır.[...]"

⁶ Ancak, sanatçı bu yeni tarz'da beklediği ölçüde başarılı olamadığını görünce devam eden beyitlerde yine o "üç üstad"dan yararlandığını söyler:

hem-pâ olamaduğımı gördüm
pes izlerine yüzümü sürdüm (1985)

sürmegile izlerine ruhsâr
geldi başıa dahi kâdr nâ-çâr (1986)

⁷ Tarlan, Ali Nihad (a.g.e., s. 163): "Vekâyi'de eslâfından epey ayrılır. Fakat hepsinden ziyade ma'nâ-yı sūfiyâneyi anlayıp müdâfa'a etmiştir.[...] Mısraların inşası üzerinde İran edebiyatının tesiri vâzıhdır. Bu te'sirat altında nisbeten şahsi kalması istismar edilmeyecek bir muvaffakiyettir."; Levend, Agah Sırrı (a.g.e., s. 158): "Behiştî, adını andığı üç üstadın tamamıyla ayrılmış, hikâyeyi büsbütün değiştirmiştir."

⁸ "Nizâmî, doğrudan doğruya Arap kaynaklarından faydalanarak hikâyesini kaleme alan ilk şairdir. O, Arap kaynaklarındaki söylentilerden bazısını değiştirerek, kendiliğinden bazı motifler de ekleyip konuya uygun hikâyelerle süsliyerek eserini meydana getirmiştir." (Agah Sırrı Levend; a.g.e., s.31)

yasaklanır; Mecnun, kendisi gibi, aşk yüzünden rüsvâ olmuş arkadaşlarıyla dillere düşer; Oğlunun durumuna çok üzülen baba, ev halkından, onun Leyla'yı sevdiğini öğrenir; Kabilenin ileri gelenleriyle kız istemeyi kararlaştırırlar; Leyla'nın babası, kızını, delilik alâmetleri gösteren Mecnun'a vermez, o illetten kurtulursa vereceğini söyler; Mecnun'a nasihatler para etmez; Mecnun mahalle mahalle dolaşarak sevgilisini çağırır (Leyla! Leyla! diyerek); Mecnun sahrada yaşamaya başlar; Mecnun, kendisini perişan durumda gören insanlara: "O kadar yalnızım ki, gölgemden başka dostum yok.[...]" der, bu sözleri söyledikten sonra kendinden geçer, görenler çok müteessir olurlar, onu tekrar evine götürürler; Mecnun'un babasının -oğlunu iyileştirmek için- gitmediği, el kaldırıp dua etmediği bir ziyaretgâh kalmaz; Nihayet Kabe'ye gitmeye karar verilir: "Bütün cihanın yönelip yalvardığı yer orasıdır. Yerin, göğün mihrabı orasıdır. Belki Tanrı dileğimizi ihsan eder diyorlardı"; Babası Mecnun'u Kabe'ye gitmeye güç bela ikna eder, onu deve üzerindeki beşiğe bir ay parçası gibi oturtur; Kabe'de babası Mecnun'un şöyle dua etmesini ister: "Yarabbi, de, beni tevfikinle bu mânâsız işten kurtar, bana acı, beni koru, bu deliliği benden al. Yarabbi, ben aşka müptelâyım, beni aşk belasından kurtar"; Mecnun, aşkının çoğalmasa için dua eder; Leyla'nın kabilesinin Mecnun'a suikast hazırladığını öğrenen baba, oğlunu haberdar etmek için çok ararsa da, onu bulamaz; Bir yolcu Mecnun'u çölde perişan durumda görüp, kabilesine haber verir; Babası oğlunu çölde bulur, ona nasihat eder; Mecnun bir hikâyeye anlatır (Keklik ile Karınca), babası onu eve dönmeye ikna ederse de Mecnun dayanamayarak tekrar çöle döner; Leyla'nın ahvâli: "Leyla, güzellikte ilahi bir mucize idi. Bütün bir şehrin gözü ona dikilmişti[...]" ; Leyla evinden ne tarafa baksa, Mecnun'un bir gazelini okuyana rastlar, pazardan gelen her çocuk ondan muhakkak bir beyit ezberlemiştir, evin önünden geçen herkes bir beyit ile ona Mecnun'dan haber iletirler; Mecnun ile Leyla birbirlerine yazdıkları şiirlerle (onları beğenip dolaşanlar sayesinde) haberleşirler; İki aşık bir seneyi birbirlerinin hayâliyle yetinerek geçirirler; Leyla'nın, Mecnun'un aşkıyla perişan olduğunu gören bir arkadaşı (yararı olur düşüncesiyle) durumu Leyla'nın annesine bildirir; Bir gezinti sırasında Leyla'ya tutulan çok zengin ve güzel bir insan olan İbn-i Selâm, Leyla'yı istetir. Ana babası, Leyla'nın iyileşmesinden sonra nikâh kıyılabilceğine dair söz verirler; Zengin, güçlü Nevfel o diyarın yumuşak huylu insanlarından birisidir, bir av sırasında Mecnun'u görür, durumuna çok üzülür, sohbet ederler; Nevfel, onu Leyla'ya kavuşturacağı sözünü verir; Nevfel'in yurdunda iki üç ay zevk içinde şarap içip eğlenirler (Nevfel ile Mecnun arasında uzun bir diyalog); Mecnun, sözünü yerine getirmesi için Nevfel'e serzenişte bulunur; Nevfel, Leyla'yı vermeyi reddeden Leyla'nın kabilesiyle savaşa tutuşur; Mecnun, Leyla'nın

kabilesinin kazanması için dua eder; Nevfel savaşa son vermek zorunda kalır; Mecnun'un çıkışması üzerine Nevfel, daha büyük bir kuvvet toplayarak savaşır; Leyla'nın kabilesi yenilir; Leyla'nın babası, kızını Mecnun gibi bir deliye vermektense öldüreceğini söyler; Nevfel'in adamları da Mecnun'un savaşta aleyhlerine dua ettiğini belirterek adama hak verirler; Nevfel isteğinden vaz geçer; Mecnun çöle döner; Mecnun atını vererek âhûları avcıdan kurtarır; Mecnun nesi var nesi yoksa vererek geyikleri avcıdan kurtarır; Mecnun kargayla konuşur; Mecnun bir kocakarıyla (onun kölesi gibi görünerek) Leyla'yı görmeye gider; Leyla'nın babası kızını İbn-i Selam'a verir, ancak Leyla, İbn-i Selam-ı (tehdit ederek) yanına yaklaştırmaz; Bir atlı, Leyla'nın İbn-i Selam ile evlendiğini ve çok mutlu olduğunu, ayrıca kadınlara güvenilemeyeceğini çöldeki Mecnun'a söyler, ancak bu sözler üzerine Mecnun perişan hale düşünce, gerçekleri söyler; Mecnun, Leyla'nın hayâline sitemler eder; Babası Mecnun'a nasihat eder; Mecnun, aşkıdan vazgeçemeyeceğini, bir ölüden farkı kalmadığını söyler ("Kendini aşka vermiş olan gönlümün nazarında bütün alemin bir habbe kadar kıymeti yoktur"); Mecnun'un babası ölür; Bir avcı Mecnun'a babasının ölümünü haber verir; Mezarı ziyaret edip gözyaşı döken Mecnun çöle geri döner; Mecnun çölde vahşi hayvanlarla yaşar; Bir yaprak üzerinde Leyla yazısını kazır, ama kendi adına dokunmaz ("Leyla 'öz'dür, ben ise ona 'kabuk' olmalıyım"); Mecnun, "ermiş bir kadın olan Rabia gibi" çöllere düşer; Gıdası yeşil otların kökleridir; Hikâye: Padişah ve köpeklere attığı adamı; Gece: yıldızların ayrıntılı tasvir ve öyküleri; Mecnun'un Zühre ve Müşteri yıldızlarına, ardından Tanrı'ya yakarışı; Sevinçli bir rüya görmesi; Mecnun, bir yolcudan Leyla'nın (bağlılık bildiren) mektubunu alır, o yolcuyla mektubun cevabını gönderir; Mecnun'un dayısı Selim Âmirî Mecnun'a her ay yemek ve elbise götürür, bütün ihtiyaçlarını temin eder (Mecnun bunlara rağbet etmez); Mecnun, annesiyle çölde görüşür, nasihatlerini dinler; Annesi ölür; Bir zahit'i konu alan hikâye; Mecnun annesinin ölümünü öğrenir; Leyla, daha önce mektubunu götüren ihtiyar aracılığıyla Mecnun'a küpelerini gönderir ve onunla uzaktan görüşür (Bu görüşme sırasında Mecnun, Tanrı'ya cinselliği de çağrıştıran sözlerle, kavuşma isteğini dile getirir); Çektiği aşk acılarıyla da tanınan, şiire hevesli Selâm-ı Bağdâdî bir süre Mecnun'la yaşar, yiyeceği tükenince ayrılmak zorunda kalır, Mecnun'dan duyduğu şiirleri gittiği yerlerde okur; İbn-i Selam ölür; Araplarda adet olduğu üzere Leyla kimseyle görüşmeden evde (bir iki yıl) yalnız kalır, böylece Mecnun için gözyaşı döker; Bir sonbahar tasvirinin ardından, annesine Mecnun'u çok sevdiğini, ölümünden sonra ona çok iyi davranmasını vasiyet eden Leyla ölür; Mecnun Leyla'nın ölümünü duyar, perişan olur; Tanrı'ya dua ettikten sonra Leyla'nın mezarı üzerinde ölür;

Hayvanlar bir yıl sonra mezardan uzaklaşınca Mecnun'un öldüğü anlaşılır; Mecnun'u Leyla'nın yanına gömerler; Mezarları üzerine türbe yapılır; Orası aşıkların ziyaret yeri olur ("Oraya her gidenin murâdı hâsıl oluyordu").

Behiştî'nin, eserinde Nizâmî'deki motiflerin çoğuna yer vermediği görülür:⁹ Ortak olan motifler: Kays ile Leyla'nın aşklarının dillere düşmesi, çevre tarafından kınanmaları ve ayrı düşmeleri; Mecnun'un perişan bir halde dolaşması; Mecnun'a söz dinletemeyen babasının, kabilenin ileri gelenleriyle Leyla'yı istemeyi kararlaştırması; Mecnun'un babasının, oğlunun iyileşmesi için her türlü yolu denemesi; Nihayet Kabe'ye gitmeye karar vermesi; Mecnun için deve üzerine bir beşik yerleştirilmesi; Kabe'de Mecnun'un, aşkının çoğalması için dua etmesi; Nevfel'in Mecnun için savaşı göze alması; Mecnun'un çölde vahşi hayvanlarla yaşaması; Ot ile beslenmesi; Bir sonbahar tasvirinin ardından Leyla'nın ölmesi; Mecnun ile Leyla'nın bir araya gömülmesi; Mezarları üzerine türbe yapılması; Oranın aşıkların ziyaret yeri olması, her gidenin derdine derman olması.

Farklı olan motifler: Behiştî'nin eserinin girişinde Mecnun yetişkin bir delikanlıdır; Leyla ile Mecnun'un bir gezinti sırasında birbirlerine ilk görüşte aşık olmaları; Leyla ile Mecnun ilk görüşmelerinde birbirleriyle yakınlaşmaları (bûsile kenârile kânâ'at - eyledi ol iki serv-kâmet); Mecnun'un aşk acılarının bahar mevsiminde dayanılmaz bir hal alması; Leyla ile Mecnun'un Şerif ve Kerime'nin yardımlarıyla, Şerif'in çadırında bir araya gelmeleri; Leyla'nın babasının, kızının nişanlı olduğunu söyleyerek Mecnun'un babasını geri çevirmesi; Kabe'de bir ehl-i kâmilin, Mecnun'un olgun, melek huylu bir insan olduğunu söylemesi; Mecnun'un babasının eserde bir daha adının bile anılmaması; Mecnun'un annesi ile Leyla'nın annesine eserde yer verilmemesi; Mecnun'un, akrabası olan Nevfel ile hiç karşı karşıya gelmemesi; Nevfel'in Leyla'yı babasından değil kabilenin emirinden istemesi; Leyla'nın kabilesinin savaşta zor duruma düşünce Necd dağına sığınarak kaçması; Kabe ziyaretinin ayrıntılı olarak verilmesi; Bir ehl-i kâmil'in Mecnun'u övmesi; Vahşi hayvanlarla bir arada yaşayan Mecnun'un ermiş (vilâyet sahibi) olarak görülmesi; Mecnun ile Leyla'nın eserin önemli bir bölümünde mektuplaşmaları; Kabilesinin ava çıktığı bir günde Şerif'in yalancılıktan hastalanarak yalnız kalması; Leyla'nın Şerifle birlikte Mecnun'un

⁹ Agah Sırrı Levend; "Behiştî, adını andığı üç üstaddan tamamıyla ayrılmış, hikâyeyi bûsbütün değiştirmiştir." (a.g.e., s. 158) diyorsa da, Behiştî'deki az sayıdaki motiflerin bir kısmının Nizâmî'dekilerle aynı olduğunu görüyoruz. Behiştî, eserini daha kısa tutmuş, bazı ayrıntıları ön plana çıkartmış, tasvirilere ve tasavvuf düşüncesine ağırlık vermiştir.

yanına gitmesi; Şerif'in Mecnun'un yanına gitmesi; Mecnun'un bir servi gibi cansız görünüp, başına kuşların yuva yapması; Mecnun'un cevabı; Mecnun'un, kucağındaki âhûyla birlikte ölmesi; Mecnun'un ölümünü haber alan Leyla'nın son nefesini vermesi.

Fuzûlî eserini yazarken Nizâmî'den geniş ölçüde yararlanmıştı. Onun eserindeki pek çok motifin Nizâmî'dekilerle ortak olmakla birlikte,¹⁰ bu motiflerin işleniş biçimlerinin farklı olduğu, öteyandan pek çok motifte büyük ölçüde değişiklik yapıldığı görülmektedir.¹¹ "Fuzuli, kendinden önceki şairlerin ortak motiflerini kullanmakla birlikte, ayrıntı sayılabilecek birçok motifi eserine almamış, konuyu dehasının gücüyle yeniden işlemiş ve esere yeni bir değer kazandırmıştır."¹²

Farklı olan motifler: Mecnun daha çocukken "Hz. İsa gibi" olgundur; Yine çocukken, ileride büyük sıkıntılar çekeceğini bilir, feryat eder (Ol dem ki bu hâkdâna düşdi - Hâlini bilüp figâne düşdi); Mecnun'a çok iyi bakılır, ama o: A'zâsın edüp eliyle efgâr - Eyledi müdâm nâle-i zâr, Süt içse sanurdı kim içer kan - Emcek görünürdi ana peykân; Kays, güzel bir kadını görünce çok mutlu olur, onun kucağından alınınca ağlar; Leyla'nın aşkının duyulması üzerine annesi tarafından azarlanması, Leyla'nın inkâr ile annesine cevap vermesi; Ka'be dönüşünde Mecnun'un derdini dağa açması; Gazâl ile mülâkâtı ve aşk konusunda dertleşmesi (Çün ol beşeriyetin unutdı - Âhû hem anuñla üns dutdı); Mecnun'un kebûter(kırlangıç) ile dertleşmesi; Leyla'nın çerâğ, pervâne, mâh, hurşîd, sabâ ve ebr'e (bulut) derdini açması; Mecnun'un körlük bahanesiyle Leyla'yı görmesi; Leyla'nın evlendiğini Mecnun'a Zeyd'in haber vermesi; Mecnun'un babasının, oğluna çölde nasihat verirken onun kolundan kan boşandığını görünce (Mecnun, o sırada Leyla'dan kan alındığını söyler) nasihat vermekten vazgeçmesi¹³ ; Leyla'nın deve ile dertleşmesi; Leyla'nın, Mecnun'un dünya ile bağını koparıp tamamen Tanrı'ya yönelmesini övmesi; Leyla'nın vasiyetinde annesinden, ölümünden sonra Mecnun'un kendisini fazla bekletmeyip yanını gelmesini Mecnun'a söylemesini istemesi; Zeyd'in Leyla ile Mecnun'un mezarlarını beklemesi, bir gece Leyla ile Mecnun'u cennet bağında mutlu bir halde

¹⁰ "Fuzûlî esas olarak Nizâmî'yi almış, Hâtîff'den ve Türk şairleri arasında Hamdullah Hamdi ile Celîlî'den de faydalanmıştır. Onda Emir Husrev ile Câmî'nin etkisi görülmez." (Levend, Agah Sırrı; a.g.e., s. 267)

¹¹ Hamide Demirel; The Poet Fuzûlî, s. 127 vd., Ministry of Culture Publications, Ankara 1991,

¹² Haluk İpekten; Fuzûlî, Hayatı - Sanatı - Eserleri, s.39, Akçağ Yay., Ankara, 1991

¹³ Bu motif ilk kez Hamdullah Hamdi'nin mesnevisinde görülür (Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 174)

görüp halka anlatması; Bunun üzerine mezarlarının halk tarafından ziyaret haline getirilmesi.

Behiştî ile Fuzûlî'nin mesnevilerinde, Nizami ile ortak olan motifler dışında motif benzerliğine rastlanmamaktadır.

4.2.2. Toplum Hayatı ve Kişiler:

Nizâmî ile Fuzûlî'nin eserlerinde toplum hayatı ve kişiler genelde çeşitli ve gerçekçi kesitlerle sergilenmiştir. Nizâmî toplum ve insanlarla ilgili ayrıntıları büyük bir sanatçı yeteneğiyle sergilerken; Fuzûlî, usta bir anlatımın yanısıra, toplum hayatı ve kişileri etkileyici psikolojik tahlillerle ortaya koyma başarısını göstermiştir.¹⁴ Behiştî'nin eserinde bu özellikler daha geri planda olmakla birlikte, özellikle kimi psikolojik ayrıntılarda başarılı ve orjinal unsurlar dikkat çekmektedir (özellikle Leyla ile Mecnun'un toplum ve insanlarla ilgili kimi değerlendirmelerinde).

Nizâmî ile Fuzûlî'nin mesnevilerinde kişi sayısı fazladır. Behiştî'nin eserinde ise, eserin kısalığına paralel olarak kişi sayısının da az olduğu görülür.

Nizami'nin eserinde kişiler: Leyla, Mecnun, Leyla ile Mecnun'un anne ve babaları, Mecnun'un arkadaşları, Leyla'nın kabilesinden "şihne" (zabita memuru), Leyla'nın perişan halini annesine haber veren arkadaşı, İbn-i Selam, Nevfel, avcılar, kocakarı ve yaşlı arkadaşı, Leyla'nın evlendiğini Mecnun'a bildiren bir atlı, Mecnun'un dayısı Selim Âmirî, Selâm-ı Bağdâdî, ayrıca anlatılan hikâyelerde adı anılan kişiler (padişah ve köpeklere attığı yakın adamı...).

Nizâmî'de geçen kişilerden Behiştî'nin eserinde yer almayanlar: Leyla ile Mecnun'un anneleri, Mecnun'un arkadaşları, şihne, Leyla'nın arkadaşları, İbn-i Selam, avcılar, kocakarı ve yaşlı arkadaşı, atlı, Selim Âmirî, Selâm-ı Bağdâdî, hikâyelerdeki kişiler. Nizâmî'de adı geçmeyip Behiştî'nin eserinde yer alanlar: Kerime, Şerif, Kabe'de bir ehl-i kâmil, ulak.

¹⁴ "Fuzûlî'nin eserinde [Z.A.A.] içtimai ahval, örf ve adet de yer almıştır. Şair bize, gösterdiği dekor içinde, kızların ve erkeklerin hareketlerini, muhitin telakkilerini, düğün ve ziyafet sahnelerini bile tahayyül ettiriyor. Muhtelif tipler göze batacak derecede canlıdır. Leyla'nın telaşlı annesi, Mecnun'un kederden ölen babası, Leyla ile evlenmek isteyen saf İbni Selam, çölnün yoksul avcuları, hilekâr dilencileri hep yaşayan şahsiyetlerdir." (Vasfi Mahir Kocatürk; a.g.e., s. 347)

Nizâmî ile Fuzûlî'nin eserindeki kişilerin çoğu ortaktır. Fuzûlî'de farklı olan kişiler şunlardır: Mecnun'un çocukken kucagında mutlu olduğu güzel kadın; Mecnun'un çölde rastladığı yaşlı karı koca, Zeyd.; Behiştî ile Fuzûlî'nin mesnevilerinde Nizâmî'deki kişiler dışında ortak kişi bulunmamaktadır.

Nizami, eserindeki kahramanları gerçek yaşamdaki pek çok ayrıntılarla birlikte ustalıkla yansıtırken, Behiştî ve Fuzûlî'nin, hikâye kahramanlarını kimi bölümlerde adeta kendileriyle özdeşleştirmeleri ilgi çekicidir. Gerek Behiştî gerekse Fuzûlî, Mecnun'un yaşadığı ızdırapları derin bir anlatımla vermiş, öteyandan Leyla'yı değişik psikolojik görünümüleriyle başarıyla anlatmışlardır.¹⁵ Bu bakımdan Fuzûlî'nin daha derin bir anlatıma ve samimiyete ulaştığı görülmektedir.¹⁶

4.2.3. Tasavvuf:

"Nizâmî, Mecnun'un aşkını ilahileştirmiş, ona tasavvufi bir çeşni vermiştir."¹⁷ Eserin önemli bir bölümünde Leyla ile Mecnun arasındaki aşk, gerçek (mecazi) aşk özelliği taşımakla birlikte, çöldeki sıkıntılı yaşayışının sonunda Mecnun ilahi aşka yönelir. Mecnun'un Tanrı'yı arzulayışı, mecazi aşkı çağrıştıran somut bir anlatımla verilmiştir. Nizâmî'de Mecnun ilahi aşka yönelmekle birlikte, ölünceye kadar Leyla ile olan ilgisini tamamen kesmez. Mecnun öldükten sonra Nizâmî; klasik tasavvuf prensibi olan "ölmeden önce ölmek" konusunu işlemiş, ölmeden önce, kalıcı olmayan dünya işlerine önem vermeyip yüce bir insan olmak için çaba harcamak gerektiğini belirtmiştir.

¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, Fuzûlî'nin eserinde çizilen Leyla tipi ile ilgili olarak "[...] Onun Leyla'sı öbürlerinden daha fazla genç kızdır. Juliet gibi, Ophelia gibi, isterseniz Homiros'un Nausica'sı gibi [...] genç kız, eserde sadece Mecnun'un şairin macerasını yaşamasını temin etmekle kalmaz, ay ışığında kapalı bir bahçe gibi olsa da her lahza kendi varlığını duyurur." derken ("Fuzûlî'ye Dâir"; Edebiyat Üzerine Makaleler, s. 138, Dergah Yay., İst. 1992); Mehmet Kaplan, Leyla ve Mecnun için şunları söyler: "[...] Fuzûlî ile kahramanı Mecnun, içinde yaşadıkları dünyaya karşı isyan duygusunda birleşirler. ... Leyla, içinde bulunduğu durumu bilen ve onu aşmak isteyen bir genç kız tipi olarak gerçeğe daha yakındır...." (Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri, s. 144, 157, Dergah Yay., İst. 1991)

¹⁶ Vasfî Mahir Kocattürk'ün bu konudaki saptaması şöyledir: "[...] Nizâmî'nin Leyla vü Mecnun'u onun bu cinsten diğer hikâyeleri gibi mükemmel bir eser, Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnun'u ise aynı zamanda kendi ruhunun destanıdır. Dert ve ıstırap şairi yanık Fuzûlî, Leyla vü Mecnun hikâyesi dışında ve onu yazmadan önce de şahsi duygusu olarak aynı ruhu terennüm etmekteydi. [...] Leyla vü Mecnun'daki insânî tahlil ve edebi değer büyüktür...." (Türk Edebiyatı Tarihi; s. 346, Edebiyat Yay., Ankara, 1970)

¹⁷ Levend, Agah Sırrı; a.g.e., s. 32

Behiştî'nin eserinde tasavvuf düşüncesinin çok önemli bir yeri vardır.^{18, 19} Sanatçı daha hikâyeye başlamadan önce, eserinde tasavvufa ağırlık vereceğini sezdiiren ifadeler kullanmıştır. Leyla ile Mecnun'un ayrılıklarının başlamasıyla birlikte Mecnun'un mecazi aşktan ilahi aşka yönelimi başlar. Bir noktadan sonra Mecnun Leyla'yı tamamen unutarak ilahi aşkın eşiğine gelir, öbür dünyada Leyla'ya kavuşma umuduyla ölür. Hikâyeyenin bitiminden sonra sanatçı, ilahi aşka ulaşmak için çaba harcamanın gerekli olduğunu vurgular.

Fuzûlî'nin eserinde de tasavvufun önemli yeri vardır. Sanatçı eserinin başında yer alan manzum dibacede; Leyla ile Mecnun arasında mecazi aşk şeklinde başlayan ilişki aracılığıyla ilahi aşk konusunu işleyeceğini belirtir.²⁰ Eserin ilerleyen bölümlerinde Mecnun ilahi aşkın eşiğine gelmekle birlikte, Leyla'yı da tamamen unutmaz ve Leyla'nın olmadığı bir dünyada yaşamasına gerek olmadığını söyleyip, kendisini de yanına alması için Tanrı'ya yakarır. Fuzûlî eserinin sonunda, bu hikâyeye aracılığıyla "vahdet rûmuzunu" sergilediğini belirtir.

Fuzûlî ile Behiştî'nin, eserlerinde tasavvuf konusunu işleyişlerinde birbirine benzer bir yöntem uyguladıkları dikkati çekmektedir.²¹ Her ikisi de eser içinde sırası düştükçe ilahi aşk'ı dile getiren ifadeler kullanırlar; eserlerini kaleme almadan önce, bu doğrultuda bir yön izlemeyi kararlaştırdıkları anlaşılmaktadır. Öteyandan, gerek Fuzûlî gerekse Behiştî'nin, yazmış oldukları eserlerin konusu ile kendi kişilik özellikleri arasında bir bağ kurdukları dikkat çekmektedir.²²

¹⁸ "Vekâ'yide eslâfından epey ayrılır. Fakat hepsinden ziyâde ma'nâ-yı sûfiyâneyi anlayıp müdâfa'a etmiştir." (Ali Nihad Tarlan, a.g.e., s. 163),

¹⁹ "Behiştî'nin eserinde tasavvufi bir eda göze çarpar." (Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 159)

²⁰ Dutsam taleb-i haqîkate râh-ı mecâz
Efsâne bahânesiyle 'arz etsem râz
Leylî sebebiyle vaşfuñ etsem âğâz
Mecnûn dili ile etsem izhâr-ı niyâz (N.H.Onan, Leyla ile Mecnun, s.1)

²¹ "Behiştî çok şayanı dikkattir. Fuzûlî'ye çok yakın bir tarzda tasavvufu eserine idhal itmiştir, her vesile ile bu nokta-i nazarı izah ider." (Ali Nihad Tarlan, a.g.e., s. 162-163)

²² Fuzûlî, Türkçe Divan'ının dibacesinde; "Zemân zemân sevdâ-yi şî'r sâ'ir ef'âlîme gâlib düşüp ve gürûh gürûh Leylî veşler Mecnun kimi istimâ'i şî'r için başıma üşüp şâ'irliğim mukarrer oldu ve âvâze-i nazmum ile âlemler doldı ve şöhret-i tâm buldı." (Fuzûlî Divanı, (haz. Kenan Akyüz - Süheyl Beken - Sedit Yüksel - Müjgan Cunbur), s. 14, Akçağ Yay., Ankara, 1990) derken Behiştî, mesnevisinde;

Yârabbi bafia bu ne belâdur
Kim cân bunufîle mübtelâdur (1990)

eslâfile eylerem ki da'vâ
pür oldu dimâğuma bu sevdâ (1991) demektedir.

Behiştî'nin eserinde ilahi aşk'ın daha çok vurgulandığı görülmektedir. Behiştî'de "ilahi aşk" bir amaç olarak görülür; Fuzûlî, Leyla vü Mecnun'da aşkını idealize ederken tasavvufun motiflerini ve mecazlarını bir araç olarak kullanmıştır.²³

4.2.4. Ana Tema ve Yan Temalar:

Nizâmî, Behiştî ve Fuzûlî'nin ana ve yan temalar bakımından büyük ölçüde birleştikleri dikkati çeker. Her üç sanatçı da; "Geçici dünyaya değer vermeyip, aşkın bir gerçekliğe (ilahi aşk'a, ya da yüce insan'a) yönelmenin gerekliliğini" ana tema olarak belirlemişlerdir. Bu tema, Nizami'de şu şekilde ifade edilmiştir: "Ebedi olmayan bir aşk gençlik şehvetinin bir oyuncağıdır. Aşk odur ki, eksilmez ve ölüme kadar aynı şiddetle devam eder. Ancak ebediyette zeval bulan bu aşk mânâsız bir hayâl değildir."²⁴

Yan temalarda da büyük ölçüde benzerlikler görülür: "Dünya acımasızdır, insana çok sıkıntı verir" vb. Nizâmî'de: "Bir ömür ki zeval üzerine kurulmuştur, bin sene de yaşasa bir nefes gibidir. Bir ömür ki sonunda muhakkak ölüm vardır; onun cilvesinin kime faydası olur ki...; Sakın kimsenin ekmeğini kabul edip onun köpeği olma; kimsenin sofrasına kedi gibi yanaşma. Bir meşale gibi kendi alın terinle kazandığını ye. Mum gibi kendi hazinen ile geçin. Nizâmî gibi ol, onun gibi yaşa ki cihan sultanı sana kölelik etsin."²⁵ vb.

4.3. Dil ve Anlatım (Üslûp) Bakımından:

4.3.1. Genel Olarak Dil ve Anlatım (Üslûp):

²³ Hasibe Mazıoğlu; Fuzûlî-Hâfız (İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma), (doktora tezi), s. 137, T. İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1956; Bu konuda Nihad Sami Banarlı, bütünüyle ters düşmemekle birlikte, bu durumu farklı bir bakışla ortaya koymaktadır: "[...] onun şiirlerinde tasavvuf, herhangi bir propaganda mevzuu hatta didaktik bir mevzu değil, ilahi duygularını besleyip bu duyguları bütünleyen bir düşünce sistemi ve bir inanıştır." (Nihad Sami Banarlı; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C. I, s. 540, MEB Yay., İst. 1987)

²⁴ Nizâmî; Leyla ile Mecnun (çev. A.N.Tarlan), s. 84

²⁵ a.g.e., s. 206, 207

Nizâmî ile Fuzûlî'nin eserlerindeki anlatımın oldukça başarılı olduğu görülmektedir.²⁶

Fuzûlî'nin eserinde Azeri lehçesinin etkisi çok açıktır.²⁷ Onun eserinin çok tanınmasında, tahkiye özelliklerini başarıyla uygulamasının yanında, asıl olarak kullanmış olduğu dil ve anlatımın olağanüstü başarısı yatmaktadır. Fuzûlî, tahkiye arasında (özellikle Leyla ile Mecnun'un karşılıklı konuşmalarında) yer verdiği manzum parçalardaki başarısıyla da dikkat çeker. Hatta, eserindeki bu manzum parçaların, eserin başarısında çok önemli bir rol üstlendiği görülür.

Behiştî'nin dil ve anlatımı başarılı olmakla birlikte²⁸ Nizâmî ve Fuzûlî'nin yanında geri planda kalmaktadır.

4.3.2. Tahkiye Tekniği:

Nizâmî'nin eserinde giriş bölümü oldukça uzun tutulmuştur. Klasik bölümlerin yanında çeşitli konulara kısa kısa değinilmiştir (kısa hikâye, öğüt vb.). Bu bölümlerde Nizami'nin derin bilgisi ve sanatı görülür. Nizami, anlatım arasında pek çok yerde benzetme öğelerinden yararlanmış ve kısa hikâyeler anlatmış / ya da kahramanlarına anlattırılmıştır (Mecnun'un anlattığı "Keklik ile Karınca hikâyesi" gibi).

Eserin büyük bir bölümünde Leyla ile Mecnun, birbirlerine yazdıkları şiirlerle (bu şiirleri beğenip okuyanlar aracılığıyla) haberleşirler. Kimi insanlar aracılığıyla mektuplaşırlar. Bazı bölüm girişlerinde sakiye seslenme önemli yer tutar; kimilerinde ise anlatıcının bir başkası olduğu izlenimi uyandırılır: "Bu masalı söyleyen Râvî şöyle rivâyet eder ki..." Nizâmî kimi bölümlerde araya girerek kendi görüşlerini aktarır. Nizâmî, eseri kendisine sunduğu Şirvanşah'ın methi ve ona devlet yönetimiyle ilgili öğütleriyle mesnevisini bitirir.

²⁶ Nizâmî'nin eserini Ali Nihad Tarlan'ın çevirisinden okuyabildiğimiz için, kullanılan dilin özelliklerini ayrıntılı olarak veremiyoruz; ancak, çeviriden anlaşıldığı kadarıyla Nizami'nin dili açık, anlaşılır ve akıcıdır.

²⁷ "Fuzûlî, Bayat isimindeki Türkmen aşiretinden olup eserlerini o havalide hâkim olan Azeri lehçesiyle yazmıştır." (Necmettin Halil Onan, Leyla ile Mecnun, s. IX)

²⁸ "Nazmı kuvvetlidir. Kalem aksamıyor. Zamanına göre oldukça mâhirânedir. Mısraların inşası üzerinde İran edebiyatının te'siri vâzıhdır.(...)" (Ali Nihad Tarlan, İslami Edebiyatta..., s. 163)

Fuzûlî, geniş ölçüde Nizâmî'den etkilenmiş olduğu için tahkiye tekniği bakımından da onunla pekçok noktada birleşir. Farklı olduğu noktalar şunlardır: Eserin başındaki manzum ve mensur dibace; kahramanların konuşmaları (özellikle Leyla ile Mecnun) genellikle manzum olarak (gazel, murabba) verilmiştir; Bazı bölüm bitişlerinde "tamâmî-i sühan" başlığı kullanılmıştır; Mesnevi'nin sonunda Leyla ile Mecnun'u acılar içinde öldüren dünyadan yakınılmıştır. Fuzûlî'nin, tahkiyede kendine özgü kimi yenilikler de getirerek, oldukça büyük bir başarı sağladığı görülmektedir.²⁹

Behiştî'nin tahkiye tekniği fazla karmaşık değildir. Sanatçı, yalın ancak sağlam tahkiye tekniğiyle dikkat çeken eserine klasik bir giriş yaptıktan sonra, konuyu tek bir çizgi üzerinde geliştirmiş ve sonuçlandırmıştır. Nizâmî'de görülen; anlatım arasındaki hikâyeler, Fuzûlî'deki manzum parçalar Behiştî'de yoktur. Sanatçının, eserinin sonunda kendi hayatından kesitler sunması ve padişahı af dilemesi kendine özgüdür.

4.3.3. Tasvirler:

Nizâmî ve Fuzûlî'nin mesnevilerinde olay akışı ön plana alındığından tasvirler hem sayıca az, hem de kısadır. Her iki sanatçının eserlerinde; gece ve yıldızların tasvirlerinin oldukça sanatlı bir dille ve ayrıntılı bir şekilde yapıldığı dikkat çeker.

Behiştî'nin mesnevisinin belirgin özelliği, tasvirlerle geniş yer ayrılmış olmasıdır. Özellikle ilkbahar, yaz ve sonbahar tasvirleri; Bir sabah güneşin yükselişinin tasviri; Necd dağının tasviri; Leyla ile Mecnun'un fiziki ve psikolojik özelliklerinin ayrıntılı tasvirleri eserde önemli yer tutmaktadır. Tasvirlerin genelde başarılı ve eserin konusunu güçlendirici özellikte olduğu görülmektedir.³⁰

Fuzûlî ile Behiştî'nin mesnevilerinde mekân tasvirlerinin pek çok yerde, kahramanların psikolojik yanlarını sergilemek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Öteyandan Fuzûlî'nin eserinde "mekân bütün unsurlarıyla tasvir edilerek ayrıntıya

²⁹ Vasfi Mahir Kocatürk, Fuzûlî'nin bu başarısını vurgular: "Hikâyenin kendi tarzında mükemmel bir teknikte ilerlediğine işaret etmeliyiz. Sahneler, vak'anın birliğini hiç bozmamak şartıyla, geniş hayatı aksettirecek ve şaire muhtelif tasvir ve tahliller sahasında kudret gösterme fırsatını verecek şekilde sıralanmıştır...." a.g.e., s. 347

³⁰ "Şair birçok motifleri atmış, buna karşılık tasvirlerle çok fazla yer vermiştir" (Agah Sırrı Levend, a.g.e., s. 159)

boğulmamış; bilakis tecrit anlayışından hareketle bahar, gül - bülbül, vb. karakteristik çizgilerle tasvir edilmiştir".³¹ Bu durum Behiştî'nin eserinin kimi bölümlerinde de görülmektedir. Ayrıca, Fuzûlî'nin genel olarak şiirlerinde, özelde Leyla vü Mecnun mesnevisinde önemli yer tutan; "duygu, hayâl ve üslûp" bütünlüğüne³² Behiştî de bir ölçüde ulaşabilmiştir.

³¹ Namık Açıköz; "Leyla ile Mecnun Mesnevisinin Yapısı", Milli Kültür, S. 59, s. 41, Aralık 1987

³² Vasfi Mahir Kocatürk; a.g.e., s. 347

SONUÇ

Bu bölümde çalışmamızda elde ettiğimiz bilgilerin özeti verilecek, ayrıca Behiştî'nin edebi kişiliği ve mesnevi geleneği içerisindeki yeri değerlendirilecektir.

Giriş bölümünde değerlendirdiğimiz bilgiler; Leyla vü Mecnun mesnevilerinin kaynağıyla ilgili kimi farklı görüşler bulunmakla birlikte, çoğu araştırmacının, bu eseri bir Arap halk hikâyesi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Hikâyenin konusu, başlangıçta gerçek bir olaydan kaynaklanan "mecazi aşk"tır. Ancak, hikâyede zamanla tasavvufi unsurların da eklenmesiyle "mecazi aşk" ile "ilahi aşk"ın iç içe işlendiği ve kimi mesnevilerde "ilahi aşk"ın özellikle vurgulandığı görülür. Çalışmamızda "aşk" konusuna genel olarak değindikten sonra "mecazi aşk" ile "ilahi aşk"ın kaynaklarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunduk: "Mecazi aşk", tarih boyunca pek çok esere kaynaklık ederken; "ilahi aşk", Eflatun'un ortaya koyduğu "platonik aşk" anlayışının tasavvuf inanç sistemine yansımış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Behiştî'nin, incelemiş olduğumuz Leyla vü Mecnun mesnevisinde "platonik aşk"ın (tasavvuf bağlamında; "ilahi aşk") öne çıktığı görülür.

İncelememizin Birinci bölümünde Behiştî'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserlerini tanıtmaya çalıştık: Kaynaklarda Behiştî'nin hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır; Behiştî, XV. yy'da Rumeli'nin ele geçirilişinde büyük emeği olan Karıştıran Süleyman Bey'in oğludur. Küçük yaştan itibaren II. Bayezid'in yakın hizmetinde bulunup, onun himayesini kazanan Behiştî, kaynaklarda ne olduğuna değinilmeyen bir olay üzerine Padişah'a gücenerek, ya da onun gözünden düşerek İran'a gitmiş ya da kaçmıştır. İran'da Hüseyin Baykara'nın sarayında, Ali Şir Nevâî ve Molla Câmî ile bir süre görüşme olanağı bulan sanatçı, bu kişilerin aracı olmaları sonucunda İstanbul'a dönmüş, eski itibarını elde etmiş, bir kaç yıl sonra da ölmüştür.

Behiştî, kimi tezkirelere ve kendi eserindeki ifadelerine göre Anadolu'da ilk kez bir "hamse" oluşturan sanatçıdır. Ancak, hamsesinde bulunduğu belirtilen mesnevilerden Leyla vü Mecnun'un bugün elimizde bir nüshası bulunmakta; ayrıca, sanatçının Vamık u Azra mesnevisinin (tercüme olduğu anlaşılan) mensur bir nüshasının varlığı bildirilmektedir. "Sanatlı bir üslûpla" bir de kısa Osmanlı tarihi

yazmış olan sanatçının ayrıca, değişik mecmualarda on beş dolayında gazeli bulunmaktadır.

İncelemiş olduğumuz Leyla vü Mecnun mesnevisinde Behiştî, "usta bir divan şairi" görünümündedir; gerek nazım şeklini ana hatlarıyla başarılı bir biçimde kullanması, aruzla Türk dilinin ahengini yer yer ustaca birleştirebilmesi, klasik şiirin mazmun, edebi sanat ve üslûp zenginliğini eserinde geniş ölçüde barındırması, gerekse tahkiye tekniğini yalın ama sağlam bir biçimde oluşturması, aynı zamanda eserine yansıyan geniş bilgi birikimi ve dönemine göre durulmuş, aydın sanatçı görünümüyle, dönemindeki sanatçılar arasında öne çıkmaktadır.

İncelememizin ikinci bölümünde eserin yazılış nedeni, tarihi, yazıldığı yer ve sunulduğu kişi saptanmaya çalışılmış; yararlanılan yazma eser tanıtılmıştır: Behiştî'nin, II. Bayezid'e sunduğu bu eseri, onun tarafından bağışlanmak umuduyla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Eserin yazılış tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir; elde edilen bilgileri değerlendirince, sanatçının bu eseri 1484'ten sonra ve henüz affedilip İstanbul'a dönmeden önce İran'da yazmış olduğunu tahmin edebiliriz.

İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmaları arasında 5591 numarada kayıtlı olan yazma, küçük boy, 115 varaktan oluşmaktadır. Toplam 1995 beyit içeren kitabın her sayfasında 9'ar beyit bulunmaktadır. Kitap, okunaklı, güzel bir yazıyla kaleme alınmış ve baştan sona harekelenmiştir. Az sayıda sözcük, kağıdın zedelenmesi nedeniyle okunamayacak durumdadır.

Üçüncü bölümde, eseri; biçim, muhteva ve dil-üslûp özellikleri yönünden ayrıntılı olarak inceledik:

Eserin mesnevi nazım biçiminin geleneksel özellikleriyle büyük ölçüde uyumlu olduğu görülmekle birlikte, Behiştî'nin, mesnevi bölümlerinden bazılarını değişik tarzda kullandığı görülür: tevhid ve münacat, birkaç kez ve kimi bölümlerde iç içe verilmiştir; ayrıca, sanatçının "medhiye" ve "fahriye" bölümlerine, hikâyeden önce ve sonra ikişer kez yer vermesi, onun medhiye ve fahriye yazmaya özel bir önem verdiğini göstermektedir. Hikâye bölümünde olayların düz bir anlatım çizgisi üzerinde verilmesi, klasik tahkiye tekniğine uygundur.

aşk hikâyesidir.

Sanatçı, dünya görüşü olarak büyük ölçüde dönemin "geleneklere bağlı ve hayata genelde olumsuz bir açıdan bakan" yaklaşımını benimser: Hükümdara bağlılık Behiştî'nin "yaşama nedeni"dir, hükümdara hizmet edememenin ölümle eşdeğer olduğunu söyler; dünya acımasızdır, çoğu zaman insana sıkıntı verir; geçici olan dünyaya güvenilemez, kişi ancak "kendini bilerek" ve gerçekte "sonsuz hayat" demek olan aşk ile iki dünyada da mutlu olabilir vb. Öteyandan, bir ölçüde farklı bakış açısına sahip olduğu görülür: onun, "ilim ve gönül zenginliği kazanarak kalıcı değerlere ulaşmanın gerekliliğini" dile getirmesi ilgi çekicidir.

Behiştî, eserinde dinî unsurlara bir ölçüde yer verirken, tasavvufa, özellikle "ilahi aşk" çerçevesi içerisinde geniş yer ayırmıştır. Mecnun'un "mecazi aşk"tan aşama aşama "ilahi aşk"a yönelmesi sırasında, "vahdet-i vücud", "tevhid" ve "tasavvufi mertebeler"le ilgili çok sayıda terim ve kavramın anıldığı dikkati çekmektedir: "aşk", "cân", "kemâl", "âh", "cemâl", "fenâ", "mest", "hayret", "gayb", "uryân" vb. Tasavvufi terimlerin kullanım sıklığına bakıldığında; Leyla ile Mecnun'un, yoğun aşk duyguları ve ayrılık acıları sonucunda benliklerinden sıyrılıp ilahi aşka ulaştıkları görülmektedir. Mesnevide, özellikle Mecnun'un "vahdet"e, herhangi bir müşşidin yardımı olmaksızın ulaşmış olması dikkat çekicidir. Behiştî'nin "tasavvuftaki ilahi aşk unsurunu eserinin geneline yayması ve bu durumu sık sık vurgulaması" onun eserini diğer Leyla vü Mecnun'lardan ayırmaktadır.

Behiştî'nin, eserinde zamanının toplum hayatıyla ilgili olarak, dolaylı da olsa bazı bilgiler verdiği görülür: O, sarayın egemen olduğu bir ortamda, insanların başlarına gelebilecek her türlü felaketlere karşı uyanık kalarak hayatlarını sürdürebildikleri bir toplumsal çevrenin insanıdır; devir acı veren olaylarla doludur;

(saray çevresinde) vefasız insanlar, hak etmediği halde nimetlendirilenler vardır; yüz çevirme, kıskançlık insanlar arasında yaygındır; saraydan uzaklaştırılanlar sıkıntı içinde yaşamak zorunda kalırlar. Sanatçı, yaşadığı dönemdeki bu huzursuzlukları ve (açıkça belirtmediği; savaş, yangın, deprem vb.) felaketleri eserinde genel bir anlatımla dile getirmektedir.

Behiştî, İslam öncesi dönemde (Cahiliye Devri) ortaya çıkan (ve sonradan bazı eklemelerle zenginleşen) Leyla vü Mecnun hikâyesini kaleme alırken daha çok bu dönemin toplumsal özelliklerini sergilemiştir. Hikâye bölümünde görülen toplum yaşamıyla ilgili ayrıntılar şunlardır: İnsanlar hemen her fırsatta eğlenmeye düşkündür; gelenek ve görenekler sıkı bir biçimde sürdürülür; dinsel inançların yanısıra pek çok batıl inanç sözkonusudur: Mecnun'un babası "sihir ve nazara" inanır, türbelerden, zahitlerden vb. yardım umar.; Leyla'nın üzerinde ana baba baskısı çok belirgindir; Mecnun, kendini kötü gören çevreden nefret ederek çöllere düşer; Mecnun'un babası, kadınlar hakkında çok olumsuz görüşlere sahiptir: delikanlıları perişan ederler, köpekten daha vefasızdırlar vb.; eserde yer yer "hayata ve insana ilişkin değerlendirmeler" de sözkonusudur: Mecnun, temiz kalpli olanların, görülen rüyanın ne anlama geldiğini bileceğini söyler vb. Hikâyede, -ana konuyu oluşturan "ilahi aşk" ve onunla bağlantılı tasavvufi unsurlar bir yana bırakılacak olursa- İslam dini ile ilgili unsurlar fazla değildir: bir kaç yerde sözü edilen zahitler, Hac ziyareti vb.

Eserin ana teması; "geçici dünyayı bir yana bırakıp, gerçek varlık olan Allah'a (ilahi aşk'a) ulaşmak için çaba harcamak gerektiği"dir. Bunun için de, her şeyden önce "kendi içine çekilip", "ilme önem vererek" "gönül zenginliğini elde etmek" gerekmektedir. Eserdeki yan temaların ana temayla bağlantılı olduğu görülür: Dünya acımasızdır, önünde sonunda zaten ayrı kalınacağından, bir an önce insanlardan uzaklaşıp bir kenara çekilmek gerekir; nefsin isteklerine uymaktan kaçınılmalıdır; mecazi aşk tatlı başlar ama acıyla biter vb.

Eserde kişi sayısı fazla değildir. Asıl kahramanlar Leyla ile Mecnun, fiziki ve psikolojik özellikleriyle ayrıntılı olarak verilirken diğer kahramanlara hikâyedeki rollerinin önemi ölçüsünde değinilmiştir. Eserin asıl kahramanları Leyla ile Mecnun, aşkla tanıştıktan sonra toplumdan uzaklaşan, melankolik bir çerçeveye yerleşen bireylerdir. Eserdeki diğer kahramanlar ise tamamıyla bu dünyanın gerçeklerine bağlı insanlardır.

Mecnun'un mesnevideki rolü asıl onun psikolojik görünümüyle değer kazanmakta ve ön plana çıkmaktadır. Bu eserin değeri de daha çok onun bu psikolojik görünümünden kaynaklanmaktadır. Eserde, sevdiği genç kıza (Leyla'sına) kavuşamayan Mecnun, çektiği ızdıraplar sonucunda dünyadan el etek çekip "rûhî arınma"yla "ilahi aşk"a erişmiştir.

Leyla'nın mesnevideki konumunu belirleyen temel özelliği; "güzel" ve "vefalı" bir insan oluşudur. Mesnevinin büyük bölümünde dışardan bir bakışla, yalnızca dış görünümüyle ele alınan Leyla, zaman zaman psikolojik özellikleriyle de tasvir edilir: o, psikolojik bakımdan oldukça hassas bir genç kızdır; karmaşık bir ruh hali, alışılmadık ruhi halleri vardır; Leyla ile Mecnun'un kimi psikolojik tutumları benzerlikler taşımaktadır.

Behiştî, eserinde az sayıda olaya yer vermiş, ancak bunları olabildiğince ayrıntılı olarak -yer yer durum tasvirleriyle iç içe- anlatmıştır. Behiştî'nin, Leyla vü Mecnun mesnevilerinde görülen pek çok olaya ya da olaylarda geçen ayrıntılara eserinde yer vermediği görülür.

Mesnevi'de olayların geçtiği mekân dolaylı olarak verilmiştir. Hikâyede birkaç ayrıntı dışında, bilinen coğrafi mekân adı bulunmamaktadır. Eser boyunca görülen bazı mekân tasvirlerinin, okuyucunun gözünde somut bir mekanı canlandırma kaygısından çok, kahramanların duygu ve düşüncelerini daha iyi yansıtabilme amacıyla yapıldığı dikkati çekmektedir. Mekân, kimi bölümlerde masal tekniğinden yararlanılarak verilmiştir.

Hikâye bölümünde zamanın kullanılışı, genel olarak klasik tahkiye tekniği ile uyumludur: Olayların geçtiği zaman belli değildir; olay zamanları farklı uzunluklarda verilmiştir; daha çok "di'li geçmiş" ve "geniş zaman, geniş zamanın hikâyesi ve geniş zamanın rivayeti" kullanılmıştır.

Behiştî, eserini dönemin genel özelliğine uygun olarak "rahat anlaşılır" bir türkçeyle kaleme almıştır. Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanımı, eserin genelinde anlaşılmayı engelleyecek düzeyde fazla değildir. Öteyandan, oldukça yalın ve akıcı Türkçe ifadeler de sık sık rastlanmaktadır. Sanatçı, eserinde halk söyleyişlerine ve geleneksel anlatım özelliklerine de geniş yer vermiştir.

Eser, çeşitli sözcük kullanımı bakımından zengindir; dönemin konuşma ve yazı dilinde kullanılan Türkçe sözcüklere geniş yer verilirken, kimi arkaik ve E.A.T. dönemini yansıtan Türkçe sözcükler de bir ölçüde kullanılmıştır.

Aşk konusunu işleyen eserde, daha çok sosyal ve ahlaki içerikli eserlerde karşılaşılabilecek kimi deyim ve atasözlerinin de çok sayıda kullanılmış olması dikkat çekicidir.

Eserde genel olarak "imlâda birlik" bulunmakla birlikte, kimi örneklerde farklı imlâ özellikleri de görülebilmektedir. Bu durum önemli ölçüde, XVI. yy'a kadar Osmanlı sahası Türk yazı dilinde imlâda tam bir kararlılığın bulunmamasıyla ilgilidir. Yine mesnevîde, Azerî ve Çağatay lehçesinin bazı etkilerine de rastlanmaktadır.

Leyla vü Mecnun mesnevisinin genelinde "tahkiyevî" ve "tasvirî" üslûba geniş yer verildiği görülmektedir. Kişi ve olay anlatımında daha çok "tahkiyevî" üslup öne çıkarken, duygu ve mekân tasvirlerinde "tasvirî" üslûptan yararlanıldığı dikkat çekmektedir. Behiştî, "tahkiyevî" üslûbu başarıyla kullanarak, olayların anlatımını özlü ve akıcı bir biçimde verebilmiştir. Öteyandan eserde tasvirlere geniş yer ayrılması ve bu tasvirlerin kimi yerlerde oldukça uzun verilmesi, zaman zaman anlatımı yavaşlatacak kadar ön plana çıkmakla birlikte, sanatçı genelde "tasvirî" üslûbu da başarıyla uygulayabilmiştir. Behiştî'nin eserinde; aşk, ayrılık, ızdırap, bağlılık, dostluk, coşku, hayal, ölüm, kahramanlık vb. duygu tasvirlerine geniş yer verilmiş olması, diğer Leyla vü Mecnun'lar arasında öne çıkan bir özelliktir.

Eserde yer yer görülen "sembolik - alegorik üslûp" esere anlatım çeşitliliği kazandırmış, öteyandan anlamın derinlik kazanmasını sağlamıştır.

Bir eserin "duygu, anlam ve hayâl" derinliği kazanarak "çağrışım zenginliği"ne kavuşmasını sağlayan önemli unsurlardan birisi olan "imajlar"a, Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisinde geniş yer verildiği görülmektedir. Eserde; dinî-tasavvufî inanışlar, güzellik, aşk, doğa, insan karakteri, sıkıntı vb., hayâl, kahramanlık ve savaş, ölüm, kadın, toplum yaşamı, zenginlik vb. konularında, öteyandan klasik benzetmelerle, harf oyunları ve diğer anlam bağlantılarıyla yapılmış, önemli bir bölümü "orijinal" sayılabilecek çok sayıda imaj bulunmaktadır.

Eserde "edebi sanatlar"ın kullanımı da büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Sanatçı, özellikle "teşbih", "mecaz-ı mürsel", "tenasüp", "teşhis ve intak", "istiare", "tezat", "mübalâğa", "iştikak", "cinas" ve "aliterasyon" sanatlarını eserin genelinde "yapay bir izlenim" uyandırmaksızın ustalıkla kullanarak, anlatımın daha anlaşılır, canlı ve akıcı olmasını sağlamıştır. Öteyandan, eserde "iham", "tevriye", "kinaye" vb., anlatıma derinlik ve çağrışım zenginliği kazandıran sanatlara yer verilmemiş olması eserin sanat yönünü bir ölçüde zayıflatmıştır.

Eserin, dil ve anlatımda görülen kimi yerel unsurların yanısıra, kullanılan edebi sanatlar bakımından da, aynı dönemlerde yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut hikayeleriyle benzerlik taşıması ilgi çekicidir. Bu durum, XV. yy'da divan şiiri ile halk şiirinin, dil ve anlatım bakımından büyük ölçüde aynı kaynaktan yararlanmaya devam ettiğinin de bir göstergesidir. Bütün bu dil ve anlatım özellikleriyle Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi, dönemin dilini yansıtmaya vb. bakımlardan, dil çalışmaları için kaynak olabilecek bir eser görünümündedir.

İncelemenin Dördüncü bölümünde Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'unu, mesnevi geleneğinin iki başarılı temsilcisi Nizâmî ve Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnun'larıyla karşılaştırdık: Behiştî, yazmış olduğu mesneviye Nizâmî'nin eserinde yer alan pek çok motifi almamış, öte yandan Nizâmî'de kısaca değinilen kimi ayrıntıları geniş bir şekilde işlemiştir. Behiştî'nin eseri, daha az motifi olabildiğince ayrıntılı tasvirlerle işlemesi ve tasavvufi yönünün çok belirgin olması bakımından, yazılan diğer pek çok Leyla vü Mecnun mesnevisinden ayrılmaktadır. Sanatçının, eserinde işlemiş olduğu motifler bakımından daha çok Câmî'nin eserinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Öteyandan Behiştî, eserinde "aşk ızdıraplarına" ve "ilahi aşk" unsuruna özel bir önem vermesi bakımından, adeta kendisinden yaklaşık yarım yüzyıl sonra eser verecek olan Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnun'unu müjdelemektedir.

Çalışmanın geniş bir özeti niteliğinde olan bu değerlendirmelerden sonra, Behiştî'nin edebi kişiliği ve Türk mesnevi geleneğindeki yeriyle ilgili olarak, onun Leyla vü Mecnun mesnevisinden yararlanarak şunları söyleyebiliriz:

XV. yy divan şairi Behiştî'nin meydana getirdiği hamsesinden elimize ulaşan tek mesnevisi olan Leyla vü Mecnun, Türk ve İran edebiyatında yazılan Leyla

vü Mecnun mesnevileri içinde, özellikle tasavvufa ayrı bir önem vermesi ve tasvirlerle geniş yer ayırması bakımından kendine özgü ve önemli bir konuma sahiptir.

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'u, Anadolu'da bu konuda yazılan ilk mesnevilerden olması bakımından, Leyla vü Mecnun mesnevileri geleneğinin oluşmasında rol oynamıştır. Ancak, Behiştî'nin eseri, dile getirmiş olduğumuz başarılı yanlarına rağmen gelenek üzerinde yeterince etkili olamamıştır. Özellikle Nizâmî ve Fuzûlî'nin Türk divan edebiyatı mesnevi geleneği üzerindeki güçlü ve yaygın etkileriyle karşılaştırınca, Behiştî'nin geleneği etkilemede çok öne çıkamadığı görülmekteyse de; Behiştî'nin, mesnevisinde özellikle "ızdırap" ve "ilahi aşk" unsurlarına özel bir önem vermesiyle, Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnun'unun konusunu ve bu konunun işleniş tarzını akla getirmesi, bizi, Behiştî'nin bu bakımdan Fuzûlî üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir etkisi bulunduğu kanısına ulaştırmaktadır.

Behiştî'nin Leyla vü Mecnun'u, klasik edebiyat değerleri bakımından önemli bir başarı düzeyine ulaşabilmiştir. Sanatçı, kendisinden sonra bu konuda eser veren şairleri doğrudan etkileyememiş olsa da; yalın ancak sağlam ve akıcı anlatımı, tahkiye tekniğini başarıyla uygulaması, tasvirlerle geniş yer ayırması, anlam ve çağrışım zenginliği sağlayan çok sayıda imaj oluşturması, öteyandan eserde öne çıkan "ızdırap" duygusuyla "mecazi" ve "ilahi aşk" unsurlarını bir arada, yoğun bir anlama ulaşacak biçimde kullanması vb. bakımlardan başarılı bir eser ortaya koymuş ve "bir ölçüde yeni bir tarz" geliştirmiştir.

KAYNAKÇA

1. ÇALIŞMAYA ESAS OLAN ESERLER

Behiştî, (Ahmed Sinan Çelebi); *Leylî vü Mecnûn*, İst. Üniv. Ktb., TY, nr. 5591
 Fuzûlî; *Leyla İle Mecnun*, haz. Necmeddin Halil Onan, Maarif Bas., İst. 1956
 Fuzûlî; *Leyla ve Mecnun*, haz. Muhammed Nur Doğan, Çantay Ktb., İst. 1996
 Nizâmî; *Leyla İle Mecnun*, çev. Ali Nihad Tarlan, MEB Yay., İst. 1989

2. YARARLANILAN DİĞER ESERLER

2.1. Kitaplar

2.1.1. Sözlükler

Akalın, L. Sami; *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık Yay., İst. 1984
 Baltacı, Cahid; *Tasavvuf Lugati*, Elif Neşriyat, Ankara, 1985
Burhân-ı Kâtî, (II C.), Matbaa-i 'Âmire, İst. (H.)1287
Derleme Sözlüğü (XII C.), TDK Yay., Ankara, 1993
 Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Ktb., Ankara, 1993
Kâmûs Tercümesi (III C.), Matbaatü'l-'Osmaniye, İst. (H.)1305
 Muallim Naci; *Lûgat-i Naci*, İkdâm Matbaası, İst. ?
 Onay, Ahmet Talat; *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, TDV Yay., Ankara, 1992
 Pakalın, Mehmed Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (III C.), MEB Yay., İst. 1993
 Pala, İskender; *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1995
Redhouse, Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, Redhouse Yay., İst. 1993
 Sarı, Mevlût; *Arapça-Türkçe Lûgat (El-Mevârid)*, Bahar Yay., İst. 1982
 Steingass; *Persian-English Dictionary*, Beirut, 1975
 Şemseddin Sami; *Kâmûsü'l-Âlâm*, (VI C.), İkdâm Matbaası, İst. (H.)1317, Tıpkıbasım,
 Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996
 Şemseddin Sami; *Kâmûs-ı Türkî* (yer ve tarih belirtilmemiş)
 Şükun, Ziya; *Gencîne-i Güftâr (Ferhengi Ziya)*, Farsça-Türkçe Lûgat, (III C.), MEB Bas., İst. 1984
Tarama Dergisi I (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları), Türk Dili Tetkik Cemiyeti, İst. 1934
Türkçe Sözlük (II C.), TDK Yay., Ankara, 1983

Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst. 1995
Yeni Tarama Sözlüğü; haz. Cem Dilçin, TDK Yay., Ankara, 1983

2.1.2. Tezkireler

Âşık Çelebi; *Meşâirü 'ş-şuarâ*, (Meredith; Owens), by Messrs. Luzac and Company Ltd., London, 1971

Kınalızâde Hasan Çelebi; *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk, (II C.), TTK Bas., Ankara, 1989

Latîfi; *Tezkire-i Latîfi*, İkdam Matbaası, İst. (H.)1314

Riyâzî; *Riyâzî 'ş-şuarâ*, Millet Ktb., Ali Emiri Ef., No: 765

Sehî Bey; *Heşt Bihîşt (The Tezkire By Sehî Beg)*, by Günay Kut, Sources of Oriental Languages and Literatures 5, Harvard University, 1978

Sehî Bey; *Heşt Behîşt*, haz. Mustafa İsen, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. 1980

2.1.3. Edebiyat Tarihleri

Babinger, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1982

Banarlı, Nihad Sami; *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, (II C.), MEB Bas., İst. 1987

Gibb, E.J.W.; *A History of Ottoman Poetry*, London, 1965

Kocatürk, Vasfi Mahir; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1970

Köprülü, M. Fuad; *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İst. 1986

Levend, Agâh Sırrı; *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Bas., Ankara, 1988

Tanpınar, Ahmet Hamdi; *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst. 1985

2.1.4. Antolojiler

Bursalı Mehmed Tahir; *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İst. 1915-25 (H.1333)

Ergun, Saadettin Nüzhet; *Türk Şairleri*, İst. 1936

İz, Fahir; *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yay., Ankara, 1995

2.1.5. Basılmamış Tezler

İlter, Rezzan; *Bihîştî ve Leyli vü Mecmun'u*, mezuniyet tezi, İst. Üniv. Ed. Fak.,

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, nr. 386, İst. 1951

Tarlan, Ali Nihad; *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi*, (doktora tezi),
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, nr. 1, İst. 1922 (H.1338)

2.1.6. Kitaplar

- Aktaş, Şerif; *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1986
- Aktaş, Şerif; *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara, 1991
- Aristoteles; *Poetika*, çev. İsmail Tunalı, İnkılap ve Aka Kitabevi, İst. 1983
- Ayan, Gönül; *Lâmi 'i, Vamık u Azra*, AKM Yay., Ankara, 1998
- Ayvazoğlu, Beşir; *Aşk Estetiği (İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme)*,
Ötüken Neşriyat, İst. 1993
- Beyatlı, Yahya Kemal; *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İst. 1987
- Burney, Pierre; *Aşk*, İletişim Yay., İst. 1990
- Çağatay, Neşet; *Başlangıcından Abbâsîlere Kadar (Dinî, içtimaî, iktisadî, siyasi Açidan) İslam Tarihi*, TTK Bas., Ankara, 1993
- Defne, Zeki Ömer; *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Edebî Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, TDK Yay., Ankara, 1988
- Demirel, Hamide; *The Poet Fuzûlî (His Works, Study of His Turkish, Persian and Arabic Divans)*, Ministry of Culture Publications, Ankara, 1991
- Dilçin, Cem; *Mes'ud bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar*, AKM Yay., Ankara, 1991
- Dilçin, Cem; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara, 1983
- Eflatun; *Şölen*, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi, İst. 1992
- Emin Nihad Bey; *Müsâmeretnâme (Gece Hikâyeleri)*, haz. M.İsmet Uzun,
Tercüman 1001 Temel Eser (yer ve tarih belirtilmemiş),
- Fuzûlî; *Fuzûlî Divanı (Türkçe Divan)*, haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel,
Müjgan Cumbur, Akçağ Yay., Ankara, 1990
- Gölpınarlı, Abdülbaki; *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yay., İst.1985
- Güvâhî; *Pend-nâme (Öğütler ve Atasözleri)*, haz. Mehmet Hengirmen, Kültür Bakanlığı
Yay., Ankara, 1990
- Hammer, Joseph von; *Osmanlı Tarihi*, (II C.), çev. Mehmet Ata, Bugünkü dille
Özetleyerek "yeniden yazan" Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, MEB Yay.,
İst. 1991

- İbn Arabî; *İlahî Aşk*, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., İst. 1992
- İpekten, Halûk; *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İst. 1996
- İpekten, Halûk; *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., İst. 1994
- İpekten, Halûk; *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1991
- Kam, Ömer Ferit; *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı Dersleri*, haz. Yard. Doç. Dr. Ali Yıldırım, TİSAV Yay., Elazığ, 1998
- Kaplan, Mehmet; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergah Yay., İst. 1992
- Kaplan, Mehmet; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri*, Dergah Yay., İst. 1991
- Kortantamer, Tunca; *Nev'îzâde Atâyî ve Hamse'si*, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay., İzmir, 1997
- Köprülü, M.Fuad; *Edebiyat Araştırmaları*, (II C.), Ötüken Neşriyat, İst. 1989
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, TDV Yay., Ankara, 1993
- Külekçi, Numan; *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Akçağ Yay., Ankara, 1995
- Levend, Ağâh Sırrı; *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Hikâyesi*, T.İş Bankası Yay., Ankara, 1959
- Levend, Ağâh Sırrı; *Divan Edebiyatı(Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)* Enderun Kitabevi, İst. 1984
- Mazıoğlu, Hasibe; *Fuzûlî-Hâfız (İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma)*, T.İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1956
- Muallakat (Yedi Askı)*, çev. Şerafettin Yaltkaya, MEB Yay., İst. 1989
- Öztürk, Yaşar Nuri; *Kuran'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İst. 1993
- Öztürk, Yaşar Nuri; *Kuran ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yay., İst. 1990
- Öztürk, Yaşar Nuri; *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İst. 1990
- Riyâhî, Muhammed Emin; *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Kanar, İnsan Yay., İst. 1995
- Sühreverdî; *Avârifü'l-ma'ârif (Tasavvufun Esasları)*, haz. H.Kâmil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yay., İst. 1990
- Tanpınar, Ahmet Hamdi; *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yay., İst. 1992
- Uğur, Mücteba; *Hicrî Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı Yay., İst. 1980
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, TTK Bas., Ankara, 1949
- Üzgör, Tahir; *Türkçe Divan Dibaceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990
- Yeniterzi, Emine; *Divan Şiirinde Na't*, Akçağ Yay., Ankara, 1993

2.2. Kataloglar

2.2.1. Türkiye Katalogları

Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, haz. M.Seyfettin Özege,

Fatih Yayınevi Matbaası, İst. 1971

Tercüman Gazetesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu, haz. Prof. Dr. Günay Kut,

Ed. Fak. Basımevi, İst. 1989

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdür-

Lüğü, TTK Bas., Ankara, 1979

Kıbrıs İslam Yazmaları Kataloğu, haz. Ramazan Şeşen, M. Haşim Altan, Cevat İzgi,

İsar Vakfı Yay., İst. 1995

2.2.2. Avrupa Katalogları

Bloch, E.; (*Bibliothèque Nationale*) *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris, B.N.,

58, rue de Richelieu, 1932

Flügel, Gustaw; *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der*

Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien, Wien, 1865

Pertsch, Wilhelm; *Die Orientalischen Handschriften Der Herzoglichen Bibliothek Zu*

Gotha, Wiesbaden, 1971

Rieu, Charles; *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum*,

Printed By Order of The Trustees, Gilbert and Rivington Limited,

London, 1888

Rossi, Ettore; *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana*, Citta Del

Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1953

2.3. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

2.4. 1. Makaleler

Açıkgöz, Namık; “(*Fuzûlî'nin*) *Leyla İle Mecnun Mesnevisi'nin Yapısı*”, Milli Kültür,

S. 59, s. 39-43, Aralık 1987

Aktaş, Şerif; “*Roman Olarak Hüsn ü Aşk*”, Türk Dili Araştırmaları Dergisi, S. 27,

s. 94-108, Aralık 1983

Fevziye Abdullah (Tansel); “*Makber'de Leyla ve Mecnun İle Hüsn ve Aşk Tesirleri*”,

Ülkü Halkevleri Dergisi, S. 59, s. 461, 1938

- Kortantamer, Tunca; “*Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Bazı Düşünceler I*”, Eski Türk Edebiyatı –Makaleler-, s. 273-336, Akçağ Yay., Ankara, 1994
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Leyla ve Mecnun 'lar*”, Türk Dili, Şubat 1952, S. V, s. 256
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Ahmed Rızvan 'ın Leyla ve Mecnun 'u*”, Türk Dili, Nisan 1952, S. VII, s. 13-14
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Kadîmi 'nin Leyla ve Mecnun 'u*”, Türk Dili, Haziran 1952, S. IX, s. 25
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Larendeli Hamdî 'nin Leyla ve Mecnun 'u*”, Türk Dili, Ekim 1952, S. XIII, s. 13-14
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Halîfe 'nin Leyla ve Mecnun 'u*”, Türk Dili, Mayıs 1952, S.VIII, s.9
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Örfî 'nin Leyla ve Mecnun 'u*”, Türk Dili, Eylül 1952, S. XII, s. 18
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Türk Edebiyatında Leyla ve Mecnun Yazan Şairler*”, TDAY-Belleten 1957, s. 105-113, TTK Bas., Ankara, 1988
- Levend, Ağâh Sırrı; “*Divan Edebiyatında Hikâye*”, TDAY-Belleten 1967, TTK Bas., Ankara, 1989
- Ünver, İsmail; “*Mesnevî*”, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), S. 415-417, Temmuz-Eylül 1986, s. 430;563

2.4.2. Ansiklopedi Maddeleri

MEB İslam Ans., MEB Yay., İst. 1979;

“*Ahmed Paşa (Bursalı)*” mad., C. I, s. 191 (M. Fuad Köprülü)

“*Fuzûlî*” mad., C. IV, s. 686-699 (M. Fuad Köprülü)

“*Leyla ile Mecnun*” mad. C. VII, s. 49-55 (Ahmed Ateş)

“*Mesnevi (Masnavi)*” mad. C. VIII, s. 127-133 (Ahmed Ateş)

TDV İslam Ans., TDV Yay., İst. 1991-;

“*Ahmed Paşa (Bursalı)*” mad., C. II, s. 111-112 (Günay Kut)

“*aşk*” mad. C. IV, s. 11-21 (Mustafa Uzun)

“*Bayezid II*” mad. C. V, s. 236, (Şerafettin Turan)

“*Bihîştî Ahmed Sinan Çelebi*” mad. C. VI, s. 144-145 (Hasan Aksoy)

“*Divan Edebiyatı*” mad. C. IX, s. 389-427 (Ömer Faruk Akün)

The Encyclopedia of Islam; “*Bihîştî*” mad. C. I, s. 1210, (V.L.Menage)

5. BÖLÜM: METİN

5.1. Metnin Kuruluşuyla İlgili Açıklamalar:

a) Metin çevirisinde Eski Türk Edebiyatı incelemelerinde yararlanılan transkripsiyon harfleri kullanılmıştır.

b) Tamlamalardaki "kesre", "ye", "hemze" işaretleri transkripsiyonda "-i" ve "-yı/-yi" biçiminde gösterilmiştir.

c) Manzum metin sözkonusu olduğundan atıf ve edat olan "vav" harfi "u/ü, vü" biçiminde yazılmıştır.

d) Kimi yerlerde ünlü ya da ünsüz uyumuna uymayan imlâ özelliği, transkripsiyonda olduğu gibi gösterilmiştir.

e) Metinde bitişik yazılan, edat olan "ki"ler "-ki" biçiminde bitişik gösterilmiştir.

f) Metindeki yazılışa bağlı kalınarak "ile" ve "idi" ekleri sözcüklere bitişik ya da ayrı olarak gösterilmiştir.

g) Metinde bitişik yazılmış unsurlar transkripsiyonda araya "-" konularak gösterilmiştir: "ol-da, ol-dağı" vb.

h) Birleşik sözcükler, aralarına "-" konularak, anlamca kaynaşanlar ise birleşik yazılmıştır.

ı) Metinde gösterilen uzunlukların vezinle ilgisi bulunmamaktadır.

j) Kağıdın yırtık, yıpranmış olması yüzünden, ya da tüm uğraşılara rağmen okunamayan ya da anlam verilemeyen bölümler transkripsiyonda "metindeki haliyle" eski harflerle gösterilmiştir.

k) Çeviri sırasında imlâ ile ilgili vb. açıklamalar dipnotlarda gösterilmiştir.

5.2. Metnin Bölüm Başlıkları¹:

I- Bİ'SMİLLAHİ'R-RAHMANİ'R-RAHİM s. 1; 1-7

II- 'ARZ-I MÜNÂCÂT BE-VECH-İ İSTİĞFÂR VE İZHÂR-İ BE-^{şerm-sârî}
TARİK-I İTİZÂR (Günahkârlığın ortaya konması ve özür dilenmesi yoluyla Allah'a yakarışın arzı), s.2; 8-23

III- NA'T-I HÂZİN-İ MAHZENÜ'L-ESRÂR (Sırlar mahzeninin bekçisine -Hz. Muhammed- övgü), s.3; 24-42

IV- PERDE BER-DAŞTEN EZ-ÇEHRE-İ MÜMKİNÂT VE İSBÂT-I TEVHİD-İ VÂCİBÜ'Z-ZÂT (Mümkinat yüzünün perdesine erişme ve vacibü'z-zat olan Allah'ın birliğinin kanıtlanması), s.6; 43-63

V- İSTİD'Â-İ MEZİD-İ EŞVÂK EZ-DERGÂH-I HALLÂK-I ÂFÂK (Ufukların yaratıcısı-olan Allah-ın dergâhından, şiddetli isteklerin artmasını dileme), s.8; 64-94

VI- VE'N-NEYİR-İ MATLA'ÜL-ENVÂR 'ALEYHİ'Ş-ŞALAVATU VE'S-SELÂM (Salat ve selam üzerine olan Hz. Muhammed'in nurlarının çıkış yerinin parıltısı), s.12; 95-125

VII- DER MİRÂC EZ-DÜRRETÜ'T-TÂC-I ENBIYÂ Kİ SİMURĞ-I KERÎM KÂFEST FERD-İ 'AZÎM (Peygamberlerin taçlarının incisi, kaf dağındaki simurg gibi tek ve yüce olanın [Hz. Muhammed'in] göğe ağması), s.15; 126-154

VIII- DER MEDH-İ HÂZRET-İ SULTÂN-I CİHÂN-GİR VÜCÛD-I ŞERİFEŞ MÛCİB-İ EMR-İ EMÂNEST (Kutsal varlığı insanları kötülüklerden koruyan cihangir Padişah hazretlerinin [II. Bayezid] övgüsü), s.18; 155-192

IX- DER TEMEDDÜH-İ NÂZİM-I İN-NAZM-I DİL-ÂVİZ Ü ÂTEŞ-ENGİZ (Ateş saçan ve gönlü cezbeden nazmı yazanın kendini övmesi), s.23; 193-212

¹ Bölüm başlıklarının günümüz Türkçesiyle karşılıkları parantez içerisinde gösterildikten sonra, bölüm başlığının bulunduğu sayfa ve bölümün sürdüğü beyitler belirtilmiştir. (orjinal metinde)

X- ÂĠÂZ-I CÜNÂNİDEN BE-ZENCİR-İ CÜNÛN-I MECNÛN U LEYLÎ (Mecnun ile Leyla'nın zincire vurulmuş cinlerinin harekete geçmesi), s.25; 213-271

XI- BESTE-ŞODEN-İ DİL-İ MECNÛN-I MECNÛN BE-SEVDÂ-YI ZENCİR-İ ZÛLF-İ LEYLÎ (Mecnun'un deli gönlünün Leyla'nın zülfünün zincirine sevdalanarak bağlanması), s.32; 272-342

XII- AŞÛFTEĠ-İ MECNUN-I DİL-RESAN VE DİL-ŞUDAGİ-İ LEYLÎ-DİLSİTAN (Gönlünü kaptırmış Mecnun'un dillere düşmesi ve gönül alan Leyla'nın cinneti), s.40; 343-406

XIII- ÂĠÂH-ŞUDEN-İ ŞERİF EZ-AHVÂL-İ HARİF-İ ZÂİF (Şerif'in, zavallı arkadaşının [Mecnun'un] durumunu öğrenmesi.), s.47; 407-438

XIV- SIFAT-I RÛZ-İ PİRÛZ VE BEZM ÂRÂSTEN-İ EZ-DÛ-ŞEM'-İ MECLİS-EFRÛZ ([Leyla ile Mecnun'un buluşacakları] kutlu günün ve meclisi aydınlatarak süsleyen iki mumun bezm'inin tasviri), s.51; 439-498

XV- HİTÂB-I MECNÛN-I BERGEŞTE-ĤÂL; BE-HAYÂL-İ LEYLÎ-İ ANBERİN-ĤÂL (Perişan duruma düşmüş Mecnun'un, anber kokulu beni olan Leyla'nın hayaliyle konuşması), s.57; 499-558

XVI- BİSTEN-İ PEDER-İ MECNÛN MECNÛN-RÂ BE-SİLSİLE-İ MEZÂYİĤ-İ SÛD-MEND (Babasının, Mecnun'u iyi etmek umuduyla yararlı ve gözden uzak yerlere gitmesi), s.64; 559-664

XVII- BURDEN-İ PEDER-İ MECNÛN A'YÂN-I KABİLE-RÂ BERÂ-YI ĤÂSTKÂRÎ-İ LEYLÎ (Mecnun'un babasının, kabilenin ileri gelenleriyle Leyla'ya istemeye gitmeleri), s.76; 665-739

XVIII- MÛKÂTEBE-İ LEYLÎ VÛ MECNÛN VE MÛRÂSELE-İ İŞÂN (Leyla ile Mecnun'un mektuplaşarak haberleşmeleri), s.85; 740-926

XIX- ŞİFAT-I BAHÂR VE REZM-İ TÂC-DÂR BE-ĞABÎLE-İ NİĞÂR (Baharın ve taç sahibinin [Şah Nevfel'in] Leyla'nın kabilesi ile savaşmasının tasviri.), s.106; 927-1145

XX- ŞİFAT-I TÂBİSTÂN VE BURDEN-İ PEDER-İ MECNÛN MECNÛN BE-ĞAVÂF-I KABE (Yaz mevsiminin tasviri ve babasının Mecnun'u tavaf için Ka'be'ye götürmesi.), s.130; 1146-1287

XXI- SER-GEŞTE-ŞODEN-İ MECNÛN ÇÜN ŞABÂ VE GİRİFTEN-İ DÂMEN-İ KÛH U ŞAHRÂ (Mecnun'un saba yeli gibi kendinden geçmesi ve dağların, kırların eteğine sarılması.), s.146; 1288-1356

XXII- MÛLÂĞAT-I EZ-DÛ-YÂR-I ŞÂDİK VE MA'ŞÛĞ U 'ÂŞİK U HÛSN-İ MÛKÂLEME-İ İŞÂN (Birbirlerine sadık iki sevgilinin [Leyla ile Mecnun'un] görüşmeleri ve güzel bir biçimde konuşmaları.), s.154, 1357-1615

XXIII- REFTEN-İ ŞERİF BE-ĞARİĞ-İ RİSÂLET BER-PİŞ-İ MECNÛN VE MÛKÂLEME-İ İŞÂN (Şerifin elçi olarak Mecnun'un yanına gitmesi ve onların konuşmaları), s.183, 1616-1677

XXIV- SIFAT-I HAZÂN VE VEFÂT-I LEYLÎ VÛ MECNÛN (Sonbahar tasviri ve Leyla ile Mecnun'un ölümleri), s.190; 1678-1821

XXV- HİTÂB BE-HÂK-PÂY-İ İSKENDER-İ ŞÂNÎ Kİ VÛCÛDEŞ SEDD-İ MÛSELMÂNEST) (İkinci bir İskender gibi olan, varlığıyla müslümanları koruyan Padişah'ın [II. Bayezid'in] ayağının toprağı olanın [Behiştî'nin] konuşması), s.206, 1822-1936

XXVI- DER-HÂTİME-İ KİTÂB BE-'AVNİLLAHİ'L-MELİKİ 'L-VEHHÂB (Bağışlayıcılığı çok olan Allah'ın yardımıyla kitabın hatimesi), s.219, 1937-1995

BİTİRİŞ İBARESİ (TEMMET): temmetü'l-kitâb be-'avni'llahi'l-melikü'l-vehhâb fi-târîh-i isnâ 'aşer ve tis'e-yi hicriyyetü'l-hilâliyye

5.3. Metin:

Ölçü: "mef'ûlü/mefâ'ilün/fe'ûlün"

I

Bİ'SMİ'LLAHİ'R-RAḤMANİ'R-RAḤÎM

1 Allah'ı çü zıkr ide sūhan-gūy
elbette olur kelâmı dil-cūy

her kâre girih-küşâdur ol nâm
anuñla gelür umûra itmâm

miftâh-ı kilid-i bâğ-ı cennet
ârâyişi 'arş u ferşe zînet

tevķî'-i kitâb-ı âsmânî
sermâye-i 'ömr-i câvidânî

5 iy ism-i şerîfi hırz-ı 'âlem
ol hırzile âdemî müselleme

zâhir bu ki ism-i zâtdur ol
müstecmi'-i her şifâtdur ol

ol ism-i şerîf ola çü meştûr
âsmânuffı olur cemî'i mezkûr

II

‘ARZ-I MÜNÂCÂT BE-VECH-İ İSTİĞFÂR
VE İZHÂR-I ŞERM-SÂRÎ BE-TARÎK-I İ‘TİZÂR

iy 'özt-peziiri 'özt-h'âhuñ
ğaffâr-ı zünûbı pür-günâhuñ

ben 'âşî kuluñ ki pür-günâham
redd itme kapuñda 'özt-h'âham

10 çün rahmetiñe ümîd-vârem
h'âr itme beni ki şerm-sârem

oldukca bu cism içinde cânım
zıkr idine nâmuñı lisânım

olam çü zemânile 'anâşır
kıl rûh-ı şerîfe feyzi nâşır

bu cevfdede koma anı câhil
ide ki kemâl-i kurb hâşıl

lâyık degül aña bu mesâkin
kıl sâye-i muntehâda sâkin

15 çün kurb idi aña mesken evvel
kılma anı bu'dile mu'atıl

yok tâ'ate çünki ihtiyâcuñ
ne tâ'ati ola ya 'acâcuñ

kim ola kapuña ol sezâvâr
'özrin idinür şefî* nâ-çâr

her fi'lüm eger olursa mes'ûl
bir kârı yoğ ola hayra maḥmûl

mecmû'-ı günâh u yoğ şevâbum
iḳrârım ola meger cevâbum

20 iy fażlı vü luḫfi bî-bahâne
lâyıḳ degülüz çı ger cinâne

ammâ ki olan mürîd-i maḥmûd
ḫâşâ ki ola zelîl ü merdûd

olmadı ziyâde gerçi tâ'at
ammâ ki mu'idd olur şefâ'at

Aḫmed çü şefî'dür Behiştî
bil Ḥaḳ ki naşîb ider behiştî

III

NA'T-I ḤÂZİN-İ MAḤZENÜ'L-ESRÂR

iy vaşfi kıdem vücûdı vâcib
ḳapuñda sevâ esîr ü ḫâcib

25 fikrûñde senüñ 'uḳûl 'âciz
kühñ bile mi kimesne hergiz

ḫâdiş-i âdemî ḳadîmî idrâk
âyîne-i mihr ola mı yâ ḫâk

iy 'aḳl taşavvurında ḫayrân
bilmekde seni berâber insân

olmaz çü vesîle ʿilm ü idrâk
ʿacz ile dînür ki mâʿaref-nâk

kûze ola mı muhîṭ-i ʿummân
ḥayret yeminüñ ğarîḳi insân

30 iy dîde-güşâ-yı ehl-i dîdâr
vuşlat-dih-i ʿâşık-ı dil-efġâr

olmasa kemendi câzibe ger
olmazidi vuşlatuñ müyesser

yâ perdedir¹ olmasa cemâlüñ
bilmez idi âdemî kemâlüñ

iy mûcid-i her bülend ü pestî
cûduñ ʿademâta virdi hestî

nâbûdile bûd cümle eşyâ
oldı senüñ emrüñile peydâ

35 kün emriyile ki oldı muṭlaḳ
maşdarları eyledüñ muḥaḳḳaḳ

erkâmu ḥutûṭı ġayrı maʿdûd
aḳşâ-yı merâm-ı cümle mevcûd

ressâmı bu naḳş-ı dil-peżîrüñ
ḳassâmı gedâyile emîrüñ

debbâġı âdîm-i lâciverdüñ
şabbâġı ḥazân-ı çehre-zerdüñ

¹ Bu sözcük; "perde-der"(perdeyi yırtan) şeklinde okunursa anlam tamamlanır.

merhem-nihi dâğ-ı dil-figâruñ
teskîn-dihi derd-i bî-ķarâruñ

40 ruhsâre-nigârı her nigâruñ
nâvek-zeni her derûn-figâruñ

Mecnûn'ı iden enîs-i şahrâ
Leylî'yi kılan esîr ü şeydâ

'âşıqlara ol virür belâyı
şâdıklara ol virür şafâyı

IV

PERDE BER-DÂŞTEN EZ-ÇEHRE-İ MÜMKÎNÂT VE İSBÂT-I TEVHÎD-İ VÂCİBÜ'Z-ZÂT

iy ehl-i nazâr hakîm ü dâna
dânişde gerek kişi tüvânâ

bu dürc-i zeberced-i muķaffel
olsun diriseñ eger saña hal

45 'ibret göziyle eyle sen seyr
eşkâlini göstere ki bu deyr

bu dürcin içindeki cevâhir
ķadriyle ola ki saña zâhir

ma'lûmuñ ola cemî'-i eşyâ
mefhûmuñ ola bu zîr ü bâlâ

merkezleri olmağile ma'lûm
elbette olur havâşşı mefhûm

ebvâb-ı hâkâyıkını eşyâ
feth itse biline sırr-ı esmâ'

50 bir çeşme durur bu bâğ-ı imkân
ser-çeşme ne aña feyz-i Yezdân

biñ silsile ger olursa mümted
mebde' ola cümlesine ser-ğad

pergâr ne deñlü k'ola dâyir
bir noktadur aşlı lîk sâyir

fikr eyle ki bu belend-i pergâr
gerçi ki olur hemîşe der-kâr

seyrinde muhîte meyli encâm
varmasa muhîte itmez ibrâm

55 bu deyrde her nigâr-ı maqbûl
yok şübhe ki oldı cümle mec'ûl

mef'ûle nice gerekse fâ'il
mec'ûle dañi żarûrî ca'il

her bir eşerüñ mü'essiri var
zâtıyle vücûdın eyler izhâr

fikr itseñ olur bu zîr ü bâlâ
bürhân-ı vücûd-ı Hâk te'âlâ

her nahl-i keşide-i şeker-bâr
engüşt-i şâhâdet itdi izhâr

60 her ğonce-i gül açup dehânı
her süsen uzatduğı zebânı

tevhîd-i Hâk'ı dimege ister
 'aczi bu degül durur sühan-ver

hem-zemzeme-sâz olup bu atyâr
 şükrini kâmusı ider izhâr

bes dillü dilünce cümle eşyâ
 söyledügi hüccet-i te'âlâ

V

İSTİD'Â-I MEZÎD-I EŞVÂK EZ-DERGÂH-I
 HALLÂK-I ÂFÂK

iy bende-nuvâz ü bende-gî dôt
 mağz oldı hevâ vü âdemî pôt

65 'ışk oldı hevâ vü ehl-i dil ney
 hum oldı sipihr 'ışkdur mey

şubh olmasayidi mihre 'âşık
 olmazdı demi bu resme şâdık

od oldı hevâ beşer ney-istân
 yanmayan ol oda olmaz insân

levh itmeseyidi 'ışk hâşıl
 olmaz idi infi'âle kâbil

'ışkıyle olur tirâş hâme
 'ışkıyle yazıldı halka nâme

70 'ışk olmasa iñlemezdi dólâb
 'ışk itdi anuñ yaşını seylâb

kim mey sever ü kimisi zer-dôst
ister kimi mağz u kimisi pöst

her pâyesi pest ü kıadri ʿâli
âşüfte degül birisi hâli

ıışık odı olur dâmarıda muzmer
her kıalbde kim yok ola mermer

ben bendeñe eyle ıışkı dem-sâz
ıışkıñıda olam ola ki ser-bâz

75 ger maʿnî-i ıışkıle olam pür
her nüktem ola ʿazîz çün dür

ger zerrede ola ıışık tâbı
olur bu cihânuñ âf-tâbı

iy kâr-küşâyi beste-kâruñ
rezzâkı fakîr ü tâc-dâruñ

fettâh-ı kilid-i genc-i esrâr
dil-hôş-kun-ı ʿâşık-ı dil-efgâr

menşûr-ı şeb u cerîde-i rûz
emrûñle olur kifâyet-endûz

80 eyle der-i feyzi luğfile bâz
tâ keşf ola her hâfi olan râz

kıoma beni perde içre mağcûb
cân tâlib-i vaşluñ oldu mağlûb

gerçi degülem tapuña lâyıķ
 'ıŝķuñda göñül velik ŝâdıķ

vaŝluñile eyle cânımı şâd
 benlikden olam ola kim âzâd

vaŝluña iren n'ıder bu cânı
 var anda beķâ-yı câvidânî

85 oldı çü kemend-i 'akl kûtâh
 yok küngüre-i ħarîmüne râh

iy tâb-dih-i zebân-ı gûyâ
 iy nâtıķa-baĥş u nuķķ-ârâ

zıkrüñile zâkir it zebânum
 ŝükrüñile şâkir it dehânum

bu nâzma belâğatile bir ân
 vir kim ola mübtelâsı devrân

meyl itdügine ne şübhe 'âķil
 ħikmet bu ki ķâ'il ola câhil

90 her 'âlim ü câhil ide iķrâr
 ķalmaya cihânda ehl-i inkâr

hem-pâye olımaya Nizâmî
 hem-pâ olımaya Ŝeyĥ Câmî

ķab'uma ola ifâza reh-ber
 feyz ola baña bu tâze defter

gerçi bu iki yegâne vârad
 hem ŝeyĥ durur baña hem üstâd

açsa der-i feyzi lîk Yezdân
şâkirdile ola pîri yek-sân

VI

VE'N-NEYÿİR-İ MATLA'ÜL-ENVÂR
'ALEYHÎ'Ş-ŞALAVATU VE'S-SELÂM

95 iy âfkar-ı nâs ü Fahr-ı 'âlem
makşûd-ı vücûd-ı ibn-i 'âdem

sultânı serîr-i âsümânuñ
esmâları virdi her zebânuñ

iy memleket-i vücûda sultân
asl u semer-i dirâht-ı insân

iklîm-i risâletüñ emîri
gerdûn-ı vilâyetüñ münîri

iy genc-i hafîyye hâzin Ahmed
ser-çeşme-i enbiyâ Muhammed

100 lâ-reyb hazînesine gencûr
her nâmeye nâmuñ oldu menşûr

iy 'âlim-i 'ilm-i sırr-ı esmâ'
ma'nide hem ism ü hem müsemmâ

hâk-i rehi kîmyâ-yı 'âdem
pîşîne vü pîşvâ-yı 'âlem

iy tâb-dih-i çerâğ-ı hûrşîd
nûruñile münîr mâh u nâhîd

bu cümle sepîdî vü siyâhî
sen mürselüñ oldı Hâk güvâhı

105 iy mihr-i pesîn ü nûr-ı aqdem
mahrûma delil ü sırra mahrem

nev-bâve-i bûstân-ı 'âlem
mürsellere hâtem ü muqaddem

iy zâtı mufaşşalâta mücmel
insân-ı mükemmil ü mükemmel

mecmû'-ı muqarrebân-ı dergâh
'izzüñ hareminde pâ-y-kûtâh

iy nevbet-i pençe **مِفْرَضَمَزْن**
her fi'li ki itseñ olur ahsen

110 cismüñde ider çü her felek zıkr
vahy olmaya mı her itdügüñ fikr

iy çeşm-i çerâğ-ı âdemî-zâd
esmâda muqarribîne üstâd

toprağı edîm-i rû-yı Âdem
hem-cevher-i kîmyâ-yı 'âlem

iy ahsen-i hulkile muqarreb
'ilmiyle muqarrebînden akreb

baş olalıdan bisât-ı hestî
râm oldı saña bülend ü pestî

115 iy şâh-ı rüsül-tab'uhn² bahâne
gelmege Ebü'l-beşer cihâne

ser-hayli sipâh-ı enbiyânuñ
matbû'ı cemî' evliyânuñ

iy zübde-i heft ü ma'nî-i çâr
âlem şadefinde dürr-i şeh-vâr

iy âlem-i fakr pâd-şâhı
mecnû'-ı muğarrebîn penâhı

Cibrîl kıtur kapuñda cârû
bâliyle peri cebînile rû

120 sa^htuñ ne bu sa^hfi âsmânuñ
rifatde sipihr âsitânuñ

bu hâk-ı zebercede başup gâm
çün sidrede eylesin ârâm

rehberlik idüp emîn-i 'uşşâk
'arşa diye hem ki kam 'ale's-sâk

devr eyledügünce çerh-i a'zâm
aşhâbuña âlüñe dem-â-dem

ide tuhaf-ı selâmı vâşıl
bu bende-i pür-günâh-ı kâsil

125 ma^hdemleri hâki başuma tâc
anlara hul olma baña mi'râc

² Şairin, vezin zorunluluğu nedeniyle sözcüğü farklı yazdığı görülüyor.

VII

DER-Mİ'RÂC EZ-DÜRRETÜ'T-TÂC-I ENBİYÂ
Kİ SÎMURĞ-I KERÎM KÂFEST FERD-İ 'AZÎM

iy eşheb-i şeb-rev-i çü kerrûb
tâvus-ı cinân mişâli maĥbûb

başdan ayaĥa güneş gibi nûr
eb'âd-ı selâseden teni dûr

eflâki kamer mişâli dâyer
âfâkı nazâr-nazîri sâyir

anı nazarıyle ide³ kâmî
yek-sân ĥarekât u ârâmî

130 birdür aña bu'd-ı akreb ü dûr
hem-şubĥ-ı mesîr-i leyl-i deycûr

başmaz yire pâ keşâfetinden
ferş aña hevâ letâfetinden

ne yirde sümi olurdı pergâr
ne gökde iderdi 'acz izĥâr

sîmurğdur âşiyân-eflâk
mânend-i hümâ hevâda bî-bâk

âhû gibi nâfi nâfe-rîzân
dâmân-ı dümi 'abîr-efşân

135 hûş-bû anuñile dâmen-i 'arş
mânend-i meşâme böĥürî ferş

³ Vezni tamamlamak için bu sözcük eklenebilir.

her gâmi nazar-miṣâl ânî
gözden çü nazar velî nihânî

mer'ası anuñ sipihr-i aḥḍar
âbiṣḥorî selsebîl ü kevṣer

geṣt itmede bâd deṣt ü taḡı
mihrüñden olur olursa daḡı

ol pâye-i kem-terini mi'râc
na'leyni muḡarrebîne ser-tâc

140 olmuṣ idi bir gice nâyim
ma'nîde ta'abbüdile kâyim

bâl ü per açup hümâ-yı eflâk
ol ţebde olur niţîmeni ḥâk

hem-râhı anuñ Burâḡ-ı ḥôţ-kâm
eflâk-neverd ü refref-âţâm

çün irdi Resûl'e mürġ-i vâlâ
'ârz oldu nevîd-i Ḥaḡ te'âlâ

baţdı ḡademîn rikâba fi'l-ḡâl
Cibrîl'e olur rekîbi hem-bâl

145 çün oldu meţîri heft eflâk
ġuşna irer nidâ-yı levlâk

râkib iken oldu def'i râcil
cânıyle olup visâle 'âcil

bir ḡadde varur dime ki yok ḡad
kim olmaz aña cihât-ı ḡad sed

kaldırdı hicâbı çünkü Yezdân
‘arz oldu aña cemâl-i Sübhân

bî-perde görüp cemâl-i yârı
yoğ oldu zarûrî cümle varı

150 mevc urdı şifâtile çu kulzüm
bir kaatre nedür kim olmaya güm

bî-şavt işidüp kelâm-ı Yezdân
bî-ebr görindi mihr-i tâbân

matlûbına anda vâşıl oldu
mağşûdı cemî‘i hâşıl oldu

kâmil varuban döner mükemmel
geldi yine menziline mürsel

geldükde mekânına peyem-ber
germ idi daği şerîf pister

VIII

DER-MEDH-İ HAZRET-İ SULTÂN-I CİHÂN-GÎR VÜCÛD-I ŞERÎFEŞ MÛCİB-İ EMR-İ EMÂNEST

155 iy mûcib-i emn-i âdemî-zâd
manşûr-ı sipâh-ı milk-i âbâd

sultân-ı serîr-i rub‘-i meskûn
aḥbâbı ferâḥ ‘adûsı maḥzûn

şarrâf-ı cevâhir-i ma'ârif
vehhâb-ı zevârif⁴ -i 'avârif

mennâ'-ı fusûk u zulm ü tezvîr
cezzâb-ı kulûb-ı ehl-i tahrîr

şadruñ şadef-i dürr-i ilâhî
kadrüñle şerîf kadr-i şâhî

160 iy menba'-ı luţf u kân-ı ihsân
kapuñda mülûk bende-fermân

fettâh-ı kilid-i heft-ıklîm
kassâm-ı cevâhir-i zer ü sîm

çün keffe-i keffüñ ola pür-zer
şâhile gedâ olur berâber

tûġuñ çün ide güşâde perçem
ġavgâdan olur zemâne derhem

peşşe olurısa dahi düşmen
kahruñ yili kıomaz aña me'men

165 feyyâzı memâliküñ kıamer-vâr
âfâka güneş gibi cihân-dâr

evreng-dihi serîr ü dîhîm
dârende-i mülk-i heft-ıklîm

çün bezmde luţfuñ ola sâkı
meclisde kıomaz neşâtı bâkı

⁴ Şair, çoġulu "zurefâ" olan "zarîf" sözcüġünü kendince çoġul yapmış.

çün rezimde ahruñ ola cellâd
almaya şahîh âdemî-zâd

ne yirde ki tevsenüñ başa süm
sürmiye felek azanferi düm

170 iy sedd-i sedîd-i dîn-i islâm
vaşfuñda muaşşır oldu aqlâm

feth ü zafere ılıcı mir'ât
nuşretten içinde yer yer âyât

yağdursa 'atâsı ebri bârân
her kûşe-i 'âlem ola 'ummân

çün baħr-ı saħâsı eyliye cûş
lû'lû'yile mâhî pür ider gûş

tîri ne durur şihâb-ı nâzil
geh menzil aña şudûr geh dil

175 şandûa-i çara abladur mâh
beñzer ele aldı yayın ol Şâh

hışmile ura çü şeş-pere dest
baş indüre add-i âf ola pest

tîğ alsa eline la'1 olur seng
düşmen gözine cihân olur teng

yol bulsa kime ki tîğ-ı tîzi
bağlaya ecel reh-i girîzi

çün ata pelârek ol dil-âver
nesr idine her birini şeħ-per

180 bezm içre çü mâh bî-naẓîr ol
rezm içre çü mihr şîr-gîr ol

oldı keremiyle âdemî şâd
oldı kâdemiyle 'âlem âbâd

çün şuna berât-ı mergi tîri
pûzîne ider peleng ü şîri

luţf oldı vücûdı pây-tâ-farķ
cûdı deñizine kulları ğarķ

iy çerh-serîr ü Müşteri-tâc
sultân u gedâ tapuña muhtâc

185 zâtuñla şerîf çâr gevher
ma'mûre senüñle heft-kışver

bu hıttâ-i hatt-ı heft-perġâr
bir noktañile hemîşe ber-kâr

iy Şâh-ı zemâne mülk-i 'âlem
tevķî'ine hükmüñüñ müselleme

bu seb'-i şidâd-ı süst-bünyâd
sen Şâh'ile dâyim ola âbâd

hatm-i hulefâ tapuñdur iy Şâh
hayr eyliye hâtemüñi Allah

190 turdukça zemâne ser-firâz ol
a'dâ-küş olup muhib-nüvâz ol

iy zıll-ı Hudâ-yı sâye-perverd
tapuña du'âcı her zen ü merd

firdevs-i berîn ola maqâmuñ
 'âlemde mü'ebbed ola nâmuñ

IX

**DER TEMEDDÜH-İ NÂZİM-I İN-NAZM-I
 DİL-ÂVÎZ Ü ÂTEŞ-ENGÎZ**

iy hâtif-i ğayb tercemânı
 sultân-ı memâlik-i me'ânî

ser-çeşme-i havz-ı âb-ı hayvân
 tûtîsi belîğ-i şeker-efşân

195 ğavvâş-ı cevâhir-i me'ânî
 bebġâ-yı bihişt hem-zebânî

güftâr-ı selîsi âteş-engîz
 elfâz-ı faşîhi gevher-âmîz

oķı yine 'âleme bir efsûn
 kim Leylî işitse ola Mecnûn

bir dilberi şöyle eyle tezyîn
 meşşâta-i dehr ki ide taħsîn

iy sâķî-i havz-ı âb-ı kevşer
 güftâr-ı lezîzi Mısrî şeker

200 şun devrûñ eline yine bir câm
 keyfiyyeti ķomaya ki ârâm

raķş ura şafâsiyile eflâk
 nûş iden ide yaķasını çâk

her atresi oldu bar-i zehh ar
m nend-i adef vel  dürer-b r

s bıda egeri-kim  c  st d
bu ar-ı refi'e urdı b ny d

sult n-ı s han-ver n Niz m 
hem Hüsrev-i Dehlev  v  C m  .

205 anlar variken kim ola mi'm r
l yık bu ki 'aciz olına izh r

amm   n ola n m ne  st d
ehline olur yes r b ny d

Y rabbi bu ar-ı bəg-ı cennet
bula   'in yet nle z net

ma'm r ola urduınca ' lem
yir gibi ola es sı mukem

gelmeye daı naz ri hergiz
milinde ola fuh l ' ciz

210 ok ar yapar egeri  st d
yapmaya anı ki yapa edd d

bir h tına h di t-ı devr n
irg rmeye y  il h  no n

yokdur   temedd he nih yet
g r anı Behit  k'ola g yet

X

ÂĠÂZ-I CÜNÂNİDEN BE-ZENCİR-İ
CÜNÛN-I MECNÛN U LEYLÎ

efsâne-nüvîs ü kışsa-perdâz
olup bu fesânedeki füsûn-sâz

dimiş ki zemânile ‘Arab’da
bir tâ’ife varidi tarabda

215 yok kârları meger ki ‘îşret
eylerleridi hemîşe şoĥbet

adıyle ‘Arab’da ‘Âmirîler
her birisi kâmil ü tûvân-ger

ol tâyifenüñ velî nesîbi
ġâyetde şerîf hem ĥasîbi

Ķays idi vü bî-ķiyâs mâli
bî-mişl kemâli vü cemâli

‘âlemde saĥâyile yegâne
dirleridi Hâtem-i zemâne

220 aĥlâķı ķabâyil içre maķbûl
ef’âli cemî‘ ĥayra maĥmûl

efşah ki faşâĥatini seĥbân
işitse olurdu lâl ü sekrân

mihmâne bilmez idi nâbî⁵
ġâyetde cebân idi kilâbı

⁵ Bu dizede vezin eksiktir; ayrıca, anlam verilememiştir.

meşhûr idi ni'metile adı
çün kûh idi tûde-i remâdı

üştürlerine yoğ idi pâyân
her biri semîn kûh-ı kûhân

225 dil-dâdesi gerçi-kim kabâyil
kendü daği lîk hüsne mâyil

hûş-ıtab' ü zarîf ü ehl-i dâna
envâ'-ı 'ulûmile muhallâ

anuñla 'Arab diyârı ma'mûr
çün mihr cihânda hüsni meşhûr

nâr idi 'izârı lîk bî-dud
gül-bergi degüldi müşg-âlûd

sîmîn-zekân idi serv-refîâr
ğonçe-dehen idi lâle-rûhsâr

230 ebrûsı hilâl ü meh cebîni
gül-berg-i tarîydi yâsemîni

nağl idi nihâl-i ser-keşîde
la'li ruṭab idi nev-resîde

devr-i şekeri ne mû-yı mîmî
zîr-i kemeri ne mû-yı nîmî

dendân-ı düri çü âb-ı şâfi
güftârı marîz-i 'ışka şâfi

dili dağıydı ruhında hâli
virmişdi cemâline kemâli

235 pür-⁶akd şacı şebîh-i zünnâr
ruhsârı tarî çü berg-i gül-nâr

çün semm-i hıyâţ idi dehânı
ser-rişte-i sürh idi zebânı

âyine idi kefi mücellâ
rûşen idi anda rû-yı zîbâ

âyine idi velîk duru⁶
her bir rek içinde mün⁶akis mû

engüştine kıldı hâme taşsîn
ney gibi mefâşılında tevçîn⁷

240 gün gibi içinde mağzı rûşen
berg-i semen itmiş anı ahsen

çün nazm kıla olur güher-rîz
her nüktesi şehd ü şekker-âmîz

elfâz-ı selîsi dürr-i meknûn
şi'rinde taħallüş añâ Mecnûn

⁶arbâ bülegâsınun faşîhi
mecnû⁶ silîkalar melîhi

her beyti egerçi silk-i gevher
muħriklığı lik hem-çü aħker

245 cismi edebî muşavver idi
haddi kamer-i münevver idi

⁶ Bu sözcük; "dü-rû" biçiminde de okunabilir.

⁷ Bu sözcüğün anlamı bulunamamıştır.

pür-şûr u şeğab teni vü cânı
cârî idi şu gibi zebânı

‘ayyâş idi olmaz-idi hâfî
bi'ttab‘ severdi hîş-cemâli

çün serv hevâya cânı mâyl
her sûya çü seyl göñli sâyil

geh şayd idi işi gâh seyrân
geh mest olur-idi gâh hayrân

250 geh yûz ile şayd iderdi âhû
şehbâzile gâh alurdu tîhû

her gün gideridi bir kenâre
bir cây-ı laţîf merg-zâr⁸ e

görseydi nirede âbı cârî
çün serv tutardı ol kenârı

ķanda ki işitse bir gülistân
çün bülbül iderdi anı seyrân

ķanda ki işitse bir perf-zâd
olmazdı anı çü görmeye şâd

255 her ķanda ki görse bir cemîle
vaşlına bulurdu bir vesîle

her gün giyüben cedîd câme
şarunur-idi yefî imâme

⁸ Bu sözcük; "mürğ-zâr" biçiminde de okunabilir.

pâk idi şu resme ol peri-rû
 kondurmaz-idi ki üstine mû

gâhî biner-idi esb-i tâzî
 olurdu mesîri deşt ü yazı

çün bâd-ı şabâya berg-i lâle
 binmişe dönerdi ol külâle

260 gâhî olur üstüre süvâre
 çıkmışa döner kamer hişâre

seyr eyleye üstüri çü deşti
 yürürdi deñizde şanki keştî

her gün yemek içmek idi kârı
 zevkile geçerdi rûzigârı

çün serv-i sehî hemîşe hurrem
 âzâde vü ser-firâz u bî-ğam

her sûye çü şu revâne-yidi
 pür-bâde-i nev-çemâne-yidi

265 gül gibi olurdu şubh handân
 bülbül gibi her gice ğazel-hân

yok lâle gibi cigerde dağı
 çün nergis elinde zer ayağı

'ışk itdi ne nergisi nem-nâk
 ne itdi çü ğonce ceybini çâk

bülbül gibi itdi ne anı zâr
 ne eyledi 'abherini gül-nâr

şâd idi neşât idi çu çağı
var idi hümûmdan ferâğı

270 bilmez dahı kim sipih-r-i ğaddâr
yüz döndüricek olup cefâkâr

bed-mihrdür âdeme ider kîn
eyler gehî şâd ü ğâh ğam-ġîn

XI

BESTE ŞODEN-İ DİL-İ MECNÛN-I MECNÛN BE-SEVDÂ-YI ZENCİR-İ ZÜLF-İ LEYLÎ

iy ışık metâ'ına harîdâr
biñ câna girân degül bu bâzâr

kıı 'aql metâ'in aña tebdîl
sûd anda bulunur itme ta'lîl

cüz'îdür ider kişiyi maġbûn
'âkıı aña dirler ola mecnûn

275 'aqlıyle olaydı âdem akreb
olurdu felâsife muġarreb

bir Leylî'ye eyle 'aqlı meftûn
ġayrân ola hezâr Mecnûn

her şâlibe ġüsni ola maşlûb
her 'âşıka 'ışkı ola mergûb

bu 'ışık fesânesini inşâ
idüp didi pîşvâ-yı dâna

bir gün ideridi Kays seyrân
bir mâh görür ki oldı hayrân

280 ne meh ki cihânda yok nazîri
ser-geşte kalur bu çerh pîri

bir câzibe gördi ol kamerde
kim kendüyi virdi bir nazarda

serv idi kabâsı lîk gül-gûn
leylî saçına 'uqûl mecnûn

sâkıında virür şadâ halâhil
hunyâ-ger elinde çün celâcil

saçı çü kemend ü zülfi çengâl
engüşti çü hâme vü bili nâl

285 alnı kamer idi nişfi pinhân
çün mâh-ı dü hefte nişfi tâbân

yâ nâme-i hüsne sâde 'unvân
nûneyni velî nişân-ı sultân

çün kebg-i derî hırâmı ra'nâ
tâvîs-ı cinân mişâli zîbâ

her kaşı kemâne oldı dü-nîm
müşg idi tozı vü kabzası sîm

zih dağdı kemâne zülfi târı
tâ kim ola mürğ-i dil şikârı

290 müjgânı hadeng idi ciger-dûz
hem ğamzesi şan nişâl-i dil-dûz

tîri o ki beñzemiř sinâne
sîne siperin dikerdi cânê

ün tâc-ı alenderân-ı mûyin
müjgânları fark bu ki müşgîn

âşûbidi çeşmi bu cihâne
bakdıca kıyakıyardı cânê

ün mâ yañağı velik dil-cûy
ün bâde lebi velik hûş-bûy

295 once deheni oluydı şebnem
ıd-ı güherinde yoğ idi kem

âb idi ruhi habâbı **abab**
pisteydi dehânı mül idi leb

sîb idi zean velik sâde
rengi lebinüñ ü reng-i bâde

avcına alup o sîbi kâkûl
uşşâa şunardı sîbile mül

ya şîşe durur gül-âb memlû
amlamağa mâyil olmadı şu

300 bir nal nihâli nâr pistân
pür-şîve vü ışvesi de destân

hem amzesi siriyile ammâz
her urresi mekriyile annâz

mîhr idi velik sâye-perver
şâh-ı gül idi vefi semen-ber

haddinde 'araqlaruñ mişâli
sâde gümüş üzre şan le'âlî

ķannıŝı yirinde nâz-perverd
meyl ider anı gören zen ü merd

305 cünbişde olıcaķ ol dil-ârâm
ķomaz-idi cânda şabr u ârâm

itmiş yañağın ihâta kâkül
bitmiŝ leb-i cûda şanki sünbül

nâzik şikemi hamîr-i kâfûr
başdan ayağ a çü mihr pür-nûr

aķ gerdeni hem-çü şem'-i kâfûr
zulmetde ķamer gibi virür nûr

sâğar idi nâfi lîk billûr
çün bâde ider ķulûbı mesrûr

310 gül-tûdeye beñzemiŝ sûrîni
germ eyler idi ki ħurde-bîni

şan piste-i ķand idi dehâmı
mersûm idi lîk yok nişânı

dendânı düri çü necm-i rûşen
raĥŝende vü pâk-i pertev-efgen

mâsûre-i 'âc elinde engüşt
gül-deste idi çü çîn ide müŝt

ķolları sabîkat idi sîmîn
virmiŝ aña zer sivâre tezyîn

315 evzâ'î cemî'-i nâz u kıanış
müjgânı ne dil var itmeye rîş

câdû gözi okudukca füsûn
'âkılleri eyler idi mecnûn

ķand idi lebi velî mükerrer
güftân lezîz idi çü şeker

her nâhunu bir şadef idi pür
her bir şadefüñ içinde pür dür

dildâr-ı güneş-cebîn ķamer-tâc
ruhsârına neyyireyn muhtâc

320 zînet-dih-i bûstân-ı 'âlem
âşûbı perî vü nesli âdem

meş'al-keş-i mihr-i 'âlem-efrûz
rahşende ruhı çü şem' dil-sûz

beyyâ'-ı metâ'-ı hüsn ü ahlâķ
mennâ'-ı hużûr-ı cemm-i 'uşşâķ

fettân-ı cihân ü fitne-i cân
maţbû'-ı melek sürûş-ı insân

hem ser-keş-i hüsn ü hem ser-endâz
kebg idi velî şikârı şahbâz

325 bir nâzı hezâr fitnesi var
şâķ ola gözini görse bîmâr

tâvîs-ı na'îm ü kebg-i cennet
başdan ayaĝa ber-â-zû zînet

zîbâ yüzini göreydi kerrûb
bâbında iderdi bali cârûb

itseydi nezâret aña ğilmân
menfûrı olurdı hûr u rızvân

nâ-süfte dür ü girâmî gevher
hemşîre-i şîr ü şehd ü şekker

330 hûnî gözi tîğ u ğamzesine
döymeye olursa seng sîne

kûçek dehen ü ğüşâde ebrû
şad-berg-îzâr u yâsemen-bû

her halka-i zülf-i 'anberîni
târâc ide şad hezâr Çîn'i

bi'ttab' görenüñ aña meyli
leyl idi saçı vü adı Leylî

düşmiş meges idi şuya hâli
yok gülde letâfet-i cemâli

335 mânend-i hamâme pâyi rengîn
hınnâyile hem-çü hâne-i Çîn

bu hüsniye Kays'ı itdi meftûn
'âkil iken oldu adı Mecnûn

mecnûn ider anı çün bu hûrî
oldı bu laķab aña zârûrî

her fikrden oldu kalbi hâlî
pür oldu nigârınuñ hayâli

çünkim nazâr itdi Kays'a Leylî
anuñ dahî oldı affa meyli

340 ol-dahî olup cünûn-ı sevdâ
Mecnûn gibi oldı zâr u şeydâ

remz ile biri birine nâ-çâr
‘arz eyledi hâli ol iki yâr

dil-dâde rücû‘ kıldı Mecnûn
irişdi kabîlesine mahzûn

XII

ÂŞÜFTE-GÎ-İ MECNÛN-İ DİL-RESÂN Ü DİL-ŞUDAGÎ-İ LEYLÎ-DİLSİTÂN

ol server-i ‘âşıkân-ı ruh-zerd
ser-defter-i ‘ârifân-ı dem-serd

sultân-ı sipâh-ı şubh-hîzân
ser-leşker-i hayl-i eşk-rîzân

345 mizmâr-ı muğanniyân-ı feryâd
meftûn-ı nigâr u zâr u nâ-şâd

üstâd-ı cemf’-i ehl-i sevdâ
sevdâ-zede vü zelîl ü şeydâ

zencîr-güsiste ya’nî Mecnûn
o hâzin-i ‘ışk-ı sırr-ı mahzûn

çün ‘ışk odiyle oldı biryân
tennûr olup oldı eşki tûfân

‘ışk odiyile dimâğı pür-dûd
her bir müjesinden akıdur rûd

350 addi ham olup kemâne döndi
dikdi ğam oa nişâne döndi

feryâd dönüben erğanûna
ahvâli karîb olur cünûna

anlı yaşı itmişidi ğark-âb
dûş olmışidi gözine hem-h’âb

sûzen idi gözlerine müjĝân
hûn-âbeden oldu şâh-ı mercân

Leylî der-idi vü âh iderdi
âhıyle sipihre râh iderdi

355 yatup uyuyup içüp yimezdi
kimesneye râzını dimezdi

eşkiyidi hemdemi dem-â-dem
sûziyle fiĝânyidi mahrem

antârele yise beng ü afyûn
bir lahze uyumazidi Mecnûn

biñ dürlü ki söylene fesâne
olmazdı cevâbına bahâne

çünküm döşenüp yataydı pister
pehlû kemügi⁹ olurdu hançer

⁹ Metinde bu sözcüğün yalnızca son hecesi harekelenmiştir.

360 pisterde olan biriřimin¹⁰ târ
göürür idi gözine çün mâr

her pûtı olurdu nişter ü hâr
râhat nice olsun ol dil-efgâr

dâ'im oluridi rû-be-dîvâr
dîvâr u der idi aña ğam-hâr

eylese enîn ü âh u zârı
âheng ideridi her cidârı

şol resme olur naĥîf olup zâr
za'findan olur 'aşâsı dîvâr

365 olmasa cidâr dest-gîri
oluridi pisterüñ esîri

nevmîd oluban dilile cândan
geçmişidi kevn-ile mekândan

ķanda ki baķarsa görür anı
pür anuñ-ile şamarda ķanı

âyîne olur cemî'-i eşyâ
her şeyde ķılır anı temâşâ

açsa gözini görür cemâlin
seyr eyler idi yumup hayâlin

370 dil şehrine ķondı 'ıřķ şâhı
eyledi ihâta ğam sipâhı

¹⁰ Ölçü gereği bu şekilde okunan sözcüğün aslı "birişimin" şekindedir.

ol kal'ada 'aql kûtvâlf
bulmadı çü turmağa mecâli

terk eyleyüp oldı pes güzerân
alup anı taht idindi sultân

çün pâye-i taht idindi sultân
kaldı duhûl-i ğayre imkân

çün virdi piyâle sâkı¹¹ -i şevk
kaldı hayâl-i 'îşret ü zevk

375 setre ider-idi şad müdârâ
kim olmaya sırrı âşikârâ

endîşe-i fikr-i hâm iderdi
hem ğayret ü neng ü nâm iderdi

hâmûş oluban çü naqş-ı hüsni
idindi hayâli hem-nişîni

bu miñnetile geçer zemânı
çün şem' yanar dili vü cânı

bu derdi çekerdi ol dil-efgâr
fikir idemezdi çâre-i kâr

380 Leylî daħi ol nigâr-ı zîbâ
dil-dâde-i zâr u nâ-şikîbâ

zencîr-i hevâya oldı beste
Mecnûn gibi derdile şikeste

¹¹ Bu sözcük, metinde harfin noktası çıkmadığından "sâkı" şeklinde de okunabilir.

oldı diline hayâl-i dilber
zülfi gibi oldu kaddi çenber

âyîne-i kalbden hayâli
‘aksi degilidi hiç hâlî

halhalı gibi iderdi zârı
kimdür velî bilmez ol nigârı

385 pür-şevkiyile teni vü cânı
şormağa velî utanur anı

bülbül gibi eyler-idi nâle
gül-berge saçardı eşk-i jâle

tağyîr idüben cemâlin ol derd
lâle ruhu oldu çün gül-i zerd

sırrile olur ziyâde sevdâ
az kaldı ki halka ola rüsvâ

bir yâri var-idi serv-bâlâ
kendü gibi nâzenîn ü zîbâ

390 hîşî-idi hem celîsi-idi
sırdârı-idi hem¹² enîsi idi

ehl-i kerem ü Kerîme nâmı
ekrem şadef ü dür-i girâmî

setr-idemez oldu gördi nâ-çâr
esrârını itdi aña izhâr

¹² Bu sözcük metinde yoktur.

sevdâdan idüp biraz şikâyet
hâlinden aña ider hikâyet

naql itdi 'alâyimin çü tekrâr
bildi kim idügin ol vefâ-dâr

395 dil-şâd oluban didi ki ol şâd
bildüm kim idügin ol peri-zâd

ol ğonce-lebi ki baña şorduñ
beñzer ki bize gelürdi gördüñ

h'îşum durur ol dür-i girâmî
Mecnûn laķabı vü Kays nâmı

'âlî nesebi hasîb ü dâna
hem ehl-i kemâl ü hem tüvânâ

ma'sûķ olimiş çü kâr âsân
ġam yime sen iy nigâr-ı fettân

400 baña getürür Şerîf her dem
hem-dem ideyin saña yime ġam

bir laķze Şerîf olımaz ansuz
çün cânıdur ol ola mı cânsuz

çün gördi Kerîme'den bu meyli
şâd oldu sözine Leylî hayli

hem-h'âbe iken Kerîme dildâr
bu sırrı kılar Şerîfe izhâr

dil-hôş kırup itdi çok müdârâ
râm itdi Şerîfi ol dilârâ

405 şol-deñlü Kerîme eyledi cehd
olmağa vesîle eyledi ‘ahd

bu ‘ahde çü vâkıf oldı Leylî
‘îd oldı günü vü Qadr leyli

XIII

ÂGÂH ŞUDEN-İ ŞERİF EZ-AHVÂL-İ HARİF-İ ZÂ‘İF

şarrâf-ı cevâhir-i ma‘ânî
bu resme kıılır güher-feşânî

bir şubh Şerîf olur revâne
‘azm eyledi Qays-ı dil-sitâne

çün varup anuñla oldı hem-dem
gördi anı bî-ğuzûr u pür-ğam

410 nice ki bisâtı inbisâtı
baş eyledi olmadı neşâtı

sırrımı şorup çün itdi ibrâm
naql eyledi hâli ol dil-ârâm

çün oldı qaziyyeden haberdâr
esrârımı itdi ol da izhâr

bu sırra çü Qays oldı âgâh
şâd oldı şan oldı ‘âleme şâh

bildi ki nigâr-ı lâle-ruhsâr
kendü marâziyle oldı bî-mâr

415 ma'şûkası daği oldı 'âşık
 ol şâdıkâ oldı kendü şâdık

pes didi Şerîf Kays'a iy yâr
 kimseye bu sırrı kılma izhâr

geh geh ki ola ziyâde sevdâ
 seyrâna çık eyle 'azm-i şahrâ

gel baña bahâne olayın ben
 dildârıfile şafâda ol sen

ğam yime senüñdür ol dilârâm
 sa'y it hemîn olmamağa bed-nâm

420 geldükce bize görürsin anı
 geh geh bulışur daği nihânî

çün 'işmetile ola meveddet
 inceçük uzun olur maḥabbet

Kays aña didi ki iy vefâdâr
 ben bendeye luḫfuñ itdüñ izhâr

Yezdân oluban nigâh-dâruñ
 her işde ola mu'în ü yârüñ

itdüñ baña şimdi sen bir iḫsân
 itmez biri birisine iḫvân

425 ölmişidüm itdi luḫfuñ iḫyâ
 iḫyâya sebep demüñ çü Yahyâ¹³

¹³ Nefesi ile ölüyü diriltme özelliği Hz. Yahya'ya değil, Hz. İsa'ya aittir.

olduñ baña çün bu yolda yoldaş
dünyâ ne durur yoluña cân baş

gerçi reh-i 'ışk içinde hâkem
âyîne gibi velik pâkem

vehm eyleme sen ki şâdıķam ben
rahm eyle baña ki 'âşıkam ben

ben muhlîşi şanup ehl-i aĝrâz
fâsid nazarı ile kıлма i'râz

430 bir hâlidi geldi başa nâgâh
hayr ide hemân soñını Allah

çün itdi Şerîfe hâli ma'lûm
bildi anuñ olduĝını ma'sûm

ķavl eyledi Ķays'ile pes ol yâr
çün eyleye mihr 'arz-ı ruhsâr

eyleye Kerîme'yi bahâne
hânesin idine âşiyâne

ol dâr-ı şifâda iķe şerbet
ol şerbetile iriše şihhat

435 bî-mâre tabîbi ide tîmâr
âzâd ola ĝamdan ol giriftâr

zencîre çekilmeye çü Mecnûn
sevdâ anı eylemeye maħzûn

bu 'ahdile gitdi ol ser-efrâz
vardı yine âşiyânına bâz

Ḳays'ıñ gelecegin itdi izhâr
şâd oldı işitdi lâle-ruhsâr

XIV

ŞIFAT-I RÛZ-İ PİRÛZ VE BEZM ÂRÂSTEN-İ EZ-DÛ-ŞEM'İ MECLİS-EFRÛZ

bir şubḡ süvâr-ı mihr-i tâbân
ḥink-i felegile itdi seyrân

440 çün dikdi direfşin ol dūr-efşân
cirm-i felek oldı mihr-i rahşân

yâḥûd siper idi çarḥ-ı aḥḍar
âyînesiyidi şems-i ḥâver

ol âyîneden zemîn müzeyyen
tâbiyle zemâne oldı rûşen

yâ gird-i sipihre çekdi şemşîr
şemşîrile tâ ola cihân-gîr

ol tîḡ-ı şu'â'iyile eflâk
âyîneler oldı her biri pâk

445 yâ şem' idi mihr-i pertev-efgen
fânûsıyidi sipihri rûşen

ḥurrem olup anuñile 'âlem
mesrûr olur anuñile âdem

ḳandîl idi yâḥûd ol semâ-gîr
nüḥ ḳubbei itdi nûr tenvîr

yâ tâze ‘ârûsidi müzeyyen
gök manzarasını itdi rûşen

‘arz itdi cemâlini cihâne
anuñla bulur şeref zemâne

450 tâvus idi zerrîn itdi cevân
bâlînden idüp kurâza efşân

ol şubh süvâre oldı Mecnûn
pür kalbi hayâlile ğazel-h’ân

bir nâkaya kim şabâya hem-kâm
çün tevsen-i çarh bilmez ârâm

çün seyl idi lîk gerd-engîz
çün âteş idi velî ‘arağ-rîz

çün ehl-i tuğâ¹⁴ halîm ü kem-h’âr
münkâz u hamûl u bâr-berdâr

455 ‘azm itdi kabîle-i habîbe
bî-mâr idi gitdi şan tabîbe

çün vardı kabîleye sebük-kâm
âvâre diline geldi ârâm

hargâh-ı Şerîf’e oldı nâzil
ol hayde şerîfidi menâzil

hargâh-ı Şerîf ve hayme-i yâr
konmuş-idi biri birine câr

¹⁴ Şair, "takvâ" sözcüğünü, ölçü zorunluluğundan bu şekilde yazmış olabilir.

bu h̄aymede çünki ola güftâr
ol h̄aymede bir idi k̄ulak-vâr

460 h̄argâha girüp oturdı Mecnûn
pür-şevk dimâğı k̄albi maḥzûn

h̄argâhdan eyledi nazâre
gördi oturur o mâh-pâre

zülfiyle iderdi dest-bâzı
kendüye ider niyâz u nâzı

geh fitneyile iderdi çengâl
kim eyleye âşıkını pâ-mâl

gâhî uzadup kemend iderdi
şeydâyı anuñla bend iderdi

465 ol h̄ayme içinden âf-tâbı
gün gibi vururdu taşra tâbı

h̄irgâhuñ içinde mâh-ı tâbân
bi'llahi ola mı hiç pinhân

fânûsuñ içinde şem'-i rûşen
gün gibi ola çü pertev-efgen

pîrâheni olmaz aña perde
bî-perde gibi olur nazarda

Leylî daḥi bildi geldi Mecnûn
oldı şağabı vü şevki efzûn

470 k̄almadı dilinde ihtiyârı
kaşd eyledi görmege nigârı

pes çıktı bulutdan ol kamer-rû
tâbiyle münevver oldu her sû

fânûs-ı siyâhı şem'î-kâfûr
terk eyledi virdi 'âleme nûr

idindi Kerîmei bahâne
hîrgâhına oldu pes revâne

Çays'a çü beşâret itdi halhâl
şâd oldu dili vü oldu hûş-hâl

475 işitdi Kerîme bang-ı halhâl
karşuladı ol nigârî fi'l-hâl

hîrgâha getürdi itdi ikrâm
biñ şermile girdi ol dil-ârâm

çün gördi yakından anı Mecnûn
kadd-i elifini eyledi nûn

oldı elife çü lâm piçân
düşdi ayağına zâr u bî-cân

şarmaşdı ayağına çü halhâl
üftâdesiyidi oldu pâ-mâl

480 'aklı gidüp oldu şöyle hayrân
vehm eylediler ki ola bî-cân

cân virdi sanup anı nigârîn
dem-beste oluban oldu ğam-ġîn

bir lahza çü geldi başa hûşu
çün ebr-i bahâr ider hurûşu

sürdi yüzün ayağına çün hâk
eşkiyle itdi hâki nem-nâk

gül gibi idüp yaçasını çâk
ol servüñ olur rehinde hâşâk

485 biñ nâzile serv-i lâle-ruhsâr
toprakdan anı götürdi gül-vâr

gülsin saña başdadur didi cây
lâyık degül ola merkezüñ yây

biri birine ol iki dildâr
şevk u şağabını itdi izhâr

bûsile kenârile kanâ'at
eyledi ol iki serv-kâmet

olduğınî âyîne gibi pâk
Mecnûn'ın ider nigâr idrâk

490 çün gördi şu gibi şâfdur yâr
teslîmini itdi aña izhâr

Mecnûn okudı şu deñlü eş'âr
mest oldı semâ'ıyile dildâr

ma'sûk oluban ol iki âşık
biri birine olur muvâfık

'ahd eyledi pes ol iki cânân
oldukca bedenlerinde kim cân

itmeyeler ayruğına meyli
dildâr aña Kays u Kays'a Leylî

495 tekrâr kılur ikisi sevgend
ortada ola ki şer'î peyvend

aḥşama dek itdi ol iki yâr
biri birine meveddet izhâr

vâkt oldı vişâka gitdi dildâr
Mecnûn da süvâra oldı nâ-çâr

geldi yine hirgehine bî-dil
şâd oldı vücûdıyle menzil

XV

HİTÂB-I MECNÛN-I BERGEŞTE-ĤÂL BE-ĤAYÂL-İ LEYLİ-İ 'ANBERİN-ĤÂL

münşî-i şahîfahâ-yı sevdâ
bu kıssa şöyle itmiş inşâ

500 kim vardı vişâk¹⁵ ina çü Mecnûn
tâ şubḥ kılur enîn yeksûn

geh vaşl ḥayâliyile dil-şâd
geh hicr añup ideridi feryâd

geh zârî kılup enîn ider gâh
қан yudup ider tevâliyâ âh

pür kalbi ḥayâl-i dil-sitânı
her neye ki baksa görür anı

¹⁵ Bu kelime, metinde (وَتَأْكُلُ) biçiminde harekelenmiştir.

dil Leylî'de vü küncî-i hâne
cân nâvek-i miñnete nişâne

505 çün oldı nüñüfte rû-yı dildâr
‘ârż itdi hayâli aña ruhsâr

didi ki eyâ mişâl-i dilber
‘işkuñla pür oldı kalbüm âder

sen cevhere bu harâb sine
minnet Hâk'a oldı kim hazîne

vîrâne olur künûze mesken
vîrâne gibi olur mı me'men

bu şifte gönülüm iy gül-endâm
bir lahze tapuñsuz itmez ârâm

510 iy bir nefes olmağile hem-dem
yaşumuñ iden Fûrâtını dem

cân geldi firâķile dehâne
vaşluñla meded gerek bu cân

lâyık degülem kuluñ ‘itâbe
nâz eyledigüñ neden hitâbe

gerçi bilürem ki yok dehânuñ
ihyâ-yı memât ider zebânuñ

çün-kim dilüñ ola şekker-efşân
kâsid ola kâdr-i âb-ı hayvân

515 tîr oldı enîn ü kâmetüm yây
iy kebg-i derî öget¹⁶ şakın hây

cevr eyle gerek gerekse kıl nâz
sevdüm seni çünkü gelmezem vâz

ko reh-güzerüñde olayum hâk
gül-zâra zarar mı ide hâşâk

gencîne-i 'ışkdur vücûdum
bu oldı mu'âmeleñde sîdum

ben hasteye vaşluñ eyle dermân
heyhât ola mı vücûd bî-cân

520 yâd itmese nâmuñı zebânım
itmezdi qarâr tende cânım

görmege idemedüm çü tâkat
vaşluñ dilemek senüñ hamâkat

uğratdı belâyâ cânı devrân
devrânla başa çıkamaz insân

bir tîr-ile deldi sadrı devrân
iy vây çıkar bu rahñeden cân

derdüm bu benüm tapuñsuz iy yâr
hâlüñ ne senüñ de eyle izhâr

525 vâh âteşin âh-ile zebânım
pür âbile idiser dehânım

¹⁶ Bu sözcüğün anlamı bulunamamıştır.

olmakta dirîg kim ğazelh'ân
lüknet irüşür baña ne dermân

ķarrâbe-i neng ü şîşe-i nâm
taşa tokınur bu oldu fercâm

hüşyâr iken âh mest oldum
dil-dâde vü meh-perest oldum

her emrûfe cânile muft'em
maqtûlüñ olam diyü şef'em

530 iy bî-haber âh u zârımızdan
gitme kerem it kenârımızdan

düşdüm ayağa elüm tut iy mâh
zülfüñ gibi 'ömrüm oldu kütâh

geh geh getirüp selâmıñı bād
maḥzûnuñı eyle luḥfile şād

böyle diyüben iderdi efgân
olmazdı ḥayâli derde dermân

Leylî dahı gitdi çünki Mecnûn
hicrânle oldu zâr u maḥzûn

535 eylerdi gehî nihânî efgân
virürdi gehî tesellî peymân

şerminden iderdi sırrı pinhân
itmezdi ziyâde ah u efgân

ğayret gelüridi şabr iderdi
göñline żarûrî cebr iderdi

h_{av}f-ı peğerile b_îm-i aşhâb
virürdi şekibe dâ'ima tâb

h_îrgâhıyidi enîs ü maḥrem
anuñlayidi kelâmı her dem

540 dir idi ki iy sipihr-i şânî
settâr-ı 'uyûb u râz kânı

bânûlara perde-dârsın sen
bî-kes olanile yârsın sen

senüñ gibi ben dili şikeste
her yâñeden oldum âh beste

aşhâbum olup durur tınâbum
dilden nice gide pîç ü tâbum

her bend baña veted gibidür
sen de nazar eyle ḥâlümü gör

545 tâze görünür çi-ger birûnum
pür-dûd durur velî derûnum

bir câmdan eyledüm meyi nûş
âḥir idiser beni nemed-pûş

sencileyin itdi cismüm âḥir
her yâñeden üstüh^hân zâhir

çün ḥayme sûtûmı rûḥ dâ'im
'ışkında nigârufî oldı kâ'im

sinüñ gibi 'âkıbet bu sevdâ
bini idiser muḳîm-i şahrâ

550 böyle diyüp ağlar idi tenhâ
esrârını itmegiçün ihfâ

okurdu feşâhatile eş'âr
eylerdi mü'essirini tekrâr

ne h'âb u h'ûr u ne eyler ârâm
yeksân idi ana şubhile şâm

kalbinde tolu hayâl-i Mecnûn
ahvâli hayâlile diger-gûn

h'ergâhidi perde-dârı ancak
âşüfte diliydi yârı ancak

555 gündüzde Kerîme ğam-güsârı
şebde ğam-ı dilber idi yârı

oldukça Şerîfe Kâys mihmân
varup buluşurdu aña cânân

yoğidi aralarında aĝrâz
kim ola ĝaraż hevâya mikrâz

çok müddet idüp bu resme 'âlem
zevk eyler idi ol iki hem-dem

XVI

BESTEN PEDER-İ MECNÛN MECNÛN-RÂ BE-SİLSİLE-İ MEZÂYİH-İ SÛD-MEND

ışk evveli gerçi kim şafâdur
ĝâyetde velî şoñı belâdur

560 ağızlığı bâde gibi şeker
derdi velî zehr-i mâre beñizer

zehriyle sirişte olsa tiryâk
meyl ide mi aña ehl-i idrâk

ammâ ki żarûrî gelse nâ-çâr
cebr olur olursa çâre-i kâr

oldı çü ziyâde ışk-ı Mecnûn
ahvâli olur anuñ diger-gûn

pejmürde olup yañağı verdi
fâş eyledi anı âh-ı serdi

565 hîrî gibi oldu haddi aşfer
çün ğonçe-i lâle çeşmi ahmer

mânend-i benefşe derhem oldu
şimşâd idi kâmeti ham oldu

nergisleri ğonçe gibi pür-nem
her şubh anâdilile hem-dem

göñli gibi sünbili perîşân
abherleri gibi mest ü hayrân

çün gördi atası anı rencûr
ruhsârı mehinde kalmamış nûr

570 çün mâh-ı girifte haddi bî-tâb
çün huşk-ı semen ızârı bî-âb

gül-berg idi kalmamış tarâvet
nesrîn idi kalmamış leţâfet

sûsen gibi lâlesinde yok reng
çün ğonçe-i gül ğamile dil-teng

olmuşdı gözi şu resme pür-nem
yer kalmamışidi h̄âba bir dem

rıfkile didi-kim iy ciger-bend
ferzâne vü ehl ü nîk ferzend

575 evlâd olur kişiye ekbâd
Allah ne belâyimiş bu evlâd

bilsem ne ğamıyle olduñ efkâr
bilsem ki ne derd kıldı bî-mâr

bilsem ki perî mi eyledi rîv
bilsem ki zarar mı eyledi dîv

itdi mi zarar dimâğa sevdâ
oldı mı ziyâde yoksa şafrâ

demden ise faşd edelüm iy mâh
şihhat vire şâyed ola Allah

580 balğamdanısa ‘ilâcı âsân
dârûdan iderler aña dermân

yâ sihr iderise saña sâhir
bu râz-ı hafîyi eyle zâhir

de baña anuñ da çâresi var
derdüñi tabîbem eyle izhâr

çeşmile zebândanısa bu kâr
te‘vîdile ola çâre-i kâr

ger ışkdanısa işbu hâlet
ol-dahı kolay neden melâlet

585 fikr idelüm aña dahı çâre
irişdüreyin seni nigâre

yok mâl ü hazîneme nihâyet
harc ola bu yolda cümle ğâyet

olmazise aña çâre ger zer
ğâyet bu alam elüme hançer

sîmüm gibi çok durur sipâhum
tâcum kamer ü sipihr ğâhum

her ni murâd idinsem iy mâh
luţfindan olur mu'âvin Allah

590 bilsem hele kim ne hâl olupdur
nâleyle tenüñ ki nâl olupdur

ğâlib bu velîkin iy semen-bû
şayd eyledi sen ğazâli âhû

seyrân ideriken itdiler şayd
sevdâdan uruldı pâyüñe kayd

üstâdına uğraduñ dirîğâ
korķum bu seni ki ide rüsvâ

dîvânesi olduğuñ ne mehdür
üftâdesi olduğuñ ne şehdür

595 kimüñ ğamıyile dilde dâğuñ
kimüñ hevesiyle pür dimâğuñ

kim itdi seni bu resme mecnûn
kim itdi seni bu veche meftûn

yandı ğamuñile cism ü cânum
âb oldu ki mağz u üstühânnum

itmez olalı bizümle şöhet
geldi başuma hezâr miñnet

sinüñile hûd harîfidüm ben
çün lâm u elif elifidüm ben

600 vâlid degülidüm iy perî-zâd
hem saña harîfidüm hem üstâd

benden ne için güsiste olduñ
bî-çâre vü zâr u haste olduñ

ma'sûka kimise itme pinhân
vaşlıla idem ola ki dermân

biñ dürlü hacâletile miskîn
Leylî idüğini itdi ta'yîn

yâd eyledi çünki nâm-ı yâri
çâk itdi yaqasın itdi zârî

605 deryâ-yı sirişki eyledi cûş
hûn-ı dili kıldı bâde-veş nûş

didi pederi ki iy hîred-mend
pend-i pederi duta çü ferzend

ferhunde olup olur huçeste
tutmasa olur seri şikeste

çün kıntara oldu bu mecâzî
sen şanma mecâzî 'ışkî bâzî

her kim güzer eyleye bu pülden
âzâde olur bu cazv' ü külden

610 yüz bîfde birüñ degül bu kârı
terk eyle püli vü tüt kenârı

kimse saña görmez anı lâyıķ
andan çoĝa nâzenîn ü fâyıķ

yokdur çü saña bu bey'de sûd
eyle birisini daħi maķşûd

keffüñ degül idügi muķarrer
lâyıķ mudur ola saña hem-ser

maħbûbe egerçi müştihadur
dil virme aña ki bî-vefâdur

615 mekkâre olur zen eyle perhîz
aldanma olur sözi şeker-rîz

başdan ayaĝa egerçi cândur
şakın nefesi daħi ziyândur

'avretdür iden cüvânı maĝbûn
gerçi-kim olur źarûrî meftûn

segden çü vefâda oldu kem-ter
uymaya aña şu kim ola er

sen tâze semensün iy gül-i ter
ma'nîde zen oldu bâd-ı şarşar

620 şaşın ki gider bu yolda çok ser
zenden ölümü civânuñ ekşer

medh eylemelü degül cemâli
kim böyle murâd ola vişâli

ol hayda olan güzeller ekşer
maḥbû‘ degüldür olur esmer

anlarda iñen ṭarâvet olmaz
‘âşık olıcek letâfet olmaz

bilsem nesine heves kılursın
maḥbûbı böyle mi bilürsün

625 gördüğine meyl ideydi âdem
maḥbûb olurdu cümle ‘âlem

Mecnûn didi iy şefîk-i nâşih
ma‘kûl durur itdügün naşâyih

çâre ne velî olan muḳadder
k'aynıdur eger eyü gerek şer

‘âşıklık ola mı ihtiyârî
çâre ne olursa ıztırârî

‘ışk oldu benüm vücûduma cân
cânsuz ola mı vücûd-ı insân

630 hâşâ ki idem bu kârı ben terk
çün dâmenine yapışmışam berk

çün mazhar-ı ‘ışk oldu insân
bî-‘ışk kişi degül mi hayvân

dilde ola çün hevâ muqarrer
sultân ü gedâ olur berâber

maflûb-ı dil ola çünki maḥbûb
küfviyyet olur mı hîç maḥsûb

çok hâleti var durur cemâlûñ
âyînesidür ki Zü'l-celâl'üñ

635 her ḥüsn ki 'ıṣḩadur bahâne
ḥüsninden olur Ḥaḩ'uß niṣâne

ḥüsn-i ezel oldu aṣlı anuß
'ıṣ-i ebed oldu vaṣlı anuß

pes 'ıṣkı mü'ebbed oldu anuß
pür eyle anußla cism ü cânuß

ol bâdile mürdedür çerâġuß
ol âteṣile cigerde daġuß

ten mürde vü 'ıṣḩ âb-ı ḩayvân
câmid olur olsa ḩâlî insân

640 fitratda olan hevâya mâ'il
mümkin mi ola hevâsı zâ'il

çün 'ıṣkıñ ola göñül esîri
'abdına esîr ider emîri

maḩṣûd olan ola çünki merġûb
aṣlı u neseb olmaz anda maḩsûb

çün elde degül dil ihtiyânı
terk idebilem mi ol nigânı

dîvânedür eylemez dil ârâm
 kâdir degül ide fikr-i encâm

645 her şey' ki var durur vücûdı
 bir dilberedür anuñ sücûdı

meşhûrdur olsa kâdir âdem
 yok şübhe olurdı şâh-ı 'âlem

bir derd idi uğradum ne dermân
 sa'y eyle varise vaşla imkân

bî-çâre vü zâr u derd-mendem
 şan micmer içindeki sipendem

çün gitse gerek gelen cihâne
 'âşık mıdur ol ki kâla cânê

650 kaşdıyle düşer mi çâha âdem
 yoldur getirür zarûrî 'âlem

yolda bu da varımış ne çâre
 taqđîr ilede meger kenâre

pervânei gör ki ıztırârî
 cân atup ider murâd nârî

yaqúp per ü bâlñni ider nûr
 vîrâne olur ki ola ma'mûr

olmaz çü muqadder işde tağyîr
 râzıyam ola ne bende taqđîr

655 mümkün mi geçem o dil-sitândan
 geçmek velî câyiz oldı cândan

olam ya nigârımıla hem-ser
ışığında virem ya şem'-veş ser

bu sözi diyüp hamûş oldu
güftârı kodi vü gûş oldu

pes gördi anı ki nâşih-ı pîr
itmedi naşihat aña te'sîr

bu fi'ilde yokdur ihtiyârı
bir hâlidi geldi ıztırârî

660 didi yime ğam ki kâr âsân
sîmile olur bu derde dermân

şimden girü itme âh u zârı
isteyüp alalum ol nigârı

yok ğayr 'ilâca çünki imkân
vaşlıyle olur olursa dermân

dâmâd olasın sen ol 'ârûsuñ
'arşa irişe şadâsı kûsuñ

olmuşdı katı ğamile rencûr
bu mûcib-i şihhat itdi mesrûr

XVII

BORDEN-İ PEDER-İ MECNÛN A'YÂN-I KABÎLE-RÂ BERÂ-YI HÂSTKÂRÎ-İ LEYLÎ

665 kıssâmı bu kışsa-i laţîfüñ
ressâmı bu kûbbe-i şerîfüñ

dimiş çü bilindi hâl-i Mecnûn
ma'fûm olur iden anı meftûn

eyledi atası bezm-i 'âlî
kim diye ekâbire bu hâli

tâ eyleyeler bu kâra tedbîr
Mecnûn'a ola nikâh zencîr

oldı çü na'im ü ni'met âhîr
maşûdını kıldı halka zâhîr

670 kız istemegi çü kıldı i'lâm
itdi bu işe kâmusı ikdâm

bu müşkili eylemege âsân
mîrân-ı kabîle bindi yeksân

olmağa murâd için vesîle
ol hayya yakın varur kabîle

görindi çü hayme-gâh-ı cânân
mecnûf piyâde oldı mîrân

Leylî pederi görür bu hâli
buyurdi döşediler nehâli

675 karşılayup itdi halka ikrâm
şadra geçürür iderler ârâm

bezl oldı ni'am sebîl olup mey
çeng itdi figân enîn idüp ney

yindi çü götürdiler ta'âmı
nuql idinür oldılar kelâmı

her biri didi bulup bahâne
mağşûda müfîd bir fesâne

çün oldı kinâyetile îhâm
taşrîhe ider gelenler ikdâm

680 Kays'uhn pederi çü buldı takrîb
luğfiyle virür kelâma tertîb

didi ki cemî' müz şeffî'üz
her emre ki idesen muğî'üz

bir cümlemizün murâdı yeksân
dil-şâd olalum bize kıl îhsân

mağşûd o ki Kays bendeñ olsun
bin minnetile figendeñ olsun

sâyir hâdemînüñ ol-da biri
ola ne-kadar ki ola diri

685 şaldum etegüñe kuluñ olsun
kul olmağile ki qadr bulsun

çün oldı size murâd ma'lûm
itme bizi işigüñde maħrûm

bâr-ı şütür ile sîm ile zer
dîbâ vü ħarîr ü misk ü 'anber

şad kile vü şad hezâr dînâr
bu yolda qodum ki idem işâr

mecmû'-ı kabîlemile ben de
tapuña olup muħibb ü bende

690 a'dâna 'adû muhibbûne yâr
olup olalum safa hevâ-dâr

ṭâḳ olma Hudâ'yadur sezâ-vâr
cüft olmadur âdem işi nâ-çâr

cüft olmasa ibtidâda âdem
zeyn olmazidi serây-ı 'âlem

seyr itse kişi bu kâ'inâtı
her şey'e ki virdi Hâḳ ḫayâtı

yok ferdi bulur kâmusını¹⁷ zevc
illa meger ola meskeni evc

695 bir şahşda olmasa iki dest
zînetde olur zarûrî der-best

âdemde çün olmaya iki pây
zindânı olur anuñ kâmu cây

bir pâyile hiç ola mı refât
bir dest ide mi ya şan'at izhâr

olmasa cebinde ger dü ebrû
zişt olur eger olursa meh-rû

cüft olmasaydı ṭâs-ı mîzân
ne menfa'atin görürdi insân

700 dürcüñdeki ol dür-i girâmî¹⁸
kim kâdrini bildi ḫâş u 'âmî

¹⁷ Bu sözcüğün; "kâmusı bir" şeklinde olması anlamca daha uygundur.

¹⁸ Bu sözcük, metinde "كِرَامِي" şeklinde harekelenmiştir.

dürrümle gerek ki ola hem-dürç
mührümle gerek ki ola hem-burc

lâyık bu durur ol iki dilber
bir burcda ola çün dü-peyker

hem-h'âbe ger ola hûra ğılmân
ma'kûl görür cemî'-i insân

küfviyyet olup çün ola aqrân
peyvend-i nikâha eyle dermân

705 yok Kays gibi cihânda kâmil
envâ'-ı fezâ'ilile fâzıl

dânâ vü halîm ü ehl-i idrâk
çün âb-ı hayât şâfi vü pâk

anuñ gibi bir dahı yegâne
görmedi vü görmeye zemâne

v'âlî-i nigâr-ı miķne'a-pûş
çün bu kelimâtı eyledi ğuş

didi ki eyâ emîr-i 'ârbâ
zînet-dih-i kûh u zeyn-i şahrâ

710 her neyse murâduñ oldı ma'lûm
kizbi kıoyalum ki kızbdür şûm

kıldum anı nâm-zâd bi'llah
yoğdur bu murâda irmege râh

naķz itmege 'ahdi yoğdur imkân
peymân bozanda olmaz îmân

anuñ da gelür naşîbi iy yâr
fıkr eyle bu kâra çâre düşvâr

fi'l-cümle eger olaydı imkân
bu müşkil işi iderdüm âsân

715 her emrünüze itâ'atüm var
yoğ çâre bu kâra lîk iy yâr

bu iş çü degül faķîre maķdûr
her kişi tutar zarûrî ma'zûr

ma'zûr tutar bu 'özri 'âķil
cehd eyleye mi muhâle kâmil

luţf eyleyüben kâdem getürdüñ
üftâdefîi hâkden götürdüñ

hâlümü size ben itdüm i'lâm
luţf eyleñüz ayruķ itmeñ ibrâm

720 'ahdümi eger ki naķz idem ben
mecmû'-ı kabâ'il ola düşmen

ķalmaz dahı zerrece hużûrum
mâtemden olur beter bu sûrum

mâ-beynde çün ola 'adâvet
elbette çeker kabîle zahmet

ol tâyife'i bilürsin iy yâr
bizden 'adedile oldı bisyâr

yoğ tâķatimüz 'adâvete hîç
baş idemezem bu emrden hîç

725 çün gördi ki žayf yođdur imkân
bu derde meger Hıağ ide dermân

mağsûda olamayup vesîle
şermende olurlar ol kabîle

âzürde olup süvâr olurlar
dil-haste kabîleye gelürler

çün bildi bu hâli haste Mecnûn
hâli ğamile olur diger-gûn

hırmân eleme pes eyledi kâr
bîmâridi öldi ol dil-efğâr

730 sevdânun olup buhârî şâfid
esbâb-ı cünûn olur müsâfid

ümmîd-i vişâl-i yâr-i cânı
qalmayıcak eyledi fiğânı
teng oldı şü resme hâne-i dil
cân ‘azm kıur ki tuta maħmil

ol hânei ola diyü rûşen
nâhunları şadra açdı revzen

çün sedd-i selâmet oldı vîrân
ten şehrine tıoldı seyl-i tûfân

735 çün ye's meyini nûş kıldı
şîre gibi qanı cûş kıldı

olduqça teraqqîde melâli
varduqça olur za‘îf hâli

itdükçe gicede odlu âhı
rûşen ider idi şâh-râhı

gündüzde idicegiz fiğânı
düdiyle boyardı âsumânı

ömri geçeridi miñnetile
âhile firâk u zañmetile

XVIII

MÜKÂTEBE-İ LEYLÎ VÜ MECNÛN VE MÜRÂSELE-İ İŞÂN

740 bu pür-ğam u pür-belâ hikâyet
oldı bu tarîkile rivâyet

kim derdile Kays çün olur zâr
mecnûn ider anı bâtil efkâr

efsânesi düşdi her lisâne
pür oldı sipihre bu terâne

çün oldı Şerîfe hâli ma'lûm
ğâyetde olur hazîn ü mağmûm

Kays'a varup eyledi tesellî
cânlandı tesellîyle hayli

745 ölmiş şanuridi gören anı
fi'l-cümle gelür anuñla cânı

pes didi Şerîfe iy vefâdâr
girmede ele dirîğ kim yâr

artar bu işüñ şu'ûbeti âh
 'ömrüm bu şu'ûbet itdi kûtâh

bu iş nice olacağı âhir
 olmaz mı qarâyiniyle zâhir

kutlu güne t'âlî'i şehâdet
 eyler bu durur cihânda 'âdet

750 çün evveli kârûñ ola düşvâr
 hâyır olmaz anuñ soñı bil iy yâr

ol-dahı didi ki Qays'a iy yâr
 âğâzı işün çün ola düşvâr

yoğ şübhe ki hayradur delâlet
 göñlüñe getürme sen melâlet

çün-kim ola hayr âkıbet kâr
 olsa ne-ğam¹⁹ evvelinde düşvâr

şabr ile irer murâda âdem
 bu hâliledür umûr-ı 'âlem

755 ola kişiye çü dilberi yâr
 işine anuñ dinür mi düşvâr

sen şanma hemîn tapuñı 'âşık
 'ışkuñda bil anı dahı şâdıq

feryâd u figândur işi dâyim
 bir lahza degül gicede nâyim

¹⁹ Bu iki sözcük metinde bitişik yazılmıştır.

bir nâme yazup velî baña vir
kim bula tesellî ol semen-ber

ben de vereyin aña nihânî
eglensün anuñla bâri cânı

760 cânına havâle oldı hicrân
çorqum bu ölür ğamile cânân

olurdu tapuña hâne menzil
gelmek bize sen velîk müşkil

bilmezdi bu râzı kimse evvel
her kişi işitdi bildi mücmel

Mecnûn görüben sözini ma'kûl
mektûba olur zarûrî meşğûl

aldı eline devât u hâme
yâre ki yaza firâk-nâme

765 tûmâr idüben harîr-i aşfer
a'dâd-ı ğamına yazdı defter

'üvânını nâmesinüñ evvel
nâm-ı Hâk'ile ider müseccel

oldur bakıcağ hakîkate hûb
tâlib aña halk u hüsn matlûb

her 'ışka hevâsıdur bahâne
her hüsn cemâline nişâne

nağğâş-ı ezel nuğûşa ressâm
kaşşâm-ı ebed nüfûsa kaşşâm

770 takrîr-nüvîs-i ehl-i tahrîr
tuğrâ-keş-i nânehâ-yı takdîr

ma'şûk-ı cemî'-i ışık-bâzân
matlûb-ı dil-i suhen-tırâzân

şabbâğ-ı sepîdi vü siyâhi
emrinde durur ki mihr ü mâhi

bînâkûn-i dîde-hây-ı 'uşşâk
mahlûkı cemî'î cüft ol tâk

hicriyle iden kimini ġam-ġîn
vaşlıyle viren kimine temkîn

775 çün nâm-ı Hudâ'yı itdi tahrîr
başlayup ider ġamını takrîr

didi ki eyâ nigâr-ı gül-rû
şimşâd-ı revân u serv-i dil-cû

iy merhem-i sînehâ-yı ifġâr
iy derd ü ġamı şifâ-yı bîmâr

iy Ka'be cemâli kaşı mihrâb
iy hayâli 'ades dudağı 'unnâb

iy 'ömr gibi 'azîz olan bâr
iy kâmeti serv ü lâle-ruhsâr

780 hicrûnden eger idem şikâyet
encâma irişmeye hikâyet

vařluñı ümîd iderken evvel
varidi ramaķca cân muhaşşal

gitdi çü recâ-yı vaşl-ı cânân
bedrûd ider oldı tendeki cân

yoğ lezzeti hicrile hayâtuñ
farķı ne firâķile memâtuñ

eyâ ola mı bu derde dermân
yâhûd gele mi bu kâre imkân

785 'ömrüm geçiser ğamile hayfâ
mecnûn idiser beni bu sevdâ

oldum bu cihânda âh nevmîd
veylâ olısar firâķ câvîd

çekmekdenise belâ-yı hırmân
cân virmek olur kişiyeye âsân

dîvâneligüm olup fesâne
efsânemile tolu zemâne

iy mâh-cebîn ü mihr-ruhsâr
tâvus-ı cinân ü kebg-reftâr

790 iy dilber ü dilpezîr ü dildâr
bî-mişl cemîle vü vefâdâr

iy âhû-yı deşt ü kebg-i şahrâ
göñlümi iden esîr ü şeydâ

her nice ki cânê eylerem cebr
yoğ çâre ki hicre eyleyem şabr

eglenmese derdüñile cânım
kalmazidi nâmum ü nişânım

cân irmezise vişâle iy dôt
dil kâyil olur hayâle iy dôt

795 göñline viren tesellî ekşer
ben bendenüñ oldur iy semen-ber

itmezsın egerçi halka izhâr
mahfice baña ta'aşşukuñ var

dilden dile olmasaydı revzen
meyl itmezîdüñ fakîrüne sen

ben bendeñe olduğı inâyet
eyler reh-i ışıkda kifâyet

800 hem-dil ola çünki 'âşıka yâr
yok guşşa olursa 'âlem ağıyâr
rûhânî ola çü kurb-ı cânân
cismânı ne eyler ola insân

iy yâr-i 'azîz-i nâz-perverd
ğonce deheni vü 'ârızı verd

iy sîm-ten ü semâne-sîmâ
nâzik bedeni şafâda çün mâ

iy câne belâ vü kalbe âfet
v'iy kâmet-i serv-ile kıyâmet

zârem gam-ı hicrile çü bülbül
kanlu yaşum oldı âh kim mül

805 nîlûfere döndi ergavânum
huşk oldı dirîğ bûsitânum

‘ışk odı urup yüregüme dağ
lâle gibi oldı menzilüm tağ

beñzüm şararup çü hîrî ey yâr
nergis gibi itdi sihr bîmâr

teng oldı dilüm çü gonca iy mâh
gel gül gibi yüzümüze geh gâh

sûsen gibi veh ki söğürem
şu gibi hazîn ü bî-karârem

810 beñzedüm emîr-i ‘âşıkâne
ölmege gerek hemîn bahâne

başumda hevâñ ben kemîne
dâyim dögerem çü ser ü sîne

sünbül gibi târ olup bu cismüm
kalmadı eşer meger ki ismüm

iy ‘ışkı muķîm olan dilümde
vird oldı bil adunı dilümde

iy şem‘-i cemâli pertev-efgen
pervâneliğüm bu şem‘a rûşen

815 derdüñle hemîşe pîç-pîçem
ol pîçile bil ki hîc-hîçem

rûzum çü şebümsiyâh olupdur
rûz u şeb enînüm âh olupdur

mihrüñ virür idi çeşmüme nûr
oldı n’ideyim bulutda mestûr

hicrân ele mi bozar mizâcum
olmaz ise vaşlile 'lâcum

bir dahı vişâlüñ iy semen-ber
rûyâda ola meger müyesser

820 bî-h'âbum aña dahı yok imkân
dermân-deyüm eyle baña dermân

iy mûcib-i miñnet ü melâlüm
şabr itmege kalmadı mecâlüm

min ba'd cünûn olup dirîgâ
me'vâm olı sar hemîşe şahrâ

görmek yüzüñ ola mı müyesser
bu derdile öldüğüm muqarrer

ol derde ki bendeyem giriftâr
mühlikdür ider mi kimse tîmâr

825 yatduqça kuluñ zemînde iy mâh
virsün saña 'ömr ü sıñhat Allah

ol 'ömr gibi 'azîz her dem
gülzâr-ı ruñuñ hemîşe hurrem

dökdükce benüm iki gözüm âb
sîr-âb ol eyâ nihâl-i şad-âb

yâd eyledüğünce biz gedâyı
luğf eyleyüp idesün du'âyı

ölürsem eger ğamile ben zâr
Yezdân ola sen mehe nigeñ-dâr

830 öldürdi beni ğam u melâlet
sen sevdüğüm ol hele selâmet

olmazsa eger bu zahma merhem
çâre ne sen ol hemîşe hurrem

hicrile ben oldumısa rencûr
emrâzdan ide Hağ seni dūr

ben virürisem ğamile cânı
‘ömrüñ senüñ ola câvidânî

öldürdi ğamuñ bu nâ-murâdı
döndükce felek tapuña şâdı

835 virdüm bu hemîşe şâd olasın
i‘zâzile ber-murâd olasın

çün yazdı bu nâme-i tamâmı
hatm eyledi aña ve’s-selâmı

yer yer yağar âhiyile anı
kim yandüğunuñ ola nişânı

mıkrâzile eyledi hacâmet
dil çâkine tâ ola ‘alâmet

tekrâr okuyuban anı dürdi
biñ ‘izzetile Şerîfe virdi

840 başına şoğar Şerîf anı
tâ kim vire Leylî'ye nihânî

bedrûd idüben revâne oldı
Leylî'yi Kerîme'yile buldı

Mecnûn'dan idüp selâm evvel
mektûbı virür aña muhaşşal

Leylî'ye irişdi çünki nâme
rakş urdı baş üstine çü hâme

pîçide olur niteki nâme
kan yaş aqidur niteki hâme

845 aldı eline devât u hâme
Kays'a yaza tâ firâk-nâme

mektûbuñ idüp cevâbın inşâ
tesvîd idüp anı itdi imlâ

yazup Hüve evveline evvel
nâm-ı Hağ'ile kıdur müseccel

teskîn-dih-i sûz-i sine oldur
andan bu cihân tehî vü hem pür

ışkıyle kimin mühezzeb eyler
hicriyle kimin mu'azzeb eyler

850 eyler kimine naşîb hirmân
bilmez kimisi cihânda hicrân

dermân-delere vişâl-i dermân
dil-dâdelere hayâl-i ihsân

bî-çâre olana dest-resdür
bî-keslere luţfiyile kesdür

'âşıklara itdürüp niyâzı
ma'sûkaya öğreden o nâzı

bir zerre cemâl-i mihr-tâbı
bî-revnağ ider geh âf-tâbı

855 bir katre şuya virüp cemâli
meşşâta idici hattı u hâli

çün nâm-ı Hudâ'yı itdi 'üvân
ser-nâmei yazdı şofıra cânân

dîbâcesini çün itdi itmâm
başladı ğamına ol dil-ârâm

didi ki eyâ hazîn ü maḥzûn
ahvâli belâmile dige-r-gûn

hâlûmden eger şorarısañ sen
sen nice iseñ bil eyleyem ben

860 iy künc-i ğam içre genc-i metrûk
ser-geşte firâkumıla çün dûk

hicrûñile ben de bî-ķarârem
dôlâb-ı felek mişâli zârem

iy cân u cihânı eyleyen terk
şimdi baña bir ḥayâtile merg

geçdüm beni bil bu cism ü cândan
cânile uşanmışam cihândan

iy eşk-feşân çü ebr-i nîsân
bir katre yaşı yanında 'ummân

865 kanlu yaşum oldu seyl-i sâyil
dem gitmeden oldu 'aklı zâyil

iy 'âşık-ı derd-mend ü mehcûr
hâlün ne zemâne ideli dūr

hâk itdi beni belâ-yı dūrî
telh oldu çü şabr u hem şabûrî

iy yâr-ı kadîm ü 'ahde şâdık
her emrde yârına muvâfık

sâbit-kademem mu'âhedemde
cân virürisem ne ğam bu ğamda

870 iy tîr-i belâya cismi omaç
'uşşâka ayağı toprağı tâc

ğam kıaddümi döndürüp kemâne
zerc okına eyledi nişâne

iy yaşadığı seng ü pisteri hâr
hem-hâbesi mûrile siyeh mâr

pisterde ne deñlü varise târ
her gice gözüme görünür mâr

iy bedreka-i reh-i tarîkat
ma'mûriken pül-i hakîkat

875 oldum çü mecâz-ı 'ışkile yâr
gösterdi hakîkî yâr didâr

iy 'ışkı cemî' şeynden dūr
ma'sûkasınıñ ğamıyle mesrûr

olmasa ğamuñ enîsi bir an
eglenmezdi bedendeki cân

oldı çü ğamumdan âhû âgâh
üç harfinüñ oldı ikisi âh

bülbül işidüp fiĝânum iñler
gül kulağ açuban anı diñler

880 hâlümden idem kime hikâyet
derdümden idem kime şikâyet

ma'lûm erse²⁰ her kime ki hâlüm
maĝmûm ider anı da melâlüm

gerçi bilürem belâ da sensin
ammâ bu belâda besteyem ben

şerm-i peder ü hicâb-ı mâder
başuma yağar hemîşe âder

ne vaqt bilürem itmege âh
ne hâlîf olur bir anda hîrgâh

885 derdile idem ki eşk-i seyl-âb
tâ bula sükûn cigerdeki tâb

mağşer günü gibi iy dil-ârâm
uzun görünür ğamile eyyâm

her şeb ğamuñile oldı yeldâ
bir ay uyumazam ola yılda

çıkmâĝile dûd-ı âhum iy yâr
hîrgâhumı boyadum felek-vâr

²⁰ Bu kelimenin "ise" biçiminde olması, kalıp bakımından daha uygundur.

bir lahze eger ki işidem sâz
ya gûş kılam neşîd ü âvâz

890 raqqâş oluram yok ihtiyârum
bî-hûd oluram gider qarârum

dilden yakınam egerçi dûram
şanma gamıñile var hużûrum

çok gerçi ki göñlümüñ melâli
ben de degülem velik hâlî

çün şem' dutuşuban hemîşe
pervânemi yakmak oldu pîşe

hicr odıyile yanup vücûdum
eflâke irişdi âh u dûdum

895 bî-çâre za'îf ü müstmendem
derdüñle enîs ü derd-mendem

nây oldu cemî' üstüh'ânım
ney-zenlik ider bedende cânım

çün sâyemile olam berâber
her kim görürise iy semenber

benden anı fark idemez aşlâ
çendân ki olursa dahı bînâ

cismümi haşîr idüp münakkaş
her sürh kabâ görünür âteş

900 vaşluñ baña çün harâm oldı
derdüñle²¹ işüm tamâm oldı

her kimse ki ışkıdan ura dem
ğam çekmeden ol kaçan yiye ğam

derdüñ bedenüme cânım oldı
hem-h'âbe-i hâk-dânım oldı

mihrüñden irişür ayuma nûr
hikmet bu tapuñdan olmağa dūr

şanma degülem ğamuñdan âğâh
yoğ görmege çâre eylerem âh

905 ten oldı egerçi sûretâ dūr
maññde degül bu rûh mehcûr

hep derd ü ğamuñdan oldum âğâh
varmağa velik pây kûtâh

şabr oldı bu derde çünki dermân
şabr eyle iñende itme efgân

miñnet-zedeye ki şabr yegdür
şabriyle diline cebr yegdür

gerçi ki gelür zârûrî nâle
virme seni sen velî melâle

910 şabriyle bulur kişi murâdı
var her ğamuñ âhirinde şadı

²¹ Bu sözcük metinde; "derdâ ki" şeklindedir.

hicrânuñ olup zemânı kûtâh
vaşl ide ümîdimüz var Allah

şabr eyle iñende kılma feryâd
düşmen işidüp kim olmaya şâd

eyleme ‘adû yanında efgân
olmasun işidüp anı hândân

yok hadd ü belâya hadd ü encâm
hâli bu kadarca itdüm i‘lâm

915 didi ve bitürdi nâmesini
divşürdi ve sildi hâmesini

çün yazdı tamâm ol harîri
hatm itdi taḥiyyetü'l-fakîri

virdi eline Şerîf’üñ ol mâh
kâşid olup anı tayy ider râh

Mecnûn'a varup virür nihânî
ğâyet sevinür göricek anı

muḥtâc idi yâr
cânına meded irüşdi nâme

22

920 şan hasteyidi şifâ irişdi
derdi varidi devâ irişdi

teşneyidi irdi âb-ı ḥayvân
mürdeyidi geldi cismine cân

²² Yaprak yırtılmış olduğundan bu bölüm okunamamaktadır.

zevkile pür oldı cism ü cânı
şevkinden okıyamadı anı

geh 'aqlı gelüp gider idi gâh
bakdıkça iderdi nâmeye âh

def'ine cünûnuñ oldı efsûn
ammâ ki cünûnın itdi efzûn

925 öpdi yüzine gözine sürdi
gâh itdi güşâd ü gâh dürdi

okıyup anı hayât buldı
mağbesde idi necât buldı

XIX

ŞIFAT-I BAHÂR VE REZM-İ TÂC-DÂR BE-ĞABÎLE-İ NİĞÂR

vardı hamele çü mihr-i tâbân
gül-zâr-ı na'ime döndi devrân

irişdi bahâr-ı 'âlem-efrûz
firdevs kılur cihânı nev-rûz

bes nâfesini güşâd ider gül
pür-ıtr ola tâ dimâğ-ı bülbül

930 ebrûñ şadefi şaçar le'âlf
olmaya gülüñ ki gûşı hâlf

nîsân idüben zemîni hurrem
hadrâyile Hızr'a döndi 'âlem

emvât-ı nebâtı itdi ihyâ
nev-rûz nesîmi çün Mesîhâ

şebnem oluban seher güher-bâr
nahl oldı le'âlden bu eşcâr

'ar'ar idüben dürer hamâyıl
bâr-ı güher itdi şâhı mâyıl

935 lü'lü'yile zeyn kıldı jâle
tâ cevheri ola câm-ı lâle

şan şafha-i sebze cedvel-i sîm
çekmişdi çemende cûy-ı tesnîm

şimşîrini süsenüñ güher-dâr
eyledi seher olup güher-bâr

târna dizildi sünbülüñ dür
dürci semenüñ yetîmile pür

güلزâruñ olup benefşe hâli
bıkr oldı yine zemâne zâli

940 virdi yine verde hüsn nev-rûz
oldı yine hârlar ciger-dûz

kıldukça şabâ seherde seyrân
ezhâr od uraydı 'anber-efşân

hayme kuruban çemende nesrîn
etrâfını zeyn ider reyâhîn

deşt oldı şakâyıkile güلزâr
elhâna şürü' kıldı etyâr

pür-zemzeme oldu şahın-ı şahırâ
başladı terâne itmege mâ

945 sevdâ-zede oldu şevkden bâğ
lâle urur aña câ-be-câ dâğ

reng-i çemen itdi servi hayrân
şöyle ki meger bil ide cünbân

başına konarsa bifi kez etyâr
Mecnûn gibi olmaya haber-dâr

bir vechile kıldı şu dahı cûş
kim bir kadehini eyledi nûş

mest oldu yatur çemende nergis
bilmez ger ola harîf aña has

950 tâvus-ı dirâht cilve itdi
bûlbül gelüben kelâğ gitdi

şâh oldu gül üstine derem-rîz
hâk-i çemen oldu 'anber-âmîz

bûlbül oluban hezâr destân
gülşende iderdi âh u efgân

şad-berg kıılır çü ceybini çâk
gül gelüp olur aña ferağ-nâk

hîrî yereğândan oldu aşfer
şunduğı bu lâle câm-ı ahmer

955 açıldı şükûfe-i dirâhtân
hurrem olup oldu bâğ handân

güüzâre gül-i sepîd ü aḡmer
eyledi nişâr sîmile zer

pür berg ü nevâ olup gülistân
başladı nevâ çemende destân

jâle idi şanki lü'lü'-yi ter
rişte idi sebze iy birâder

gül bezmine lâle yakdı micmer
pür-micmeri 'anberile âzer

960 olmuş idi gülşen içi takvîm
cedveller idi arada tesnîm

her bir varak olmuş idi bir ḡarf
lâleler içinde faşl şengerf

ṭîbiyle dimâḡ-ı cân mu'atṭar
olmuşdı raḡam benefşe yer yer

bir yir yoḡidi kim ola ḡâlî
güller idi encümî mişâli

şacını uzatmışıdi sünbül
olmuşdı 'arûs-ı bâḡa kâkül

965 istebraḡa girdi cümle eşcâr
mânend-i zümürüd oldı aḡcâr

şimşâdile serv olup mu'ânîḡ
olmuşdı güle benefşe 'aşîḡ

ṭolmuşıdi çeşmi 'abherüñ ḡ'âb
pür câmı şaḡâyıkuñ mey-i nâb

sîmîn varakın saçup semenler
zeyn eyledi bâğı yâsemenler

kebgile tezerv olup hırâmân
şahrâda iderleridi seyrân

970 Mecnûn gibi âh iderdi bülbül
Leylî gibi şîve-kâr idi gül

baş oldu yire kebûd mefreş
ezhâr-ı ğarîbile münakkaş

sûrîyle yâsemen mu'ânîk
hîrîyle nesteren muvâfîk

her şâhda mürğ nazm-sencân
sec'ile pür oldu bâğ u bûstân

'îşret demidür demi bahârûñ
ta'tîli demi cemî' kârûñ

975 kalmadı qarâr dilde nâ-çâr
bî-kârlîk oldu çâre-i kâr

çün ürd-i behište döndi eyyâm
âvârelik²³ oldu gitdi eyyâm²⁴

zencîr-i cünûn olup güsiste
dükkân u der oldu cümle beste

seyrâna sülûk ider her âdem
şan bezm-geh oldu cümle 'âlem

²³ Bu sözcükte son hecenin ünlü ve ünsüz uyumlarına aykırı olduğu görülmektedir.

²⁴ Bu beyitte kafiye bulunmadığı görülmektedir.

pür oldı çemâneyle şahrâ
cûş itdi terâneyle sevdâ

980 her şâhş nigâriyile seyrân
eyler kimi mest ü kimi hayrân

her cûyuñ olup kenârı cennet
her şahñ-ı çemende oldı şöhet

bâzîçe iderdi işve-gerler
eylerdi lañfe sîm-berler

şol resme şadâlar eyledi çeng
kim Zühre felekde tutdı âheng

şol deñlü döküldi bâde-i nâb
her şahñ-ı çemen-geh oldı sîr-âb

985 bî-çâre za'if ü zâr u²⁵ Mecnûn
hâli ğam-ı hicrile diger-gûn

göl görse enîn ider çü bülbül
ahşâsı kebâb eşk olur mül

gördükçe çemende tâze 'abher
yâdına gelürdi çeşm-i dilber

bî-hûş olup olur idi sekrân
hayret gelüp olur idi hayrân

gördükçe çemende serv-i âzâd
kaddini nigâruñ eyleyüp yâd

²⁵ Anlam bakımından bu bağlaca gerek yoktur.

990 pâyine sürer cebîn ü ruhsâr
virmez idi hârî hergiz âzâr

itdi çü bahâr deşti cennet
Mecnûn'da ziyâde oldı cinnet

üftâde olur şu resme şeydâ
teng oldı gözine kûh u şahrâ

kim görse yüzün olurdı giryân
hâlin işiden olurdı hayrân

var idi kabîlesinde bir mîr
kim aḥşam olmazdı aña zencîr

995 ḥaşm olsayidi anuñla 'Anter
mümkün miyidi ki kırtara ser

her bir kefi bir yem-i 'atâdur
engüşleri girih-küşâdur

yemm gibi hemîşe lü'lü'-efşân
zer-pâş cihânda şöyle-kim kân

ḥürşîd gibi fevâyidi 'âm
şemşîrine döymez idi zırgâm

bi't-tab' suhen-şinâs u şâ'ir
eş'âr u kaçâyid içre mâhir

1000 gitmezdi dilinden anuñ eş'âr
sec' idi kamu didügi güftâr

mecmû' kulûb içinde maḥbûb
mecmû' mülûk içinde mergûb

üftâdeye dest-gîr olucı
bî-çârelere zahîr olucı

şâhib-dil idi vü ışk-pîşe
‘uşşâka mu‘în idi hemîşe

hîl'at idi kıddine saĥâvet
başına külâh idi sa‘âdet

1005 leşker-şiken idi ejdehâ-gîr
eylerdi peleng ü şîri nahcîr

çoĝidi sipâhı mülki bî-had
çekmiş idi tîĝı mülkine sed

üstürlerine yoĝidi pâyân
her biri bülend ü kûh-ı kûhân

kerrûbidi şekli vü melek-hûy
âzâde vü mihr-bân u dil-cûy

ma‘şûk gehî geh ‘âşık olmuş
ahvâl-şinâs u ŝâdıĝ olmuş

1010 Mecnûn'ile varıdi qarâbet
ahvâlini bildi itdi raĥmet

maĝŝûdı huŝûline muĥaŝŝal
kâşid taleb itdi Şâh Nevfel

bir ŝaĥŝ bulundı çüst ü çâlâk
hem ehl-i sühan hem ehl-i idrâk

virdi aña ĥaylice cevâhir
her biri semîn ü ĥûb u fâĥir

tâ mîr-i kabîle-i nigâre
yalvara tuhaf ilede yâre

1015 Nevfel'den ide selâm evvel
ahbârı selâm ide müseccel

diye ki eyâ emîr ü maḥdûm
mecnû' kabâyil içre ma'lûm

kân-ı kerem ü yemm-i 'atâsın
pür-luḫf u mürüvvet ü saḫâsın

senden dilegüm budur emîrüm
mîrân-ı 'arabda bî-nazîrüm

Mecnûn'ı irişdürüp murâda
ḫüznin mütebeddil ide şâda

1020 bildüñ ki fakîri 'aşık oldu
'ışkında çü şubḫ şâdıḫ oldu

dil-dâdedür eyle aña şefkat
olur ki raḫîm olana raḫmet

siz himmet idüñ ki ben kemîne
bu yolda ḫodum ser ü ḫazîne

bu kâre kılalum ihtimâmı
bâşed seher ide-vüz bu şâmı

luḫfiyle bu iş olursa ḫâşıl
minnet sañadur eyâ melik bil

1025 vâlisı olan ḫabîş ü câhil
fermânuña olmaz ise ḫâyil

cebrile aluban eyle irsâl
sa'y eyle bu kâra kıılma ihmâl

evvelden arada var maḥabbet
bunuñla mezîd olur meveddet

her yüzden idüp meveddet izhâr
her emrde bende olayım yâr

a'dâna 'adû vü yârüñe yâr
olayın olınca iy sipeh-dâr

1030 olmazsa murâd eger müyesser
elbette kıtâl olur muḳarrer

hıñmile çekem çü tîğ-ı bürrân
seyl olup aḳa berîde-i ḳan

çün ele alam sinân-ı ser-tîz
altumda semend ola 'araḳ-rîz

düşmen olurise daḫı ejder
olmaya benümile berâber

çün cem' kılam sipâhımı ben
ḳalmaz saña deşt içinde me'men

1035 çün 'azm ide seyldür hurûşân
çünkim ḳopa baḫr gibi cûşân

bir seyl ki başlar ide ḡalṭân
bir baḫr ki mevci ola tûfân

gel fitneye bâfîş olma zinhâr
eyleme baña 'adâvet izhâr

ķâşid Őütüre süvâr olur cüst
fi'l-cümle mehârın eyledi süst

çün bâd-ı şabâ Şütür-Őitâbân
ķaţ' eyledi vâdî-i beyâbân

1040 çün maķşada ķâşid oldu vâşıl
maķşûdı diledi k'ola hâşıl

'arz eyledi evvelâ selâmı
bir bir didi ba'dehu peyâmı

çün gördi kelâmı cümle ma'ķûl
yanında żarûrî oldu maķbûl

vâlf-i nigârı itdi hâzır
didi aña bu peyâmı bir bir

götirdi velî ibâ beĝâyet
görmedi sözinde luţfi ĝâyet

1045 didi ki bu işe yoķdur imkân
bu yolda virem nihâyeti cân

zûlm eylemek isteriseñ iy Şâh
dâdum alıvire senden Allah

bu ĝâyeti necd ola beyânım
ceng idem aķınca anda ķanım

olmaz işi itme baña teklîf
var saña daħi bu işde taħfîf

ceng eylerise bizümle Nevfel
var bizde daħi ayaĝile el

1050 ğayret bu mıdur ki iy ser-efrâz
 apuñda olan uluña ser-bâz

zılm eylesin anı amiyyet
 avf eyleme cenge eyle niyyet

bir yaña ifinde oma 'ârî
 ceng eyleyelüm anuñla bâri

nuşret virür ise aña Allah
 ğâyetde açam uluñ dutam râh

şulh eylesiz vekîle nâ-çâr
 olmaya 'adâvet üzre ısrâr

1055 böyle diyüben gider ğazab-nâk
 terk itdi sevâyimile emlâk

çün itdi bu resme ğılzet izhâr
 şermende olur pes ol cihân-dâr

gördi der-i fitne olduĝın bâz
 ğâyetde ğamîn olur ser-efrâz

döndi didi âside ki iy yâr
 'arz eyle sözüñi Şâhuña var

bizden iledüp selâm u peygâm
 ma'zûr idüĝümi eyle i'lâm

1060 fâriğ ola tâ kim ol cihân-dâr
 görmeye sipâh arada âzâr

yok anuñile benüm kıtâlüm
 istese n'olaydı mülk ü mâlüm

yoğidi dirîğum andan aşlâ
yok çâre bu kâre n'idem ammâ

yok nesne için revâ degül kan
n'içün telef ola bunca insân

arada sipâh olup hasâret
lâyık mı ki kabâyil ola gâret

1065 ammâ getirürse üstüme ceşş
ben-dahi varam güşâd idüp geşş

hışmile çekerse baña şemşîr
ben-dahi havâle eyleyem tîr

bizde dahi bil sipâh çokdur
içinde muhâneşi de yokdur

böyle diyüben geyürdi hil'at
virdi zer ü sîm itdi 'izzet

kıldı yine mürseline irsâl
vardı didi n'eydügini ahvâl

1070 Nevfel işidüp olur perîşân
mecmû' sipâha itdi fermân

emr itdi sipâha çünki âmir
yanında olur cemî'i hâzır

biñ merd-i güzîn idüp müretteb
başdan ayağa hadîd ider hep

her biri giyüp başına miğfer
her biri dağar biline hançer

her birinüñ ikişer kemânı
yandan idi cümленüñ sinânı

1075 her birisi bindi mâdiyâne
dil-bîr idüp oldılar revâne

zerrîn ‘alemini çekdi Nevfel
gerdile idüp gözin mükâhhal

pür-âteş olup gider gâzab-nâk
gelmez gözine ‘adûsı hâşâk

bu işden olup ‘adû haber-dâr
mecnû‘ sipâhın itdi ihzâr

ceng itmede oldı çünki nâ-çâr
her birisi dir‘ geydi tekrâr

1080 her biri süvâr olup hicâne
karşulayup oldılar revâne

çün gerd-i ‘adûyı gördi Nevfel
atdan inüben giyer mükemmel

atdan inüben sipâh u serdâr
ceng âletin eylediler ihzâr

evhâmı kâmusı terk iderler
atlar qolañını berk iderler

sâz u selebin daqındı ‘asker
leşker degül oldı kûh-ı ejder

1085 cevşen giyüp oldılar süvâre
her biri döner demür hişâre

çün bir yire geldi iki leşker
biri birine olur berâber

dîvân-ı sipâh olup hurûşân
deryâsı silâhuñ oldu cûşân

çün karşıda haşmı gördi Nevfel
hışmile urur silâhına el

evvel uzadur elin kemâne
düşmenleri idinür nişâne

1090 her bir okı kim çıkardı rehden
eylerdi güzer iki zirihden

dir⁶ ü micen itmez idi çâre
eylerdi cigerde nevki pâre

bir tîrile katl idüp iki şîr
bir zahma ururdı gâh iki tîr

şan tîr-i kazâ idi hadengi
çâk eyler idi tokınsa sengi

mânend-i şihâb ola çü nâzil
âhen siper olmazıdi hâyil

1095 süst oldu çün atmadan kemânı
aldı eline revân sinânı

hûna idüben sinânı mîzâb
meydânuñ içinde ağıdı seyl-âb

bir serv idi nîze mîvesi baş
bergile bir idi aña her taş

atardı 'adûya gâh çün tîr
ihlâkde itmez idi taqşîr

su'bân idi vaz'da sinâmı
ef'î dili nevk-i hûn-feşâmı

1100 dikildi müsâvî bir sinâne
beñzerdi sûtûn-ı âsumâne

çün itdi şikeste ol sinâmı
aldı ele tîğ-ı hûn-feşâmı

çün aldı eline tîğ-ı hûn-pâş
yağmur gibi yağdı rezmd e baş

ra'd idi şadâsı berç idi tîğ
dutmuşdı cihânı gerd çün seyl²⁶

ceng itmeden erre oldu şemşîr
gürz aldı eline ol cihân-gîr

1105 bu resmile eyledi kıtâli
rezm içre bulunmadı ihmâli

her çanda ki gitse çan dökerdi
her şaffa ki irişe sökerdi

hışmile kime kim ursa şeşper
hurd eyler idi olursa ejder

bir oldu çarışup ol iki şu
çanlar aqup oldu rezmd e cû

²⁶ Bu beyitte kafiye bulunmadığı görülmektedir. "seyl" sözcüğü yerine; "kara bulut, duman, sis" anlamlarına gelen "miğ" kullanılırsa kafiye tamamlanmaktadır.

biñ cân u dilile iki leşker
sa'y itdiler olmağa muzaffer

1110 gün gibi virürdi şu'le miğfer
rahşân idi çün nücûm hançer

görmeydi zemîn pelekden
yakmışidi çırâğ yer felekden

ırmağ idi gûyiyâ akan kan
etrâfi hadengden neyistân

ebrû-yı kemân girişme-engîz
olup oğ olur çü gamze ser-tîz

ğalbîr idüben hadeng sine
vardukça ziyâde oldı kîne

1115 na'rayle pür oldı tîs-ı eflâk
havfindan olur niçe ciger çâk

oğ sîneleri şikâf iderdi
peykân dil uzatdı lâf iderdi

arvâhı tecessüs eyleyüp tîr
cân alıcı olmuş idi şemşîr

gürzile kemâne eyleyüp zûr
merdânelik itdi her silahşôr

her mürğ-i hadeng-i bâd-reftâr
lahm-ı deme açmışidi minkâr

1120 ũkkâbeler olup âteşin-bâl
minkârile kıldı la'1 çengâl

şemşîr idi mevc kıpdı tûfân
başlar çü tekerek oldu bârân

♦yalân siyâset-engîz
şimşîr-i gevan çü âteş-i tîz

şahrâ pür idi hadeng ü hançer
dutmuşdı zemîni esb ü leşker

feryâd-ı nefir ü nâle-i nây
vaşşîlere kühde kıomadı cây

1125 şol deñlü döküldi rezmdede kıan
vâdiler olur ki kıan-ı mercân

toķunsa kime ki hışmile gürz
hâk oluridi olursa Elbürz

zâr oldu sipâh ü esb haste
düşmenden olur çoğı şikeste

ceng eylediler erince tâ şâm
şeb irmegile kıulurlar ârâm

çünkü şeb olur kıabile-i mâh
mağlûb oluban gözetdiler râh

1130 çün eylediler hezîmete cezm
pes Necd'e zârûrî itdiler 'azm

bir kûh idi Necd şa'b gâyet
me'menleri dağı bî-nihâyet

ğûl olsa aña bulamıya râh
bir ferd ile bir o şa'bda şâh

* Bu dizenin ilk sözcüğünü okunamamıştır : (دوكينين)

bir râhı varidi ol da bârif
yeldâ gibi hem dırâz u târif

irmezdi 'ukâb açup aña per
her gâresi şan dehân-ı ejder

1135 başmış degül aña ins ü cin pây
her kullesi bir peleng-cây²⁷

farq olmaz idi felekden aşıla
dîv ü dede olmuşidi me'vâ

eflâke havâle eylemiş tîg
tîgına niyâm idi anuñ mîg

çıkup aña itdiler rehi bend
düşmenden emîn olur şeker-hand²⁸

ol mağlasile halâs olurlar
ol me'menile şafâ bulurlar

1140 çün şubh kıtâle 'azm ider Şâh
ahvâl-i 'adûdan olur âgâh

olmadığına murâd hâşıl
olmuş gibi olduğına kâsil

ğâyetde gamîn olur şehin-şâh
mülkine dönüp yine tutar râh

çün geldi zemânile mekâne
söylendi cihânda bu fesâne

²⁷ Bu dizede ölçü bir hece eksik çıkmaktadır.

²⁸ "şeker-hand" sözü'nün kimin için kullanıldığı anlaşılamamaktadır.

Mecnûn işidüp olur perîşân
az kaldı ki ye'sile vire cân

1145 ye's eyledi külliyyen çü Mecnûn
hâlini cünûn ider dige-r-gûn

XX

**ŞIFAT-I TÂBİSTÂN VE BURDEN-İ PEDER-İ
MECNÛN MECNÛN BE-TAVÂF-I KA'BE**

naqqâl-i hikâyet-i dil-âvîz
naqqâd-ı fesâne-i güher-rîz

dimiş ki çü Qays-ı dil-şikeste
hırmân gamıyile oldu haste

olduğına zâr u haste Mecnûn
ğâyetde olur atası maḥzûn

yok çâre bu kâre gördi hergiz
bî-çâre olur ḥazîn ü 'âciz

1150 olsa nirede mezâr-ı meşhûr
ilediridi anı çü rencûr

ḳanda ki işitseyidi meczûb
elbette idinüride maḥlûb

isteridi isti'ânet andan
bu ḡamdan uşanmış idi cândan

câmi'de hañb ider du'âyı²⁹
tâ kırtara Hık bu mübtelâyı

işitdiyise anı ne 'âbid
gördiyise anı kınkı zâhid

1155 mecmû'ı du'âlar itdi ammâ
varduķça ziyâde oldu sevdâ

görmekden uşandı bu cihânı
kışd itdi ki hıcca ilte anı

kim anda kıabûl olur du'âlar
anda irişür dile şafâlar

hâcet-geh-i cümle ins ü cândur
mihrâb-ı zemîn ü âsumândur

her kimde ki olsa derd ü nokşân
ol dârdadır 'ilâc u dermân

1160 her hâcet olur çün anda maķbûl
varmağı zârûrî gördi ma'ķûl

esbâbını cümle hâzır itdi
dil-dâde'i aldı hıcca gitdi

olmuşdı temûz ü vaķt-i germâ
tennûridi tafte şanki şahrâ

ejder dehenine döndi 'âlem
bâd oldu aña çü âteşin dem

²⁹ Bu sözcük, metinde; "du'âtı" şeklindedir.

cevzâ'ye çü vardı seyrile şîd
yanup şuya düşdi sâye-i bîd

1165 dâğ urdı mehûnî yüregine gün
çıkılmaz idi taşra olmasa dün

rîg üzre yaturdı mâr bî-cân
şu sâyeye atdı germ olup cân

bu şâs-ı zemîn pür-ahker oldı
her rîze-i seng ahter oldı

mihr odiyile dutuşdı âfâk
şu gibi serâbı itdi berrâk

şol temr ki kühde idi nihân
mânend-i neheng atar şuya cân

1170 görünmez olur çü şeb-pere zâğ
kızmanndan eridi kûh çün yağ

Tûr'a dönüben cibâl yek-ser
pervâne gibi yanar semender

dîvârı penâh idindi sâye
kılmadı taħammül ol hevâya

her zıll-i dirahıta düşdi âzer
yandığı budur meger ki yer yer

döymezdi hevânufî ıssısına
hâke süreridi sâye sîne

1175 kân içre olurdu nağd altûn
eriyüp olurdu la'l çün hûn

puhte olup âb içinde mâhî
her mîve-i turş oldu kâhî

tefsîde olup zemîn ü eflâk
yanmışdı remâd olup siyeh hâk

olmasa şehâb sâye-bânı
gün tâbı yakardı bu cihânı

begenmeziken gurâb şâhı
terk eylemez oldu sûrâhı

1180 rahneler idüp zemîni ğalbîr
rengini gögüñ gün itdi tağyîr

keykile meges dutup cihânı
huşk oldu yürek tamarda kanı

kalmadı cihânda cây-ı ârâm
gelmezîdi uyhu olmasa şâm

yok ebr ki teşneye vire âb
yok yil ki getüre gözlere h'âb

her havz ki yok içinde âbı
hâk eylemiş idi mihr tâbı

1185 germ itmiş idi güneş hevâyı
itmiş idi bâd-ı sem şabâyı

deştile haşı vü seng-pâre
taşdı idi pür-ahker ü şerâre

iki şağ olup süm-i geveznân
pây-ı şütür âbile çün ânân³⁰

pür-âbile oldı ıssıdan na'ı
her seng-i siyâhı eyledi la'ı

incindi semender aındı nârı
dilin çıkarur gurâb-vârı

1190 barķmış kanadın açuķ dehâmı
şan hâlet-i nez'dedür ânı

seyl akaridi çi-ger hurûşân
dîg içre çü âb lik cûşân

gördükçe ocaķda tafte tâbe
deryâdan iderdi mâhî lâbe

olmuş idi deşt süfre-i h'ân
tîhûsı kebâb u kebgı biryân

Mecnûn-ı remîde ile şahrâ
engüştile manķal idi gûyâ

1195 Mecnûn'uhn atası eyleyüp cehd
dil-dâdeye zeyn kıldı bir mehd

ol mehde koyup anı tutar râh
mehd içre iderdi nâle vü âh

mânend-i ceres iderdi zârı
yoğidi dili gibi qarârı

³⁰ Bu sözcüğün sözlükteki karşılığı buraya uymamaktadır. (Devellioğlu'nda; "onlar" karşılığı verilmiştir.)

olmuş idi şan ceres zebânı
diñmez idi bir nefes fiğânı

dönmiş idi mürğ-i bûstâne
mehd olmuş idi çü âşiyâne

1200 cûşışde dili hemîşe çün dîg
dîg üzre dökerdi sîmi çün rîg

virmekdeydi hemîşe ni‘met
itmekdeydi hemîşe kısmet

şu gibi sebîl-i şerbet itdi
bu bezl-i zerile hacca gitdi

her kanda ki görse bir fakîri
işitse ya müflis ü hakîri

şol-deñlü iderdi aña ihsân
qalmazdı havâyicide nokşân

1205 çün kat‘-ı ta‘alluk itdi zerden
eşki gibi şaldı bes nazardan

kim ‘ışk metâ‘ın itse hâsıl
dünyâya ola mı göñli mâyil

ecdâdı hazâyinini yek-sân
zühhâda cemî‘i kıldı ihsân

hâcılar olur çü hacca vâşıl
her birinüñ oldı kâmu hâşıl

elin peğeri eline aldı
Mecnûn‘ile bes tavâfa geldi

1210 çün Ka'be sevâdı oldı manzûr
pür oldı sevâd-ı dîdeye nûr

Leylî'nün idüp kara saçın yâd
ğam-gîn idi oldı hâtırı şâd

Qays'a daħi bağladılar iħrâm
tâ ola tavâfda sebük-kâm

lebbeyk didükçe hâlk yek-ser
Leylî diridi bu nîk-aħter

çün seng-i siyâhe sürdi ruhsâr
bes geldi hayâle hâl-i dildâr

1215 ol hâl hayâli itdi hûş-hâl
hâlî kafes oldı cismi derhâl

çün zemzemeyile içdi zemzem
yâdına gelür dehân-ı hem-dem

yâd itdi leb-i şekker-feşânı
kaynadı çü mey tamarda kanı

ol cûşile açdı bağrı kanı
her işrine eyledi nişânı

mihrâb idinüp namâz kıldı
yüz hâke sürüp niyâz kıldı

1220 didi peğeri ki iy ciger-bend
Mecnûn laqabı velî hured-mend

şun hâkâ-i beyt-i Hâkķ'a desti
yalvar gidere ki bu şikesti

‘aczile di iy Hudâ-yı dâna
mecnû‘-ı umûrda tûvânâ

bu mekrden eyle kalbi reste
nice bir olam za‘îf ü haste

lutfuñile kıl kuluña yâri
taħff idivir bu bâri Bârî

1225 hall eyle bu ‘ukde‘i ilâhî
göster baña Hâk tarîka râhı

kırtar beni rencile ta‘abdan
hicr ü şegab u ğam u kerebden

niçe bir ola güzâf kârı
tevfiküñi kıl kuluña Bârî

esîrge bu mübtelâ-yı ‘ışkı
redd eyleyivir belâ-yı ‘ışkı

yok zerrece tâkatüm bu kâre
kıl lutfuñile ilâhî çâre

1230 bes halkaya dest urdı Mecnûn
başladı niyâza zâr u maħzûn

çün halkaya baqdı itdi feryâd
zülfini nigârûñ eyleyüp yâd

yâdına gelür çü zülf-i dildâr
ham oldı vücûdı halka girdâr

didi ki eyâ enîs-i ‘uşşâk
maħlûk cemî‘i saña müştâk

- her kûşede kim olur terâne
şevküñ meydür olan bahâne
- 1235 her rûḥda kim ola maḥabbet
ma'ñide sañadur ol meveddet
- her dilde ki 'ışkdan ola nâr
derdüñ aña yâr u ğayr aġyâr
- maḳşûd idinür tapuñı herkes
bu ḥüsn-i beşer bahânedür bes
- ḥurşide zücâc ola mı ḥâyil
yok ğayr ki göñlüm ola mâyil
- seyr eylemege cemâli bi'z-zât
maḳşûd ola mı cihânda mir'ât
- 1240 sevdâyı baña enîs eyle
derdüñi baña celîs eyle
- 'ışkumı ziyâde eyle ğâyet
bir ḥadde kim olmaya nihâyet
- eyle mey-i 'ışkile beni mest
farḳ eylemeyem ki pâyile dest
- perverde-i 'ışkdur siriştüm
ḥatm eyle anuñla ser-nübiştüm
- her laḥze ziyâde eyle zârüm
tâ ḥaşr nişâne kıl murâdum
- 1245 'ışk oldu bize çü âb-ı ḥayvân
reyyân ola her kim ola insân

her dil ki hevâdan ola hâlî
her lahze mezîd ola melâli

her canda ki yok hevâ-yi cânân
bî-cân ola her ki dir aña cân

efsânelerümi eyle efsûn
kim 'âkil işitse ola Mecnûn

'âşıklarunı eyleyüp emîri
darb-ı meşel eyle ben fakîri

1250 ma'mûr o ki işkuñ ide vîrân
'âkil o ki işkuñ ide hayrân

dirler baña terk eyle sevdâ
hâşâ ki olam yanuñda rüsvâ

mürted ola mı cihânda 'âkil
câhil işini ide mi kâmil

müy itdi beni egerçi-kim ğam
bir zerrece işkum olmadı kem

kıl hâcetümi ilâhî maqbûl
kapuñda olan budur ki mes'ûl

1255 gerçi bilürem günâh-kârem
fażluña velî ümîd-vârem

yâr oldı³¹ ümîd-gâh-ı cânum
sermâye-i 'ömr-i câvidânım

³¹ Metinde bu sözcük tam olarak okunamamaktadır (silik yazılmış).

yâr oldı fûrûğ-bağş-ı dîde
ârâm-dih-i dil-i remîde

yâr oldı çerâğ-ı zindegânî
ansuz n'ideyüm cihân cânı

işitdi atası cün bu kâli
kalbinde mezîd olur melâli

1260 didi ki dirîğ kim bu kâre
bulunmadı sa'yümile çâre

sa'y eyledüğümce oldı düşvâr
dârûlarum itdi zehr Dâdâr

işitdi sözin bir ehl-i kâmil³²
envâ'-ı kemâl içinde fâzıl

didi ki eyâ gamîn ü nâ-dân
ol derd degül bu k'ola dermân

dermânı vişâl olur bu kâruñ
yok yire nedür bu âh u zâruñ

1265 Mecnûn'ı sanursın ola mecnûn
mecnûn dimez aña olmayan dîn

mecnûn dime aña âkîl ancak
bu 'ışık yolında kâmil ancak

dânende-i dâniş-i nihândur
hallâl-i rumûz-ı âsumândur

³² Metinde; "ehl ü kâmil" şeklinde yazılmıştır.

zîbâ sühânı çü sikke-i zer
beyt ü ğazeli çü lü'lü'-i ter

ol taht-ı dile emîr olupdur
şanursın anı esîr olupdur

1270 terk eylemiş ol bu kâr u bârı
firkatde velîk buldı yâri

saña görünür egerçi düşvâr
âsândur aña velîk bu kâr

ölür bu hevâyı itmez ol terk
birdür aña zindeğiyile merg

hâli var anuñ taşavvur olmaz
bu zevk işidür tefekkür olmaz

'uşşâka olur hayât düşvâr
sıhhat bulur olduğına bîmâr

1275 'âşık olanuñ dili degül deyr
yazılmaz içine şûret-i ğayr

'âkil aña der cihânda mecnûn
dünyâ fiteniyle ola meftûn

'aql eyliyemez bu hâli idrâk
hayretde kalur 'ukûl-i derrâk

bir meyden idüp durur bu câmı
çeşminde degül zemâne kâmı

bu ma'nîden olmayanda behre
teşbîh kılar nebâta Zühre

1280 râh-ı Hâk'a oldı 'ışk rehber
devlet aña kim ola müyesser

vâsıl idügin murâda anuñ
tahkîk bil olmasun gümânuñ

şimden girü itme sen aña cebr
hâlinde ço eyle firqate şabr

âdem degül ol ferişte ancak
'ışk-ı Hâk'ile sirişte ancak

hâk-i rehi tûtüyadur anuñ
âb u gili kîmiyâdur anuñ

1285 sultân durur ol sipeh selâtin
şevkine anuñ hezâr tahsîn

bu sözleri didi çünki dâna
fi'l-cümle gelür aña tesellâ

hacc itdi vü döndi çâr-nâ-çâr
irişdi kabîlesine efkâr

XXI

SER-GEŞTE-ŞODEN-İ MECNÛN ÇÜN ŞABÂ VE GİRİFTEN-İ DÂMEN-İ KÛH U ŞAHRÂ

efsâne-nüvîs-i 'âşık-ı zâr
nazmında idüp kerâmet izhâr

dimiş ki çü Kays geldi pejmân
bildi ki virür firâkile cân

- 1290 âşüfte vü bî-qarâr oldu
her dem işi âh u zâr oldu
- bir vechile oldu haste vü zâr
olurdu 'aşâ yürise dîvâr
- gören şanuridi anı a'mâ
dîvâridi destgîri zîrâ
- söz söylemedin qalur lisânı
açmazdı şedef gibi dehânı
- âh eylese sûzile cigerden
eylerdi güzer bu nüh siperden
- 1295 seyl-âb idi gerçi eşk-i rengîn
bulmazdı velîkin odı teskîn
- ba^hr oldu sirişki seyli taşdı
emvâc-ı hevâ başından aşdı
- olmuşidi her müjesi mîzâb
hâk içre iderdi gavta³³ çün âb
- qalmadı le^tâfet-i cüvânî
kim görse şanuridi pîrânî
- terk eyledi nâmı oldu bed-nâm
yanında bir oldu hâşile 'âm
- 1300 şad-pâre çıkup bu çeşm-i terden
qalmadı eser dahî cigerden

³³ Bu sözcük, "suya dalma" vb. anlamına gelen "gûte" de olabilir.

bulmadı çü rûzigâre çâre
 'âciz olup uydı rûzigâre

her âhı hadeng idi ciger-dûz
 nâlişleri âteş idi dil-sûz

bes eyledi geşt-i deşt ü kühsâr³⁴
 ıalmadı kararî bâd girdâr

hem-râhı sirişk hem-demi âh
 bu ne ğam olur ne'üzübillah

1305 her lahze ne kârı cân-güdâzî
 her gün 'ameli ne ışık-bâzî

ruhsârı olur çü lâle-i zerd
 eyledi siyâh anı velî gerd

çün bâd-ı şabâ hemîşe pûyân
 şahrâda gezerdi döst-cûyan

her ıkanda ki itse seyr Mecnûn
 çeşmi dökeridi dürr-i meknûn

her ıkanda giderse hâk ber-ser
 her ıkanda yatarsa seng der-ber

1310 dünlerde seher seher kıomaz teb
 bir oldu aña nehârile şeb

ıssıdan olur vücûdı biryân
 hâlini gören olurdı giryân

³⁴ Bu bölüm, metinde; "deşt-i kühsâr" şeklindedir.

ğaltân idi nîg içinde çün mâr
derdin görüp ide rahm bî-mâr³⁵

terk itdi cemî'î kâr u bârı
kalbinde kalur hayâl-i yârî

didi ki libâs-ı 'âşık-ı zâr
'âlemde kefendür ancak iy yâr

1315 yiter aña ışk tâc u dîhîm
biline kemer rızâ vü teslîm

çâk itdi libâsın oldu 'üryân
terk itdi neşâtı oldu giryân

tağıtdı cemî'î kâr u bârı
kalmadı karâra ihtiyârî

'üryân olup itdi câmesin çâk
ya'nî ki libâsı n'eylesün hâk

bes kıldı çü Hızır meyl-i hadrâ
terk eyledi şehri tutdı şahrâ

1320 yanınca revâne eşk-i dîdı
iñlerdi anı duyup sürûdı

yel gibi gezeridi kûh kûh
yanınca vuhûş hayli enbûh

her nev' sibâ' ü mâde vü ner
deşmiş idi der-i pençe yek-ser

³⁵ Bu sözcük, metinde; "pemâr" şeklindedir.

ârâste hayli kim gehî ceng
her biri elinde tîğîdur çeng

dâyim ded ü dâm olur enîsi
her lahze sibâ'lar celîsi

1325 âvâre olup gezer beyâbân
zencîri gûsiste gibi pûyân

âzâde olup kamu cihetden
pür oldı kemâl ü ma'rifetden

görseydi irâqdan âdemî-zâd
eylerdi kaçup çü vahşî feryâd

girmez ele sa'yile çü devlet
terk eyledi sa'yi itdi 'uzlet

vâdîyidi meskeni çü nahcîr
şahrâda gevezn ü mîşede şîr

1330 girdinde olup vuhûş leşker
üstindeki sâyebânı şeh-per

varidi çü halkdan nefûrî
dûr olmağile bulur sürûrî

eglerdi tahayyülât-ı eş'âr
eylerdi mü'essirini tekrâr

idinmişidi gîdâ giyâyı
pür günbedi çerhûñ âh u vâyı

meskendür egerçi-kim aña kûh
göñlinde velîk kûh-ı endûh

1335 geh añâ maḳâm seng olurdı
hem-sengi anuñ peleng olurdı

geh deşte vü vâdıye dutar rû
olurđı ħarîfi ğûr u âhû

bir yirde idemeyüp qarârı
dâyim ideridi âh u zârı

şîrile iderdi şebde ârâm
rûz olsa olurđı ğûra hem-kâm

ser-geşte gezerdi kûh u şahrâ
baht-ı bedi ğibi bî-ser ü pâ

1340 derdile oğurđı muħriĳ eşâr
her beyti çü ders iderdi tekrâr

ortaya alup anı ded ü dâm
beklerdi³⁶ ne yirde itse ârâm

seng oldı añâ serîr-i şâhî
dikdi ‘alemini dûd-ı âhı

kûs oldı ğamile taḅl-ı sîne
endûhile pür dili ħazîne

yanında gevezn ü şîr adı bes
olmışıdi perde-dârı kerkes

1345 olup kemer añâ mar-ı gerze
hem-ħâbesi oldı şîr-i şerze

³⁶ Bu sözcük; "baflardı" biçiminde de okunabilmektedir.

itmezdi ziyân aña ded ü dâm
emrine olurdu cümlesi râm

geh bebr idüp aña tavq-ı dñnbâl
müyına iderdi şâne çengâl

yalardı gehî çü beccesin şîr
şanurdu gören anı da naḥçîr

yürürdi sibâ'ile selâmet
'uşşâka 'aceb mi bu kerâmet

1350 nefis ejderini zebûn ider er
olsa ne'aceb zebûn-ı ejder

çün nefis deri helâk olupdur
bâk eylemeden o pâk olupdur

ârâm ide kıanda kim nihânî
dâm u ded olurdu pâspânı

bâlîni peleng ü pisteri şîr
hem-râh olur hemîşe naḥçîr

ol 'âşık-ı zâr u mest ü rencûr
çün oldu kerâmet ile meşhûr

1355 göründi vilâyetüñ nişânı
her kişi ziyâret itdi anı

görmege gelen kişiler anı
görmezdi vuḥûşdan ziyânı

XXII

MÜLÂKÂT-I EZ-DÜ-YÂR-I ŞÂDIK U MA'ŞÛK U
'ÂŞIK VE HÛSN-I MÛKÂLEME-İ 'ÎŞÂN

ol dâm-ı belâya pây-beste
bî-çâre vü zâr u dil-şikeste

ma'şûka idi velik 'âşik
'ışkında kemâliyile şâdik

künc-i ğam içinde zâr u mahzûn
Leylî 'alemi velik Mecnûn

1360 Mecnûn'ıñ işitdi çünki hâlin
şormağile bildi her zevâlin

her kâmdan olduğunu me'yûs
dâm u dede olduğunu me'nûs

düşdüğünü deşte zâr u giryân
mecnûn gibi olduğunu 'üryân

şol resme olur za'ife dil-teng
şanurdi gören vücûdını çeng

ḳaddi ḥam idi vü eşki evtâr
olmışidi işi rûz u şeb zâr

1365 yapışdı derisi üstüḥ'âne
olmışdı 'izâmı san çeğâne

ṭa'n eylesün diridi bed-ḥ'âh
gizlü ideridi dâyimâ âh

olmasa hayâsı pâyîne bend
deşte düşeridi ol şeker-hand

şerm olmasayidi perde-dârı
olmazidi hânede karânı

irişdi çü kârd üstüh^vâne
şabr itmege kalmadı bahâne

1370 fūrce yoğidi velî ne çâre
hasr eyledi kârı âh u zâre

gördi ki helâk ider gam anı
hâlini Şerîfe der nihânî

ķavl itdi Şerîfile semen-ber
kim şayda gide çü halķ yek-ser³⁷

tenhâ kala halķdan çü hâne
gitmeye Şerîf ide bahâne

Mecnûn'a ilede ol nigârı
hem-dem kala iki dil-figârı

1375 görüp biri birin iki ‘âşık
izhâr ide şıdķın iki şâdık

çün şayda çıkar kalbîle yek-sân
itdügiçün Şerîf peymân

evde kaluban temâruz itdi
yârânı cemî‘ şayda gitdi

³⁷ Bu beyit sayfa kenarındadır.

çün kaldı ikisi hayda tenhâ
getürdi bes iki bâd-peymâ

Leylî'ye cemâze-i sebük-hîz
çekdi vü süvâre eyledi tîz

1380 çün hevdece girdi iderek âh
reşk itdi añâ sipihriyle mâh

seyr itdi sipihriyle kamer-vâr
yanınca Şerîf olur cilve-dâr

kendüzi dañi olup süvâre
bes şûreti urdılar kenâre

çün oldı ziyâde başda sevdâ
âh itdi vü tutdı râh-ı şahrâ

geşt eyleyüben hezâr deşti
deryâ-yı serâbe şaldı keştî

1385 çok istediler anuñ mekânın
bulamadılar velî nişânın

bilinmedi kandalığı hergiz
bulmağda olurlar anı 'âciz

Leylî'ye velîk bû-yi dilber
vuşlatdan olur idi haberber

ol bûdan olup dimâğı müşğîn
derdi bulur anuñile teskîn

eṭrâfa nazar iderken ol mâh
bir yirde vuḥûşı gördi nâ-gâh

1390 şahrâda sibâ' halka olmuş
ol halka içinde Kays kalmış

dünbâl-i hizebr olup kemendi
olmuşidi halka pây-bendi

anlardan idüp cemâze vahşet
vehm itdi Şerîfe geldi dehşet

Mecnûn idügin çü bildi Leylî
vehm itmeyüp oldı aña meyli

olmuşidi zinde-gândan sîr
dâm u ded aña görindi taşvîr

1395 Mecnûn idüğine geldi çün cezm
pes oldı piyâde eyledi 'azm

cünbişde olur vuhûş yek-ser
vehm eylemedi velî semen-ber

çün kebg yürüdi bes hırâman
biñ işveyle keşîde-dâmân

cân-bahş nesîm-i 'anberîni
eyledi mu'attar ol zemîni

ol zaby şalındı pâdişeh-vâr
karşuladı şîrler sipeh-vâr

1400 pâyine sürüp kimisi ruhsâr
süründi kimisi gürbe girdâr

dünbâlile râhın itdiler pâk
kalmadı yolında hâr u hâşâk

yalayup iderler ol rehi ter
incinmedi gerden-i semenber

bu hâle olup Şerif hayrân
bildi ki ne cevher imiş insân

terk eyleyicek kişi cihânı
maḥbûb idinürmiş ejder anı

1405 Mecnûn'ı görür fütâde hayrân
şöyle ki gören şanurdı bî-cân

olmuşidi ḥaymesi muğaylân
itmişdi giyâyı kendüye nân

sedd-i ramaḫ idi ol-da ancak
‘âşıkларуñ işi budur el-ḫaḫ

seyr eylemezîdi merg-zânı
geşt eylemezîdi çeşme-sârı

pür-âbile pâyi cismi pür-ḥâr
başdan ayağa vücûdı efgâr

1410 yatmışidi toprağa urup rû
bilmeyen anı şanurdı hindû

bâlîni taşidi pisteri ḥâk
eṭrâfi gözi yaşıyle nem-nâk

şîrân-ı şikârî pâs-bânı
olmuşidi şevk sâye-bânı

başına gelüp zemânîle hûş
deryâ-yı maḥabbet eyledi cûş

bağdı yüzine vü gitdi idrâk
üftâde olur nite ki hâşâk

1415 bî-hûş yatur ol iki 'âşık
ahvâlde her biri muvâfık

'aklı gelüp oldılar haberdâr
yoğ hisleri lîk nakş-ı dîvâr

bir bâdeyile pür ol iki câm
bir kışrda şanki iki bādâm

nefsânî hevâdan ikisi pâk
gerçi dil ü cânları heves-nâk

dilinde çü dîğ egerçi var cûş
çün kâse velî dehâmı hâmûş

1420 başını alur dizine dildâr
gözlerini açdı ol dilefgâr

ağladı vü dökdi dürr-i meknûn
ol dürrile geldi 'akl-ı Mecnûn

yüzinden anuñ ğubârı sildi
geh ağladı geh sevindi güldi

olmuşidi za'îf şöyle hâli
yoğidi tekellüme mecâli

bādâmı saçup güle gül-âbı
bîdâr-ı dil itdi gitdi hâbı

1425 bî-hûş idi saçmasaydı ger âb
bulmazidi çeşmin açmağa tâb

ol âbile geldi başa hûşî
kaçurdi vuhûşî bes hurûşî

komadı ruhında eşk çü gerd
açıldı bahâ bulup gül-i zerd

lâleyidi zerd kalbi pür-dâğ
olmuşidi deşt o lâleden bâğ

sûz-i dilile idicek efgân
vahşîler oluridi girîzân

1430 ol mürde-i 'ışkı bu Mesîhâ
cân-bahş demiyle itdi ihyâ

meyyit idi irdi şan aña cân
müflis idi buldı gûyiyâ kân

Mecnûn'ufî öpüp iki gözini
sürdi yüzine birez yüzini

ol âh idüp eyledükçe zârî
bu eyler idi enîne yâri

ol eyledügince eşki bârân
bu ra'd gibi iderdi efgân

1435 ol hicrden eyleyüp şikâyet
bu miñnetini ider hikâyet

ol eyledügince 'arz-ı dûrî
bu der idi olduğın zârûrî

ol buña didükçe vecd ü hâlin
bu 'arz ideridi dil melâlin

ol der idi cândan olduğın sır
bu öldüğünü iderdi taqrîr

ağladı vü kıldı âh u zârı
seyl oldu sirişkden kenârı

1440 görüp biri birin iki 'âşık
şordı biri birin iki şâdık

'İşretde ol iki mest-i bî-câm
rakş urdı bu şevķile ded ü dâm

şirile semâ'a girdi âhû
ser-geşte gevezn ü gûr her sû

ortaya gelüp cerîde-i râz
her birisi râza eyler âgâz

gitdi ikilik çün oldu vahdet
olundu muvaħhid-âne şohbet

1445 ten ikiyidi velîk bir cân
yoğıdi arada farķa imkân

pür kalbi ikisinüñ dağı şevķ
rûhânîyidi aradağı zevķ

bir âteş urup ikisine keyy
mest eyledi ikisini bir mey

nevħayla didi kim iy nigârum
çâre ne ki kâlmadı qarârum

iy mâl ü menâl eyleyüp terk
şahrâ etegine yapışan berk

1450 yad itmeyen akribâsın aşlâ
deşti idinen mekân ü me'vâ

iy hemdemi vaḥşî-i sehem-nâk
bâdile demân olan çü hâşâk

âhû gibi dutmayan qarârı
âdet idinen figân u zârı

iy şîr-i güsiste-bend ü zencîr
kendüye iden sibâ'ı naḥcîr

yârândan iden çü vaḥşî vaḥşet
aḥbâbdan eyleyici 'uzlet

1455 iy gûr u gevezn hem-'inânı
bâdiye vü deşt pâs-bâmı

niçeye dek ola bu tek ü tâz
aḥbâbile bir dem ola dem-sâz

iy pisteri nişter-i muğaylân
Mecnûn lakabı vü 'âkil insân

ḥazv olalı saña ḥâr u hâşâk
oldı cigerüm de çâk-ber-çâk

iy zâr u za'if ü dil-şikeste
derd ü gamile naḥîf ü ḥaste

1460 bu derde vişâl olur çü dermân
şükr eyle ki hicre oldı pâyân

iy çehresi zerd ü eşki aḥmer
micmer gibi ışqdan pür-âder

ıřkuñ odıyile yandı ʿâlem
yemm eşküñe nisbet olmaya nem

iy merdüm-i çeşmi çeşm-bâzuñ
v'iy kıble-i nâzı pür-niyâzuñ

kimdür giceler tapuña maḥrem
gündüz kim olur refiķ ü hem-dem

1465 iy serv-i çemânı ser-bülendî
v'iy gonçe-i bâĝ-ı ercmendî

ḥaddüñ kim ider ğubârdan pâk
verdüñ kim ider yaşile nem-nâk

iy evc-i cemâlüñ âf-tâbı
v'iy bâde-i şâfı la'l-i nâbı

gündüzde kıomaz çeker kenâruñ
gice de olur mı sâye yâruñ

iy merhem-i sîneḥâ-yı ifĝâr
v'iy vaşlı şifâ-yı ḥaste-i zâr

1470 hem-demdür egerçi kim baña âḥ
ḥayretde kıor ola ol da geh ğâḥ

iy dilber ü dilpezîr ü dildâr
v'iy dilkeş ü dilpesend olan yâr

altuña şalup seng-i nihâlîn
bilsem kim ider ki râst-bâlîn

iy şemʿ-i dil ü çerâĝ-ı dıde
v'iy serv-i revân-ı nev-resıde

sâyeñ olur ola saña hem-râz
virmez velî za'fi vardur âvâz

1475 geh geh kim olurdı hem-nişînüñ
pâyüñden olup ya hâr-çîñüñ

pehlûñı deler çü hâre vü hâr
gelmez mi baña bu ğamdan âzâr

câyüñ nice hâk-dân olupdur
kıbleñ nice âsitân olupdur

derdümden idüp gehî şikâyet
kimseye ider misüñ hikâyet

ben zâr u za'if ü müstmendüm
kim oldı hicâb pây-bendüm

1480 mevķûf-ı serây-i derd-mendî
luţf eyle esîrge sen efendi

sicn oldı çü kûşe-i nedâmet
yok çâre halâsa tâ kıyâmet

terk itmelü oldı cismi cânım
başladı enîne üstühânım

cândan yakınam egerçi dûram
yok çâre vişâlüne şabûram

bendendür egerçi çekdüğüñ ğam
bende dañi bî-nihâyedür hem

1485 âlûdesiyem ki her dehânuñ
efsânesiyem ki her zebânufi

bünyâd-ı şabûrî oldı vîrân
olmadı bu derde lîk dermân

ben haste-dili za'îf idüp derd
gül-bergümi itdi lâle-i zerd

çeşmümden aqar cigerdeki qan
tennûrdan oldı yine tûfân

derdüm kime eyleyem hikâyet
her kime kim eylesem şikâyet

1490 bencileyin eyleyemez iz'ân
fehm eylemege yoq anı imkân

bilinmese derd-i derd-mendân
olur işiden kimesne handân

giryem gelüben aña temâşâ
bilmez ne belâyimiş bu sevdâ

olur gamı yoq hemîşe handân
bilmez ne çeker ki derd-mendân

âlemde baña çü hem-dem olmaz
ne çekdügimi kimesne bilmez

1495 perdedür egerçi bürka^f-i şerm
ışq âteşi olıcaq velî germ

perde-der³⁸ olup yaqar hicâbı
setr ide mi vâle âf-tâbı

³⁸ Bu sözcük, metinde; "perde dir" şeklinde harekelenmiştir.

bî-perde degül egerçi sâzum
fâş oldu velî cihâna râzum

eylerse beni bu halk ber-dâr
senden dönüşüm yok iy vefâ-dâr

‘ışık ehlinüñ ola çünkü hâli
olmaz anuñ olmadan melâli

1500 hâvf eylemeyen helâk-i cândan
vehm ide mi cevri bed-gümândan

finduk çün ola nişâne-i tîr
şabr eylemedür belâya tedbîr

mânend-i def oldu ‘âşık-ı zâr
lahtmeyle ider irişen ifgâr

ğaddini kılıcdan itmeyen ham
deşne-i zebândan aña ne ğam

min ba’d ben iy nigâr-ı şâdık
‘âr itmezem olduğuma ‘âşık

1505 ‘âlemlere olduğuma rüsvâ
olacağum olmuşam ne pervâ

çün mağdemüñe irişmeye baş
lâyık budur aña tokına taş

şanma beni iy nigâr bî-derd
hâlümü ider ‘ayân ruh-ı zerd

zârem ğam-ı hicrünüñle zârem
her lahze çü çerh bî-karârem

âh iy şanem âh n'eyledüm ben
yağduñ beni 'ışk odına kim sen

1510 bî-çâre benem kapusu beste
künc-i 'adem içre pâ-şikeste

olmaz bilürem bu derde dermân
derdüñile bâri vireyin cân

ben bir hasem eşküm itdi ğaltân
kûh-ı ğamum oldı sedd-i tûfân

yâd eyleyicek seni gider hûş
dem mi var idem velî ferâmûş

bu vechile olmuşam diger-ğûn
Leylî iken adum oldı mecnûn

1515 'ışk içre şu dem dinile şâdık
ma'sûka ola ki 'ayn-ı 'âşık

itdiyse zemâne bî-vefâyî
hâşâ unıdam ben âşinâyı

andan ki ola enîs-i cânım
ünsi қо bedendeki revânım

sen bülbülsün bu rûzgârũñ
ârâste ben senũñ bahârũñ

dil hânesinũñ içinde deyyâr
қomadı hayâlũñ iy vefâ-dâr

1520 tapuñda çi ger ziyâdedür derd
zen gibi degül durur velî merd

seyrile gelür ğamına teskîn
elbette virür sükûn temkîn

kûtâh olanuñ eli ayağı
biñ dürlü olur ayağı bağı

‘ışkile çıkarduñise sen nâm.
oldum ğamuñile ben de bed-nâm

Leylî’yidüm itdi ‘ışk mecnûn
hicrân ğamı veh kim itdi mağbûn

1525 bî-çâreyem ü za‘îf ü miskîn
gelmez ki bir ân ‘anâma teskîn

hicri ğamı bir yaña habîbüñ
bir yaña cefâları rakîbüñ

nice idecegüm kim işbu kâre
bilimezem âh ben³⁹ bî-çâre

ne hûş durur âh ‘âşık-ı zâr
çünkim ola şâdıķ u dil-efgâr

ağrâza şu dil ki mübtelâdur
ol ‘ışk degül durur belâdur

1530 ‘ışkuñ ğarâz olsa yok beķâsı
olmasa ğarâz olur şafâsı

bu ‘ışk-ı haķîkatândur nûr
ebr-i ğarâz ider anı mestûr

³⁹ Metinde eksik olan bu bölüme, anlam bakımından "ben" sözcüğü getirilebilir.

görmegile Kays'ı mâh-ı tâbân
şâd oldı dili vü oldı hândân

didi çün irişdi devr-i peyvend
lâyık mı dehâne urasın bend

hicrümde iderdüñ âh u efgân
efgânüñile pür idi devrân

1535 gerçi ser-i mûcadur zebânuñ
yok gibi durur velî dehânuñ

Mecnûn didi añâ iy lebi kand
lafzuñ şekeri durur zebân-bend

her mûda egerçi var zebânum
yok lîk şikâyete dehânum

minnet Hâk'a kim yüzüñi gördüm
maşşûdum olup murâda irdüm

Allah ne mübârek oldı h'âbum
kim toğdı başuma âf-tâbum

1540 uyandı şükür bu huftu bahtum
şâh oldum olup sipihr tahtum

rûyâ budur olsa kalb tâhir
ta'bîri olur kişiye zâhir

şalduğña sâye üstüme sen
inanmazam iy hümâ dañi ben

çok tecribe eyledüm sitârem
me'ÿüslük olmuş idi çârem

irmek çü muhâl idi vişâle
beñzer bu vuqu'muz hayâle

1545 gâlib galaṭ eyledi hayâlüm
yoḡ yoḡsa vişâlüne mecâlüm

rûyâ der⁴⁰ idüm olaydı ger h'âb
vaşlise haḡikî bende yoḡ tâb

bahtum eger olmasaydı bî-dâr
gelmezdün uyurken ey dil-efgâr

bî-hûşlık uyhusından iy mâh
uyardı beni şükür kim Allah

tâ ırmeyicek revân dehâne
gülmege bulunmadı bahâne

1550 'âr itmeyüp eyledün beni yâd
farz oldu ölüm olunca dil-şâd

mestem ḡatı bî-ḡamem elemden
bî-hûd olan incinür mi ḡamdan

olır-ısem iy nigâr hurrem
şimden girü yimezem daḡi ḡam

çün hâr u hası harîr idindüm
seng-i siyehi serîr idindüm

çekdüm ḡamını çün intizârũ
irdi feraḡı vişâl-i yârũ

⁴⁰ Metinde bu sözcük; "dur" şeklinde harekelenmiştir.

1555 añduñ beni luţfuñile iy mâh
aḥsent hezâr bârek-Allah

cân ise murâduñ olsun iy yâr
senden dilemek ü benden îşâr

hem teşne vü hem ğarfk-i âbam
ma‘mûram egerçi kim ħarâbam-

miḥnet-zedeyem hümüm yoĸ ayruk
gam-h*âreñem ü ğamum yoĸ ayruk

dünyânuñ olup ğamundan âzâd
endûhile ben benümle ğam şâd

1560 miḥnet alıcı vü cân-fürûşam
‘uşşâka şehüm palâs-pûşam

itdi beni tâb-ı ħôr siyeh-rû
ço kim olayum қаpuñda hindû

zâhirde egerçi kim gedâyam
çün bendeñem ulu pâd-şâham

dîvâne mişâl jende-pûşam
ebkem gibi dâyimâ ħamûşam

ġûrile geveznile tekâver
mâhî vü nehengile şinâver

1565 hem-dem gehî gürg olur gehî şîr
hem-râh hemîşe rûbeh-i pîr

Yârab bu ne devlet idi nâ-gâh
yâd itdi beni ħabîb-i dil-h*âh

ten hânesi olmadan harâbât
kim vaşluñ ümîd iderdi heyhât .

hulķûma irişmiş idi cânım
cân virdi irişdi dil-sitânım

ölmüşidüm irdi cismüme cân
dermân-de idüm irişdi dermân -

1570 minnet Hâķ'a kim nigârı gördüm
ölmezdin öñürdi yâri gördüm .

devlet varimiş başumda bildüm
dildârumile ki hem-dem oldum

iy nâvek-i âhuma nişâne
sevdâ-zede olmama bahâne

'ışķuñ ki müferrih-i revândur
ben haste-dile helâk-i cândur

iy hâk-i deri penâh-gâhum
'âlemde tapuñdurur penâhum

1575 bir cânile bir dil idi vârum
anlar dahi sende iy nigârım

iy ğonce-i teng-dil nigârım
bûlbûl gibi dinle âh u zârım

şâyed gele göflüñe teraħħım
ma'lûmuñ ola olan tazallüm

iy yârüm egerçi nîk-hûsın
ķorkum bu hemîn ki dôt-rûsın .

cevr eyle gerek gerekse kıl nâz
 ıřkuñdan ölince gelmezem vâz

1580 iy mâh-likâ sitâresi sa'd
 mecmû'-ı sözinde şâdıku'l-va'd

rahm eyle baña nazâre eyle
 mümkün ise çâre çâre eyle

çün nefis devi kızındı nâ-gâh
 temsîlümüz oldı mihri le mâh

cân biridi ikiyidi manzar
 olduğ velî şimdi çün dü-peyker

çün sen ben olup ben olmuşam sen
 kalmadı arada pes sen ü ben

1585 bir lahze tapuñsız olmak olmaz
 bu devleti lâk kimse bilmez

girse ele diridüm nigârüm
 elden velî gitdi cümle kârüm

illet yine çün sen olduñ iy cân
 luţfuñile kahruñ oldı yek-sân

gencîne-i ışkdur vücûdum
 mescûd-ı haqîkîye sücûdum

vird eyledi nâmuñı zebânüm
 pürdür senüñile cism ü cânüm

1590 seyl-âb-ı maḥabbet itdi çün ğark
 pâyle berâber oldı bes fark

âgyârdan idüp ihtirâzı
ketm eyleridüm ve-ger-ni râzı

veylâ ğam idüp helâk cânı
hâk itmelü oldı nâ-tüvânı

âbile ola çü zarf memlû
elbette zarûrî dökilür şu

‘ömr âhire irmişidi iy mâh
gösterdi yüzüñi şükr Allah

1595 şol vaqt müyesser oldı maqşûd
bu dem ğamile ki oldı nâ-bûd

âhir nefesümdür iy nigârum
encâma irişdi cümle kârum

min ba’d yudum hayâtdan el
râh-ı ‘ademe ki bağladum bel

cehrile hemîşe k’eylerem âh
bel tabl-ı rahîldür ol iy mâh

ķandilde ķalmadı daħi yağ
ben gitdüm ü sen cihânda ol sağ

1600 vaşlile firâķ vaķti bir ân
oldı n’deyin dirîğ iy cân

bu cism-i hicâb gitse iy cân
vaşl-ı ebed itse derde dermân

bu hâķî beden olup baña bâr
niçe bir olam bu bârile zâr

çeşmümde sebel olup durur ten
gitseydi olurdu daḥi rûşen

bedrûd ki ben de eyledüm 'azm
yok şübhe ki geldi 'azmüme ḥazm

1605 çeşm olduğu bu hemîşe nem-nâk
ğusl-i kefen eyleyem ki tâ pâk

vardukça ziyâde oldu sevdâ
şimden girü baña gûr me'vâ

min ba'd gam-ı firâk olmaz
vâşılara iştiyâk olmaz

bir daḥi cemâlün iy vefâ-dâr
maḥşerde görem meger ki ben zâr

âḥir görüşümdür iy perî-zâd
dîdârûñile ço olayım şâd

1610 bu remzi işitdi çünkü ol mâh
iñledi vü itdi derdile âh

bildi ki yakında ölür Mecnûn
ağladı vü oldu kalbi maḥzûn

tâ şâm irişince ol iki yâr
ağlaşdılar oldu işleri zâr

şâm irdi ve-lfkin itdi bedrûd
müjgânınuñ oldu her biri rûd

gitdi çü vedâ' kıldı cânân
Mecnûn kalur ol arada ḥayrân

1615 bu vechile başdı hayret anı
şan peyker idi yoğidi cânı

XXIII

REFTEN-İ ŞERİF BE-ṬARİK-İ RİSÂLET BER PÎŞ-İ MECNÛN VE MÛKÂLEME-İ İŞÂN

bu hâyir-i 'aql-ı kışşa-tahrîr
oldukda bu resme oldı taqrîr

Leylî gidüben çü kaldı 'âşık
ol zümre-i şâdıkeynde şâdık

unutdı kasâyidi firâkı
cândan ramak idi tende bâkıf

geçdi bunuñ üzre hayli eyyâm
ğâyetde za'îf olur gül-endâm

1620 mecnûn ideridi fikr her dem
görünmezdi gözine 'âlem

yalvardı Şerîf'e didi iy yâr
şor hâlini ol za'îfi gör var

virürse eger zemâne ruḥşat
ben varmağa bulunursa furşat

ben de varayın göreyin anı
pâyine kılam nişâr cânı

râzî oluban Şerîf vardı
ol kalduğı yirde anı gördi

1625 gördi çü Şerîfi dâmile ded
râhına birisi olmadı sedd

girdiler ırağ ü kaldı tenhâ
her birisi tutdı râh-ı şahrâ

tenhâ kalıcağ yanına vardı
biñ izzetile selâm virdi

redd idemedi anuñ selâmın
bilemedi n'eydügi kelâmın

tarf-ı nazâr idüp ol ser-efrâz
bakmadı yüzine çeşm idüp bâz

1630 evvel nazarıyle ol ser-efrâz
hayretde ve çeşmin idemez bâz

bir vechile gördi anı hayrân
hayrân olup ol da oldı sekrân

gördi ki çü serv kâyim olmuş
yoğ hissi velî çü nâyim olmuş

dönmişdi vücûdı bî-revâne
başında çü serv âşiyâne

tolmuşdı ol âşiyâne bülbül
eylerdi hezâr içinde gûlgul

1635 tâc idi başında mû-yı 'anber
beyzile olur velî mücevher

çün sidre muqîmdür yerinde
cem'iyet-i tayr var serinde

pür zezmeden anuñ dimâğı
fark eylemez oldı şol u sağı

bâdile taħarrük eyler eşcâr
şâbit bu hemîşe kûh girdâr

geldükçe tıyûr ol âşiyâne
başlaridi beççeler terâne

1640 ne dest-i beşer iderdi âzâr
bolurdı ne dest-res aña mâr

her tayr ki hırz idine anı
her hâdişeden bulur amânı

sancağ gibi pâyi yirde muħkem
çün gîsû-yı tûğ şacı derhem

her mürğ-i sürûd-ı ışık-perdâz
âvâzeleri cemî' dem-sâz

müstağrıq-ı baħr-ı ışık olmuş
maħbûb-ı ħaķîķisini bulmuş

1645 verdiyise her ne deñlü âvâz
hîç olmadı anuñile dem-sâz

âħir yapışup didi ki iy yâr
kendüñden ola birez ħaber-dâr

iy yâr senüñ murâd-ı cânuñ
idindi ki vird iden zebânuñ

gönderdi tapuña çok selâmı
var 'arz idecek size peyâmı

Mecnûn'⁴¹ peyâm-ı âteş-engîz
yandurdu vü aqđı eşk-i hûn-rîz

1650 kimsin didi bilmezem seni ben
incitme kerem idüp beni sen

Leylî-yi haķîķiyi bulan er
Leylî'yi n'idermiş iy birâder

ben Leylî'mi bulmuşam beni қо
ben beni қodum baña ne o bu

Leylî olup arada bahâne
irdüm hele ben murâd-ı câne

Leylî bir olur cihânda ancak
bildüğüm odur faķîrün el-haķ

1655 'uşşâķa ider mi meyl Leylî
bu Leylî'nün 'aşıkına meyli

ma'şûķile 'aşık oldu ma'düm
bu nisbete ışķ hâli ma'lûm

maḥvum beni maḥv bil birâder
mürdeyle maḥv olur berâber

mevci beni 'ışķuñ eyledi ğarķ
yâd u bilişi idemezem fark

didi beni bil ki ben Şerîfem
senüñle toğalıdan ḥarîfem

⁴¹ Bu sözcükteki "belirtme durum eki" metinde gösterilmemiştir.

1660 'ömrüm geçübün senüñile hep
idinür idük çıbuğı merkep

didi ki Şerîf olur her âdem
âdemle olur çü zeyn 'âlem

ma'nîde budur şerîf âdem
yanında zelîl ola ki 'âlem

bile ki hayâlimiş bu evhâm
eyleye ilâhî 'ışka ikdâm

çün kulzüm-i 'ışk ide telâfüm
bir katre nedür ki olmaya güm

1665 kulzüm degül oldu belki tûfân
mahv olur içinde niçe 'ummân

hep muẓmaḥîl anda işbu eşyâ
devlet anuñ ola ğarq-ı deryâ

irdüğünü cezbe bildi ol yâr
dimeci haberlerini tekrâr

yalvardı aña du'âsın aldı
ol gitdi vü Kays anda kaldı

Leylî'ye gelüp irişdi ğam-nâk
hem eşkile nem yaqası hem çâk

1670 ağladı didi aña bu hâli
kalmadı bunuñ daḥi mecâli

itmişidi za'îf derd ü firqat
ağlamağa bulamadı tâqat

ol ğuşşayile bu dil-şikeste
döşeklere düşdi oldı ğaste

ğâli bu cihânuñ iy birâder
az luţfi velîk ğahrı ekşer

her dem işi âşıkâ belâdur
mañide bu sicn-i mübtelâdur

1675 bir nesne şanur cihânı câhil
tiryâkini zehr bile âķil

dünyâ ne durur serâb yek-ser
tâlibleri câhil olur ekşer

olmasa kişide ğilm ü a'mâl
mâl olsa denür adına ğammâl

XXIV

ŞIFAT-I HAZÂN VE VEFÂT-I LEYLÎ VÜ MECNÛN

çün ire ğazân getürür ağzân
kendünüñ añar ğazânın insân

kûsını çalar çü riğletün ra'd
naĥs olur olan sitâreler sa'd

1680 bâd-ı âh-keş olur ebr-i giryân
ya'nî ki bahâra oldı pâyân

ğullesin alur ağaçlaruñ bâd
her şâĥ kıtur żarûrî feryâd

bâğa döşeyüp varak nihâli
bağlandı 'anâdilüñ maqâli

bâzâr-ı tehîye döndi gül-zâr
san sağ idi 'âlem oldu bîmâr

bûstânun içinde her giyâhî
bağladı zarûrî reng-i kâhî

1685 şabbâğ-ı felek sıbâgat itdi
bir reng gelüp birisi gitdi

pür-neyl durur hümî velîkin
elvânîle kıldı dehri tezyîn

tavusı dirahtuñ oldu bî-per
şan çübidi huşk şâh-ı 'ar'ar

zâhirde enâr egerçi handân
ğamdan velî bağı toptolu kan

taşı güler içi lîk pür-hûn
egmiş başını aşağa maḥzûn

1690 bağrında çıkup durur çü başlar
hûn-ı dilile akıtdı yaşlar

olmuş idi ğuşşadan velî çâk
hûn-ı dilile etegi nem-nâk

efsürde idüp ğam-ı zemâne
hûn-ı dilin itdi dâne dâne

bir gördi enârı oldu ruh-zerd
düşdi yüzine bu ğuşşadan gerd

terk eyledi çünkü zer kabâyı
peşmîne giyüp giyer 'abâyı

1695 ağırdup anuñ başını devrân
ruhsârını eyledi za'ferân

ğâlib yaraķândan ola ekşer
olduğı yüzi bu veche aşfer

nârenc kebûd idüp libâsı
geçer diyü devri dutdı yası

turş eylemege yüzün zemâne
dehr acıları yiter bahâne

bir yüzi kebûd biri aşfer
laţma-i zemân doķundı beñzer

1700 dönmişidi kehrübâyeye amrûd
eyler diyü dehr eli nemek-sûd

lezzetde utandırur nebâtı
yok 'ömrinüñ âh kim şebâtı

beñzi şararup kızardı tuffâh
ol humrete bâ'ış oldu şâd râh

bî-mihr diyü sipihre ğam-ğîn
ruh-zerd idi evvelâ o miskîn

hûş gör bu demi diyüp tesellâ
itdi yine 'ârızını hamrâ

1705 'unnâb ğamile aħmer olmuş
maħmûm mişâli aħker olmuş

âvîhte tâk hem-çü pervîn
ol 'ıkdile geldi bâğa tezyîn

çün subha yesîr ba'zı yer yer
âvîhte ta'mı hem-çü şekker

kalduğı bu pisteler dehen-bâz
anlara daħi bilindi bu râz

'ibret gözin açmışıdi bādâm
ma'lûm ola ki puhte vü hâm

1710 olmış idi dehr bâğı ma'mûr
eyledi hazân velik mağmûr

şeydâlığı dutdı yine âbuñ
deryâları kurıdı serâbuñ

virdi yile efser⁴² ini lâle
bârâna berâber oldu jâle

gül düşdi serîrden zemîne
dönderdi ğubârı müşk-i çîne

berg oldu yirûñ yüzi ser-â-ser
huşkile ter oldu bes berâber

1715 eliyle dögüp başını eşcâr
ol soña melâlet itdi izhâr

gül defterin eyledi güşâde
evrâkıını virdi lîk bâde

⁴² Bu sözcük, metinde, "efsirini" şeklinde harekelenmiştir.

pür oldı kelâgile gül-istân
bûlbül çün okumaz oldı destân

mâtem-zededür kelâg-ı miskîn
başdan ayağa libâsı miskîn

öfünce yilüñ fütâde hîzân
silleden olur varak gürfîzân

1720 nergis şararuban oldı bî-mâr
çeşminde ‘alâmet-i seher var

süsen görüp anı dutdı mâtem
dil-haste ider anı-dahi ğam

kîsei tehî idüp semenler
sîmîni tağıtdı yâsemenler

ya‘nî ki çü yok karar-ı ‘âlem
bâri n’içün ola yâr derhem

peymânesi lâlenüñ şikeste
miskîn saçı sünbülüñ güsiste

1725 bes sebze-i sebz-i lâciverdî
hîrî gibi dutdı reng-i zerdî

her birinüñ olaydı zebânı
virür idi mevtden nişânı

ifnâdan ideyidi şikâyet
derdini kılayidi rivâyet

çün hastelüdür fevâkih ekser
olduğı bu ba‘zınun ruhı zer

hüznile geçüp bahâr-ı Leyfî
ol demde olur hazâne meyli

1730 başladı hazâne nev-bahârî
huşk olmalı oldu çeşme-sârî

toğundi çemânesine çün seng
bu bezmgeh oldu çeşmine teng

gül-nârî hemîn çü hîrî oldu
gül-bergi harâretile şoldı

ham oldu nihâl-i servîâzâd
gonçe gibi girmez ağzına zâd

tâbende mehinde kalmadı tâb
nev-bâve gülünde kalmadı âb

1735 bağı dolu hûn olur çü lâle
yüzinde 'arâk gül üzre jâle

gül-gûne olur ruhına eşki
emvâtı affup iderdi reşki

gerd-i ecel oluban sepîd âb
mir'ât-i ruhında kalmadı tâb

bî-vesme kalup kaşı hilâli
çekinmege sürme yok mecâli

düşdi döşege za'îf oldu
za'file katı nahîf oldu

1740 şol resme olur za'îf ü bîmâr
pister olur idi aña bir târ

gûşında kıomadı gûş-vârı
halhâlile terk ider sivârı

tebhâle olup lebinde hâlî
telh oldu şeker gibi zülâlî

bağrındaki derdi anı aldı
derüsiyle kemügi kaldı

bedri dönüben hilâle âhir
pehlûsı hilâlî oldu zâhir

1745 hicr eylemiş idi anı rencûr
arıydı teni şuda çü kâfûr

teb âteşiyile kızdı na'li
yâkût-ı kebûde döndi la'li

sünbüleri yolnup 'anâdan
kâşîd irişür reh-i fenâdan

za'fin bilüp itdi cezm Leylî
ol 'âleme olduğına meyli

didi ki Şerîfe iy vefâ-dâr
sa'y it ki gele ben ölmedin yâr

1750 çok remzler itdi yâr-i cânî
ölmedin ola ki görem anı

bîmârdur ol da vaqti nezdîk
gün ğarbda şeb oldu târîk

ol baña ben aña intizârem
bu pür-ğam ü hecr evinde bî-ķarârem⁴³

ķomaz beni yaluñuz refiküm
ol âşık u şâdık u⁴⁴ şefiküm

luķ eyle ķoma yabânda yâri
bir eyleñ ikimüze mezârı

1755 ağlayu revâne oldu ol yâr
ķandaysa bula ki ol vefâ-dâr

buldıyise ķanda evvel anı
geşt eyledi yine ol mekânı

bu yirde görür vuķûş bisyâr
anda idügin bilür vefâ-dâr

gerdüne tölup nefir-i atyâr
çıñratdı sipihri tās girdâr

âvâz-ı dedile sîneler çâk
pür-ğulğul idi bu heft eflâk

1760 vehm eylemedi Şerif vardı
Mecnûn'ı aralarında gördi

virtmiş ķoçuban bir âhûyı cân
âhû dahi şanki itdi peymân

olmış idi Ķays'ile hem-âğûş
itmiş idi mevt câmını nûş

⁴³ Bu dizenin son tefilesinde fazlalık bulunmaktadır.

⁴⁴ Bu bağlaç metinde bulunmamaktadır.

bâlni has idi pisteri hâr
hâr u has içinde mürde vü hâr

âhûlar iderdi bakışup âh
pençeyle kazar sibâ'lar çâh

1765 varise ne deñlü köhne hayvân
cem' olup iderdi anda efgân

gûrile gevezn yaş dökerdi
şaf-der⁴⁵ yire başını dögerdi

başdan ayağa peleng urup dâğ
boyanmışidi qaralara zâğ

pençeyle çeküp elif tenine
bebr ağlaridi bu nâzenîne

ol mâtemi eyleyüben idrâk
âhû-bereler cemî' gam-nâk

1770 sincâb idüben yaqasını çâk
rûbeh şaçar idi başına hâk

çün gördi Şerîf işbu hâli
varidi mezîd olur melâli

geldi ki diye nedür hikâyet
gördüklerini ide rivâyet

Leylî'ye buluşdurınca anı
gör hikmeti virdi ol da cânı

⁴⁵ Sözlükte bu sözcüğe verilen karşılık, dizenin anlamına ve sözdizimine uymamaktadır: "saf yırtıcı" (Naci). Öteyandan (sözlüklerde yer verilmeyen) "sağdır" biçimi, "sarkıtır" anlamı verilirse, buraya bir ölçüde uymaktadır.

mecmû' görenler oldu giryân
tennûrda şaklanur mı tûfân

1775 bir türbe yapup⁴⁶ ol iki yâre
başladı bu halk âh u zâre

defn itdiler ol iki şehîdi
maqbûl-i Hudâ'yı ve sa'îdi

hâcet-geh olup mezâr-ı pâkî
iksîr-i mücerreb oldu hâki

yandukça çerâğ-ı mihrile mâh
ol iki 'azîze rahmet Allah

her nesne ki âhîri fenâdur
terk it ki gerek olan beğâdur

1780 çün âhîri buyemiş cihânûñ
çekmek neyiçün gamını anuñ

anı ço geçer Behiştî eyyâm
bu meskeni ço ki yokdur ârâm

büt idünüben murâd-ı nefsi
maşûdile kılma şâd nefsi

çerhüñ okı hân ki⁴⁷ cân-sitândur
yok gerçi zihi velî kemândur

yok tîr-i havâdîse nihâyet
bu der-beder olmadan ne gâyet

⁴⁶ Bu sözcük, metinde; "yayup" şeklinde harekelenmiştir.

⁴⁷ "hân ki"nin anlamı bulunamamıştır.

- 1785 cem'iyyeti ço gözet kenârı
çün terk olur âhîr ıztırârî
- çün hâk olur âdem âhîr-i kâr
kibr eylemeden gerek durur 'âr
- çün hâşılı 'ömrüñ ola efsûs
baş ağrısıdur bu tablile kûs
- bir 'ömre ki dâyim ire nokşân
andan bula mı şafâ dil ü cân
- dâyim güzerândadur bu eyyâm
her bir seherüñ şoñında var şâm
- 1790 her şey ki⁴⁸ fenâsı bir nümûne
olmağ gerek ehl ü zû-fünûne
- nevet iledür çü mevt kârı
elbette olur saña da târı
- olmağile mevtten girizân
yok şübhe halâş olımaz insân
- öldüğine olma kimsenüñ şâd
bünyâd-ı cihân çün oldı berbâd
- aldanma cûvânlığuña zinhâr
toğmazdan öñürdi çok ölür var
- 1795 şu'le vire çünki yanup âzer
bir hîzem-i huşkile gül-i ter

⁴⁸ "ki", metinde bulunmamaktadır. Anlam ve vezin gereği eklenmiştir.

olmaz çü muķim bunda pâyüñ⁴⁹
bir dem için atma oda cânuñ

memlûküñ olur şü mâl u emlâk
kim zehr-i günâha ola tiryâk

gitmeklige geldi hâl-i âlem
Havvâ kanı kandadır ya Âdem.

bir silsiledür gider bu insân
insân kimi vü kimisi hayvân

1800 kim eylese kendüzini idrâk
kevneynde yok durur aña bâk

ıışık oldu hayât-ı câvidânî
fehmi itmedi câhil olan anı

bu giti çü kânıdur zevâlüñ
cehd eyle ki olmaya vebâlüñ

mâtem-kededür bu tîre vü teng
mânend-i tegerg yağdırur seng

her nice güli bitürse bu hâk
hâr-ı gamile ider dilin çâk

1805 çok lâlesi gerçi kim bu bâğüñ
yok 'addi dañi velik zâğüñ

servi ki şalar riyâze sâye
na'leyn olur âhiri bu pâyê

⁴⁹ Bu sözcük, metinde noktasız yazılmıştır. Dolayısıyla; "tâbuñ, bânuñ vb." şekillerde de okunabilir.

mâtem tonını giyer bu gerdûn
kendüyi ider fenâsı maḥzûn

ḥurşîd ki seyr ider bu t̂âkı
ġamdan var anuñ da ihtirâkı

çün dâd-ı ḥavâdîş oldu devrân
bulamaya ḥalâş kimse âsân

1810 dil virme şakın kimesneye hîç
gönlüñi ki ye'si itmeye hîç

her kankı murâda irse âdem
ġâyetde ola sürûr bir dem

kendüñe kitâbı eyle hem-dem
tâ 'ilmile cânuñ ola ḥurrem

ko ġayrıları celisüñ ol sen
vaḥşîleri ko enîsüñ ol sen

bî-gâne ol âşinâdan iy yâr
bî-gânelik eyler âşinâ var

1815 ma'şûk-ı ezel degül durur dūr
yok dîdede görmege anı nūr

mir'âtuñı eyle pâk evvel
tafşîlile tâ görine mücmel

çün âyîne eyle kalbi sâde
kim feyz-i deri ola güşâde

bir ân için oldu bu güzêr-gâh
her kişi gezerzarûrdür râh

bu vâdî durur güzer-geh-i sîl
sabit-ka-dem olmaz ola ger pîl

1820 ko mâli alur anı çü âher
minnet ile virseñ ola bihter

reşk eyleme zer hazînesine
cehd eyle ola hazîne sine

XXV

HİTÂB BE-HÂK-İ PÂ-Y-İ İSKENDER-İ ŞÂNÎ Kİ VÜCÛDEŞ SEDD-İ MÜSELMÂNEST

iy memleket-i cihâne mâlik
emrüne muftîdür memâlik

Dârâ-yı dü-vüm Sikender-i devr
mennâ't-ı fesâd u dâfi't-i cevr

yok mâl u kemâlde nazîrûñ
tâcuñ kâmer ü felek serîrûñ

1825 iy zâtı muhassin-i hilâfet
şemşîri 'adûya berq-i âfet

leşker-şiken ü Şeh-i muzaffer
fermânuña râm baħrile yer

devrinde mu'âdil-i Süleymân
şehler saña râm u bende-fermân

iy fâhr-ı mülûk-i Âl-i 'Osmân
kaðuñda kemîne bende Keyvân

şehler kamu necmdür tapuñ mâh
rûşen-ter ide çü mihr Allah

1830 ‘âlî ola çerhden serîrûñ
her işde Hâk ola dest-gîrûn

iy nuṭṭ-ı lezîzi âb-ı hayvân
oldı nefesüñ ben ölmüşe cân

ihsân ideli kuluña hamse
hem-dem olmaz cihânda kimse

ben tûṭiye itdûñ anı mir’ât
hem-dem kim ola cihânda heyhât

luṭfuñ eli viridi çün nebâtı
pür-ḳand ideyin ḳo kâyinâtı

1835 bir sihr ideyin ki her sühan-sâz
çün piste ḳala görüp dehen-bâz

inşâyile şî’rde mu‘âdil
yoḳ bendeñe iy emîr-i ‘âdil

bu naḳşumı görse Mânî-i Çîn
ḳayrân olup ide baña taḫsîn

Rûm u ‘Arab u ‘Acem’de kâmil
yoḳ kim dimeye kuluña fâzıl

yoḳ ‘ilmimûñ intihâsı çün Nîl
nisbet baña her birisi bir sîl

1840 bu nazma bu dilde kimse hergiz
el urmaz olur urursa ‘âciz

ol cemm-i mülûk içinde server
fettâh-ı memâlik ü muzaffer

Sultân-ı muîn-i dîn-i Aḥmed
Cemşid-i zemâne Şeh Meḥammed *

yatdukça zemînde ol cihân-dâr
sen devletile cihânda ol var

maḳşûd idinür ki ol cihân-gîr
nâmına ola bu nâme taḫrîr

1845 ehli bunuñ az olur cihânda
Aḥmed idi şâ'ir ol zemânda

bî-mişlidi yoĝidi nazîri
nazm ehlinüñ ol-idi emîri

'âḳil idi hem ḥasîb idi ol
'âlim idi hem nesîb idi ol

perverdesiyidi şehr-yâruñ
olmuşdı vezîri tâc-dâruñ

'âlîyidi her cihetde şânı
ḳadrinde ri'âyet itmiş anı

1850 şoñra çün olur 'itâba mazḫar
düşdi nazarından ol süḫan-ver

hıṣm-ı Şehile nifâḳ-ı a'dâ
eyler anı daḫi bî-ser ü pâ

ĝâyetde olur za'îf ü medyûn
aḫvâlini çerḫ ider diger-gûn

* Metinde ; " Muḫammed "

emr eyler aña Şeh-i zemâne
tâ türki yazıla bu fesâne

tercümeye kâdir idi ancak
icâdı yoğidi anuñ el-ḥaḳ

1855 Şah eylemiş ol Şeh-i cihân-gîr
bu nâmei eylerise tahrîr

yüz biñi idüp ol aña ihsân
şancaḳ virüben vire yine şân

maḳşûdı ol idi çünki gâyet
şancaḳ virüp eyleye zi'âmet

emr itdi yazıldı hükmi-i 'âli
Turre Çâvuş aldı ol mişâli

ilette mişâl-i bî-mişâli
yoḳ dimege kalmadı mecâli

1860 tâlib idi 'izzetile câha
şâd oldu du'âlar itdi Şâh'a

Sultâna muşâhib idi evvel
maḳşûd ol olur yine muḥaşşal

gûş eyledi çünki şad hezârı
sa'y itdi utandıra hezârı

olmasa daḫi arada peymân
tercüme olur begâyet âsân

pes itdi mişâle imtişâli
ta'vîd olur aña hükmi-i 'âli

1865 tab'ına varidi itikâdı
 gösterdi o hükme inkiyâdı

maqdûrını kıldı gerçi ki şarf
 feyz olmadı aña lik bir harf

gördi bunu eyleyüp tefekkür
 itdügi gibi degül taşavvur

ol kanda vü kanda Şeyh Câmî
 yâ Husrev-i Dehlî yâ Nizâmî

kim adlarını ala zebâne
 güftârların ala dehâne

1870 kıatre kaçan ola baır-i zehhâr
 şu'le mi vire Sühâ Kıamer-vâr

sözlerini tercemeye nâ-çâr
 'âciz olup itdi 'aczin izhâr

şermende olacağını bildi
 biñ 'özrile hâmesini sildi

terceme daği çok işdür iy Şâh
 degme kişiyeye virür mi Allah

terceme idüp gerek ki Şeyhî
 ne vechile bozdı nazm-ı Şeyh'i

1875 dizdügi cevâhiri Nizâmî
 saçmış kara toprağa çü 'âmî

ben bende vü bende-zâde iy Şâh
 fetğ eyledi mülk-i nazmı Allah

her dürlü kelâma itdi kâdir
çok dürlü eserler oldu zâhir

bir evce çıkarmışam kelâmı
irişmez aña Nizâmî Câmî

tercüme nedür ben idem anı
îcâd ile pür kılam cihânı

1880 kâdrümi bilür olanda idrâk
zemm eylese bilmeyende yok bâk

yazdum hele ben cevâb-ı Hamse
dimesi daği bu dilde kimse

Firdevsî'ye daği urayın el
Şeh-nâme'sin ideyin mu'attal

fahr itmesün anuñile a'câm
emrüme ideyin anı-da râm

elde büyüyen meşelde bu var
meşhûrdur olmaz esb reh-vâr

1885 vardur buña bir daği nazîre
olur çırağußı dibi ki tîre

yoksa 'Arab u 'Acem'de kim var
hem-pâ ola baña iy cihân-dâr

yâd itmede Hâtiffi'yi var 'âr
irmeye Burâk'a esb-i reh-vâr

hem-pençe ola mı şîrile mûr
zengiyile bir ola mı yâ hûr

iy 'âdil ü ehl-i 'ilm Şâhum
el'âfuñ idinmüsem penâhum

1890 kahrile beni koma mü'ebbed
çok hı̇dmetüñ itdi bendeñ Aḥmed

sinnüm on üçinde idi iy Şâh
sevḳ itdi ki hı̇dmetüñe Allah

dûr eyledi lîk şimdi dü-sûy
vaḳt oldı ya raḥm it iy cihân-cûy

hiç hı̇dmetüñ itmedük kişi var
rif'atde beḡâyet iy cihân-dâr

bildüm anı kim cihânda âdem
biñ yaşasa gelmez aña bir dem

1895 geçmez ise hı̇dmetüñde ol dem
ölmegile bir kuluña 'âlem

çün hı̇dmete bende ola mu'tâd
dûr olsa olur ölince⁵⁰ nâ-şâd

bilse ne belâ çeker olan dûr
Şeh bu kılın itmez idi mehcûr

hicrânile kalmadın belâ-keş
yegdür ki ide remâd âteş

dûr itmeyüp itmek anı bî-cân
kılmaḳ gibidür emîri mîrân

⁵⁰ "olur ölince" sözcükleri, "ölür olunca" şeklinde okunduğu zaman da beyit anlam kazanmaktadır.

1900 bu mihnete bir kulum Allah
uğratmaya bu du'âm iy Şâh

ben çekdüğimi çekemez insân
ğâyetde belâ durur ki hırmân

bir bendeñe çün idesin ağmâz
her kişi zarûrî eyler i'râz

ağbâb olur 'adûsı yek-ser
kaşdına çeker e'âdî hançer

her kime kim itmiş ola ihsân
kılmışa döner yanında biñ kan

1905 öldürmegi şanma kim belâdur
nisbet buña göre ol şafâdur

elbette gelen gider cihâne
bir lahze hayâte bu yalâne

görmege yine cemâlûñ iy Şâh
eylerse eger naşîb Allah

nezrüm ola hacc idem piyâde
virmezse ecel hayâtı bâde

eylerdi Şeh-i cihân 'inâyet
ben bende-i aḥkârına ğâyet

1910 ammâ ki bu tâlîf-i diger-gûn
itdi beni hizmetinde mağbûn

luḫfi meger ola dest-gîrüm
yoğ yoğsa benüm daḫi zahîrüm

bir dâmene urdı her kişi dest
 ‘âlî ola kadri k'olmaya pest

mağşûdı neyise irdi âhîr
 kesb eyledi mâl u câh-i fâhîr

Şeh dâmenine yapışmışam ben
 olmaya mı luţfi baña me'men

1915 kimûnî ki Şeh ola dest-gîri
 ‘avn-i Hâk olur anuñ naşîri

Hâk'dan iderem recâ ‘inâyet
 kim Şâh-ı cihân ide ri‘âyet

ben hîdmetüm eyledüm kemâ-hî⁵¹
 virmek saña yaraşur ilâhî

iy şâh u gedâya luţfi kıssâm
 muhtâc-ı ‘atâsı hâşıla ‘âm

sen virmeyicek kimesne virmez
 sa'yile kişi murâda irmez

1920 ben zâr u za'ife kıl ‘inâyet
 hâlüm ki mükedder oldu ğâyet

virdüñ baña şol-ğadar kemâli
 dil bir deñiz oldu pür-le'âlî

ben bendeñe virdüğün feşâhat
 insânda hemîn olur nihâyet

⁵¹ Bu ibare, "olduğu gibi" anlamına gelen "kemâ-hiye"nin kısaltılmışıdır.

bir daħi benüm gibi cihâne
gelince geçer niçe zemâne

çok şükr bu ni'mete ilâhî
irişdi⁵² feżâyilüñ kemâ-hî

1925 feyzüñ baña kıldı fetħ-i bâbı
buldum ki künûz-ı bî-hisâbı

her mûda olursa şad zebânım
‘aciz kıala şükrden lisânım

şükrüñe kuluñ ne tâķati var
lâyık bu ki ‘aczüm idem izhâr

cerr itme degül benüm murâdım
maķşûdım odur ki kıala adım

göre ‘Arab u ‘Acem çün anı
reşk ü ħasedile vire cânı

1930 cerr itme gedâyılıķdur iy Şâh
virmeye o zülli tab‘a Allah

her nesne ki ‘arzı ide pâ-mâl
dânâya virür źarûrî imlâl

çok geldi vü gitdi sîmile zer
oldum gehî bay u gâh fakîr

göñlüm çü ħanî durur ħanîyem
meylüm zere varise denîyem

⁵² Metinde bu sözcükten sonra gelen "baña" sözcüğünün üstü çizilmiştir.

Şeh hıdmetidür murâdum ancak
devlet de odur kişiye eî-hak

1935 Şeh hıdmetine kim olsa mu'tâd
zevkini ölince eyliye yâd

bu derdile kimseyi Hudâ-yâ
bîmâr idüp itme bî-ser ü pâ

XXVI

DER HÂTİME-İ KİTÂB BE-'AVNİLLAHİ'L-MELİKİ 'L-VEHHÂB

Allah'a sipâs kim bu nâme
hayrile irişdi ihtitâme

firdevs mişâl buldı zînet
tâ biline var cihânda cennet

her şafhası ravzadur pür-ezhâr
her satrı şecer durur pür-esmâr

1940 her mîvesi bir hayâl-i rengîn
her lafz-ı faşîhi verd-i nesrîn

yok bâğ-i cinân mişâl hârî
nev-bâve-i gaybdur şimârî

elfâzı selîs ü âbı kevşer
ma'nî görünür 'ayân çü cevher

bir genc idi ben de itdüm izhâr
biñ genc tolu le'âlisi var

her gevherinüñ bahâsı cândur
câne dañi bil ki râygândur

1945 bir genc ki yoğ anuñ zevâli
kılmaz anı dehr şarf u hâlî

şarfile olur ziyâde her dem
zer gibi degül durur k'ola kem -

ger sîm ü zer gerek cevâhir
kesr olmadadur hemîşe zâhir

yoğdur velî bunuñ inkisârı
olmaya güsiste hîç bahârı

bu tâkuñ olup esâsı muhkem
turduğça tura ilâhî ʿâlem

1950 mafnîleri necm gibi pür-nûr
olup ola mihr gibi meşhûr

bu naqş-ı bedîʿ vü şûret-i hûb
bu vechile oldu şimdi mergûb

her kişi ider ki buña meyli
Mecnûn aña halk ü Nâme Leylî

hazır eylemez andan olan ekmeñ
tañ itmez aña meger ki ebleñ

dür kim çıka mahzen-i Hudâ'dan
lâyık budur ol görile ahsen

1955 çün geldi metâ' -ı ʿâlem-i ğayb
ma'yûb odur anda var diye ʿayb

cevherlerümi çü göre şarrâf
kadrümi bile ben itmezem lâf

hâme idüben sürûş şeh-per
yazıldı felekde işbu defter

meşq itdi görüp 'Uţârid anı
feyz andan olur çi-ger ma'ânî

evrâd idinüben ehl-i 'irfân
hıfz eyledi cennet içre gılmân

1960 bu sihr-i mübîn sihr-i Hâk'dur
sâhirlere haşre dek sebakdur

bu sihr-i helâldür muqarrer
taḥḫîr ideni Hâk ide aḫkar

virem çü hayât mürde câne
pes sihr degül mi bu fesâne

ṭab'ımı deñesün iden inkâr
ḳalbi ki meḫkdür iden izhâr

bir şafha disün nümüne ancak
görsün nice nazm imiş bu muḫlaḳ

1965 ṭab'umu benüm kim itse mi'fâr
faẓl ehline eylemeye inkâr

ne fâyide ide ḳurı inkâr
ortaya getir senüñ de neñ var

tâ biline n'eydügi kemâlün
sen de bilesin nedür ki ḫâlün

efsâne degül bu sihr-i Bâbil
mânend-i füsûn ki cezb ider dil

iller de görür çü hûb u zîştî
medh itmegi terk kıl Behiştî

1970 şol çeşm ki diller ide târâc
kuhl-i başara ola mı muhtâc

ruhsâr-ı 'arûs ola çü rengîn
gül-gûneyile ço kıлма tezyîn

meşşâta yiter buña cemâli
vaşf eylemegi ço hadd u hâlî

ğadrin çü ider kelâm zâhir
lâzım degül ide medh şâ'ir

lü'lü'yile tıoldı bu sefine
her kûşesi oldı bir hazîne

1975 elfâzı selîs ü nazmı maħbûb
her tâze hayâli ma'nî-i hûb

bu tarzı bulınca bu sefine
ne çekdüğini bilür bu kemîne⁵³

ârâste oldı yoğ kuşûrı
dil-dâdelere virür sürûrı

bu fende olan kimesne kâmil
yoğ 'usrı şanur eger-çi câhil

⁵³ Bu beyit sayfa kenarındadır.

deryâda bulınca bahrî lü'lü'
bir sûzen olur teninde her mû

1980 fikr âteşi mağzı revğan eyler
tennûr-ı dili çü külhen⁵⁴ eyler

el urdı bu nazma üç yegâne
üç-kerre dinildi bu fesâne

elfâzı faşîh ü ma'nî hûb
şarf oldu olunca üçi mergûb

nevbet gelicek fakîre nâ-çâr
mağdûrumı itmeg-üçün izhâr

bu tarz-ı cedîdi itdüm îcâd
mağbûl ola tâ olunca mî'âd

1985 hem-pâ olamaduğımı gördüm
pes izlerine yüzümi sürdüm

sürmegile izlerine ruhsâr
geldi baña daği kâdr nâ-çâr

ger zîşt ola tıfl ger ola hûb
her şahşa gelür laţîf ü mergûb

her nazm diyen öger kelâmın
bilmez velî puhtesini hâmın

bu memleket-i sühanda ğavgâ
eksük degül olduğınca sevdâ

⁵⁴ Bu sözcük, "Külhenf-i Lây-hôr" anlamıyla düşünülüğünde; "Külhen" şeklinde de yazılabilir.

1990 yâ Rabbî baña bu ne belâdur
kim cân bunuñile mübtelâdur

eslâfile eylerem ki da'vâ
pür oldı dimâğuma bu sevdâ

vir bendeñe luţfuñile inşâf
eslâfi añup ki itmeyem lâf

ben ında vü ında ol üç üstâd
kıl rûhların ilâhî sen şâd

bir ıatre şuyile dîg ider cûş
deryâ-yı muhîţ lîk hâmuş

1995 hâme bu mağalde oldı ebkem
hatm eyledi hâtimesini tem⁵⁵

TEMMETÜ'L-KITÂB BE-'AVNİLLAHİ'L-
MELİKÜ'L-VEHHÂB FÎ-TÂRİH-İ İŞNÂ-
'AŞER VE TİŞ'E-Yİ HİCRİYYETÜ'L-HİLÂLİYYE

⁵⁵ Bu sözcük, "bitti, tamam oldu" anlamındaki "temme"nin kısaltılmışıdır.

KİŞİ VE KİTAP ADLARI DİZİNİ¹

-A-

Ahmet Paşa	m 1840-1872; 106
Ali Şir Nevâî	7, 12, 24, 26
Allah	m (tevhid, münâcât dışında) 767-774, 848-855; 62
'Âmirîler	m. 214-216, 669-727, 1207 vd.; 1, 20, 76, 102
Anter	m 995
Aristoteles	9
Asurbanipal	1
'Âşık Çelebi; <i>Meşâirü 'ş-şu 'arâ</i>	23, 26
'Âşık Paşa; <i>Garibnâme</i>	4
Ayan, Gönül; <i>Lâmiî, Vamık u 'Azra</i>	36
Ayvazoğlu, Beşir; <i>Aşk Estetiği</i>	9, 14

-B-

Baba Kuhî-i Şirazî; <i>Divan</i>	3
Babinger, Franz; <i>Osmanlı Tarih Yazarları..</i>	17,29, 32, 34
Banarlı, Nihad Sami; <i>Resimli Türk Edebiyatı Tarihi</i>	215
Behiştî; <i>Leyla vü Mecnun</i>	m hatime bölümü; 6 vd., 23 vd, 38 vd, 44 vd, 205 vd
Beyatlı, Yahya Kemal; <i>Kendi Gök Kubbemiz</i>	6

-C-

Câmî (Molla)	m 91-94, 203-206, 1868-1879, 1981-1993; 4, 7, 12, 17 vd, 42, 105
Câmiünnezâir	35
Çağatay, Neşet; <i>İslam Tarihi</i>	20, 21, 96

-D-

<i>Dede Korkut Hikâyeleri</i>	225
Defne, Zeki Ömer; <i>Dede Korkut Hikâyeleri..</i>	183
Demirel, Hamide; <i>The Poet Fuzuli</i>	211
Dilçin, Cem; <i>Süheyl ü Nevbahar</i>	36

¹ Dizin'de, eser adları "italik" yazı ile gösterilmiş, metin bölümü için; "m" kısaltması kullanılmıştır.

-E-

- Ebu Bekrini'l-Valibî; *Divanü Mecmunı Leyla* 2
 Emin Nihad Bey; *Müsâmeretnâme* 6
 Ergun, Saadeddin Nüzhet; *Türk Şairleri* 30 vd

-F-

- Firdevsî; *Şehnâme* m 1882; 43, 105
 Fuzûlî; *Leyla vü Mecmun* 6, 205 vd

-G-

- Gibb, E.J.; *The History of Ottoman Poetry* 36
 Gölpınarlı, Abdülbaki; *100 Soruda Tasavvuf* 12
 Gülşehrî; *Mantıku't-tayr* 4
 Güvâhî; *Pend-nâme* 6

-H-

- Hallâc-ı Mansur m 1498 (dolaylı olarak)
 Hammer, J.v.; *Osmanlı Tarihi* 19
 Hâtîfî m 1887; 4, 105
 Husrev-i Dehlevî m 203-206, 1868-1879, 1981-1993; 17, 42, 105
 Hüseyin Baykara 12, 23

-I, İ, J-

- İbn Arabî; *İlahî Aşk* 13
 İlder, Rezzan; *Behiştî ve Leyla vü Mecmun'u* 33, 36
 II. Bayezid m 155-192, 1822-1840, 1889-1936; 12, 18, 19, 23, 34 vd, 104
 II. Mehmed (Fatih Sultan) m 1841-1859; 104

-K-

- Kaplan, Mehmet; *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I* 14
 Kaplan, Mehmet; *TEÜA 3, Tip Tahlilleri* 213
 Kerime m 359, 390, 391, 309-405, 555; 99
 Kınalızâde Hasan Çelebi; *Tezkiretü's-şuarâ* 23, 26

Kitâbu'l-Agani	3	
Kocatürk, Vasfi Mahir; <i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>		212 vd
Kortantamer, Tunca; <i>Makaleler</i>	203	
Köprülü, M.Fuad; <i>Türk Edebiyatı Tarihi</i>	1, 21	
<i>Kur'an</i>	10, 13, 24	
Külhenî-i Lâyhâr	m 1980	
Külekcî, Numan; <i>..Edebî Sanatlar</i>		184

-L-

Latîfi; <i>Tezkire-i Latîfi</i>	23 vd	
Levend, Agâh Sırrı; <i>Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla vü Mecnun Mesnevisi</i>	1, 11, 17, 44, 205 vd	
Levend, Agâh Sırrı; <i>Divan Edebiyatı</i>	15	
Leyla	m hikâye bölümünün tümünde;	86
Leyla'nın babası	m 708-1068;	101
Leyla'nın annesi	m 883, 884 (dolaylı olarak);	101
Türk Edebiyatında <i>Leyla vü Mecnun mesnevisi</i> yazan şairler		4

-M-

Mânî-i Çîn	m 1837	
Mazıoğlu, Hasibe; <i>Fuzûli-Hâfız..</i>	215	
Mecnun (Kays)	m hikâye bölümünün tümünde;	80
Mecnun'un babası	m 586-1286;	96
Mehmed Tahir (Bursalı); <i>Osmanlı Müellifleri</i>	29, 34	
Minucihri; <i>Divan</i>	3	
<i>Muallakatü's-seb'a</i>	21	
Hükümdarlar: Mülûk-i Âl-i Osman, Cemşîd, Dârâ, İskender, Şeddâd, şehirler		
	m 29, 210, 1823, 1827, 1828, 1842	
Hz. Muhammed:	m 119-154;	63, 103

-N-

Nâbî	122	
Nizâmî	m 91-94, 203-206, 1868-1879, 1981-1993;	1, 3 vd, 42, 105, 205 vd

-O, Ö-

- Onan, Necmeddin Halil; *Fuzûlî, Leyla vü Mecnun* 216
 Öztürk, Yaşar Nuri; *Kur'an'ın Temel Kavramları* 10, 11
 Öztürk, Yaşar Nuri; *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf* 11
 Öztürk, Yaşar Nuri; *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar* 11

-P, R-

Peygamberler: Hızır, Süleyman, İsa, Yahya m 425, 931, 932, 1319, 1430, 1827;

107

- Platon; *Şölen* 8
 Riyâzî; *Riyâzü'ş-şuarâ* 23, 27

-S, Ş-

- Sehî Beg; *Heşt Behişt* 23, 24, 39
 Sühreverdî 11
 Şah Nevfel m 994-1142; 98
 Şeddâd m 210
 Şemseddin Sami; *Kâmûsü'l-a'lâm* 38
 Şerif m hikâye bölümünün genelinde; 99
 Şeyhî m 1874, 1875; 106

-T-

- Tanpınar, Ahmet Hamdi; *Edebiyat Üzerine Makaleler* 213
 Tarhan, Abdülhak Hamid; *Makber* 6
 Tarlan, Ali Nihad; *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun..* 11 vd, 64,205 vd

-U-

- Uğur, Mücteba; *Hicrî I. Asırda İslam Toplumu* 20
 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi* 18

-Y-

- Yeniterzi, Emine; *Divan Şiirinde Na't* 103
 Yunus Emre 14

ÖZGEÇMİŞ**KİŞİSEL BİLGİLER**

Adı Soyadı : Zeynel A. Aygün
Doğum Yeri ve Yılı : Ceyhan, 7.7.1968
Medenî Hali : Evli
Adres : Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Telefon : Ev; 0 324 326 66 21, Üniv.; 0 324 361 00 01, (10 hat)

ÖĞRENİM DURUMU

Yüksek Lisans: Çukurova Üniv. Sosyal Bil. Enst., Türk Dili ve Ed. 1990-1993
Lisans : Çukurova Üniv. Türk Dili ve Ed. Bölümü 1986-1990
Lise : Adana Çobanoğlu Ticaret Lisesi 1982-1985
Ortaokul : Adana 19 Mayıs Ortaokulu 1979-1982
İlkokul : Adana Barbaros İlkokulu 1974-1979

İŞ HAYATI

Adana Sabancı Tekstil Meslek Lisesi, Edebiyat Öğretmeni 1990-1993
Çukurova Üniv. Rektörlük, Türk Dili Okutmanı 1993-1995
Mersin Üniv. Fen-Ed. Fak., Öğretim Görevlisi 1995-

ASKERLİK Tecilli

YABANCI DİL İngilizce (orta derecede)